

MICHAŁ SŁOMSKI

Urzędnicy i personel
zamku arcybiskupów
gnieźnieńskich
w Łowiczu
(XIV w. – 1531 r.)

Urzednicy i personel
zamku arcybiskupow
gnieznieskich
w Lowiczu
(XIV w. – 1531 r.)

MICHAŁ SŁOMSKI

Urzednicy i personel
zamku arcybiskupów
gnieźnieńskich
w Łowiczu
(XIV w. – 1531 r.)

Warszawa 2017

Recenzja wydawnicza
prof. dr hab. Alicja Szymczak
prof. dr hab. Krzysztof Ożóg

Redakcja i korekta
Jolanta Rudzińska

Indeksy
Michał Słomski, Jolanta Rudzińska

Opracowanie graficzne i projekt okładki
Dariusz Górski

© Copyright by Michał Słomski
© Copyright by Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

ISBN 978-83-65880-01-7

Publikacja dotowana ze środków publicznych Ministerstwa Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Projekt współfinansowany przez Łowicki Ośrodek Kultury

Wydanie I, Warszawa 2017

Instytut Historii PAN
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa
22 831 02 61-62, w. 44
www.ilhpan.edu.pl
<http://ksiegarnia-ilhpan.edu.pl>
wydawnictwo@ilhpan.edu.pl

Druk i oprawa
Fabryka Druku

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Źródła	9
Stan badań	11
Konstrukcja pracy	15
Rozdział 1. Łowicz, zamek i dobra łowickie do początku XVI w.	19
Rozdział 2. Centralny zarząd dobrami kościelnymi (arcybiskupi i kapituła) oraz zarząd w czasie wakansu na stolicy arcybiskupiej	34
Rozdział 3. Zarząd dobrami i zamkiem w XIV w.	56
Rozdział 4. Starostowie łowiccy (XV w. – 1531 r.)	84
Pierwsze wzmianki	86
Terminologia	89
Geograficzny zakres władzy	93
Urzędnicy skierniewiccy	96
Charakter nadania – „do wiernych rąk”, аренда, zastaw?	97
Przysięga wierności	104
Kompetencje	110
Zarząd nad dobrami	110
Funkcje policyjno-wojskowe	115
Funkcje sądowe	117
Wpływ na miasto	119
Wpływ na skład rady miejskiej i ławników	119
Kontrola nad miastem	125
Starostowie a kapituła łowicka	127
Zarządzanie zamkiem	131
Uposażenie	132
Zakończenie pełnienia funkcji	133
Rozdział 5. Starostowie łowiccy jako grupa społeczna. Próba charakterystyki	135
Związki rodzinne i rodowe z arcybiskupami	136
Geografia pochodzenia	145

Wiek	146
Inne funkcje i urzędy	147
Rozdział 6. Pozostali urzędnicy zamku w Łowiczu i ich obowiązki. . . .	150
Burgrabia	150
Sędzia	158
Poborca	161
Pisarz	164
Rozdział 7. Kapelani i personel zamkowy	166
Kaplice.	166
Kapelani	171
Personel zamkowy – rzemieślnicy oraz osoby związane z organizacją życia i obrony zamku	177
<i>Castrenses</i> i <i>familiares</i>	182
Bractwo przy kościele św. Jana Chrzciciela.	188
Służba zamkowa rekrutująca się ze wsi.	189
Inne posługi.	192
Zakończenie	198
Aneks. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.	205
Wykaz skrótów	247
Bibliografia	252
Abstract	274
Indeks osób.	280
Indeks nazw geograficznych.	292

WSTĘP

Jedną z form uposażenia instytucji kościelnych było nadawanie im dóbr ziemskich. Otrzymywane z nich dochody stanowiły – wraz z dziesięcinami – główną podstawę zamożności danej instytucji. Na ziemiach polskich największe majątki kościelne przypadły w udziale biskupstwom i zakonom. Wielkość dóbr zależała od pierwotnego nadania przez fundatora, późniejszych donacji na rzecz tych instytucji oraz sprawnej polityki gospodarczej kolejnych właścicieli majątku. W niniejszej pracy zajmę się własnością polskich biskupstw na przykładzie dóbr należących do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Z racji uposażeniowego charakteru tych dóbr, ich całość w odniesieniu do biskupstw często określano po łacinie jako *mensa (archi)episcopalis*, co można przetłumaczyć jako *dobra stołowe* lub *dobra stołu (arcy)biskupiego*.

Odpowiedni zarząd nad majątkiem ziemskim stanowił jeden z kluczowych aspektów działalności *in temporalibus* pontyfikatu każdego biskupa. Dla sprawniejszej administracji dobra ziemskie dzielone były na klucze majątkowe o różnej wielkości, w zależności od natężenia osadnictwa i sytuacji własnościowej. Również dziesięciny należące do biskupów podzielone były na klucze, które zazwyczaj – choć nie zawsze – przyporządkowane były do poszczególnych kluczy majątkowych, tak że tworzyły w gruncie rzeczy jedną jednostkę administracji majątkowej.

W niektórych centrach kluczy powstawały zamki. Wśród wielu pełnionych przez nie funkcji jedną z istotniejszych była ich administracyjna rola jako najważniejszego punktu w danym zespole majątkowym oraz głównego miejsca pobytu i pracy oddelegowanych przez arcybiskupa zarządców dóbr. Jednym z takich miejsc był zamek w Łowiczu.

W pracy chciałbym zaprezentować sposób zarządzania wielką własnością kościelną przez wyznaczonych do tego urzędników arcybiskupich w okresie późnego średniowiecza i początku nowożytności. Przyjrzę się ich uprawnieniom wobec dóbr arcybiskupich oraz ich roli na zamku. Poza próbą zbadania uprawnień wynikających z pełnionej przez nich funkcji, postaram się również przybliżyć pochodzenie tych urzędników, a także odnaleźć i scharakteryzować

związki zachodzące między nimi a ich mocodawcami – arcybiskupami gnieźnieńskimi lub innymi urzędnikami. Tego rodzaju analiza pozwoli zrozumieć kulisy powierzania w zarząd zamków i dóbr kościelnych. Moim celem jest również próba uchwycenia codziennego funkcjonowania zamku łowickiego przez pryzmat przebywających na nim osób.

Prócz starostów łowickich, zarządzających zamkiem w czasie rządów w archidiecezji arcybiskupów, urzędnikami zamkowymi w okresach wakansu na tronie gnieźnieńskim stawali się kanonicy gnieźnieńscy. Powierzano im wtedy zamki arcybiskupie, aby pilnowali dóbr i własności należącej do gnieźnieńskich hierarchów. Tenutariusze *sede vacante* nie będą przedmiotem mojego zainteresowania w tym stopniu, w jakim będą urzędnicy zamkowi w czasie trwania pontyfikatu poszczególnych arcybiskupów. Nie oznacza to, że w ogóle nie będę się tym zagadnieniem interesował, przeciwnie – poświęcę mu fragment pracy.

Administrowanie majątkiem nie przypadało w udziale jedynie osobom, których miejsce pracy stanowił zamek. W niniejszej pracy nie będę jednak zajmował się osobami pełniącymi funkcje administracyjne czy to w centrach wykształcanych wraz z upływem czasu podkluczy, czy w folwarkach, czy w końcu na wsi. Wyjątek będą stanowić informacje związane z ich pomocniczą rolą względem urzędników zamkowych. Decyzja ta wynika przede wszystkim z nikłej bazy źródłowej, której stan nie pozwala na rozpoznanie tych osób oraz konieczności przeprowadzenia szerszych badań nad tym zagadnieniem.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje późne średniowiecze i kończy się na początku XVI w. Jako cezurę końcową przyjąłem rok 1531, czyli datę śmierci prymasa Jana Łaskiego, choć niekiedy wykorzystywałem także informacje pochodzące ze źródeł późniejszych. Starałem się prześledzić wzmianki dotyczące urzędników zamkowych oraz osób zarządzających dobrami arcybiskupimi już od XIV w., jednak główny nacisk badawczy położony został na XV i początek XVI w. Wynikało to przede wszystkim z zasobu dostępnych wzmianek źródłowych, które dla XV w., a zwłaszcza dla początku następnego stulecia są dużo liczniejsze.

Na przykładzie zamku łowickiego, zarówno urzędników przebywających na jego terenie, jak i załogi tego zamku, można zaobserwować pewne prawidłowości związane z funkcjonowaniem pozostałych zamków należących do arcybiskupów gnieźnieńskich, innych biskupów z polskiej prowincji kościelnej oraz wybranych biskupstw sąsiednich. Studium to może więc w jakimś stopniu być egzemplifikacją funkcjonowania zamków biskupich w Polsce. Działa to też w drugą stronę – aby bliżej poznać kompetencje urzędników zarządzających dobrami kościelnymi, należy rozpatrzeć również zachowane wzmianki związane z innymi warowniami biskupimi. Komparatystyka będzie więc jedną z głównych metod prowadzących do poznania i scharakteryzowania

interesujących urzędów. Przede wszystkim zajmuję się dobrami łowickimi, ale przytaczam też liczne przykłady zarówno z pozostałych kluczy arcybiskupich, jak i majątków innych biskupstw.

ŹRÓDŁA

W pracy wykorzystano zarówno dostępne edycje źródłowe, jak i materiały archiwalne¹. Wśród archiwaliów zbadałem przede wszystkim zbiory Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, w którym przeprowadziłem sondazową kwerendę w listopadzie 2014 i październiku 2016 r. Niejednokrotnie pozwoliła ona na lepsze zrozumienie przede mną pewnych problemów oraz rozwinięcie niektórych zagadnień, w końcu na odnalezienie wzmianek o kolejnych urzędnikach arcybiskupich w Łowiczu. Wykorzystane zostały przede wszystkim informacje pochodzące z akt czynności kapituły gnieźnieńskiej, księgi przywilejów arcybiskupstwa, akta czynności arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego oraz dokumenty z treścią przysięg niektórych starostów łowickich. Sondazowo przejrzałem również dwie kolejne księgi inwentarzowe: z połowy XVI w. i z lat 1591–1592.

Ponadto wśród wykorzystanych źródeł archiwalnych znalazł się kopiarz kapituły łowickiej z przywilejami pochodzącymi z lat 1433–1906, przechowywany w formie mikrofilmu w Bibliotece Narodowej w Warszawie; księgi Metryki Koronnej z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, XVIII-wieczne kopie dokumentów Mikołaja Trąby z 1419 r. i Wincentego Kota z 1443 r. oraz kopiarz przywilejów miasta Łowicza, tzw. kopiarz Cebrowskiego², również przechowywane w AGAD; XVII-wieczna kopia przywileju Jana Łaskiego z 1527 r. dla cechu prasolów w Łowiczu, znajdująca się w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy Oddział w Łowiczu, oraz wypisy źródłowe w tzw. kartotece Wolffa, przechowywanej w Zakładzie Atlasu Historycznego Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk im. Tadeusza Manteuffla w Warszawie, dzięki której miałem dostęp do informacji pochodzących z Archiwum Diecezjalnego w Płocku i Archiwum Głównego Akt Dawnych³.

¹ Szczegółowe informacje o sygnaturach archiwalnych poszczególnych zespołów i źródeł oraz dane bibliograficzne wydawnictw źródłowych zob. w bibliografii.

² O kopiarzu Cebrowskiego zob. A. Zjawieński, *Niepospolita postać Andrzeja Kazimierza Cebrowskiego i jego „Roczniki miasta Łowicza”*. *Dzieje rodu aptekarzy łowickich*, „Teki Historyka. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 20, 2001, s. 61–76.

³ O samej kartotece zob. T. Jurek, *Wstęp*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, K. Pacuski, do druku przyg. M. Piber-Zbieranowska, A. Salina, red. T. Jurek, Warszawa 2013, s. V–VI.

Wśród opublikowanych źródeł punktem wyjścia dla niniejszych badań jest najstarszy zachowany inwentarz dóbr arcybiskupich. Został on spisany w latach 1511–1512 przez Klemensa Busińskiego, ówczesnego ekonomy generalnego arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, a inicjatorem jego spisania był arcybiskup Jan Łaski. Źródło to zostało wydane w 1920 r., już po śmierci przygotowującego je do publikacji Bolesława Ulanowskiego. Najpewniej nie był to pierwszy inwentarz majątkowy arcybiskupstwa. W źródle spotyka się wzmianki o co najmniej dwóch wcześniejszych inwentarzach, spisanych w czasie pontyfikatów Zbigniewa Oleśnickiego i Fryderyka Jagiellończyka, pochodzących zatem z końca XV w.⁴ Wartość i znaczenie inwentarza z lat 1511–1512 polega przede wszystkim na zapisanych w nim licznych wzmiankach dotyczących obowiązków starosty, burgrabiego czy poborcy, związanych z dochodami tych urzędników, w końcu informacji osobowych o imionach i nazwiskach niektórych z nich. Można się z niego dowiedzieć również o innych ludziach znajdujących na zamku zatrudnienie i stałe miejsce pobytu, a także o powinnościach względem zamku poddanych ze wsi należących do arcybiskupstwa. Uwzględniane w edycji w przypisach dopiski Jana Łaskiego również mają kapitalne znaczenie. Ukazują one praktyczną stronę zasad powierzania zadań urzędnikom poprzez oddelegowanie ich do wykonania konkretnych czynności. Przypuszczalnie były to zadania wynikające z ich uprawnień, nakazanie zaś miało charakter wskazania konkretnego miejsca do działania, choć nie można wykluczyć, że urzędnicy otrzymywali również polecenia wykraczające poza dotychczasowy zakres obowiązków. Należy pamiętać, że źródło to oddaje przede wszystkim stan z początku XVI w. Większość informacji o działalności oraz uprawnieniach gospodarczych, administracyjnych i kontrolnych starostów i podległych im osób, czerpane przez nich zyski, powinności poddanych itd., ukazują sytuację z ok. 1511 i 1512 r. Wydaje się jednak, że z pewną dozą ostrożności można założyć, iż większość działań o charakterze gospodarczo-administracyjnym można odnieść przynajmniej do XV stulecia. W regestach i ekscerptach dokumentów pochodzących z lat wcześniejszych, włączonych do treści inwentarza, znajdują się informacje, które uprawdopodobniają powyższe stwierdzenie. Ponieważ termin „wizytacja”, jakiego użyto w tytule wydawnictwa źródłowego, zazwyczaj określa wizytację kościelną, przeprowadzaną przez lub z inicjatywy biskupa, w dalszej części tekstu źródło to będzie zawsze określane przeze mnie jako inwentarz.

---

⁴ J. Warężak, *Osadnictwo kasztelanii łowickiej (1136–1847)*, cz. 1, Łódź 1952, s. 57; L. Żytkowicz, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.*, Warszawa 1962, s. 26–28; H. Wąjs, *Powinności feudalne chłopów na Mazowszu od XIV do początku XVI wieku (w dobrach monarszych i kościelnych)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 10–11.

Innym wydawnictwem źródłowym wykorzystanym w pracy są akta kapituły gnieźnieńskiej z XV i XVI w., opublikowane jako część *Acta capitulorum Gneznensis, Posnaniensis et Vladislaviensis (1408–1530)*, także wydane przez Bolesława Ulanowskiego. Zawierają one mniej informacji dotyczących arcybiskupich urzędników łowickich i personelu zamkowego niż wspomniany wyżej inwentarz. Odgrywają jednak istotną rolę przy badaniu działań arcybiskupów i kapituły gnieźnieńskiej względem dóbr biskupich oraz zarządzania majątkiem arcybiskupim w czasie sediswakancji, gdy nie było nominalnego użytkownika dóbr – arcybiskupa.

Dla opracowania XIV-wiecznych aspektów związanych z urzędnikami majątku i zamków arcybiskupich nieoceniona była również relacja człowieka tamtych czasów, Jana z Czarnkowa, przedstawiona w sporządzonej przez niego kronice. Ponadto wykorzystałem kodeksy dyplomatyczne zawierające dokumenty dotyczące Mazowsza, a także pozostałych dzielnic kraju: Wielkopolski, Małopolski i Kujaw.

STAN BADAŃ

Zainteresowanie historyków dobrami kościelnymi koncentrowało się dotychczas na rozwoju ilościowym majątków lub na zagadnieniach gospodarczych. Lepiej bądź gorzej opracowane zostały dobra arcybiskupstwa gnieźnieńskiego (przez Jana Warężaka i Jerzego Topolskiego)⁵, biskupstw: krakowskiego, wrocławskiego (Stefan Inglot⁶) i poznańskiego (Walerian Sobisiak⁷), badano też całościowo gospodarkę kościelną w XVI w. (Leonid Żytkowicz⁸). Objęto badaniami również sytuację chłopów w dobrach kościelnych w XVI w., wielkość ich gospodarstwa, a także zakres obowiązków wobec pana feudalnego⁹.

---

⁵ J. Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.*, Lwów 1929; J. Topolski, *Rozwój latyfundium arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII w.*, Poznań 1955.

⁶ S. Inglot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku. Próba odtworzenia zaginionej części Liber Beneficiorum Długosza*, Lwów–Warszawa 1925; tenże, *Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Lwów 1927.

⁷ W. Sobisiak, *Rozwój latyfundium biskupstwa poznańskiego w XVI do XVIII wieku*, Poznań 1960. Nieco później zarys dziejów dóbr biskupstwa poznańskiego przedstawił J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 133–167.

⁸ L. Żytkowicz, *Uwagi o gospodarstwie chłopskim w dobrach kościelnych w XVI wieku*, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”, 1955, s. 12–93; tenże, *Studia nad gospodarstwem wiejskim*.

⁹ S. Orsini-Rosenberg, *Rozwój i geneza folwarku pańszczyźnianego w dobrach katedry gnieźnieńskiej w XVI w.*, Poznań 1925; J. Topolski, *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*, Poznań 1958.

W pracach tych brakowało jednak analiz poświęconych aparatowi administracji majątkowej.

Od lat 60. XX w. badania własności kościelnej i prowadzonej przez instytucje kościelne gospodarki straciły impet. W ciągu ostatnich 25 lat powstawały prace dotyczące gospodarowania w dobrach kościelnych, jednak również w nich kwestie zarządu majątkiem pozostawały raczej na uboczu podejmowanych zagadnień. Badania Zbyszka Górczaka¹⁰, Jadwigi Muszyńskiej¹¹ czy Piotra Guzowskiego¹² koncentrowały się przede wszystkim na dochodowości wybranych dóbr i ich sytuacji gospodarczo-osadniczej¹³. Pierwszy z wymienionych próbował na podstawie wzmianek dokumentów zamieszczonych w opublikowanych kodeksach dyplomatycznych bliżej określić kompetencje urzędników, nie można jednak uznać tych prób za zadowalające.

Nieco więcej wiadomości przynoszą analizy otoczenia i dworów biskupich w późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej Polsce¹⁴. Wzmianki o osobach zarządzających majątkiem biskupim w tych pracach dotyczą przede wszystkim

¹⁰ Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999; tenże, *Dobra stolowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego (1423–1455)*, [w:] Zbigniew Oleśnicki. *Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Warszawa 2006, s. 241–270.

¹¹ J. Muszyńska, *Sandomierskie dobra biskupstwa krakowskiego od połowy XV do połowy XVII wieku. Zmiany osadnicze*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej. Kielce 20 IX 1997*, [red. L. Kajzer], Kielce 1997, s. 25–39; też, *Biskupi krakowscy rządcami dóbr sandomierskich (od połowy XV do połowy XVII wieku)*, [w:] *Kościół krakowski w życiu państwa i narodu polskiego*, red. A. Pankowicz, Kraków 2002, s. 95–112; też, *Gospodarka dworska w dobrach biskupstwa krakowskiego. Produkcja zbożowa w kluczu ilżeckim w połowie XVII wieku*, [w:] *Folwark, wieś, latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, S. Kazusek, J. Pielas, Kielce 2009, s. 197–210; też, *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich w połowie XVII wieku*, Kielce 2012 (wyd. 2, Kielce 2014).

¹² P. Guzowski, *The Role of Enforced Labour in the Economic Development of Church and Royal Estates in 15th and 16th-century Poland*, [w:] *Schiavitù e servaggio nell'economia europea SECC. XI–XVIII / Serfdom and Slavery in the European Economy 11th–18th Centuries*, red. S. Cavaciocchi, Firenze 2014, s. 215–234.

¹³ Tak samo ostatnio J. Rajman, *Lipowiec. Z dziejów zamku i klucza majątkowego biskupów krakowskich (XIII–XVI w.)*, [w:] *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesiątolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2014, s. 89–99.

¹⁴ A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964; I. Skierska, *Dwór i urząd biskupi w późnośredniowiecznej diecezji poznańskiej*, RH, t. 60, 1994, s. 185–202; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423–1455*, Warszawa 2004; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupa gnieźnieńskiego (1437–1493)*, Łódź 2013; Ł. Włodarski, *Dwór i najbliższe otoczenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii ze Skotnik (1342–1374)*, „Studia z Dziejów Średniowiecza”, t. 19, 2015, s. 225–256.

składu osobowego oraz powiązań z biskupami, rzadko podejmując kwestię ich uprawnień.

W ostatnich latach publikuje się również sporo prac związanych z badaniami nad zamkami kościelnymi, zarówno należącymi do arcybiskupów gnieźnieńskich¹⁵, jak i innych biskupów z ziem polskich¹⁶. W głównej mierze dotyczą one jednak analiz archeologiczno-architektonicznych tych zabytków. Ciekawe, że dokładniejsze w kwestii przedstawienia personelu biskupich warowni bywają prace starsze¹⁷. Pewne informacje natury ogólnej poruszane były również w monografiach miast stanowiących własność kościelną¹⁸.

Ponieważ organizacja administracji dóbr kościelnych nie była szerzej poruszana w literaturze przedmiotu, przy analizowaniu sposobu jego funkcjonowania należy odnieść się do wzorców dotyczących innych rodzajów własności.

¹⁵ L. Krantz, *Zamek w Uniejowie*, Warszawa–Poznań 1980; L. Kajzer, *Uwagi o budownictwie obronnym arcybiskupów gnieźnieńskich*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica”, t. 3, 1983, s. 147–158; C. Sikorski, *Zamek w pałuckiej Wenecji*, Bydgoszcz 1986 (Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Bydgoszczy. Komunikaty Archeologiczne, 4); J. Salm, *Zabytki Uniejowa. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 423–454; J. Tomala, *Budownictwo obronne powiatu kaliskiego w XIV–XVIII wieku*, Poznań 1995, s. 33–34, 123–127; K. Śmigiel, *Rezydencje prymasowskie*, „Studia Gnesnensia”, t. 26, 2012, s. 253–289; Z. Wilk-Woś, *Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Uniejowie w XV wieku w świetle źródeł pisanych*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 4, 2015, s. 45–62.

¹⁶ L. Kajzer, *Zamek w Raciążku*, Łódź 1990; tenże, *Z problematyki budownictwa obronnego biskupów włocławskich*, NP, t. 82, 1994, s. 281–298; tenże, *Z problematyki badań zamków biskupich w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich*, s. 7–14; L. Wojda, *Zamek we Włocławku na tle średniowiecznego miasta*, [w:] *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Materiały z sesji naukowej (9–10 maja 1994 roku)*, red. O. Krut-Horonziak, L. Kajzer, Włocławek 1995, s. 123–135; J. Lewicki, *Dzieje i architektura zamku w Ilży. Problematyka badawcza i konserwatorska*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich*, s. 57–71; J. Kuczyński, *Rezydencja biskupów krakowskich w Bodzentynie*, [w:] *Bodzentyn. Z dziejów miasta w XII–XX wieku*, red. K. Bracha, Kielce 1998, s. 65–79; F. Ciura, *Klucz lipowiecki. Studia z dziejów klucza lipowieckiego i jego miejscowości*, Kraków 2009; P. Nowakowski, *Ilża. Miasto kościelne*, Radom 2012; J. Rajman, *Lipowiec*, s. 89–99.

¹⁷ S. Chodyński, *Zamki, pałace i rezydencje biskupów włocławskich*, „Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis”, t. 24, 1910, s. 66–97; M. Morawski, *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933.

¹⁸ M. Morawski, *Monografia Włocławka*; J. Szymczak, *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, s. 57–109; J. Pakulski, *Władze i społeczność miejska w dobie polokacyjnej (XIV–XV w.)*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1: *Od początków do 1918 roku*, red. J. Staszewski, Włocławek 1999, s. 118–138; K. Górka-Gońska, *Kazimierz Biskupi w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Kazimierza Biskupiego, cz. 1: Monografia*, red. Z. Chodyła, Kazimierz Biskupi–Konin 2001, s. 50–72; Z. Noga, *W okresie nowożytnym*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, red. F. Kiryk, Kraków 2001, s. 107–179; R. Lolo, *Samorząd miejski Pultuska a biskupi płocki w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Pultusk – 600 lat samorządu. Materiały sesji z okazji 600-lecia samorządu pultuskiego*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2006, s. 67–80.

Dlatego też często odnosić się będą do ustaleń Stanisława Kutrzeby¹⁹, Antoniego Gąsiorowskiego²⁰ i Karola Nabiałka²¹, którzy najlepiej i chyba jak dotąd najpełniej opracowali zagadnienie administracji terenowej w majątkach królewskich w interesującym mnie okresie. Prace ostatniego z wymienionych historyków najpełniej traktują też o niższym personelu zamkowym, słabo widocznym tak na kartach źródeł, jak i w literaturze przedmiotu. Również pewna część starostw monarszych, w tym tych niegrodowych, o charakterze praktycznie identycznym jak starostwa kościelne, doczekała się mniej lub bardziej dokładnych opracowań, pomocnych przy analizie porównawczej²². Badane było także otoczenie możnowładców oraz personel w zamkach stanowiących ich prywatną własność²³. W ramach rozpatrywania kwestii zamku jako zjawiska gospodarczego cenne i przydatne opracowanie wyszło spod ręki Jacka Laberscheka²⁴.

Nie oznacza to jednak, że w literaturze nie można odnaleźć wartościowych prac dla poruszanego przeze mnie zagadnienia. Zdecydowanie najbliższej podejmowanej przeze mnie tematyki jest jeden z ostatnich artykułów Izabeli Skierskiej, poświęcony analizie mechanizmów protegowania na stanowiska

¹⁹ S. Kutrzeba, *Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV wieku*, Kraków 1903.

²⁰ A. Gąsiorowski, *Uwagi o mniejszych kasztelaniami wielkopolskich XIII–XV wieku*, CPH, t. 19, 1967, nr 1, s. 71–108; tenże, *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970; tenże, *Castellanus. Przyczynek semazjologiczny*, „Slavia Antiqua”, t. 18, 1971, s. 207–221; tenże, *Wójt i starosta. Ramię monarsze w polskim mieście średniowiecznym*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. M. Biskup i in., Poznań 1976, s. 437–444; tenże, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa–Poznań 1981; tenże, *Kolskie starostwo i kolscy starostowie w czasach jagiellońskich* [w:] *Królewskie miasto Kolo. Studia w 650. rocznicę lokacji miasta*, red. I. Skierska, Kolo 2012, s. 31–67.

²¹ K. Nabiałek, *Obsada zamków monarszych w Królestwie Polskim na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej*, RH, t. 74, 2008, s. 113–156; tenże, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012.

²² Np. A. Wyczański, *Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego 1500–1663*, Warszawa 1964, rozdz. o personelu na s. 169–185; tenże, *Funkcjonowanie zamku w Nowym Mieście Korczynie w XVI wieku*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, [red. Z. Bania i in.], Warszawa 1988, s. 258–262; J. Laberschek, *Zamek Czorsztyn i jego królewscy zarządcy w czasach jagiellońskich*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 21. Studia Historica”, t. 3, 2004, s. 59–68; F. Sikora, *Starostwo szydlowskie z jurysdykcją grodzką w latach 1394–1438*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 15, 2005, nr 2, s. 139–153.

²³ J. Laberschek, *Klientela Koziegłowskich i Giebuttowskich herbu Lis od schyłku XIV do końca XV wieku*, KH, t. 100, 1993, nr 1, s. 59–73; tenże, *Melsztyński klucz majątkowy od połowy XIV do połowy XVI wieku*, [w:] *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 117–143.

²⁴ Tenże, *Bezpośrednie zaplecze gospodarcze zamków województwa krakowskiego do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Smolucha i in., Kraków 2008, s. 459–476.

związane z administracją majątku biskupiego oraz na beneficja kościelne własnych krewnych i powinowatych w otoczeniu biskupim, co badaczka uczyniła na przykładzie działań hierarchów poznańskich. Wstępnie naszkicowała również problem intratności stanowisk biskupiej administracji majątkowej²⁵. Użyteczne informacje na temat zamków biskupów wrocławskich zawierają artykuły Ewy Wólkiewicz, kilkakrotnie podejmującej próbę przedstawienia organizacji zamków i dworów, a w tym także zarządu administracyjnego dóbr należących do wrocławskich ordynariuszy²⁶.

Wśród opracowań należy wskazać te, które pozwoliły znacząco wzbogacić niniejszą pracę. Są to biogramy arcybiskupów gnieźnieńskich oraz prałatów i kanoników kapituły katedralnej w Gnieźnie autorstwa ks. Jana Korytkowskiego²⁷, analiza funkcjonowania gnieźnieńskiej kapituły katedralnej przygotowana przez Martę Czyżak²⁸ oraz biografia Władysława z Oporowa i praca o kancelarii arcybiskupiej w XV w. Zofii Wilk-Woś²⁹. Wszystkie pozycje, oparte na szerokiej kwerendzie archiwalnej w Gnieźnie, przynoszą dużo informacji przydatnych dla omawianych przeze mnie zagadnień.

KONSTRUKCJA PRACY

Praca podzielona jest na siedem rozdziałów. W pierwszym przedstawiam rozwój dóbr łowickich i miasta Łowicza oraz losy zamku do pierwszej tercji XVI w. Badania archeologiczne i architektoniczne zamku stanowią osobny

²⁵ I. Skierska, *Ad fratres et nepotes secundum carnem totus intensus. Późnośredniowieczny biskup polski wśród krewnych*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Sztylec i in., Pelplin 2013, s. 241–281.

²⁶ E. Wólkiewicz, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. L. Bobková, J. Konvičná, Praha 2007 (Korunní země v dějinách českého státu, 3), s. 301–319; też, *Pinguis pastor, oves macre. W kwestii organizacji dworu biskupa wrocławskiego Jodoka z Rožmberka (1456–1467)*, [w:] *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, red. D. Dvořáčková-Malá, J. Zelenka, Praha 2008, s. 363–385; też, *Curia episcopalis. Organizacja rezydencji biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX wiek)*, red. M.R. Pauk, M. Saczyńska, Warszawa 2010, s. 81–110; też, *Episcopus ambulans. Formy i organizacja podróży biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 83–109.

²⁷ Korytkowski, Prałaci; Korytkowski, Arcybiskupi.

²⁸ M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003.

²⁹ Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453). Podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „Studia Claromontana”, t. 21, 2003, s. 177–449; też, *Późnośredniowieczna kancelaria*.

i rozległy obszar rozważań, dlatego o jego poszczególnych elementach wspominam jedynie na marginesie pozostałych omawianych tu zagadnień³⁰. Rozdział drugi dotyczy kwestii centralnego zarządu majątkiem kościelnym i decyzyjności odpowiedzialnych za to podmiotów: arcybiskupa gnieźnieńskiego i kapituły katedralnej w Gnieźnie. Istotną częścią tego rozdziału będzie ukazanie roli kapituły katedralnej w czasie wakansu na biskupstwie, między śmiercią jednego a wyborem i recepcją kolejnego ordynariusza. W następnych rozdziałach przechodzę do głównego tematu książki. W rozdziale trzecim zajmuję się XIV-wiecznymi zarządcami majątku arcybiskupiego i zamku łowickiego. Przedstawienie sytuacji z tego stulecia w osobnym rozdziale podyktowane zostało zarówno mniejszą liczbą wzmianek źródłowych (w stosunku do następnych wieków), jak i – co będę starał się ukazać – inną formą zarządzania dobrami i zamkiem w tym czasie. Rozdział czwarty stanowi najważniejszą część pracy. Prezentuję w nim XV-wieczne i pochodzące z pierwszej tercji XVI w. wzmianki o starostach łowickich, najważniejszych urzędnikach administracji majątkowej dóbr łowickich w terenie. Rozdział ten dotyczy m.in. początków pojawiania się w źródłach terminu *capitaneus* (starosta). Zawarto w nim również uwagi na temat zróżnicowania terminologii w odniesieniu do zarządców majątków biskupich, zakresu geograficznego władzy starościńskiej, z czym wiąże się krótkie przedstawienie urzędników związanych ze Skierniewicami, miastem położonym w południowej części całego kompleksu dóbr arcybiskupich w tym rejonie. Ponadto stawiam pytanie o warunki, na jakich powierzano funkcję starosty. W drugiej części tego rozdziału podejmuję zaś próbę poznania kompetencji starosty, jego uprawnień w stosunku do stanowiących własność arcybiskupią dóbr oraz zamieszkujących ich mieszkańców, a także względem samego miasta Łowicza. W tej części wskażę również źródła dochodów starostów. Kolejny rozdział jest przedstawieniem starostów łowickich jako grupy społecznej. Wychodząc od postawienia pytań o ich powiązania z arcybiskupami, staram się ukazać powody stojące za powierzeniem funkcji starosty łowickiego poszczególnym osobom. Jest to główny wątek tego rozdziału. Przy okazji staram się również ustalić miejsce pochodzenia starostów, wiek, w jakim obejmowano tę funkcję oraz zastanowić się, jaką rolę odgrywało pełnienie funkcji starosty przez daną osobę – czy w czasie zajmowania tego stanowiska

³⁰ Zob. podstawowe prace dotyczące dziejów budowlanych zamku łowickiego: W. Puget, *Łowicz – zamek prymasowski*, [w:] *Pałace i dwory w dawnym województwie rawsko-mazowieckim*, t. 1, red. W. Puget, Warszawa 1995, s. 15–51; A. Nierychlewska, *Zamki i dwory województwa rawskiego w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych*, Łódź 2013, s. 233–246; zob. też M. Słomski, *Zamki arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu, Uniejowie i Opatówku w świetle opisów inwentarzowych z lat 1591–1592*, RŁdz, t. 65, 2016, s. 139–156 i przyp. 6 na s. 140, gdzie dalsza literatura przedmiotu.

były to jedyne wykonywane wówczas obowiązki, czy też prócz zarządzania dobrami arcybiskupimi starosta miał inne jeszcze zobowiązania, wynikające z pełnionych urzędów natury kościelnej bądź państwowej. W następnym, szóstym rozdziale przechodzę do analizy zagadnień związanych z pozostałymi urzędnikami zamkowymi: burgrabią, sędzią, poborcą i pisarzem. Najwięcej miejsca poświęciłem burgrabiemu, z dwóch powodów: po pierwsze, jako naturalnemu zastępcy starosty, pod drugie zaś jako urzędowi najlepiej oświetlonemu źródłowo. Podobnie jak w przypadku najważniejszych urzędników zamkowych, tak i tutaj przedstawiam kompetencje wzmiankowanych osób oraz staram się przedstawić ich pochodzenie i możliwe źródła dochodów. Wreszcie w ostatnim rozdziale omawiam kwestie dotyczące personelu zamku łowickiego, czyli osób pracujących na zamku i umożliwiających jego codzienne funkcjonowanie, a także powinności mieszkańców dóbr łowickich względem zamku.

Istotną część pracy jest aneks, w którym zamieszczam wzmianki o osobach związanych z zamkiem w badanym przeze mnie okresie. Aneks podzielony został wedle funkcji pełnionych przez dane osoby, w obrębie zaś każdej z tych części osoby przedstawione zostały w chronologicznym porządku pojawiania się w źródłach. Aneks dokumentuje nie tylko informacje, które pojawiły się we wcześniejszych rozdziałach, ale też ukazuje w osobnym punkcie problemy, jakie napotykałem podczas moich badań.

W pracy zamieszczono też mapę dóbr łowickich, zgodnie z ich stanem zarejestrowanym w inwentarzu. Podziały administracyjne oparto na granicach odtworzonych dla drugiej połowy XVI w., a hydrografia i szata leśna jest rekonstrukcją opartą na mapach z przełomu XVIII i XIX w. Podane na mapie nazwy rzek pochodzą z XV i początków XVI w. Z powodu dużej liczby danych na mapie nie oznaczono nazw jednostek administracyjnych, których granice przecinały dobra arcybiskupie. O tym, jakie są to jednostki, piszę pod koniec pierwszego rozdziału³¹.

Prezentowana pozycja jest rozszerzoną wersją pracy magisterskiej pod tym samym tytułem, napisanej na seminarium prof. Marii Koczerskiej w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Do Pani Profesor kieruję w pierwszej kolejności podziękowania za opiekę naukową, odpowiednie pokierowanie i dobór tematyki moich prac powstałych pod Jej kierunkiem, okazywaną mi cierpliwość oraz motywację do dalszej pracy i rozwoju. Wyrazy podziękowania należą się także dr. hab. Markowi Słoniowi, za pomoc w formalnej stronie przedsięwzięcia, jakim było ukazanie się książki oraz umożliwienie prac nad jej ostatecznym kształtem. Dziękuję również recenzentom: pracy magisterskiej – prof. Agnieszce Bartoszewicz

³¹ Za pomoc w stworzeniu zamieszczonych w pracy map dziękuję mgr Katarzynie Słomskiej.

oraz wydawniczym – prof. Alicji Szymczakowej i prof. Krzysztofowi Ożogowi za udzielone mi cenne wskazówki i uwagi. Publikacja książki została dofinansowana ze środków przekazanych w ramach konkursu Małe Granty 2017, organizowanego przez Łowicki Ośrodek Kultury, za co wyrażam wdzięczność jego dyrekcji i jury konkursu. Chciałbym również podziękować najbliższej rodzinie, dzięki której wsparciu mogłem poświęcić się swoim badaniom i zainteresowaniom. Wszystkie wymienione tu osoby łączy też jeden wspólny mianownik – wiara w moje umiejętności i możliwości, niejednokrotnie dużo większa niż moje odczucia w tym względzie.

ŁOWICZ, ZAMEK I DOBRA ŁOWICKIE
DO POCZĄTKU XVI W.

Na wstępie rozważań będących głównym nurtem pracy kilka zdań poświęcić należy Łowiczowi – miejscu, w którym znajdował się zamek i gdzie przebywali świeccy urzędnicy arcybiskupów gnieźnieńskich oraz załoga zamkowa. Pozwoli to lepiej przedstawić kontekst dalszych badań, zaprezentować ich tło oraz zrozumieć znaczenie dóbr łowickich, zamku i urzędników zamkowych dla arcybiskupstwa, a także troskę gnieźnieńskich hierarchów o sprawny zarząd należących do nich włości i odpowiednie obsadzenie najważniejszych stanowisk terenowo-administracyjnych.

Już pierwsza źródłowa wzmianka o Łowiczu, znajdująca się w tzw. bulli gnieźnieńskiej papieża Innocentego II z 1136 r., wskazuje na przynależność osady do dóbr Kościoła gnieźnieńskiego¹. Na tej podstawie można stwierdzić, że Łowicz wraz z okolicą „cum villis et earum incolis” stanowiły jedną z najstarszych części substancji majątkowej arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Dobra te, w XIV w. położone na styku administracyjnych granic Królestwa Polskiego i Mazowsza, mogły zostać przekazane w ręce Kościoła już w drugiej połowie XI stulecia przy okazji reorganizacji polskiej prowincji kościelnej przez Kazimierza Odnowiciela i Bolesława Szczodrego².

Tematyka związana z przyczynami powstania i rozwojem dóbr należących do polskich biskupstw w monarchii piastowskiej była dość często poruszana w polskiej literaturze. Poszczególne koncepcje różniły się w szczegółach, ale podstawowe tezy opierały się na konkluzjach o uposażeniowym charakterze

¹ KDW, 1, nr 7: „Item Loviche cum decimis, cum villis et earum incolis, cum venatione, cum castoribus et cum omni penitus iuriditione seculari, nulli preter episcopum respondere habet”.

² W tym właśnie okresie historycy doszukują się możliwego przekazywania biskupom polskiego Kościoła ziemi przez monarchów; zob. np. A. Paroń, *Uгода w sprawie kasztelanii milickiej (26 VI 1249)*, [w:] *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, red. J. Kolenda, Wrocław 2008, s. 103–104; M.R. Pauk, E. Wólkiewicz, *Ministri enim altaris ministri curie facti sunt. Ottońsko-salicki „system” Kościoła Rzeszy i jego oddziaływanie w Europie Środkowej XI–XII wieku*, [w:] *Kościół w monarchiach Przemysłidów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej. Gniezno 21–24 września 2006 roku*, red. J. Dobosz, Poznań 2009, s. 125.

tych nadań, wykorzystywaniu ich przez Piastów do prowadzenia kolonizacji terenów niezamieszkałych, coraz słabszej pozycji polskich książąt na terenach swoich władztw w XIII w., powodującej rozwój immunitetu sądowiczego i ekonomicznego, a przez to nabywanie rozległych uprawnień przez hierarchów polskiego Kościoła w stosunku do własnych poddanych. Problem ten rozpatrywano również w zakresie badań związanych z najdawniejszą administracją państwa piastowskiego, widząc w nadawanych biskupom grodach i podległych im okręgach relikty dawnej organizacji terytorialnej państwa.

Do najważniejszych i poświęcających najwięcej miejsca temu zagadnieniu pozycji zaliczyć należy prace Stanisława Arnolda, Henryka Łowmiańskiego, Stanisława Trawkowskiego³ i Karola Modzelewskiego. Zwłaszcza koncepcje ostatniego z badaczy zyskały aprobatę w środowisku historycznym i uznawane są za klasyczne opracowanie tematyki, przede wszystkim w zakresie początków kościelnych kasztelanii majątkowych oraz doprecyzowania terminologii związanej z okręgami koncentrującymi dobra kościelne⁴. Karol Modzelewski zauważył, że terminu *castellania* używano w źródłach w dwojakim znaczeniu: uprzywilejowanych okręgów skupiających majątek biskupi oraz uprawnień biskupów w stosunku do własnych poddanych na terenie takiego okręgu. Zgodnie z koncepcją tego badacza, kasztelanie majątkowe zostały utworzone na bazie dawnych książęcych okręgów grodowych o drugorzędym znaczeniu, które położone były na skraju ówczesnego osadnictwa. Uprawnienia urzędników książęcych przejęli analogiczni funkcjonariusze biskupi. W tego rodzaju okręgach skupiona była przeważająca część ziemskich dóbr biskupstw⁵.

Szerszy kontekst i w pewnych kwestiach odmienne spojrzenie na genezę kościelnych kompleksów majątkowych (biskupich i klasztornych) przedstawił przed kilkunastoma laty Sławomir Gawlas. Zwrócił uwagę na występujące

³ S. Arnold, *Władztwo biskupie na grodzie wólberskim w w. XIII*, [w:] tenże, *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa 1968, s. 5–147 (praca ta w momencie ukazania się w 1921 r. stanowiła wynik najbardziej kompleksowej i szczegółowej analizy wzmianek o wólberskich dobrach biskupstwa wrocławskiego. Stała się również punktem wyjścia do analiz następných pokoleń historyków); H. Łowmiański, *Początki Polski. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1985, s. 336–377; S. Trawkowski, *Homines ascriptici castellanie de Voybor. W sprawie genezy kasztelanii kościelnych*, [w:] tenże, *Opuscula mediævistica. Studia nad historią społeczną Polski wczesnopiastowskiej*, Warszawa 2005, s. 262–269.

⁴ Por. odbiór prac K. Modzelewskiego, omówiony na przykładzie organizacji służebnej w Polsce piastowskiej; S. Gawlas, *Chłopi w Polsce piastowskiej przed kolonizacją na prawie niemieckim jako problem historiograficzny*, RH, t. 78, 2012, s. 32 n.

⁵ K. Modzelewski, *Między prawem książęciem a władztwem gruntowym. I. Z zagadnień początków poddaństwa w Polsce*, PH, t. 71, 1981, nr 2, s. 209–233; tenże, *Między prawem książęciem a władztwem gruntowym. II. Instytucja kasztelanii majątkowych Kościoła w Polsce XII–XIII w.*, PH, t. 71, 1981, nr 3, s. 449–477; tenże, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987, s. 193–207 (problematyka instytucji kasztelanii majątkowych).

analogie między nadawaniem przez polskich władców kompleksów majątkowych Kościołowi a funkcjonowaniem instytucji Kościoła państwowego w Rzeszy Niemieckiej, tzw. *Reichkirche*. Proces ten, wedle tego historyka, związany był z poszukiwaniem przez Piastów wsparcia i wciąganiem Kościoła w struktury aparatu administracyjnego monarchii. Działo się to poprzez przekazywanie biskupom i klasztorom grodów, rycerzy, chłopów i uprawnień publicznych wobec własnych poddanych. Ponadto autor odniósł się krytycznie do poglądu o stopniowym osłabianiu siły i prestiżu władzy książęcej w okresie rozbitcia dzielnicowego, co – wedle starszej literatury – miało powodować rozwój immunitetów sądowych i ekonomicznych w kościelnych kompleksach majątkowych w XIII w. Badacz ów wskazał raczej na umiejętne rozgrywanie i rozwiązywanie sporów między władzą książęcą a Kościołem i możliwymi (choć nie wykluczał także ustępstw ze strony książąt), traktując te nadania jako jeden z ważniejszych instrumentów władzy. Jeszcze mocniej zaakcentował on rolę kolonizacji niemieckiej w tworzeniu się zrębów władzy biskupów i klasztorów nad własnymi poddanymi⁶. Koncepcje przeszczepione na grunt polski przez Gawłasa rozwinęli Marcin Rafał Pauk i Ewa Wólkiewicz, którzy prócz analizy stosunków w monarchii piastowskiej zajęli się poszukiwaniem analogii z sytuacją Kościoła w czeskim państwie Przemysławidów⁷.

Wzrost uprawnień biskupów nad własnymi poddanymi z terenów kasztelanii majątkowych powodował dążenia hierarchów do sięgnięcia po jeszcze większe prerogatywy zwierzchnie. Bardzo dobrze tego typu ambicje widać na przykładzie biskupów wrocławskich i krakowskich. Tym pierwszym udało się ostatecznie w drugiej połowie XIII w. wywalczyć niezależność od księcia oraz jurysdykcję nad zamieszkującymi ziemię otmuchowską i nyską ludźmi wolnymi, tworząc na fundamentach pierwotnego okręgu majątkowego z centrum w Otmuchowie osobne księstwo ze stolicą w najpierw w Otmuchowie, a potem w Nysie⁸. Niepowodzeniem zakończyły się podobne starania ordy-

⁶ S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996, s. 75–76, 80, 82; tenże, *Polityka wewnętrzna Przemysła II a mechanizmy społecznych dążeń i konfliktów w Wielkopolsce jego czasów*, [w:] *Przemysł II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, red. J. Krzyżaniakowa, Poznań 1997, s. 70–71, 74. Podobną analogię, choć o mniejszej skali, w odniesieniu do nadań królewskich na osadniczych kresach w XIV i XV w., zauważa J. Wroniszewski, podkreślając, że król w ten sposób chciał poszerzyć przestrzeń gospodarczą państwa; tenże, *Król jako właściciel ziemski w średniowiecznej Polsce*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 135.

⁷ M.R. Pauk, E. Wólkiewicz, *Ministri*, s. 105–138.

⁸ J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, cz. 1: *Bis zum Beginne der böhmischen Herrschaft*, Reichenberg i. B. 1926, s. 21–30; K. Orzechowski, *Dzieje i ustroj księstwa biskupiego na Śląsku*, „Szkice Nyskie”, t. 3, 1986, s. 7–43; T. Jurek, *Ryczyn biskupi. Studium z dziejów Kościoła polskiego w XI wieku*, RH, t. 60, 1994, s. 32–45;

nariuszy krakowskich, związane głównie z dobrami położonymi w Górach Świętokrzyskich, z centrami w Kielcach i Tarczku. Lepiej uchwytno źródłowo dążenia można odnieść do czasów XIII-wiecznych hierarchów: Iwona Odrowąża, Prandoty, Pawła z Przemankowa, a najsilniejsze (i najlepiej udokumentowane) miały miejsce za biskupa Jana Muskaty⁹.

Prócz zwiększania zakresu dotychczasowych i zdobywania kolejnych uprawnień w stosunku do swoich poddanych, dążenia do budowy przez biskupów własnych władztw wyrażały się na inne sposoby. Jednym z nich było utworzenie świeckich struktur dworskich, ukształtowanych analogicznie do otoczenia książęcego, złożonych z własnych urzędników. Rekrutowali się oni często z wcale pokażnej klienteli biskupiej, w skład której wchodziły osoby o różnym statusie prawnym i społecznym. I znów tendencje te najlepiej rozpoznane zostały w wypadku biskupstwa krakowskiego¹⁰. Także wznoszenie

---

T. Wünsch, *Landesherrschaft und geistliches Territorium der Breslauer Bischöfe im 13. Jahrhundert – zur Präsenz eines westlichen Musters in der ostmitteleuropäischen Verfassungsgeschichte*, [w:] *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Wrocław 15–18 września 1999 roku. Pamiętnik*, t. 1, [red. K. Ruchniewicz i in.], Toruń 2000, s. 155–179; tenże, *Territorienbildung zwischen Polen, Böhmen und dem deutschen Reich. Das Breslauer Bistumsland vom 12. bis 16. Jahrhundert*, [w:] *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum*, red. J. Köhler, R. Bendel, Münster 2002, s. 199–264; M. Goliński, *Książę, biskup i zamki*, [w:] *Nie tylko zamki. Szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. M. Chorowska i in., Wrocław 2005, s. 41–53 (tutaj opisana przede wszystkim walka biskupa wrocławskiego Tomasza II z księciem wrocławskim Henrykiem IV, z końca XIII stulecia); J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 2: 1302–1417, Warszawa 2004, s. 196–203; E. Wólkiewicz, *Zwischen Kathedrale und Residenz. Zu den Beziehungen von Breslauer Bischöfen und Bürgern von Breslau und Neisse im Spätmittelalter*, [w:] *Bischof und Bürger. Herrschaftsbeziehungen in den Kathedralstädten des Hoch- und Spätmittelalters*, red. U. Grieme, N. Kruppa, S. Pätzold, Göttingen 2004, s. 243–248. O możliwych okolicznościach przejęcia przez biskupów wrocławskich ziemi nyskiej zob. też, *Patrimonium sancti Iohannis. U początków władztwa biskupiego w ziemi otmuhowsko-nyskiej*, [w:] *Milicz. Clavis Regni Poloniae*, s. 225–234. Bardzo interesujący artykuł związany z dobrami Kościoła wrocławskiego w kasztelanii milickiej i jego uprawnieniami tamże zob. A. Paroń, *Ugoda*, s. 97–128. Poza tym nieco miejsca poświęcano zagadnieniom przyrostu ilościowego dóbr biskupów wrocławskich, choć zazwyczaj ograniczają się one do początku XIV w.; zob. np. W. Korta, *Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do połowy XIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 58–64, 190–196; L.A. Tyszkiewicz, *Granice i pierwotne uposażenie biskupstwa wrocławskiego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 53, 1998, nr 3–4, s. 339–350; A. Barciak, *Posiadłości biskupów wrocławskich w księstwie opolskim do początków XIV w. Przykład Ujazdu*, [w:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 66–74.

⁹ S. Gawlas, *Człowiek uwikłany w wielkie procesy – przykład Muskaty*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, [red. R. Michałowski i in.], Warszawa 1997, s. 391–401; tenże, *O kształt*, s. 83–85.

¹⁰ M. Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*,

własnych rezydencji obronnych stanowiło przejaw aspiracji polskich ordynariuszy do stworzenia terenów zależnych wyłącznie od nich samych¹¹.

Nie należy mieć wątpliwości, że i pozostali biskupi XIII stulecia, z arcybiskupem gnieźnieńskim na czele, czynili starania jeśli nie o stworzenie własnych, odrębnych władztw terytorialnych, to przynajmniej o zatwierdzenie dotychczasowych („dawnych”) prerogatyw i całkowite poddanie biskupiej zwierzchności ludzi zamieszkujących dobra należące do danej instytucji kościelnej. Takie zabiegi arcybiskupów gnieźnieńskich koncentrowały się przede wszystkim wokół Łowicza i Żnina¹². Wymienić tu należy: wspólny dokument książąt Leszka Białego, Konrada mazowieckiego, Władysława Odonica i Kazimierza opolskiego dla arcybiskupa Henryka Kietlicza z 1210 r., dotyczący m.in. ograniczenia przejazdów książęcych przez Łowicz do jednej wizyty rocznie; potwierdzenie przez Władysława Odonica uprawnień arcybiskupa w kasztelanii żnińskiej w 1234 r.; zatwierdzenie przez Konrada mazowieckiego przywilejów w dobrach kościelnych na terenie centralnej Polski i Mazowsza w 1242 r.; zezwolenie na prowadzenie akcji kolonizacyjnej na terenie władztwa księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego w 1262 r. czy przywileje mennicze na terenie kasztelanii żnińskiej (1284 r.) i łowickiej (1286 i 1298)¹³. Trzeba także zwrócić uwagę na przywileje dotyczące prawa bicia i korzystania z własnej monety dla arcybiskupów na obszarze kasztelanii żnińskiej i łowickiej, uzyskane przez Jakuba Świnkę w tym samym czasie.

---

t. 1, Kraków 1938, s. 165–216. Zob. XIII-wieczne podobne procesy u biskupów kamieńskich (D. Wybranowski, *Początki świeckiego kręgu wasali biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichena (1251–1288/1289) na tle jego działalności politycznej i kolonizacyjnej. Przyczynek do dziejów państwa biskupiego w XIII w.*, cz. 1: 1251–1274, [w:] *Biskupi, lennicy, żeglarze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2003 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, 9) s. 321–359; cz. 2: 1275–1280, [w:] *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*, red. B. Śliwiński, Malbork 2004 (Studia z Dziejów Średniowiecza, 10), s. 323–357; cz. 3: 1281–1288, [w:] *Krzyżacy, szpitalnicy, kondotierzy*, red. B. Śliwiński, Malbork 2006 (Studia z Dziejów Średniowiecza, 12), s. 425–452), ołomunieckich (D. Janiš, *Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století*, [w:] *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, red. D. Dvořáčková-Malá, J. Zelenka, Praha 2008, s. 347–362, gdzie też obszerniejsza literatura) czy słabo uchwytnie źródłowo biskupów płockich (K. Pacuski, *Drobne rycerstwo w służbie Kościoła płockiego w pierwszej połowie XIII wieku*, [w:] *HistorioZofia. Księga jubileuszowa Zofii Teresy Kozłowskiej*, red. D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, Warszawa 2016, s. 175–191).

¹¹ M.R. Pauk, E. Wólkiewicz, *Ministri*, s. 125; por. S. Kołodziejcki, *Średniowieczne rezydencje obronne możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Kraków 1994, s. 58–61; M.R. Pauk, *Funkcjonowanie regale fortyfikacyjnego w Europie Środkowej w średniowieczu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 51, 2003, nr 1, s. 3–16, zwł. s. 14–15.

¹² Przykład Żnina opisuje S. Gawlas, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w 1. połowie XIII wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 23, 2015, s. 29–32, zwł. s. 31.

¹³ KDW, 1, nr 68, 174, 234, 396, 542, 565; KDW, 2, nr 791.

Zabieganie o nie łączyć należy z tworzeniem i ulepszeniem ekonomicznych podstaw funkcjonowania dóbr stołu arcybiskupiego skupionych w kasztelaniami majątkowych, z rozwojem kolonizacji niemieckiej oraz dążeniami do stworzenia mogącego funkcjonować samodzielnie terytorium¹⁴.

Do działań mających służyć ulepszeniu majątków kościelnych i wzmocnieniu ich znaczenia dodać należy również lokacje w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego miast na prawie niemieckim. Były one możliwe m.in. dzięki zezwoleniom na zakładanie miast na prawie niemieckim, udzielanym instytucjom kościelnym przez poszczególnych książąt dzielnicowych, takich jak wspomniany wyżej przywilej księcia Bolesława Pobożnego z 1262 r.¹⁵ Pierwsza faza arcybiskupich lokacji miejskich widoczna jest w ostatniej ćwierci XIII stulecia. Wydaje się, że wiązać ją należy z działalnością arcybiskupa Jakuba Świnki. Pod koniec XIII w. wśród ośrodków miejskich należących do Kościoła gnieźnieńskiego znajdowały się, zgodnie z chronologią pojawiania się w źródłach: Żnin („in Zneyna civitate sua” w 1284 r.)¹⁶,

¹⁴ M.R. Pauk, *Moneta episcopalis. Mennictwo biskupie w Europie Środkowej X–XIII w. i jego zachodnioeuropejski kontekst*, PH, t. 101, 2010, nr 4, s. 564–568 (gdzie autor opisuje też nieco lepiej udokumentowane dążenia menniczne biskupów poznańskich); S. Gawlas, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, [w:] *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 148–149; zob. też: S. Suchodolski, *Moneta możnowładca i kościelna w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 75–95; M.R. Pauk, E. Wólkiewicz, *Ministri*, s. 129–133.

¹⁵ Tego rodzaju zezwolenia wiązać należy z działalnością miejską samych książąt, którzy chcąc stworzyć w ośrodku stanowiącym siedzibę diecezji (tj. w ośrodku, w którym znajdowała się katedra biskupia) miasto komunalne, wykupywali należące do instytucji kościelnych, m.in. do biskupów, tereny znajdujące się w tych ośrodkach. Rekompensatą dla biskupów za tę utraconą własność była możliwość rozwijania miast we własnych dobrach; S. Gawlas, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania*, s. 21. Tendencję do lokowania przez ordynariuszy diecezji miast z dala od siedzib katedralnych, zarówno na ziemiach polskich, jak i w państwie krzyżackim, na Pomorzu i w Niemczech, obserwował też Ch. Herrmann, który widział w niej efekt nasilania się konfliktów między biskupami a książętami i mieszczaństwem miast, w których stała katedra biskupia, oraz chęci uniknięcia tego rodzaju sporów; tenże, *Peryferyjne miasta katedralne i rezydencje biskupie w Prusach Zakonnych w kontekście europejskim*, [w:] *Katedra, ratusz, dwór. Wielkie miasta a władza świecka i kościelna w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały XXXIII Seminarium Mediewistycznego im. Alicji Karłowskiej-Kamzowej, 29 listopada – 1 grudnia 2012 w Poznaniu*, red. J. Kowalski, T. Ratajczak, Poznań 2014, s. 131–135.

¹⁶ KDW, 1, nr 542. J. Kądziołka uważał, że nadanie praw miejskich Żninowi nastąpiło już w 1263 r.; tenże, *Żnin po lokacji (1263–1654)*, [w:] *Żnin. 700 lat dziejów miasta*, [red. J. Topolski], Bydgoszcz 1965, s. 52. M. Brust z kolei przesuwając najwcześniejszy możliwy moment lokacji na 1267 r., doszukując się wpływu przywileju lokacyjnego wielkopolskich Zdu na lokację Żnina; tenże, *Lokacje miejskie w wielkopolskich dobrach arcybiskupów gnieźnieńskich w XIII i XIV wieku*, NP, t. 95, 2001, s. 96–97. Wydaje się, że badacz ów nie wziął pod uwagę tego, że przywileje lokacyjne zazwyczaj zachowywały podobny formularz,

Kurzelów (1285 r.)¹⁷, Uniejów (1290 r.)¹⁸ i Łowicz („opidum suum” w 1298 r.)¹⁹. Lokowanie miast na prawie niemieckim, podobnie jak uzyskiwanie przywilejów mennicznych, stanowiło istotny element prób budowy

---

różniąc się w kwestiach i szczegółach wynikających z lokalnych uwarunkowań lokacji. Niemniej jednak obaj badacze wiążą lokację Żnina z przywilejem Bolesława Pobożnego z 1262 r., a Żnin nazywany był miastem już w 1284 r.

¹⁷ ZDM, 4, nr 883; F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994, s. 65.

¹⁸ Wzmianka ta jest pośrednia i oparta na zregestrowanym w początkach XVI w. dokumencie z 1290 r., związanym z lokacją trzech wsi pod Uniejowem, których zasadzą miał być mieszczanin uniejowski Szymon; VB, s. 232–233; J. Szymczak, *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 63–65. Dokument z kopii pochodzącej z 1497 r. wydał S. Librowski: *Cztery dokumenty wystawione przez arcybiskupa Jakuba w latach 1285–1298*, oprac. i wyd. S. Librowski, ABMK, t. 49, 1984, nr 2.

¹⁹ KDW, 2, nr 791. Określenie Łowicza w tekście dokumentu z 1298 r. mianem *opidum*, nie zaś *civitas* spowodowało pewne nieporozumienia w literaturze dotyczącej Łowicza. M. Małuszyński uznawał Łowicz tego okresu za miasto z prawem niemieckim, z wytyczonym w momencie tej lokacji rynkiem (dzisiejszym Starym Miastem); tenże, *Łowicz w wiekach średnich*, Łowicz 1934, s. 8, 11. Z. Morawski uznał, że Łowicz z końca XIII stulecia rządził się jeszcze prawem polskim, a miasto znajdowało się na Podgrodzium, tuż przy zamku łowickim, mylnie identyfikując element dzisiejszej topografii miejskiej w postaci placu Przyrynek z tamtym miastem. Samą zaś lokację Łowicza na prawie niemieckim widział dopiero w połowie XIV w. i wiązał ją z działalnością arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego; tenże, *Łowicz średniowieczny*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 34–37. O ile pogląd o rządzeniu się Łowicza prawem polskim nie może wytrzymać krytyki, o tyle trudniej jest wyznaczyć moment wytyczenia regularnego rynku, czyli dzisiejszego Starego Miasta. Poza tym Z. Morawski (tamże, s. 43–44), wspominając, że Łowicz określono mianem *civitas* w dokumencie księcia Siemowita III z 1359 r. (KDW, 3, nr 1404), pominął dwie wcześniejsze wzmianki, które mogą świadczyć o wcześniejszej genezie miasta lokacyjnego w Łowiczu. O ile jedna może budzić wątpliwości (choć, moim zdaniem, niesłusznie) i pochodzi z transumowanego w 1446 r. dokumentu arcybiskupa Janisława z 18 II 1339 r., w którym arcybiskup zezwalał na lokację na prawie niemieckim nowo powstałej wsi Łupia mieszczaninowi łowickiemu Gerazemu (*Gerassius*), wspominając również o *civitas* łowickiej i łowickim wójcie Mikołaju (ŁLB, 2, s. 537–538), o tyle druga nie powinna budzić wątpliwości, że już w tym czasie Łowicz rządził się prawem niemieckim. Ten sam Janisław, nadając Piątkowi 26 IV 1339 r. prawo średzkie, podkreślił, że wójt piątkowski ma cieszyć się tym samym prawem jak wójtowie w Łowiczu, Uniejowie i innych miastach („alii nostri sculteti vel advocati in Lovicz, in Unieow et in aliis civitatibus”; 16ND, nr 13, s. 367–368; VB, s. 198). Ostatnią informację wzmiankował już M. Małuszyński; tenże, *Łowicz*, s. 11. Dozę niepewności w określaniu czasu powstania miasta lokacyjnego, a przede wszystkim utworzenia dzisiejszego Starego Rynku w Łowiczu wykazuje A. Zjawieński, *Rozwój przestrzenny konurbacji łowickiej do końca XVIII wieku*, RŁ, t. 3, 2005, s. 51–53, 55, 61–62. Poza tymi wszystkimi uwagami wydaje się, że bardzo trudno byłoby wytlumaczyć, czemu przed czasami Jarosława Bogorii Skotnickiego jako miasta lokacyjne określano np. Grzegorz czy Kwiciszewo, a nie działałoby się tak w przypadku Łowicza, wokół którego skupiona była zapewne już pod koniec XIII w. największa część dóbr ziemskich Kościoła gnieźnieńskiego.

zrębów niezależnych władztw terytorialnych²⁰. Jednym z wyznaczników tej niezależności była postępująca komercjalizacja gospodarki, która dawała możliwości zwiększenia dochodów. Przenoszenie miast na prawo niemieckie w dobrach kościelnych w jego średzkiej odmianie nie było procesem jednorazowym, lecz rozłożonym na lata. Dla zwiększenia dochodowości przemianom gospodarczym poddawano całe kompleksy osadnicze, w czym najistotniejsze miejsce zajmowała właśnie kolonizacja na prawie niemieckim: nadawanie prawa już istniejącym ośrodkom i wsiom lub lokowanie ich na tzw. surowym korzeniu. Dzięki temu tworzone rynki o lokalnym zasięgu, w których dochodziło do wymiany pieniężnej, choć trudno stwierdzić, jaka część transakcji odbywała się na tej zasadzie²¹.

Jak widać, próby takie ogniskowały się wokół Łowicza. Podobnie jednak jak w przypadku dążeń biskupów krakowskich, również starania gnieźnieńskich hierarchów nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Niemniej przyczyniły się do rozwoju Łowicza i okolic. Wzmianki źródłowe dotyczące miasta w XIII stuleciu są skąpe²². Prócz wspomnianych przywilejów z lat 1210, 1242, 1286 i 1298 wiadomo o najeździe litewskim na Łowicz w 1263 r., który mógł mieć niemały wpływ na proces lokacyjny miasta²³. Hierarchowie gnieźnieńscy już w pierwszej połowie XIII stulecia przebywali w Łowiczu, o czym świadczy zarówno obecność arcybiskupa Pełki przy Konradzie mazowieckim w 1232 r., jak i wymienienie ośrodka, jeszcze jako wsi, wśród czterech zwyczajowych miejsc pobytu arcybiskupa na terenie ogólnie pojętej centralnej Polski, pozostającej pod rządami Konrada²⁴. Również Jakub Świnka przebywał w Łowiczu w latach 1284, 1299, 1307 i 1308. Jan Długosz

²⁰ Działalność Jakuba Świnki na tym polu jest dość dobrze oświetlona źródłowo, przy omawianiu historii miasta wskazywał na nią już M. Małuszyński; tenże, *Łowicz*, s. 12. Nie podjęto jednak dalej tego tropu. Trafne wydaje się spostrzeżenie o spowodowanych wakansem w katedrze gnieźnieńskiej w latach 1271–1283 próbach reorganizacji majątku arcybiskupiego przez tego hierarchę, co zasugerował S. Gawlas; tenże, *Polityka wewnętrzna*, s. 78.

²¹ S. Gawlas, *Przełom lokacyjny*, s. 143–149; tenże, *Znaczenie kolonizacji niemieckiej dla rozwoju gospodarczego Śląska*, [w:] *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*, red. A. Barciak, Katowice 2003, s. 22–46; tenże, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania*, s. 11–12.

²² Najwcześniejsze możliwe losy Łowicza oraz krótkie omówienie, o różnej jednak wartości poznawczej, XIII-wiecznych wzmianek starałem się zawrzeć zarówno w mojej pracy licencjackiej, pt. „Przyczyny powstania i początki funkcjonowania zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu”, powstałej w 2012 r. na seminarium licencjackim prof. dr hab. Marii Koczerskiej w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego oraz w osobnym tekście, który stanowił niejako rozwinięcie tez zawartych w rozdz. 1 tej pracy; zob. M. Słomski, *Problemy przynależności terytorialno-administracyjnej Łowicza w średniowieczu*, RŁ, t. 10, 2012, s. 101–135.

²³ *Annales Lubinenses*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 5, Lwów 1888, s. 872. Słusznie zauważa to Z. Morawski, *Łowicz*, s. 34, 51.

²⁴ KDM, 2, nr 402; KDW, 1, nr 234.

dotatkowo wspomina o konsekracji biskupa płockiego Jana Nałęcza przez Świnkę właśnie w Łowiczu, w 1310 r.²⁵ Fakt dość częstych pobytów tamże Świnki na przełomie XIII i XIV w. świadczy o możliwościach gospodarczych zaplecza łowickiego już w tym okresie. Arcybiskup mógł bowiem na jakiś czas zatrzymać się w mieście wraz ze swym orszakiem, nie musząc zapewne szczególnie martwić się o aprowizację²⁶.

O wiele lepiej udokumentowana źródłowo jest działalność na terenie dóbr łowickich następców Jakuba Świnki na arcybiskupim tronie: Janisława i Jarosława Bogorii Skotnickiego. Aktywność obu polegała przede wszystkim na zakładaniu nowych i reorganizowaniu starych osad na terenie kasztelanii poprzez nadawanie im prawa średzkiego²⁷. Co prawda pierwszy dokument, jaki można wiązać z działalnością gospodarczą tych hierarchów pochodzi dopiero z 1330 r. (lokowanie na prawie niemieckim wsi Janisławice)²⁸, jednak aktywność na tym polu obu ordynariuszy, przede wszystkim Jarosława Bogorii Skotnickiego, związana była raczej z przenoszeniem i nadawaniem prawa niemieckiego w jego średzkiej odmianie istniejącym już osadom, łączeniem kilku osad w jedną, niż wydawaniem zezwoleń na zakładanie nowych,

²⁵ *Analecta Vaticana 1202–1366*, wyd. J. Ptaśnik, Cracoviae 1914 (Monumenta Poloniae Vaticana, 3), nr 114, 122, 123; *Iohannis Długossii Vita episcoporum Plocensium abbreviatae cum continuatione Laurentii de Wszerecz*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 6, Lwów 1893, s. 607; M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 311, 320; A. Gąsiorowski, *Gniezno monarsze i Gniezno biskupie w średniowieczu. Problem rezydowania*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 153; zob. też J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łączycza i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969, s. 181–182 i przyp. 458 na s. 181.

²⁶ J. Bieniak zauważył, że pod koniec swojego pontyfikatu Jakub Świnka przebywał przede wszystkim w ośrodkach dóbr stołowych położonych w centralnej Polsce, co wiązał z popieraniem przez arcybiskupa Władysława Łokietka i uznawaniem go za jedyne prawowitego monarchę; tamże, s. 182.

²⁷ Por. model tworzenia możnowładczego (ale też królewskiego) klucza majątkowego: J. Kurtyka, *Posiadłość, dziedziczność i prestiż. Badania nad późnośredniowieczną i wczesnonowożytną wielką własnością możnowładczą w Polsce XIV–XVII wieku*, RH, t. 65, 1999, s. 187–191; J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001, s. 20–25.

²⁸ 16ND, nr 5, s. 357–359 = VB, s. 173. Wystawianie dokumentów lokacyjnych przez arcybiskupów gnieźnieńskich jest zjawiskiem dość późnym (patrząc przez pryzmat stanu zachowania źródeł i analogii z innymi biskupstwami polskimi), pierwsze takie dokumenty można bowiem odnieść dopiero do 1285 r., a i tak związane są one głównie z dobrami arcybiskupimi położonymi w okolicach Opatówka czy – szerzej – Kalisza; J. Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.*, Lwów 1929, s. 84; W. Polak, *Wokół kwestionariusza i metod badań nad miejscem dokumentu w działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, [w:] *Kultura pisma w średniowieczu. Znane problemy, nowe metody*, red. A. Adamska, P. Kras, Lublin 2012, s. 145.

co jednak oczywiście również miało miejsce²⁹. Zaszczepianie prawa niemieckiego i wprowadzanie czynszów w pieniądzu i zbożu powodowało wzrost dochodów arcybiskupstwa z dóbr łowickich, co zanotował w swoim dziele Jan z Czarnkowa, pisząc, że za czasów arcybiskupa Jarosława nastąpił znaczący wzrost dochodów z kasztelanii łowickiej³⁰. Rzeczywiście zachowany materiał źródłowy wskazuje na wielką rolę Jarosława Bogorii w rozwoju terytorium łowickiego. Trudno jednak przypuszczać, aby stan ilościowy osad z dóbr łowickich, znany dzięki potwierdzeniom własności Kościoła gnieźnieńskiego na terenie Królestwa Polskiego i Mazowsza z lat 1357 i 1359 r.³¹, był wynikiem aktywności gospodarczej dopiero Janisława i Jarosława. Jan Warężak oszacował sumę posiadłości arcybiskupich w okolicach Łowicza w połowie XIV w. na 114 osad³².

W tym samym czasie następował rozwój miasta. Już od końca XIII w. wspomina się o łowickich plebanach³³. Rozwój osad wiejskich w dobrach arcybiskupich powodował, że Łowicz stanowił centrum wymiany towarowo-pieniężnej dla mieszkańców okolicznych wsi. Przypuszczalnie już pod koniec XIII stulecia funkcjonował tu targ, choć jego istnienia można się jedynie pośrednio domyślać. W połowie XIV w. wiadomo o pobieraniu

²⁹ Wspomniane już Janisławice w 1330 r., ale też: Drzewce (1331 r.), Lipce, Głuchów (obie w 1338 r.), Mszadła (1351 r.), Krężce, Bogoria (obie w 1353 r.), Łągów (1356 r.), Płyćwia (1357 r.), Chaśno (1359 r.), Mikołajewice (późniejszy Gagolin), Płaskocin, Goleńsko (wszystkie w 1360 r.), Wojciechowa Wola (później Wicie) (1363 r.), Rzaśno i Pawłowice (później Stachlewska Wola) (obie w 1365 r.), Bełchów (1366 r.), Sromów (1368 r.); 16ND, nr 11, 15; 44ND, nr 14, 21, 28, 29, 31, 33, 38, 41 = VB, s. 41–42, 53, 57, 79–83, 92, 104, 156, 162–163, 165–167, 177–179, 189, 191–192. Warto zauważyć, że osiem z wymienionych wsi leżało niedaleko Łowicza, w północnej części kasztelanii, natomiast dziesięć z nich leżało w jej południowej części, niedaleko Skierniewic. W sprawie uwarunkowań lokalizacji wsi na terenie kasztelanii łowickiej zob. M. Wójcik, *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa wiejskiego w okolicach Łowicza (XI–XIV w.)*, [w:] *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa*, red. L. Domańska, P. Kittel, J. Forysiak, Poznań 2009, s. 257–264; na s. 263 wskazano, że lokacje przeprowadzone przez arcybiskupa Skotnickiego w pierwszej części jego pontyfikatu (do 1360 r.) w większości dotyczyły osad już istniejących. Pozostaje również pytanie, na ile można zaufać formularzowej treści dokumentów lokacyjnych.

³⁰ JdC, r. 30, s. 673.

³¹ KDW, 3, nr 1354, 1404.

³² J. Warężak, *Rozwój uposażenia*, s. 66–69. Nie zagłębiał się w szczegółach tego rozumowania, chodzi mi przede wszystkim o ukazanie rzędu wielkości majątku arcybiskupiego w okolicach Łowicza i Skierniewic; zob. też M. Małuszyński, *Rozwój terytorialny Księstwa Łowickiego*, „Ziemia. Ilustrowany Miesięcznik Krajoznawczy”, t. 7–8, 1936 (wyd. 2: Łowicz 2012), s. 181–186.

³³ Pod koniec XIII w. (dokument datowany przez wydawcę na 1299 r.) występuje mistrz Mikołaj (KDW, 2, nr 822); pleban łowicki i kanonik gnieźnieński Bogusław w 1334 r., być może do 1339 r. (KDW, 2, nr 1139; KDW, 6, nr 125); Mikołaj Franciszek w latach 1346–1365 (44ND, nr 5, 13, 16, 18, 19; NKDM, 3, nr 77 = VB, s. 163).

opłat celnych od koni i wołów. Dla tego samego stulecia poświadczeni źródłowo zostali wójtowie łowicki³⁴, w 1381 r. pierwszy raz wzmiankowano członków łowickiej rady miejskiej. Następowo także rozszerzenie terytorialne samego miasta. W 1375 r. arcybiskup Janusz Suchywilk nadał *communitati civium* podłowicką wieś Bratkowice z lasem Tuszów i położoną tuż pod zamkiem kępą Koczanów, a na początku XV w. doszło do założenia kolejnej części gminy miejskiej – Nowego Miasta. XV stulecie przyniosło dalszy rozwój miasta, o czym świadczą: erygowanie w 1404 r. drugiej parafii – pw. Świętego Ducha, związanej z Nowym Miastem, sprowadzenie do Łowicza dominikanów (ostatecznie w 1414 r.) i bernardynów (1470 r.), podniesienie staromiejskiego kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP do rangi kolegiaty i utworzenie przy niej kolegium kanonicznego przez arcybiskupa Wojciecha Jastrzębca w 1433 r., ustanowienie Łowicza jako centrum osobnego oficjalu łowickiego przed połową XV w. W 1522 r. utworzono archidiaconat łowicki; jego reorganizacja, przede wszystkim terytorialna, nastąpiła w 1528 r. Wpływ na rozkwit miasta mieli oczywiście jego właściciele – arcybiskupi gnieźnieńscy. Starali się oni w XIV i XV w. u polskich władców i książąt mazowieckich o liczne przywileje (głównie gospodarcze i handlowe, jak zwalnianie z ceł czy potwierdzanie i ustanawianie jarmarków) i o ich odnawianie. Sami zaś podejmowali działania modernizacyjne w zakresie funkcjonowania miasta, potwierdzając dotychczasowe prawa i obowiązki mieszczan, wydając kolejne rozporządzenia, mając pieczę nad łowickimi cechami. Na początku XVI w. Łowicz składał się z trzech części: Starego Miasta, Nowego Miasta i Podgrodzia³⁵.

³⁴ W 1339 r. wójt Mikołaj (ŁLB, 2, s. 538); w 1381 r. wójtostwo sprzedawał Mikołaj, syn Benona, kupował zaś Mikołaj *Hyncze*, syn Gerazjusza, mieszczanin łowicki (KDW, 3, nr 1786).

³⁵ Pomijam tutaj odniesienia do źródeł, odsyłając do podstawowej literatury dotyczącej dziejów Łowicza w średniowieczu; zob.: M. Małuszyński, *Łowicz, passim*; Z. Morawski, *Łowicz*, s. 11–91; A. Zjawiański, *Rozwój*, s. 41–96. Opracowania dotyczące poszczególnych zagadnień zob.: W. Kwiatkowski, *Łowicz prymasowski w świetle źródeł archiwalnych*, Warszawa 1939, s. 5–77; J. Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971, s. 1–39 (na s. 24–39 katalog kanoników do 1531 r.); Z. Niedziałkowska, *Przywileje miasta Łowicza*, RŁ, t. 1, 1973, s. 53–62; A. Pabin OFM, *Łowicz*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski OFM, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 202–208; Z. Skiełczyński, *Powstanie parafii Św. Ducha w Łowiczu w 1404 r.*, Łowicz 2004; tenże, *Szkice do kościelnych dziejów Łowicza*, Łowicz 2004; T. Żabka, *Oficjalat łowicki w XV–XVI wieku*, RŁ, t. 6, 2008, s. 9–36; K. Piotrkiewicz, *Arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski (1465–1531) – opiekunem Łowicza*, RŁ, t. 8, 2011, s. 9–46; Z. Kryściak, *Klasztory w przestrzeni miejskiej Łowicza do końca XVI wieku*, RŁ, t. 2, 2003, s. 45–64; M. Przygoda-Stelmach, *Konwent i życie religijne dominikanów łowickich od XV wieku do początku XIX wieku*, RŁ, t. 10, 2012, s. 47–75; T. Kozłowski, A.K. Sitnik OFM, *Bernardyni łowicki. Historia klasztoru i kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła w Łowiczu (1469–1806)*, Kalwaria Zebrzydowska 2015.

Arcybiskupi gnieźnieńscy dbali zatem o miasto, które stanowiło również co najmniej od XIII w. jedną z ich rezydencji na terenie diecezji gnieźnieńskiej³⁶. W 1242 r. wspomniano o arcybiskupiej *mansio*, w 1339 r. o domu pana arcybiskupa, a w 1359 r. pojawia się określenie *castrum*, identyfikowane z łowickim zamkiem³⁷.

Względy rezydencjonalne były jednym z powodów, dla których zdecydowano się na budowę murowanej siedziby, skupiającej w sobie co najmniej cztery ważne funkcje. Zarówno początki zamku, jak i funkcje przez niego pełnione zostały omówione w osobnym tekście³⁸. Za fundatora murowanego założenia uznaje się arcybiskupa Jarosława Bogorię Skotnickiego, który miał przyczynić się do powstania zamków w Łowiczu, Uniejowie, Opatówku i Kamieniu. Informuje o tym Jan z Czarnkowa: „Item castrum Lovicz, Unyeow, Opatow et Camyen de novo muris fortissimis, prout hactenus cernuntur aedificavit”³⁹. Jak już wspomniano, pierwszy raz zamek pojawił się w źródłach w 1359 r., wznoszenie murów musiano zatem rozpocząć przed tą datą. W wałach usypanych pod zamkiem natrafiono w trakcie prac archeologicznych na drzewo ścięte – jak okazało się po przebadaniu próbki – w 1351 r.⁴⁰

Trudno udzielić odpowiedzi na pytanie, czy na miejscu zamku znajdował się wcześniej drewniano-ziemny gród. Sugerować mogłoby to wyrażenie *de novo* użyte w odniesieniu do wszystkich wspomnianych przez kronikarza zamków. Tymczasem, jak należy przypuszczać, zamek w Kamieniu (jak i samo miasto, które Jarosław „*de novo fundavit et locavit*”⁴¹) powstał raczej dopiero po 1359 r. i po lokacji miasta Kamienia na gruntach wsi Wawrzyszkowo. W dokumencie fundacyjnym Jarosława zaznaczono, że w granicach nowo powstałego miasta arcybiskup zarezerwował miejsce na wybudowanie dworu i fortalicii⁴². Skoro ani zamku, ani miasta wcześniej nie było użyty przez kronikarza zwrot *de novo* oznacza raczej wzniesienie nowych, nieistniejących wcześniej murów niż ich odbudowę lub przebudowę. Z drugiej jednak strony pewne przesłanki mogłyby wskazywać na istnienie w Łowiczu przed połową XIV w. jakiejś formy założenia obronnego (np. wspomniane już

³⁶ A. Gąsiorowski, *Gniezno monarsze*, s. 151–158.

³⁷ KDW, 1, nr 234 (1242 r.); *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, Posnaniae 1890, s. 106 (1339 r.); KDW, 3, nr 1404 (1359 r.).

³⁸ M. Słomski, *Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu i jego funkcje w średniowieczu i początkach nowożytności*, „Teki Historyka. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 47, 2014, s. 7–29.

³⁹ JdC, r. 30, s. 672.

⁴⁰ A. Nierychlewska, *Zamki i dwory województwa rawskiego w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych*, Łódź 2013, s. 244.

⁴¹ JdC, r. 30, s. 673.

⁴² „[...] aream in civitate pro curia et fortalicio construendo [...] reservantes”; KDW, 3, nr 1398.

potwierdzone źródłowo dążenia arcybiskupów do przejęcia pełnej kontroli nad terenami wokół Łowicza, występowanie wojskiego – urzędnika administracji terytorialnej w 1242 r., istnienie kilku wsi o nazwach wiązanych z organizacją służebną, a także przeprawy przez Bzurę, miejsce przecięcia szlaków handlowych ze wschodu na zachód i z północy na południe itp.⁴³). Na terenie wzniesienia, gdzie postawiono zamek, znajdowano pozostałości ceramiczne datowane na XII i XIII stulecie⁴⁴. Prawdopodobne wydaje się, że założenie takie istniało, przynajmniej w XIII w.

Jak się wydaje, pierwotne założenie zamkowe obejmowało teren dzisiejszych pozostałości zamku górnego. Jego plan zbliżony był do kwadratu o wymiarach 33×34×31×31 m, z wieżą bramną umiejscowioną we wschodnim murze, o wymiarach 18×10 m. Otoczony był wałem ziemnym i wzmocnioną drewnem na wewnętrznej krawędzi fosą, nad którą przerzucono zwozdzony most. Zamek nie znajdował się w centrum obwodu, szerokość międzymurza (tj. odległość między murami zamku a murami obwodowymi) wahała się od 2 do 10 m, grubość zaś ścian wynosiła ok. 2,5 m. Założenie składało się z dwóch, ustawionych równolegle względem siebie budynków: północnego, przypuszczalnie stanowiącego od początku swego istnienia rezydencję arcybiskupa, oraz południowego, najprawdopodobniej pełniącego funkcje gospodarcze. Oba budynki powstały najpewniej w tym samym czasie, na co wskazywałaby podobna technika wznoszenia fundamentów obu obiektów. Między nimi znajdował się dziedziniec, jak się przypuszcza, podniesiony do poziomu drugiej kondygnacji, dzięki czemu mógł zostać podpiwniczony⁴⁵.

Był to więc typowy zamek nizinny, charakterystyczny dla centralnej Polski. Jego powierzchnia wynosiła ok. 1150–1200 m², co czyniło go największym założeniem należącym do arcybiskupów gnieźnieńskich oraz jednym z większych z należących do biskupstw polskich⁴⁶. Zamku nie wliczano w obręb Łowicza, co więcej, oddzielony był on od terenów miasta bagienną dolinką oraz ciekim wodnym, który niektórzy identyfikują z fosą okalającą założenie, inni zaś z jednym z ramion Bzury w tym rejonie⁴⁷.

⁴³ M.R. Pauk, E. Wólkiewicz, *Ministri*, s. 121–122; Z. Morawski, *Łowicz*, s. 21–23.

⁴⁴ K. Starecka, *Badania archeologiczne na terenie Łowicza*, RŁ, t. 9, 2011, s. 317.

⁴⁵ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1984, s. 208–209; J. Augustyniak, *Archeologia o zamku w Łowiczu*, „Spotkania z Zabytkami”, t. 6, 2001, s. 17–19; J. Pietrzak, „*Dwudomowe*”, *nizinne zamki średniowieczne i ich dziedzicze w Prowincji Wielkopolskiej*, „Archeologia Historica Polona”, t. 15, 2005, nr 1, s. 208–209; A. Nierychlewska, *Zamki i dwory*, s. 234.

⁴⁶ Przyjmuje się, że średnia powierzchnia zamku biskupiego nie przekraczała 1000 m²; zob. L. Kajzer, *Zamki i społeczeństwo. Przemiany architektury i budownictwa obronnego w Polsce w X–XVIII wieku*, Łódź 1993, s. 175.

⁴⁷ Za korytem oddzielającym zamek od miasta opowiadają się E. Kobjek, J. Pietrzak, *Zamek arcybiskupi w Łowiczu i jego umocnienia ziemne na tle środowiska przyrodniczego doliny Bzury*, [w:] *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa*, s. 267–271.

Do 1512 r., kiedy spisano najstarszy zachowany inwentarz dóbr arcybiskupich, zamek znacznie zwiększył swą powierzchnię. Podzielony był w tym czasie na dwie części, zamek górny i dolny. Lepiej udokumentowana działalność związana z rozbudową zamku daje się odnieść dopiero do XVI-wiecznych arcybiskupów, od Jana Łaskiego począwszy, choć nie należy mieć wątpliwości, że i jego poprzednicy dokładali starań w celu wzmocnienia, renowacji i rozbudowy zamku, jak również przystosowania go do zmieniających się sposobów walki (upowszechnienie broni palnej). Dokładniejszy opis założenia pochodzi z 1557 r. Na terenie zamku dolnego znajdowały się w tym czasie budynki o charakterze gospodarczo-usługowym (np. kuchnia czy pokoje dla służby zamkowej), zamek górny zaś stał się w całości miejscem reprezentacyjnym⁴⁸. Jeżeli główna siedziba arcybiskupia była w większości, a może i cała, wybudowana z kamienia, to na zamku niższym więcej było budowli drewnianych.

Łowicz na początku XVI w. był jednym z czternastu miast należących do arcybiskupów gnieźnieńskich⁴⁹. Stanowił wtedy dobrze rozwinięty ośrodek miejski, na który składały się trzy części – dzielnice miasta: Stare Miasto, Nowe Miasto i Podgrodzie. Sporządzający inwentarz w 1512 r. wymienił w całym mieście 476 parcel miejskich, choć część z nich nie była raczej zabudowana lub zwolniona z płacenia – w inwentarzu wymieniono 456 domów płacących czynsz⁵⁰. Jednym z probierzy rozwoju miasta do początku XVI w. może być zaliczenie Łowicza do miast drugiej kategorii podatkowej w państwie polskim, obok takich miast jak wojewódzkie ośrodki w Kaliszu, Płocku czy Sandomierzu, a także innych miast kościelnych: Uniejowa, Żnina i Piątku – będących własnością arcybiskupów gnieźnieńskich, Wolborza – biskupów włocławskich, Iłży i Bodzentyna – biskupów krakowskich, Buku i Słupcy – biskupów poznańskich czy należących do instytucji klasztornych

---

⁴⁸ VB, s. 1, 691–695; W. Urban, E. Wierzbna, *Marcin Józef z Gniezna: O Janie Łaskim starszym i jego mecenasowaniu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 58, 1996, nr 3–4, s. 309; W. Puget, *Łowicz – zamek prymasowski*, [w:] *Pałace i dwory w dawnym województwie rawsko-mazowieckim*, t. 1, red. W. Puget, Warszawa 1995, s. 16–24; A. Nierychlewska, *Zamki i dwory*, s. 234–237.

⁴⁹ W skład uposażenia majątkowego arcybiskupstwa gnieźnieńskiego wchodziły na początku XVI w. następujące miasta: Grocholice, Grzegorzew, Kamień, Kurzelów, Kwieciszewo (przekazane w 1591 r. kapitule gnieźnieńskiej), Łęgonice, Łowicz, Opatówek, Piątek, Skiernewice, Sompolno, Turek, Uniejów, Żnin; zob. M. Słomski, *Sieć miast kościelnych ziem polskich Korony w XVI wieku. Przyczynek do problematyki badań*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 77 (specjalny), 2016, s. 432 i przyp. 13, s. 449.

⁵⁰ VB, s. 2, 7; Z. Morawski, *Łowicz*, s. 65. Gwoli porównania, w tym samym czasie w Uniejowie wzmiankowano 380 domów (choć na Starym Mieście ok. 110 parcel było opuszczonych), w Piątku 139 (tamże, s. 200–201, 226; J. Szymczak, *Uniejów*, s. 73–74). Do liczby domów należałoby doliczyć zapewne domy zwolnione z płacenia czynszów (np. należące do wójtów lub osób duchownych).

Starego Sącza, Skarbimierza i Miechowa. W tej samej grupie podatkowej wymieniono również Łęczycę, Rawę i Sochaczew, czyli najbliższe Łowiczowi większe miasta⁵¹.

Wokół miasta rozlokowanych było ok. 130 miejscowości stanowiących własność arcybiskupów gnieźnieńskich⁵², które podzielone były na dwie części, przyporządkowane centrom w Łowiczu i Skierniewicach. Z kolei części te składały się z podkluczy, utworzonych zapewne w celu łatwiejszego zarządzania tak dużym skupiskiem majątkowym. Posiadłości wokół Łowicza, w północnej części dóbr, zgrupowane były w kluczach: przyzamkowym (łowickim), zduńskim, kompińskim, łyszkowickim i chruślińskim, a osady w południowej części, koło Skierniewic, wydzielono w klucze: skierniewicki, mnichowiecki i slupecki⁵³. Z racji swojej wielkości znajdowały się one na terenie kilku jednostek administracji państwowej. Przeważająca ich część leżała na terenie woj. rawskiego. Klucz łowicki oraz częściowo kompiński wchodziły w skład pow. gąbińskiego, klucze łyszkowicki, chruśliński oraz druga część kompińskiego znajdowały się w pow. sochaczewskim, a miejscowości położone w okolicach Skierniewic leżały w pow. rawskim. Jedynie klucz zduński obejmowała inna jednostka administracji terytorialnej: wsie te wchodziły w skład pow. orłowskiego w woj. łęczyckim⁵⁴.

⁵¹ *Corpus iuris Polonici*, seria 1, t. 3, wyd. O. Balzer, Cracoviae 1906, s. 598; por. z zestawieniem zamieszczonym w: M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 114–118.

⁵² J. Topolski, *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII w.*, Poznań 1955, s. 46–132, osady; prawie identycznie J. Warężak, *Rozwój uposażenia*, s. 77, który widział w tym czasie 133 miejscowości.

⁵³ Dokładniejsze omówienie wyłaniania się podziału na dwa centra administracyjne – w Łowiczu i Skierniewicach zob. w rozdz. 4. Podobne struktury administracji majątkowej biskupstwa krakowskiego ukazują: Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999, s. 38–39.

⁵⁴ Zob. mapę 2: Dobra łowickie i skierniewickie na początku XVI w. w niniejszej książce.

CENTRALNY ZARZĄD DOBRAMI KOŚCIELNYMI (ARCYBISKUPI I KAPITUŁA) ORAZ ZARZĄD W CZASIE WAKANSU NA STOLICY ARCYBISKUPIEJ

Starostowie i pozostali urzędnicy zarządu terytorialnego dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich odpowiedzialni byli za odpowiednie kierowanie wyznaczoną im częścią majątku dóbr stołowych. Zanim szerzej przedstawię aparat administracyjny działający w terenie, pokrótce ukazę funkcjonowanie centralnego zarządu dóbr arcybiskupich, czyli sposób gospodarowania menzą zarówno przez arcybiskupa, właściwego beneficjenta majątku, jak i członków kapituły katedralnej. Do nich to bowiem należały podstawowe decyzje dotyczące jakiegokolwiek działalności związanej z dobrami stołu arcybiskupiego. We wszystkich diecezjach Królestwa Polskiego centralny zarząd majątku był zbliżony i wyglądał niemal identycznie, dlatego zasygnalizowane w niniejszym rozdziale zagadnienia można odnieść do pozostałych biskupstw ziem polskich Korony. Również ustalenia historyków odnośnie do każdego z biskupstw (przede wszystkim krakowskiego, ale też wrocławskiego i poznańskiego) będą pomocne przy omawianiu tego zagadnienia¹.

Arcybiskupi gnieźnieńscy współdziałali z kapitułą katedralną w zakresie zarządzania archidiecezją na wielu płaszczyznach. Prócz spraw ściśle związanych z Kościołem i duszpasterstwem (takich jak zwoływanie synodów prowincjonalnych i diecezjalnych, wydawanie statutów regulujących życie kleru, erygowanie nowych kolegiów kanonickich i parafii, wizytowanie kościołów itp.), arcybiskup musiał się liczyć ze zdaniem kanoników katedralnych w kwestii zarządzania dobrami swojej mensy. Inicjatywa w kwestii zakładania i przenoszenia na prawo niemieckie wsi i miast, nadawania sołectw i wójtostw, kupna, sprzedaży, zamian, zastawów, dzierżaw lub alienacji majątku,

¹ Oprac. na podstawie: S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 218–233; M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 263–302; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423–1455*, Warszawa 2004, s. 218–227; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Łódź 2013, s. 244–260; I. Skierska, *Ad fratres et nepotes secundum carnem totus intensus. Późnośredniowieczny biskup polski wśród krewnych*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Sztylec i in., Pelplin 2013, s. 241–281.

a także sprzedaży, zamiany, darowizn dziesięcin należała niewątpliwie do ordynariusza. Kapituła musiała jednak wyrazić zgodę na każdą z wymienionych wyżej operacji². Uprawnienie to określano jako „prawo konsensu” kapituły³. Po udzieleniu konsensu przez kanoników do dokumentu arcybiskupiego z konkretną czynnością prawną (np. aktem lokacyjnym wsi) przywieszano po lewej heraldycznej stronie pisma pieczęć większą kapituły, tuż obok pieczęci biskupiej. W przypadku arcybiskupstwa gnieźnieńskiego informacje o przywieszaniu pieczęci kapituły do aktów arcybiskupich pochodzą już z pierwszej połowy XIII w. (1222 i 1225), głównie przy zamianach dziesięcin⁴, a z drugiej połowy lat 80. tego samego stulecia przy aktach lokacyjnych, sprzedaży sołectw czy kolejnych zamianach dziesięcin⁵. Dokumenty dotyczące dóbr majątku arcybiskupiego zazwyczaj wystawiane były na kwietniowych posiedzeniach kapituł generalnych w Gnieźnie (rozpoczynających się przeważnie 24 kwietnia), choć nie było to regułą. Mogły one być również wystawiane w czasie październikowej kapituły na święto translacji św. Wojciecha (20 października), podczas pobytu arcybiskupa w Gnieźnie lub poza siedzibą metropolitalną. W tym ostatnim wypadku należało dostarczyć dokument do opieczętowania kapitule, aby postanowienia dokumentu weszły w życie oraz były uznawane przez kanoników za wiążące. W testacji pisma wzmiankowano wszystkich obecnych na kapitule generalnej

² Przykłady odwrotnych relacji, tj. zgody arcybiskupa na działania kanoników w sprawach związanych z majątkiem kapitulnym, są nieliczne. Jeżeli można przypuszczać, że w XIII stuleciu praktyka udzielania zgody biskupa na działania majątkowe kapituły była dość powszechna (np. w 1257 r. przy zamianie wsi i dziesięcin; KDW, 1, nr 348), to już w XIV w. wzmianki o konsensie biskupim dla działań gospodarczych kapituły należały do rzadkości; S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj*, s. 228–229. Jeden z takich przykładów z XV w. przytacza M. Czyżak, gdy w 1429 r. Wojciech Jastrzębiec wyraził zgodę na sprzedaż sołectwa w kapitulnej wsi Dziekanowice; tamże, *Kapituła katedralna*, s. 274. P. Dembiński na przykładzie poznańskiej kapituły katedralnej zaznacza, że zgoda ordynariusza była kapitule potrzebna jedynie przy alienowaniu majątku wchodzącego w skład uposażenia kapituły, w innych zaś przypadkach kanonicy katedralni dysponowali dobrami, nie potrzebując do tego zgody biskupa; tenże, *Poznańska kapituła katedralna wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500*, Poznań 2012, s. 44. Podobne przypadki znane są w relacjach między biskupami a kapitułą warmińską; A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 45, przyp. 63.

³ Prócz prawa konsensu kapitułom przysługiwało również prawo udzielania biskupom rady; S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj*, s. 219.

⁴ KDW, 1, nr 118 i 590. M. Bielińska (tamże, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 303) uznaje za podrobiony dokument z 26 IV 1213 r., w którym również wzmiankowano o zgodzie i pieczęci kapitulnej; dokument zaś z 20 października tego samego roku wspomina o zgodzie (*assensu*) kapituły, ale nie o jej pieczęci (KDW, 1, nr 80 i 81).

⁵ Sprzedaż wójtostwa w Kurzelowie w 1285 r.; ZDM, 4, nr 883. Lokacja w 1286 r. na prawie niemieckim Polanowa i zamiana dziesięcin z klasztorem w Łądzic w 1287 r.; KDW, 1, nr 522, 563.

członków zgromadzenia. Brak zgody i pieczęci kapitulnej przy dokumencie zawierającym jakiegokolwiek postanowienia arcybiskupa związane z dobrami stołu arcybiskupiego powodował, że kanonicy uznawali takie zarządzenia za nieważne⁶.

W otoczeniu arcybiskupa znajdowali się skarbnicy bądź podskarbiowie (*thesaurarius, thesaurarius, vicethesaurarius*). Byli to urzędnicy skarbowo-gospodarczy, sprawujący, jak należałoby chyba przypuszczać, pieczę nad dochodami i wydatkami ordynariusza. Wśród tych dochodów znaczny zapewne procent stanowiły wpływy z majątków kościelnych. W diecezji gnieźnieńskiej osoby piastujące godność skarbnika lub podskarbiego pojawiają się na przełomie XIII i XIV stulecia: w 1294 r. Spytek, skarbnik arcybiskupa Jakuba, w latach 1298–1299 Jan, a z okresu 1303–1304 pochodzą informacje o kolejnym skarbniku, Przybysławie⁷. W zbliżonym czasie pojawiają się informacje o skarbnikach np. w diecezji włocławskiej⁸. Funkcję skarbnika lub podskarbiego w XIV i XV w. sprawowali duchowni, będący członkami przede wszystkim kapituł z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej (katedralnej gnieźnieńskiej, łęczyckiej, uniejowskiej), ale też i spoza niej (wspomniany Spytek był kanonikiem krakowskim)⁹.

Już w XV w. zdarzało się, że biskupi przekazywali zarząd nad całością majątku biskupiego specjalnie wyznaczonej do tego osobie. Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki uczynił administratorem dóbr biskupstwa krakowskiego Jana Długosza, gorliwie wywiązującego się z powierzonych mu obowiązków¹⁰.

⁶ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 259–260; por. też A. Szorc, *Dominium warmińskie*, s. 45.

⁷ KDW, 2, nr 727, 823, 872, 881; *Cztery dokumenty wystawione przez arcybiskupa Jakuba w latach 1285–1298*, oprac. i wyd. S. Librowski, ABMK, t. 49, 1984, nr 4, s. 367.

⁸ J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa, biskupa włocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996, s. 81–82; por. też M. Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 167–168.

⁹ Zob. biogramy kanoników gnieźnieńskich z pierwszej połowy XV w.: M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 310–407; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 155–224, rozdz. poświęcony otoczeniu arcybiskupów gnieźnieńskich z lat 1436–1493; por. A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964, s. 32; I. Skierska, *Dwór i urząd biskupi w późnośredniowiecznej diecezji poznańskiej*, RH, t. 60, 1994, s. 188–189; Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999, s. 44–45; M. Koczarska, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 68–71. Informacje o skarbnikach z czasów pontyfikatu Jarosława Bogorii Skotnickiego zob. Ł. Włodarski, *Dwór i najbliższe otoczenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii ze Skotnik (1342–1374)*, „Studia z Dziejów Średniowiecza”, t. 19, 2015, s. 229–232, 254.

¹⁰ M. Koczarska, *Długosz jako sekretarz Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980 r.)*, red. F. Kiryk, Olsztyn 1983, s. 59–61.

Delegowanie na Długosza uprawnień związanych z zarządaniem i kontrolą całości majątku wchodzącego w skład uposażenia krakowskich hierarchów może wskazywać na to, że nie była to procedura obca bądź nieznaną polskim purpuratom. Nie mamy jednak informacji o przekazaniu jednej osobie kompetencji związanych z pieczęcią nad całym majątkiem arcybiskupim w XV stuleciu.

Na początku XVI w. Jan Łaski przekazał kontrolę nad dobrami stołowymi arcybiskupstwa gnieźnieńskiego ekonomowi generalnemu¹¹. Decyzją z 2 V 1511 r. ekonomem został wybrany kanonik Klemens Busiński, będący w tym czasie starostą łowickim¹². Przyczynę postanowienia Jana Łaskiego o utworzeniu urzędu ekonomy tłumaczono w arendzie dokumentu z 7 V 1511 r. spadkiem dochodów z kluczy i ogólną ich degradacją, ale też potrzebą zagwarantowania bezpieczeństwa tenutom przeciwko takim działaniom zarządzających nimi urzędników, które negatywnie wpływały na dochodowość i stan dóbr. Wliczano tu zarówno zaniedbania urzędników wynikające z braku kontroli, jak i grabieże majątku ruchomego i nieruchomego po śmierci arcybiskupów.

Zgodnie z dyspozycjami dokumentu z 7 V 1511 r. ekonom wybierany miał być wyłącznie z grona kapituły gnieźnieńskiej. Jego kadencja miała trwać rok, a wybór powinien być przeprowadzony na kwietniowej kapitule generalnej. Jego kadencja mogła jednak zostać przerwana, a sam ekonom odwołany ze stanowiska. Decyzja w tej kwestii pozostawała w gestii arcybiskupa, co nie wydaje się zaskakujące: arcybiskup chciał mieć u swego boku osobę godną zaufania, zdolną, doświadczoną i operatywną. Ekonom powinien być zatem mianowany osobiście przez gnieźnieńskiego ordynariusza. Gdyby zdarzyło się tak, że arcybiskup nie mógłby być obecny na kapitule generalnej, wtedy zgromadzeni kanonicy mieli wybrać spośród siebie co najmniej dwie, ale nie więcej niż cztery osoby, z których

---

¹¹ Z. Wróblewska, *Praca gospodarcza arcybiskupa Jana Łaskiego*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, t. 16, 1936, nr 2, s. 176; P. Tańkowski, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 142–143. Gwoli porównania warto nadmienić, że np. w biskupstwie ołomunieckim już dla XIV w. można znaleźć informacje o osobach, którym pieczy powierzano zarząd nad całością majątków ziemskich biskupstwa. Byli to mistrz komory, czyli komornik, oraz starosta generalny. Nie do końca rozpoznany jest podział kompetencji obu urzędników, występujących w tym samym okresie. Wydaje się, że mistrz kamery biskupstwa ołomunieckiego mógł zajmować się głównie sprawami finansowymi biskupstwa, a starosta generalny sprawował ogólny nadzór nad majątkiem ołomunieckich hierarchów; T. Baletka, *Na dvoře olomouckých biskupů na přelomu 14. a 15. století*, [w:] *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*, wyd. J. Hrdina, E. Doležalová, J. Kahuda, Praha 2002, s. 339–340.

¹² AC, 1, nr 2757.

to kandydatów arcybiskup wybierał później jednego. Ekonom otrzymał rozległą władzę nad dobrami stołu arcybiskupiego, a wszyscy zarządcy kluczy i tenut mieli być mu posłuszni tak jak samemu prymasowi.

Do obowiązków ekonoma wliczono coroczne wizytowanie poszczególnych kluczy majątkowych i przedstawienie raportu z ich stanu arcybiskupowi lub kapitule. W raportach tych znaleźć się miały informacje o osiągniętych przychodach z majątku arcybiskupiego, ale też o poniesionych stratach. Uzyskał on ponadto możliwość usuwania ze wsi sołtysów i wójtów, których uważał za nieużytecznych oraz powoływania na ich miejsce nowych ludzi. Jeśli zaś uznał, że któryś ze starostów lub rządców źle gospodaruje powierzonym majątkiem, mógł zasugerować arcybiskupowi jego zmianę. Miał również służyć hierarsze radą w kwestii działań gospodarczych, ewentualnie przedłożyć kapitule pomysły i problemy wymagające rozwiązania. W zamian za to miał otrzymywać roczną pensję w wysokości nie większej niż 40 grzywien¹³. Urząd ekonoma utrzymał się do końca XVIII w.¹⁴

Wybór Klemensa Busińskiego na ekonoma nie był przypadkowy. Już w czasach Andrzeja Róży Boryszewskiego pełnił on funkcje związane z kontrolą dochodów płynących z dóbr arcybiskupich. Z początku XVI w. pochodzą dokumenty, w których Busiński kwitował zarządcę majątku w Grzegorzewie i Chełmnie nad Nerem z przekazanych mu pieniędzy¹⁵. Także w inwentarzu określony został jako „dominus Bussynski iconomus eiusdem Reverendisimi domini Andreae Roza”¹⁶. Doświadczenie wynikające z nadzoru dochodów przynajmniej z części dóbr arcybiskupich (łowickich – z racji pełnienia funkcji starosty łowickiego – oraz przypuszczalnie klucza grzegorzewskiego) na pewno miało istotny wpływ na powierzenie przez Łaskiego funkcji ekonoma właśnie Busińskiemu. Ponadto wpływ na wybór kanonika na ekonoma musiały mieć kwestie zaufania do danej osoby. Niejednokrotnie są to dość trudno uchwytnie źródłowo zagadnienia, choć pośrednio możliwe do zaobserwowania. Następca Busińskiego na urzędzie ekonoma, Jan Rybieński, przez kilkanaście lat pomagał Łaskiemu w zarządzaniu jego dochodami¹⁷.

¹³ AC, 1, nr 2760.

¹⁴ J. Topolski, *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII w.*, Poznań 1955, s. 19. W XVI w. urząd ekonoma pojawił się również w diecezji wrocławskiej; A. Tomczak, *Kancelaria biskupów*, s. 33–34.

¹⁵ Dypl. gn., sygn. 993–994 (1505 r.), 1000–1001 (1506 r.), 1005–1009 (1507 r.), 1014 (1509 r.), 1018 (1510 r.); za: katalogiem on-line AAG: <http://www.archiwum.archidiecezja.pl/pl/katalog-on-line.html?userWord=klemens> (2.05.2017).

¹⁶ VB, s. 430; L. Żytkowicz, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.*, Warszawa 1962, s. 27.

¹⁷ P. Tafiłowski, *Finanse prymasa Jana Łaskiego. Na podstawie raptularza z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, PH, t. 95, 2004, nr 1, s. 29; tenże, *Jan Łaski*, s. 118, 256.

Ciekawym elementem w dokumencie Łaskiego było zastrzeżenie, że tylko ekonom mógł zostać starostą łowickim lub uniejowskim¹⁸. W dalszej treści dyspozycji regulowane są postanowienia dotyczące starostwa łowickiego, które naówczas posiadał Klemens Busiński. Starostą uniejowskim w 1513 r. był inny kanonik, Spytek Bużeński, który pozostawał na tym stanowisku przez cały czas pełnienia funkcji ekonoma przez Klemensa Busińskiego¹⁹. Można przypuszczać, że postanowienia te znalazły się w treści dokumentu regulującego funkcjonowanie urzędu ekonoma właśnie ze względu na fakt pełnienia obowiązków starosty łowickiego przez Busińskiego. W przypadku pozostałych znanych osób na tym urzędzie dwukrotnie wspomina się o łączeniu urzędu ekonoma generalnego i starosty łowickiego. Obie funkcje miał łączyć 8 IX 1527 r. Stanisław Czaśnicki, chociaż w następnej znanej mi o nim wzmiance (9 IV 1528 r.) występuje wyłącznie z tytułem ekonoma, natomiast z tytułem starosty łowickiego występuje kanclerz gnieźnieński Maciej Łobodzki²⁰. Ekonomem i starostą łowickim nazwany był również Feliks Naropiński – 18 XI 1532 r. za pontyfikatu Macieja Drzewickiego, choć trudno powiedzieć, czy rzeczywiście sprawował on wówczas obie funkcje²¹. Jednak ani następca Busińskiego, Jan Rybieński²², ani następcy Czaśnickiego, Szymon Chabielski, Jan Kąkolewski i Marcin Gałczyński, nie występują jako starostowie. Niemniej jednak kapituła gnieźnieńska powoływała się na postanowienia tego statutu np. w 1538 r., przypominając arcybiskupowi Janowi Latałskiemu, że starostą łowickim lub uniejowskim miał być ekonom generalny, ewentualnie ktoś z grona kanoników²³.

Warto zauważyć, że część osób piastujących urząd ekonoma miało pewne związki z Łowiczem. Klemens Busiński był starostą łowickim, Stanisław Czaśnicki dziekanem, a Marcin Gałczyński prepozytem w kolegiacie łowickiej²⁴.

---

¹⁸ „[...] quod ipse iconomus pro tempore et non alius de gremio capituli officium capitaneatus cuiuscunque, videlicet aut Lovicensis aut Unyeoviensis, simul cum iconomatus officio habeat”; AC, 1, nr 2760.

¹⁹ AC, 1, nr 2801; Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 113–114; A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 57.

²⁰ *Statuty świetnej kapituły w Łowiczu*, oprac. i wyd. S. Librowski, ABMK, t. 46, 1983, s. 206 (1527 r.); Sumariusz, nr 50, s. 227 (1528 r.).

²¹ Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 795, przyp. 1. O problemach Naropińskiego zob. Korytkowski, Prałaci, t. 3, s. 80–81.

²² AC, 1, nr 2897, 2926, 2927, 2935, 2937, 2979, 2985, 3001; Korytkowski, Prałaci, t. 3, s. 420–426.

²³ Korytkowski, Arcybiskupi, t. 3, s. 65, przyp. 2: „in capitaneum Loviciensem et Unyeyoviensem dominum economum aut quempiam alterum de gremio huius collegii sui proficiendum obtulit”.

²⁴ Stanisław Czaśnicki: Sumariusz, nr 50, s. 227; Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 162–163; Marcin Gałczyński: ZWD, nr 31, s. 386; Korytkowski, Prałaci, t. 2, s. 36–40.

Brak takich informacji odnośnie do Jana Rybieńskiego, Szymona Chabielskiego i Jana Kąkolewskiego (który jednak pojawia się 5 V 1547 r. z tytułem starosty znińskiego)²⁵. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy regułą była korelacja między osobą ekonoma generalnego a pełnieniem jakiejś godności kościelnej bądź urzędu świeckiego związanego z Łowiczem, jednak znane wzmianki źródłowe wskazują na taką możliwość. Związki te należałoby łączyć również z wielkością łowicko-skierniewickiego kompleksu dóbr arcybiskupich. Problem ten wymagałby jednak szerszych badań.

Ciekawym aspektem władzy nad majątnościami arcybiskupimi, który w tym miejscu mogę jedynie zasygnalizować, jest fakt przekazywania wybranym osobom uprawnień kontrolno-administracyjnych nad majątkiem arcybiskupim na czas wyjazdu gnieźnieńskich ordynariuszy poza granice kraju.

Taka sytuacja wystąpiła dwukrotnie w czasie pontyfikatu Jana Łaskiego. Przed wyjazdem do Rzymu 20 X 1512 r. Łaski przekazał Klemensowi Busińskiemu prawo mianowania i odwoływania starostów, burgrabiów, rządców dóbr i miast arcybiskupich, nadawania nowych bądź odnawiania starych przywilejów dla sołtysów, wójtów lub młynarzy na czas swego pobytu poza granicami królestwa²⁶. Trzydzieści lat później, gdy Jan Łaski planował udać się z pielgrzymką do Ziemi Świętej w 1526 r., król Zygmunt Stary osobnym dokumentem potwierdził Marcinowi Myszkowskiemu, stolnikowi krakowskiemu i dworzaninowi królewskiemu (a zarazem mężowi bratanicy prymasa, Zuzanny Łaskiej²⁷), nadane przez Łaskiego uprawnienia na czas nieobecności arcybiskupa w kraju. Zgodnie z treścią dokumentu Myszkowski otrzymał prawo kierowania i administrowania wszystkimi dobrami ruchomymi i nieruchomymi (w tym zamkami) należącymi do arcybiskupstwa. Ograniczony jednak został w swych działaniach do współpracy z ekonomem generalnym. Myszkowskiego w zarządzaniu miał wspierać sam król, któremu oddano w opiekę („in nostram regiam tutelam ac protectionem”) całą archidiecezję²⁸.

O ile przekazanie władzy *in temporalibus* Klemensowi Busińskiemu w 1513 r. należy tłumaczyć nie tylko zaufaniem, jakim darzył Łaski kanonika,

²⁵ Szymon Chabielski: Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 123; Jan Kąkolewski: Korytkowski, Prałaci, t. 2, s. 267–268; Korytkowski, Arcybiskupi, t. 3, s. 146, przyp. 1.

²⁶ AC, 1, nr 2798.

²⁷ A. Kamiński, *Myszkowski Marcin z Mirowa*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław–Kraków 1977, s. 376–377.

²⁸ J. Sawicki, *Przyczynek do problemu zwierzchnictwa królewskiego nad Kościołem w Polsce XVI w.*, CPH, t. 14, 1962, nr 1, s. 171–173; zob. też P. Tańkowski, *Jan Łaski*, s. 224–225. Jan Łaski jeszcze jako kanonik wielu kapitał katedralnych przekazywał wybranym osobom zarząd nad posiadanyimi przez niego beneficjami w momencie wyjazdu poza granice Korony (na Litwę bądź do Rzymu). Tak uczynił np. w 1502 r., gdy udawał się wraz z królem na Litwę, wtedy to zarząd nad posiadanyimi przez siebie beneficjami przekazał swoim braciom Andrzejowi i Michałowi Łaskim; zob. tenże, *Finanse prymasa*, s. 13–14.

ale również pełnieniem przez Busińskiego funkcji ekonoma i jego doświadczeniem w zarządzaniu majątkiem (a także pochodzeniem Busińskiego z rodu matki Łaskiego²⁹), o tyle powierzenie swoich uprawnień w zarządzie majątkiem osobie świeckiej jest już bardziej zastanawiające. Nie jest jednak wyjątkowe. W 1504 r. administratorem dóbr stołowych biskupstwa płockiego na czas wyjazdu tamtejszego ordynariusza Erazma Ciołka do Rzymu został kasztelan sochaczewski Andrzej Radziejowski. Wybór biskupa Ciołka zatwierdził król Aleksander, który jednocześnie zwolnił Radziejowskiego z obowiązku służby wojennej do czasu powrotu hierarchy z Rzymu³⁰. Kwestia ta wymaga jednak dalszych badań archiwalnych.

Kanonicy kapituły gnieźnieńskiej, prócz współdziałania w poczynaniach gospodarczych arcybiskupa, chcieli mieć również istotniejszy wpływ na zarząd dobrami stołowymi. Zarządzenia w tym względzie z terenów polskich biskupstw znane są z końca XIII i XIV w. Obowiązek powierzania dóbr kościelnych (biskupich i kapitulnych) tylko osobom duchownym regulowały statuty łęczyckie Jakuba Świnki z 1285 r., a w przypadku biskupstwa poznańskiego dokument biskupa Andrzeja z 1298 r.³¹ Kwestie te wiązały się również z obsadą zamków kościelnych. W statutach biskupa krakowskiego Bodzęty z 1366 r. zawarto zobowiązanie do przekazywania zamków i fortalicji kościelnych wyłącznie kanonikom krakowskim, gdyż, jak argumentowano, niebezpieczne było powierzanie ich w ręce świeckich³².

Tendencje te widać w Gnieźnie m.in. w brzmieniu przysięgi, którą arcybiskupi musieli składać – osobiście lub przez swojego pełnomocnika – co najmniej od pierwszych dziesięcioleci XV w., przed ostatecznym objęciem godności³³. Najwcześniejszą znaną formułą takiej przysięgi wpisano do gnieźnieńskiej metryki kapitulnej w 1414 r. Mikołaj Trąba zobowiązywał się

²⁹ A. Szymczakowa, *Wywód przodków prymasa Jana Łaskiego herbu Korab*, [w:] *Jan Łaski, prymas i mąż stanu. Materiały z sesji popularyzacyjnych poświęconych Janowi Łaskiemu, prymasowi Polski i kanclerzowi wielkiemu koronnemu*, red. W. Grochowalski, Łódź 2006, s. 41.

³⁰ MK 21, k. 9v; reg.: MRPS, 3, nr 1622.

³¹ KDW, 1, nr 551; KDW, 2, nr 780; zob. też I. Skierska, *Ad fratres*, s. 245–247, gdzie podano również przykłady prawodawstwa synodalnego w kwestii zarządu majątkiem biskupim.

³² *Statuta capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis a. MCCCXXVIII–MCCCCLXXVIII*, wyd. U. Heyzman, [w:] SPPP, t. 4, Kraków 1875, s. 125, 160.

³³ O tych przysięgach, zwanych również kapitulacjami wyborczymi, zob. m.in.: M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 265–267; J. Maciejewski, *Adventus episcopi. Pozaliturgiczne aspekty inauguracji władzy biskupiej w Polsce średniowiecznej na tle europejskim*, Bydgoszcz 2013, s. 145–152. Więcej informacji zachowało się o kapitulacjach biskupów wrocławskich i warmińskich; T. Wünsch, *Territorienbildung zwischen Polen, Böhmen und dem deutschen Reich. Das Breslauer Bistumsland vom 12. bis 16. Jahrhundert*, [w:] *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum*, red. J. Köhler, R. Bendel, Münster 2002, s. 242–246; J. Obłąk, *Kapitulacje biskupów warmińskich*, „Studia Warmińskie”, t. 12, 1975, s. 5–26.

w niej do przekazywania zamków i innych umocnień kościelnych w zarząd wyłącznie kanonikom gnieźnieńskim³⁴. Podobne zobowiązania zaprzysiął w 1436 r. Wincenty Kot, z tą różnicą, że zamki w Opatówku, Wenecji i Kamieniu mogły zostać pod pewnymi warunkami przekazane w zarząd świeckim, w 1449 r. zaś Władysław z Oporowa³⁵. Znana jest również forma przysięgi biskupów krakowskich, którą ułożył w 1457 r. biskup Tomasz Strzępiński, gdzie punkt o przekazywaniu zamków kanonikom krakowskim został specjalnie wyeksponowany w początkowej części roty przysięgi³⁶. Analogiczne zastrzeżenie znalazło się również w statutach kapituły poznańskiej w redakcji z 1517 r.³⁷

Zarezerwowanie dla kanoników gnieźnieńskich udziału w zarządzie majątkiem arcybiskupim przez powierzanie im funkcji kierowniczych poszczególnych zamków, kluczy i tenut było przejawem dążeń kleru kapitulnego do współudziału w administrowaniu dobrami. Wynikało również, jak trafnie zauważyła Marta Czyżak, z przekonania kanoników o immanentnym trwaniu i instytucjonalnej ciągłości kapituły, dzięki którym duchowni ci mogli łatwiej zarządzać majątkiem w okresie między śmiercią arcybiskupa a rozpoczęciem pontyfikatu jego następcy³⁸. Wiązało się to z rolą kapituły podczas wakansu na biskupstwie³⁹.

³⁴ „[...] castra, municiones et fortalicia dicte mense archiepiscopalis personis de capitulo dicte ecclesie iuxta consuetudines antiquas ecclesie in tenutam comittam”; cyt. za: M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 266–267.

³⁵ AC, 1, nr 1659 (Wincenty Kot), 1780 (Władysław z Oporowa).

³⁶ *Statuta capituli ecclesie cathedralis Cracoviensis*, s. 133; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 241; I. Skierska, *Ad fratres*, s. 247.

³⁷ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 166, przyp. 12.

³⁸ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 275, 279.

³⁹ W dyplomie biskupa wrocławskiego Waclawa i wrocławskiej kapituły katedralnej z 1383 r., regulującym zarząd Kościołem podczas wakansu, *expressis verbis* napisano, że jedynie kapituła wrocławska „sede vacante plenam administrationem obtinere dinoscitur etiam cum effectu tam spiritualiter quam temporaliter”. To ona w czasie wakansu na biskupstwie miała stanowić władzę na jego terenie i w podległych Kościołowi wrocławskiemu dobrach. Przekazywała też nowemu ordynariuszowi w posiadanie zamki i miasta biskupstwa; *Statuty wrocławskiej kapituły katedralnej z roku 1482/83*, wyd. K. Dola, Wrocław–Opole 2004, s. 230–241. Statut ten mógł stanowić wynik długoletniego wakansu na biskupstwie wrocławskim po śmierci Przeclawa z Pogorzeli w 1376 r.; JdC, r. 29, s. 666–671. Jego następcą został dopiero w 1382 r. książę legnicki Waclaw, choć początkowo sprzeciwiał się temu król czeski Waclaw IV, który nie chciał dopuścić do przejścia przez księcia Waclawa zamków i dóbr Kościoła wrocławskiego. Ostatecznie obie strony doszły do porozumienia; JdC, r. 60, s. 720–721. Problemy z przejściem zarządu diecezji wrocławskiej przez biskupa Waclawa przyczyniły się do podjęcia prac nad spisaniem zasad postępowania podczas wakansu na biskupim tronie we Wrocławiu; J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na*

Jedną z pierwszych decyzji podejmowanych przez kanoników po śmierci ordynariusza był wybór administratora *sede vacante* oraz rozdysponowanie między sobą kluczy dóbr składających się na uposażenie arcybiskupa. O praktyce takiej wspomina już Jan z Czarnkowa: gdy po śmierci Janusza Suchegowilka w 1382 r. delegacja posłów gnieźnieńskich starała się nakłonić księcia mazowieckiego Siemowita IV do odstąpienia od oblegania zamku w Łowiczu, ten miał się zgodzić na to jedynie pod warunkiem przejęcia w zarząd zamku przez kanonika. Został nim wybrany Bogusław, scholastyk łączycki i kanonik gnieźnieński⁴⁰. Wydaje się, że Siemowit IV powoływał się na powszechny na terenie diecezji na ziemiach polskich zwyczaj, choć wzmianki w tej kwestii dla XIV w. są nieliczne⁴¹.

Sposób działania kapituły bezpośrednio po śmierci arcybiskupa dobrze ukazuje zapis z akt kapitulnych wpisany pod datą 12 XII 1422 r. Kanonicy, dowiedziawszy się o śmierci Mikołaja Trąby, zebrali się na kapitule i decydowali „de regendis et disponendis castris et bonis mense archiepiscopalis”. Aby dobra nie zostały rozgrabione, wysłano poszczególnych członków kolegium do wyznaczonych im zamków i tenut. Do większych i przynoszących większe dochody kluczy majątkowych wysłano po dwóch kanoników, do nieco mniej ważnych – po jednym. Wysłanym do Łowicza i Uniejowa przyznano możliwość nakładania (jak również zdejmowania) ekskomuniki na grabieżców i rabusiów, którzy w tym czasie mieliby najechać na dobra znajdujące się *sede vacante* pod opieką kanoników⁴². Należało również wybrać administratora *sede vacante*, co czasem czyniono przed rozdysponowaniem kluczy kanonikom, a niekiedy z przydzieleniem tym nie czekano do wyboru administratora⁴³. Najprawdopodobniej podobne czynności pręczyli i kanonicy gnieźnieńscy wykonywali podczas każdego kolejnego wakansu na stolicy arcybiskupiej. Działania te jednak nie znalazły aż tak dokładnego odbicia w źródłach, a o tenutariuszach *sede vacante* w poszczególnych kluczach można się dowiedzieć z lektury poszczególnych zapisek z tego okresu,

---

Śląsku, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 2: 1302–1417, Warszawa 2004, s. 45–50. Pamiętając o odmiennych losach diecezji wrocławskiej oraz o wiele większym wpływie, jaki wywierał na to biskupstwo ustrój biskupstw Rzeszy, warto jednak zaznaczyć, że w diecezji tej, wchodzącej w skład metropolii gnieźnieńskiej, regulowano te kwestie już w latach 80. XIV w.

⁴⁰ JdC, r. 58, s. 716.

⁴¹ S. Zachorowski i M. Czyżak wskazują, że już pod koniec XIII stulecia w Kościele takie prawo było wpisane do kodyfikacji kanonicznych; S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój*, s. 229–230; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 263. Pod koniec XIV w. (1392–1393) administratorzy *sede vacante* poświadczani są dla biskupstwa w Miśni; K. von Brunn, *Das Domkapitel von Meissen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der deutschen Domkapitel*, Meissen 1902, s. 123.

⁴² AC, 1, nr 1579.

⁴³ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 279.

zarówno wydanych przez Bolesława Ulanowskiego, jak i znajdujących się w księgach kapitulnych⁴⁴.

Zasady procedowania podczas wakansu zinstytucjonalizowano statutem wydanym podczas synodu prowincjonalnego w Łęczycy z 1459 r. za pontyfikatu Jana Sprowskiego⁴⁵. Postanowienia te były powszechnie akceptowane przez kler kapitulny⁴⁶, powtórzono je później na synodzie piotrkowskim zwołanym przez arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego w 1485 r., weszły również w skład statutów kapituły gnieźnieńskiej (znanych w redakcji z 1494 r.) i wrocławskiej (spisanych w 1500 r.)⁴⁷. Jaki obraz zarządu majątkiem arcybiskupim w czasie wakansu wyłania się z regulacji Sprowskiego?

Po pochowaniu arcybiskupa w kościele katedralnym obecni przy tej uroczystości kanonicy zbierali się w celu wyznaczenia terminu elekcji nowego biskupa oraz zajęcia się sprawą wyboru administratora majątku *sede vacante* i zarządu dóbr stołu biskupiego. Każdy z członków kolegium składał przysięgę o uczciwym wskazaniu kandydata na administratora oraz o dobrym kierowaniu powierzonymi mu dobrami i uczynieniu rachunków z okresu jego rządów, po czym przystępowano do wyboru. Obrany takim sposobem administrator *sede vacante* również przysięgał, że będzie dobrze sprawował kontrolę nad diecezją w czasie wakansu, po czym przystępowano do rozdysponowania kluczy majątkowych.

Zarząd nad danym zamkiem lub tenutą przyznawano jednej osobie, uznanej przez resztę grona kapitulnego za najbardziej odpowiednią do dzierżenia danego zamku lub klucza. Co więcej, pominięte w czasie rozdysponowania kluczami majątkowymi miały zostać osoby usilnie zabiegające o przekazanie zarządu nad zamkiem czy tenutą. Każda z wybranych osób przed przejściem dóbr składała przysięgę o oddaniu zamku lub tenuty kapitule na jej żądanie. Ciekawym zastrzeżeniem był fakt, że osoba, która nie będzie chciała przyjąć powierzonego jej zarządu kluczem majątkowym, zobowiązana

⁴⁴ Przykładowo dowiadujemy się jedynie o fakcie rozwiązywania kwestii związanych z zarządem majątkiem arcybiskupim po śmierci Jana ze Sprowy (19 i 24 IV 1464 r.), Jana Gruszczyńskiego (13–14 X 1473 r.), Jakuba Sienieńskiego (31 X 1480 r.); AC, 1, nr 1947, 1954, 2078–2079, 2227. Niemniej jednak zachowały się również nieco dokładniejsze opisy, jak ten po śmierci Zbigniewa Oleśnickiego w 1493 r.; A.Cap B16, k. 186v.

⁴⁵ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 295; S. Tymosz, *Synody diecezjalne i prowincjonalne gnieźnieńskie w XIV i XV wieku*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. 16, 2006, nr 1, s. 190.

⁴⁶ Odwoływali się do nich np. kanonicy krakowscy w czasie wakansu po śmierci biskupa Jana Rzeszowskiego w 1488 r.; ACCP, nr 274–275.

⁴⁷ Korytkowski, *Pralaci*, t. 4, s. 592–593; *Statuta capitulorum Gneznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiatatum Varsoviensis et Lanciencensis*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1896 (Archiwum Komisji Prawniczej, 5), s. 469–470, 472–473; *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej*, z materiałów przysposobionych przez S. Chodyńskiego wyd. i bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził J. Fijałek, Kraków 1915, s. 45–47.

była do opłaty 4 grzywien srebra, które użytkowano na *fabrica ecclesie*. Administrator miał jednak prawo do swobodnego usuwania źle gospodarujących tenutariuszy i przekazania zarządu w tenucie czy zamku innej osobie z grona kapituły.

Wraz z kanonikiem udającym się do przydzielonej tenuty lub zamku podążał notariusz, oddelegowany przez administratora *sede vacante* do spisania inwentarzy poszczególnych tenut. W rejestrach tych podawało się przede wszystkim wysokość czynszów, dziesięcin i innych opłat z danego klucza. Tak spisany inwentarz, zawierający podpisy trzech kanoników jako świadków, przedstawiano później administratorowi.

Tenutariusz *sede vacante* wszystkie dochody z czynszów miejskich i ze wsi oraz innych dóbr przekazywał administratorowi, choć pod pewnymi warunkami mógł korzystać z ich części. Na utrzymanie zarządcy oraz jego *familii* (której liczebność miała odpowiadać możliwościom aprowizacyjnym danej tenuty) przeznaczano wpływy z folwarków, młynów i stawów rybnych. Z ryb wyłowionych z tych stawów tenutariusze korzystali wedle swych potrzeb, musieli jednak odpowiednio zadbać o stawy, aby nie zarosły. W wyjątkowych wypadkach, gdy tenutariusz uznał, że dochody z folwarków czy młynów nie były wystarczające, mógł on prosić administratora o przekazanie jednej lub dwóch dziesięcin, z przeznaczeniem na utrzymanie swoje i załogi. Swoją opieką zarządcy *sede vacante* otaczali również zabudowania w dworach biskupich i pilnowali, aby nic nie ubyło z ich inwentarza – nie tylko w wyniku kradzieży, ale także mieli nie zastawiać dóbr znajdujących się w budynkach. Zabroniono im nakładać nowe opłaty i daniny na poddanych arcybiskupa i pobierać od nich nienależne kary. Ponadto tenutariusze nie mogli wycinać drzew z lasów należących do dóbr stołowych w celu sprzedaży drewna. Nie pozwalano im też zajmować się długami arcybiskupimi, jeśli takie pozostały po zmarłym ordynariuszu⁴⁸.

Większość z zebranych i spisanych w 1459 r. zasad postępowania w czasie wakansu na stolicy biskupiej była znana wcześniej. 8 III 1412 r. polecono Janowi z Wylatowa, notariuszowi zarządcy *sede vacante* zamku w Opatówku Mikołaja Kickiego, sporządzenie inwentarza tamtejszych dóbr. Podobne zarządzenie wydano tego samego dnia dla pozostałych dóbr⁴⁹. Wiadomo również, że po śmierci Władysława Oporowskiego w 1453 r. ówczesny administrator *sede vacante* wysłał pisarzy do kluczy majątkowych, aby sporządzili inwentarze

⁴⁸ *Constitutiones synodorum metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis, provincialium, tam vetustorum quam recentiorum, usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera Reverendissimi in Christo patris, domini Stanislai Karnkowski, Dei gratia episcopi Wladislaviensis & Pomeraniae, collectae & ad praescriptum sacrosancti Concilii Tridentini & Sancte Sedis Apostolicae correctae & in unum volumen redactae, Cracoviae 1579, f. 63–65.*

⁴⁹ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 292.

z tamtejszych dóbr ruchomych⁵⁰. Warto nadmienić, że 19 III 1453 r. do metryki kapitulnej wpisano statut z regulacją funkcjonowania tenutariuszy *sede vacante*⁵¹. Można przypuszczać, że na jego podstawie stworzono także omawiany wyżej punkt z treści statutów synodu łęczyckiego 1459 r. Praktycznie tak samo jak wpis z 1453 r. brzmi również jeden z punktów statutów kapituły gnieźnieńskiej z 1494 r. dotyczący zarządu dobrami przez tenutariuszy w czasie wakansu.

Jednak nie wszystkie postanowienia synodu 1459 r. były ściśle respektowane. Już przed 1459 r. powierzano w zarząd dwóm osobom przede wszystkim klucze, w których znajdowały się zamki kościelne (np. w 1422 r.). Wydaje się, że dość szybko wrócono do zwyczaju powierzania pewnych tenut dwóm osobom. 4 VII 1464 r. kanonik Wojciech z Żychlina prosił kapitułę o dołączenie go do Piotra Wspinka z Będkowa, do tenuty skierniewickiej. Argumentował to swoją nieobecnością podczas rozdysponowywania kluczy, która wynikała z obowiązków państwowych, oraz – co wydaje się o wiele bardziej interesujące – faktem, że tenuta skierniewicka jest wystarczająco bogata i żyzna, aby mogło w niej przebywać dwóch tenutariuszy⁵². Także po śmierci Jakuba Sienieńskiego, Zbigniewa Oleśnickiego i Fryderyka Jagiellończyka widać w kilku kluczach (skierniewickim, żnińskim i opatóweckim w 1482 r., łowickim, żnińskim, uniejowskim i opatóweckim w 1493 r., łęczyckim w 1503 r.) dwóch zarządców *sede vacante*⁵³. W dalszym ciągu przypomniano o dobrym gospodarowaniu tenutariuszy. Podczas wakansu w 1493 r. postanowiono, że jeśli któryś z tenutariuszy spowoduje jakąś szkodę w dobrach przez siebie zarządzanych (będzie je rabował, nielegalnie wycinał lasy lub należycie nie zadba o stawy rybne) zostanie pozbawiony tenuty i zapłaci 50 florenów węgierskich kary, spożytkowanej na *fabrica ecclesie*. Zakazano wtedy także tenutariuszom wykorzystywania kmieci do nadobowiązkowej pracy⁵⁴.

Jak słusznie zauważyła Marta Czyżak, niekiedy rozdysponowanie kluczy majątkowych między kanoników następowało jeszcze przed wyborem administratora *sede vacante*, tuż po otrzymaniu przez kapitułę wiadomości o śmierci arcybiskupa⁵⁵. W statutach spisanych z inicjatywy Sprowskiego w 1459 r. określono, że wybór administratora *sede vacante* miał odbyć się po pochowaniu zmarłego ordynariusza. Warto wspomnieć, że w okresie wakansu

⁵⁰ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 245. Podobne spisy dochodów z tenut, które miały następnie zostać przekazane administratorowi, polecono spisać tenutariuszom dóbr biskupstwa krakowskiego w 1461 r.; ACCP, nr 51.

⁵¹ AC, 1, nr 1819.

⁵² AC, 1, nr 1959.

⁵³ AC, 1, nr 2227, 2610; A.Cap B16, k. 186v.

⁵⁴ AC, 1, nr 2377, 2380.

⁵⁵ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 279.

po śmierci arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego, która nastąpiła w Krakowie 8 X 1473 r., kapituła nie została poinformowana przez brata zmarłego prymasa, Bartłomieja Gruszczyńskiego, o tym, że rodzina arcybiskupa Jana chce, aby został on pochowany w kościele w Iwanowicach i dlatego zwlekała z wyborem nowego administratora na czas wakansu i z wydzieleniem kluczy majątkowych. Dopiero 21 X 1473 r. na administratora wybrano Uriela Górkę i rozdysponowano tenuty⁵⁶. Jednak już tydzień wcześniej (13 i 14 X 1473 r.) zebrano się, aby deliberować o dobrach stołu arcybiskupiego, nie podjęto jednak właściwie żadnych postanowień. Zdecydowano jedynie, aby wysłać dwóch kanoników głównie do tych tenut, w których siedzieli świeccy zarządcy, w celu skłonienia ich do oddania zamków. Kanonicy ci mieli również pilnować, by poddani nie płacili czynszów i innych opłat tym świeckim zarządcom⁵⁷. Być może to był właśnie jeden z powodów, dla których 24 IV 1493 r. kapituła postanowiła, że arcybiskup powinien zostać pochowany w ciągu dziesięciu dni po śmierci. Po upływie tego czasu kanonicy mieli nie czekać na pogrzeb zmarłego i przystąpić do elekcji kolejnego ordynariusza⁵⁸.

Współpraca między arcybiskupem a kapitułą gnieźnieńską w sprawie zarządu zamkami nie zawsze przebiegała bezkonfliktowo. Wśród kilku płaszczyzn sporu między Władysławem Oporowskim, który na początku swojego pontyfikatu anulował poczynione przez Wincentego Kota dla części prałatów i kanoników gnieźnieńskich dożywotnie nadania z dóbr stołowych oraz oskarżył ich o przywłaszczenie dochodów z majątku arcybiskupiego z okresu wakansu po śmierci poprzedniego arcybiskupa, a kanonikami gnieźnieńskiej katedry pojawiła się też kwestia obsady zamków. Kapituła starała się skłonić Oporowskiego do zobowiązania starostów i tenutariuszy zamków i dóbr arcybiskupich do złożenia przysięgi na wierność kapitule na wypadek śmierci arcybiskupa⁵⁹. Nie była to przypuszczalnie główna przyczyna sporu, a problem ten wyniknął, jak można przypuszczać, wraz z upływem czasu, być może z winy samego prymasa. Prawdopodobnie sam arcybiskup nie wyegzekwował od ustanowionych przez niego zarządców tego rodzaju przysięg.

⁵⁶ AC, 1, nr 2087; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 383–384; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998, s. 136.

⁵⁷ AC, 1, nr 2078–2079.

⁵⁸ AC, 1, nr 2397.

⁵⁹ „[...] domini prelati et canonici [...] ad Reverendissimum in Christo patrem dominum Wladislaum Dei gracia archiepiscopum et primatem [...] super ipsorum negociis petitori et inquisitori se contulerunt [...], ut [...] **castra sive fortalicia et tenutas eisdem firmaret, quod tenutarii castrorum litteras super se darent, et iuramenta de fidelitate gubernacionis et restitutionis coram dominis de capitulo in casu, quo in ipsos humanitatis aliquid accideret facerent et praestarent**, ad ipsum supplicacionem fecerunt [podkr. M.S.]”; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 238, przyp. 2.

Oporowski nie chciał się zgodzić, a przynajmniej odwlekał zaprzysiężenie przygotowanych przez kapitułę statutów związanych z dobrami arcybiskupimi, być może oczekując od jej członków zgody na jakąś proponowaną przez niego nową redakcję statutów⁶⁰. Trudno powiedzieć, jak potoczyłby się spór między Oporowskim a kapitułą, gdyby nie śmierć prymasa w marcu 1453 r.

Fakt, że kapituła była *de facto* jedynym zarządcą zamków arcybiskupich w czasie wakansu na stolicy biskupiej pobudzał dążenia kanoników do uzyskiwania od kolejnych hierarchów gnieźnieńskich zapewnień o przekazywaniu zamków w zarząd wyłącznie kanonikom z grona kapituły katedralnej. W ten sposób chciano zabezpieczyć się przed problemami związanymi z przejmowaniem zarządu nad zamkami w chwili śmierci arcybiskupa. Tak było w 1382 r., po śmierci Janusza Suchegowilka, gdy jego bratankowie, Piotr i Mikołaj, zarządcy zamków w Uniejowie i Opatówku, zostali ekskomunikowani z powodu wyrządzania szkód w majątku kościelnym⁶¹. Tak też działo się w 1422 r. po zgonie Mikołaja Trąby, gdy starostowie łowicki i uniejowski nie chcieli dobrowolnie oddać zamków, co zmusiło kapitułę do przekazania im, odpowiednio, 300 i 200 grzywien za rezygnację z dzierzonych warowni. O żadnych problemach nie ma wzmianki w 1436 r., jednak i wtedy wykupiono zamki z rąk zarządców⁶². To właśnie ewentualne trudności przy przejmowaniu majątków kościelnych przez kapitułę po śmierci arcybiskupa mogły być jedną z przyczyn konfliktu z arcybiskupem na początku lat 50. XV w.

Wydaje się, że właśnie pontyfikaty Władysława z Oporowa i jego następcy Jana ze Sprowy były przełomowe w kwestii administrowania zamkami arcybiskupimi. Konflikt między Oporowskim a kapitułą mógł unaocznic kanoników potrzebę ostatecznego jej uregulowania. Tak też można tłumaczyć wydanie przez Sprowskiego wspomnianego wyżej statutu na synodzie łęczyckim 1459 r., dotyczącego zarządzania majątkiem kościelnym w czasie wakansu. Być może w przypadku regulacji wyboru administratora *sede vacante* na jego ustanowienie wpływ miał również fakt wyznaczenia w 1453 r. dwóch administratorów w wyniku podwójnej elekcji na arcybiskupstwo Jana ze Sprowy i Tomasza Strzępińskiego⁶³.

⁶⁰ „[...] quid dominus archiepiscopus statuta de novo per ipsum confecta prebuit in medium”; AC, 1, nr 1807 (stąd przytoczony cytat), 1809–1811; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 238; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453). Podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „Studia Claromontana”, t. 21, 2003, s. 358–362; też, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 246–247.

⁶¹ JdC, r. 58, s. 718; zob. A. Szweđa, *W kręgu synowców arcybiskupa Janusza Suchegowilka*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 8, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1999, s. 186–188.

⁶² AC, 1, nr 1580; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 280–281.

⁶³ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 245–247.

Od czasów Jana Sprowskiego widać również dualizm władzy na poziomie zarządu zamkami kościelnymi. Było mianowicie dwóch starostów łowickich: jeden rekrutujący się z grona kapituły oraz drugi, świecki, ustanowiony na wyraźne żądanie arcybiskupa. Czyniono między nimi rozróżnienie, nazywając starostę duchownego *capitaneus Loviciensis principalis* – starostą zwierzchnim bądź głównym, natomiast starosta świecki nazywany był starostą łowickim bez żadnego dodatkowego określenia. Rzadziej funkcjonowało równocześnie dwóch starostów uniejowskich, gdyż zazwyczaj zarząd na zamkiem w Uniejowie przekazywany był osobom duchownym, choć właśnie za Jana Sprowskiego z tytułem starosty uniejowskiego pojawia się zarówno kanonik gnieźnieński Jan Nepos z Brzostkowa, jak również brat arcybiskupa, Eustachy ze Sprowy⁶⁴.

Pomimo dążeń kanoników do przejmowania funkcji starościńskiej, konieczność stałej obecności w Łowiczu lub innym centrum majątkowym mogła sprawiać im kłopot, zwłaszcza gdy pełnili jednocześnie ważne urzędy w administracji kościelnej. Starano się jakoś rozwiązać ten problem. Do metryki kapitulnej 25 IV 1459 r. wpisano postanowienie dotyczące straży zamków w Łowiczu i Uniejowie. Wybrani na starostów kanonicy – Piotr Pniewski na łowickiego i Jan Nepos na uniejowskiego – otrzymali od reszty kapituły polecenie, aby przebywali („resideant”) na przeznaczonych im zamkach albo przekazali komuś urząd, przez co należy rozumieć chyba scedowanie obowiązków wynikających z pełnienia funkcji⁶⁵.

Co jakiś czas kapituła przypominała arcybiskupom, aby kościelne zamki i klucze majątkowe dzierżyli jedynie duchowni. Na przykład w 1493 r.

---

⁶⁴ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 248–251. Być może również w przypadku zamków biskupstwa krakowskiego istniał podział na dwóch starostów. W 1489 r. kanonik krakowski Mikołaj Primus z Krajowa nazwany został starostą głównym lipowieckim, w jego imieniu zaś, przy przekazywaniu zamku Lipowiec w posiadanie biskupowi krakowskiemu Fryderykowi Jagiellończykowi, miał to uczynić podstarość lipowiecki Jan Sokołowski, dworzanin króla czeskiego Władysława; F. Sikora, *Lipowiec*, [w:] SHGK, cz. 3, z. 3, Kraków 2000, s. 671. Kwestia ta wymagałaby dalszych badań – zarówno nad faktem istnienia funkcji „głównego starosty”, jak długo taki tytuł się pojawiał, jak również samej tytulatury i relacji między zarządcami lipowieckimi (starosta generalny – podstarość). Niestety, kwestii starostów lipowieckich nie poruszył w swej ostatniej pracy J. Rajman, *Lipowiec. Z dziejów zamku i klucza majątkowego biskupów krakowskich (XIII–XVI w.)*, [w:] *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczęgłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2014, s. 95.

⁶⁵ „Ut capitaneis resideant in castris. Item domini habentes tractatus de custodia et procuracione castrorum Lovicz et Wnyeow est, quod dominus Petrus Pniowsky in Lovicensi et Johannes Nepos in Wnyeoviensi electi sunt in capitaneis, decrevereunt, quod aut resideant in castris illi aut ducant officium capitaneatus ipsorum”; A.Cap B15, k. 131r; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 250.

ponowiono postulat niepowierzenia zamków nikomu innemu jak panom prałatom lub kanonikom⁶⁶. W 1526 r. kanonicy prosili Jana Łaskiego, aby ten, nim uda się na pielgrzymkę do Ziemi Świętej, zadbał o pozostawienie arcybiskupstwa w dobrym stanie. Chodziło im jednak głównie o to, aby zamki kościelne nie znajdowały się w rękach świeckich, a przypominali o tym, mając na uwadze możliwość śmierci arcybiskupa podczas odległej peregrynacji⁶⁷. O wiele bardziej zdecydowany charakter miało postanowienie z 23 X 1529 r., gdy kapituła stwierdziła, że zamki arcybiskupie muszą zostać oddane duchownym przez ich świeckich zarządców, a stanowczość ta wyrażała się w możliwości wykupienia zamków przez kanoników. Podkreślono również, że nie wolno dawać świeckim w zastaw dóbr stołu arcybiskupiego⁶⁸.

Ponawianie przez prałatów i kanoników gnieźnieńskich tego rodzaju żądań, dotyczących niepowierzenia zarządu zamków osobom świeckim, a z drugiej strony podejmowanie przez kolejnych arcybiskupów właśnie takich decyzji wskazuje na dość wyraźny rozdźwięk między obiema stronami w tej kwestii. Ponieważ jednak arcybiskupi nadal powierzali administrację dóbr osobom świeckim, kapituła – nie mając zapewne wyboru – wyrażała na takie działanie zgodę. Widać jednak, że nawet kompromisowe rozwiązanie z początków drugiej połowy XV w. nie było dla kleru kapitulnego wystarczające.

Ostatecznie w 1530 r. na synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie podkreślono, że biskupi mają powierzać zarząd nad zamkami kościelnymi duchownym, z tym jednak zastrzeżeniem, aby całkowicie nie wyłączano świeckich od zarządu warownią. W tekście jednej z późniejszych (1562 r.) przysięg gnieźnieńskiego starosty świeckiego podkreślono, że ma on służyć radą i pomocą staroście duchownemu, a w razie jego nieobecności zarządzać dobrami podległego mu klucza⁶⁹. Statutem tym potwierdzono i tak istniejący już od dawna zwyczaj⁷⁰.

Ostatnim aktem związanym z zarządem majątkiem arcybiskupim przez kapitułę podczas wakansu na arcybiskupstwie było przekazywanie zamków konfirmowanemu i zaprzysiężonemu arcybiskupowi lub jego pełnomocnikowi (choć czasem dokonywano tego wcześniej, np. Mikołajowi Górcę, pełnomocnikowi Jana Łaskiego, 6 V 1510 r.⁷¹) oraz przedłożenie rachunków z administracji dóbr stołu arcybiskupiego z tego czasu. Działo się to w czasie

⁶⁶ AC, 1, nr 1659, 1780, 2397. Także kanonicy krakowscy przypominali co jakiś czas (np. w 1473 r.) o tym biskupom krakowskim; ACCP, nr 178.

⁶⁷ AC, 1, nr 3026.

⁶⁸ AC, 1, nr 3062.

⁶⁹ *Uchańściana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego*, t. 1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1884, s. 343–344.

⁷⁰ *Constitutiones synodorum*, f. 46v.

⁷¹ AC, 1, nr 2727.

recepcji kapitulnej, gdy kanonicy kierujący zamkami *sede vacante* przekazywali je albo samemu arcybiskupowi, albo wyznaczonym przez niego starostom. Czasem zdarzało się, że arcybiskup elekt jeszcze przed swoją recepcją i confirmacją wyznaczał nowych zarządców dóbr i zamków. Wtedy zarządcy ci przejmowali warownie kościelne z rąk administratora *sede vacante*⁷² lub zarządzającego danym zamkiem tenutariusza bądź starosty duchownego. W taki sposób objął zamek w Łowiczu Piotr z Pacanowa. 21 XI 1493 r. wystawił dokument z przysięgą wierności, w którym nadmienił, że otrzymał zamek od Jana Goślubskiego, prepozyta gnieźnieńskiego, określonego w dokumencie „castri ac clavis Lovicensis [...] principalis capitaneus et gubernator”⁷³. Zastanawiający jest jednak fakt, że w dokumencie tym nie wspomniano o Goślubskim jako o administratorze diecezji *sede vacante* po śmierci Zbigniewa Oleśnickiego, chociaż był nim od 1 III 1493 r.⁷⁴ Z rąk Jana z Łukowa, archidiacona gnieźnieńskiego i administratora *sede vacante* po śmierci Fryderyka Jagiellończyka, 26 II 1504 r. przejmował zamek również Klemens Busiński⁷⁵.

Marta Czyżak podaje ponadto informacje o zarządzie nad zamkami arcybiskupimi w okresie od elekcji Wincentego Kota do czasu jego confirmacji i recepcji, tj. od 29 X 1436 do 4 VIII 1437 r. Do 22 III 1437 r. zamkami w Łowiczu, Uniejowie, Opatówku i Wenecji zarządzali tenutariusze wyznaczeni 7 IX 1436 r., tuż po śmierci Wojciecha Jastrzębca. 22 marca arcybiskup elekt wyznaczył nowych kanoników do zarządu zamkami, pozostałe tenuty mogły zostać obsadzone kanonikami lub świeckimi za zgodą obu stron. Owi nowi zarządcy zobowiązali się pod przysięgą, że zrzekną się zarządu warunkami w momencie recepcji arcybiskupa, co też nastąpiło 4 VIII 1437 r. Co więcej, 3 kwietnia tego samego roku przysięgę wierności złożyło trzech burgrabiów, którzy najwidoczniej mieli współpracować i pomagać tenutariuszom *sede vacante* w zarządzie dóbr⁷⁶.

Bez lektury wszystkich zapisków metryki kapitulnej z XV i początków XVI stulecia trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, czy takie układy między arcybiskupem elektem a kanonikami były częste. Być może wpływ na takie stanowisko kapituły miał fakt, że Wincenty Kot został kanonicznie wybrany przez kapitułę, przez co łatwiej było się w tym względzie porozumieć kanonikom z arcybiskupem. Pewności jednak nie ma, a więcej informacji może przynieść jedynie lektura akt czynności kapituły.

⁷² Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 229; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 297.

⁷³ Dypl. gn., sygn. 1213.

⁷⁴ AC, 1, nr 2372; Korytkowski, *Prałaci*, t. 2, s. 103–105; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 421–423.

⁷⁵ Dypl. gn., sygn. 1216.

⁷⁶ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 298.

Kanonicy zarządzający zamkami i tenutami w czasie wakansu musieli przysyłać do Gniezna, na ręce administratora *sede vacante*, rachunki z kierowanych przez siebie kluczy. Uzyskiwane dochody pożytkowano w różny sposób. Czasem gotówka wchodziła w skład opłaty dla wybranego arcybiskupa, tak jak uczyniono w 1412 r. Z pieniędzmi zebranymi z tenut wieluńskiej, gnieźnieńskiej, łączyckiej i opatóweckiej postanowiono wysłać pisarza kapituły do arcybiskupa halickiego i elekta gnieźnieńskiego Mikołaja Trąby. Listy z uślisną prośbą przesłania pieniędzy dla Trąby kapituła wysłała również do pozostałych tenutariuszy *sede vacante*. Podobnie blisko sto lat później, w 1503 r., z pieniędzy zebranych z tenut czerpano dochody na postulację Andrzeja Róży Boryszewskiego⁷⁷. Często dochody z tenut składały się na opłatę postulacyjną dla króla. Tak było m.in. w 1464 r., gdy oszacowano wielkość dochodów uzyskiwanych z poszczególnych kluczy i zarządcy, każdy z własnej tenuty, mieli przekazać odpowiednią ilość pieniędzy; w podobny sposób procedowano również w 1480 r. po śmierci Jakuba z Sienna⁷⁸. Z dochodów z mensy arcybiskupiej pokrywano również koszty różnego rodzaju poselstw, czy to do króla, czy w celu rozgraniczenia i obrony dóbr⁷⁹. Na przykład w 1453 r. skorzystano z dochodów stołu arcybiskupiego, aby wysłać do Oporowa dwóch kanoników w celu nakłonienia rodziny zmarłego Władysława Oporowskiego do przywiezienia ciała arcybiskupa do Gniezna i pochowania go w katedrze metropolitalnej⁸⁰. Co ciekawe, z dochodów z dóbr arcybiskupich splecono dług zaciągnięty u jednego z toruńskich mieszczan jeszcze przez Mikołaja Trąbę. Blisko pół wieku później zgłosił się do kapituły potomek tego wierzyciela, a kanonicy postanowili, aby każdy z tenutariuszy wypłacił z dochodów zarządzanego przez siebie klucza po 5 grzywien⁸¹.

Już po objęciu tronu arcybiskupiego przez ordynariusza rozliczano się z zarządcami majątku kościelnego z czasu wakansu. Dobrze ilustruje to przykład pokwitowania z dochodów klucza majątkowego z centrum w Dolsku, należącego do biskupów poznańskich, z 21 IV 1429 r. Nowo wybrany biskup poznański Stanisław Ciołek potwierdził wówczas przedłożenie rachunków przez kanonika poznańskiego Floriana z Poklatek, który po śmierci biskupa Andrzeja Łaskarza został tenutariuszem *sede vacante* klucza dolskiego.

⁷⁷ AC, 1, nr 1485, 1489–1494, 2609–2610.

⁷⁸ AC, 1, nr 1953, 2226–2227; zob. też tamże, nr 2599 (27 IV 1503 r., gdy tenutariusze łowicki, skierniewicki, uniejowski i żniński mieli wspólnie złożyć się na podarunek dla króla).

⁷⁹ AC, 1, nr 2383–2384. Podobnie kapituła krakowska 30 IX 1461 r., wysyłając do arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupów włocławskiego i poznańskiego Jana Rzeszowskiego, jako przedstawiciela kapituły, czyniła to na koszt stołu biskupiego; ACCP, nr 64.

⁸⁰ AC, 1, nr 1814.

⁸¹ AC, 1, nr 1960.

Florian zdał rachunki w obliczu kapituły już w listopadzie 1428 r., ich przyjęcie nastąpiło jednak dopiero pół roku później⁸². Postępowano tak i w innych diecezjach, w tym w archidiecezji gnieźnieńskiej. Jeszcze rok po rozpoczęciu rządów przez Wincentego Kota potwierdzano rachunki z okresu wakansu z tenuty opatówcekiej⁸³. W 1461 r. Jakub z Sienna jako biskup elekt krakowski wezwał Krystyna, plebana w Bidzinach i włodarza w Złotej, do stawienia się przed obliczem nowego ordynariusza w celu złożenia rachunków z tenuty złockiej i oddania gotówki Jakubowi z Szadka, kanonikowi sandomierskiemu⁸⁴.

Interesującą i nieprzebadaną kwestią jest rola miasta kościelnego jako społeczności podczas wakansu. Wydaje się, że władze miejskie musiały odgrywać pewną, mniej lub bardziej określoną rolę w tym czasie. Wzmianki o relacjach między kapitułą gnieźnieńską i tenutariuszami *sede vacante* a miastami arcybiskupimi są nieliczne i wyjątkowe. Po śmierci Zbigniewa Oleśnickiego (2 II 1493 r.) kanonicy wysłali już 6 lutego do Żnina dwa listy: jeden do tamtejszego tenutariusza, drugi zaś do rajców żnińskich, którym nakazano, aby strzegli miasta przed inwazją. Szybko, bo już po dwóch dniach, kanonicy dostali odpowiedź od tamtejszych mieszczan, którzy podkreślali, że pilnie strzegą miasta⁸⁵. Czy sytuacja, w której kapituła wystosowała list do społeczności miasta należącego do Kościoła gnieźnieńskiego, była wyjątkowa? Trudno stwierdzić. Wydaje się jednak, że również miasta stanowiące ośrodki kluczy majątkowych musiały odgrywać jakąś rolę w czasie wakansu. Poszerzenie wiedzy na ten temat może dać dokładna kwerenda w źródłach archiwalnych.

Na podstawie zarówno wzmianek w opublikowanych wydawnictwach źródłowych, jak również informacji pochodzących z literatury przedmiotu można przedstawić listę tenutariuszy *sede vacante* związanych z zamkiem w Łowiczu. Lista ta najpełniejsza będzie dla zarządców z pierwszej połowy XV stulecia. Późniejsze dane są fragmentaryczne, przede wszystkim ze względu na fakt, że nierzadko pisarze metryki nie zapisywali, jak rozdysponowano klucze w czasie kolejnych wakansów. Listę znanych tenutariuszy *sede vacante* podano w zamieszczonym na końcu książki aneksie pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.

Poczynione przez Martę Czyżak obserwacje na temat korelacji między miejscem urodzenia i pochodzenia wyznaczonych tenutariuszy a obejmowanymi

⁸² KDW, 9, nr 1198; I. Skierska, *Dwór i urząd*, s. 200.

⁸³ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 298–299.

⁸⁴ „[...] de omnibusque proventibus, redditibus, decimis et censibus tenute sue Zlothensis respondeat et infra eosdem sex dies ad nos in hunc locum veniat, debitam et sufficientem rationem de omnibus peccuniarum [sinnis?], tam ex decimis, quam ex censibus clavis et tenute predictae per ipsum tempore administracionis sive sede vacantis recollectas[?]”; MK 11, f. 507; reg.: MRPS, 1, nr 572; KDM, 5, nr 487.

⁸⁵ AC, 1, nr 2354–2355.

przez nich zamkami⁸⁶ potwierdzają się w przypadku Łowicza dla drugiej połowy XIV i pierwszej połowy XV stulecia. Dwaj kanonicy wywodzący się z Oporowa, Bogusław i Władysław, oraz pochodzący z Bielaw Wojciech obejmowali zarząd na łowickim zamkiem. Oba miasta znajdowały się na terenie pow. orłowskiego ziemi łęczyckiej, Bielawy tuż przy granicy mazowiecko-łęczyckiej, Oporów w nieco większej odległości. Do Łowicza czy też ściślej: do zamku łowickiego z Bielaw w linii prostej odległość wynosi nieco ponad 19 km (licząc od rynku bielańskiego), z Oporowa (licząc od zamku oporowskiego) – 30 km. Jednakże od około połowy XV w. praktycznie nie zdarzało się, aby tenariusze *sede vacante* pochodzili z miejscowości położonych niedaleko Łowicza.

Do obserwacji Marty Czyżak można dodać, że – przynajmniej w latach 1382–1453 – trzykrotnie zdarzyło się, iż ten sam kanonik został wyznaczony jako tenariusz dwa razy do zamku łowickiego. Miało to miejsce w przypadku wspomnianych już Bogusława z Oporowa i Wojciecha z Bielaw, jak również kustosza gnieźnieńskiego Jana Furmana. Ponadto Jan Furman pełnił funkcję starosty łowickiego w czasie pontyfikatu Wincentego Kota, jego związki z łowicką warownią były zatem dość silne.

Zdaje się, że tenariusze *sede vacante* mogli ustanawiać własnych urzędników, wspomagających ich w administracji dobrami i zarządzaniu zamkiem. Przepuszczalnie była to wspomniana w statutach Jana Sprowskiego *familia*, która wraz z tenariuszem dbała o majątek. W przypadku dóbr łowickich zachowały się trzy wzmianki pochodzące z okresów sediswakancji, związane z urzędnikami zarządzającymi zamkiem. W czasie wakansu na biskupstwie w latach 1436–1437 tenariuszem *sede vacante* w Łowiczu był Jan Lutek z Brzezia h. Doliwa, a burgrabią z tego czasu określony został Paszek z Gosławic, również h. Doliwa⁸⁷. Pisarzem zamkowym w 1449 r., w czasie wakansu po śmierci Wincentego Kota, był Bodzęta⁸⁸. 27 V 1503 r. z obowiązku uczestniczenia w wyprawie wojennej zwolniony został Mikołaj Kleczewski, tytułowany starostą łowickim, a także burgrabia Aleksander Irzykowski i sędzia Wojciech Gostkowski⁸⁹. Przepuszczam, że pierwszy z wymienionych był zarządcą zamku z polecenia kanonika Jana Łukowskiego, administratora *sede vacante* archidiecezji gnieźnieńskiej po śmierci Fryderyka Jagiellończyka (14 III 1503 r.). Jest to możliwe tym bardziej, że Mikołaj był synowcem Jana Łukowskiego⁹⁰. Trudniej przedstawić okoliczności zajęcia stanowiska

⁸⁶ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 293.

⁸⁷ AC, 1, nr 1699.

⁸⁸ AC, 1, nr 1768.

⁸⁹ MK 20, k. 63v (reg.: MRPS, 3, nr 785).

⁹⁰ Dworzaczek, Regesty, nr 430, 3608, 6873.

burgrabiego przez Aleksandra Irzykowskiego, być może był on w jakiś sposób związany z Mikołajem Kleczewskim, jednak nie sposób stwierdzić na ten temat nic pewnego. O dwóch innych można jedynie dywagować: Marcisz – burgrabia w 1411 r. i Maciej z Bielaw – we wrześniu 1436 r. O burgrabiach na innych zamkach wspomina się także po śmierci Mikołaja Kurowskiego (Budek w Uniejowie wspomniany 21 IX 1411 r. i Jan w Opatówku wspomniany 23 IX 1411 r.)⁹¹. Z tym samym okresem sediswakancji związana jest wzmianka z 8 III 1412 r., w której wymieniono Jana z Wylatowa, pisarza Mikołaja Kickiego, ówczesnego zarządcy klucza opatóweckiego. Nie umiem określić, czy byli to urzędnicy mianowani przez tenutariuszy *sede vacante*, czy może kontynuowali oni swoją pracę na zamkach także po śmierci Mikołaja Kurowskiego. Z drugiej strony przykład Wojciecha Gostkowskiego, który określony został sędzią łowickim w 1498 r.⁹², a potem wraz z Mikołajem Kleczewskim i Aleksandrem Irzykowskim wymieniony jako urzędnik zamkowy w czasie sediswakancji po śmierci Fryderyka Jagiellończyka, może sugerować, że przynajmniej niektórzy urzędnicy zamkowi nie byli odwoływani przez tenutariuszy *sede vacante*. Wydaje się, że mogło tak być w przypadku sędziów i pisarzy, dobrze zaznajomionych ze sprawami zamku. Zatem i kanonicy jako tenutariusze mieli możliwość obsadzania urzędów zamkowych osobami, z którymi łączyły ich różnego rodzaju powiązania.

---

⁹¹ AC, 1, nr 1451, 1458.

⁹² A.Cap B5, k. 234v.

ZARZĄD DOBRAMI I ZAMKIEM W XIV W.

W miarę obfite i mniej problematyczne informacje dotyczące zarządu dobrami arcybiskupimi można odnaleźć w źródłach XV- i XVI-wiecznej proveniencji. Badanie funkcjonowania struktur administracyjnych majątków kościelnych i kompetencji urzędników zarządu lokalnego dla wieków wcześniejszych, tj. XIII–XIV stulecia, jest trudniejsze z wielu względów.

Najważniejszym jest stan zachowania źródeł. Dla XIV w. można się przynajmniej pokusić o stworzenie jakiejś listy osób, które z mniejszym lub większym przekonaniem można uznać za reprezentantów władzy arcybiskupiej w terenie. Trudno powiedzieć, jak bardzo niekompletna będzie taka lista, nie zmienia to jednak faktu, że ze źródeł XIV-wiecznych można wyciągnąć o wiele więcej pewniejszych informacji niż w przypadku XIII w. Nie będą to jednak ustalenia wiążące, gdyż fragmentaryczność wzmianek i przypadkowość zachowania źródeł nie pozwalają na całościowe (czy też pretendujące do takiego miana) odtworzenie modelu lub systemu zarządzania majątkiem kościelnym dla wspomnianego stulecia. Również mała precyzność przytaczanych w źródłach treści i znajdującej się tam terminologii wpływa na raczej nikłą znajomość sposobu zarządu majątkiem kościelnym, czy też raczej instytucjonalizacji tego sposobu.

Dużo gorzej wygląda sytuacja, jeśli chodzi o wiek XIII. Wzmianki o osobach związanych z zarządzaniem dobrami biskupstw polskich można policzyć właściwie na palcach obu rąk. O jakimś przedstawicielu arcybiskupim w Łowiczu w XIII stuleciu wzmiankuje się jedynie w 1242 r.¹ Pojedyncze wzmianki o urzędnikach biskupich w XIII w. zachowały się również dla należącego do biskupów wrocławskich Wolborza, będącego własnością biskupów płockich Pułtuska, a także Tarczku i Sławkowa, należących do biskupów krakowskich. Wszystkich ich określono mianem *tribunus* (wojski). W Pułtusku występował ponadto sędzia grodowy. Nieco inaczej, jak się zdaje, wyglądała sytuacja w przypadku biskupstwa wrocławskiego, gdzie napotkać

---

¹ KDW, 1, nr 234.

można urzędników zwanych kasztelanami². Różnice w terminologii nie są chyba wyłącznie wynikiem odmiennej praktyki kancelaryjnej, ale również i nieco innych rozwiązań ustrojowych w diecezji wrocławskiej.

Przedstawienie sposobu zarządzania dobrami biskupimi w XIII i XIV w. może być zadaniem zbyt szczegółowym i zgoła niewykonalnym. Nie oznacza to oczywiście, że nie można wskazać pewnych uprawnień osób związanych z administracją dobrami, ale też nie sposób jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy były to kompetencje typowe dla pełnionej funkcji, czy też jednostkowe, nadane wyłącznie danej osobie.

Kwestię wojskich kościelnych w kasztelaniami majątkowych polskich biskupstw szerzej poruszało głównie dwóch badaczy: Karol Modzelewski i Franciszek Dąbrowski.

Ten pierwszy akcentował trójpodział władzy kasztelańskiej w grodach piastowskich, rozłożony między urzędników zastępujących kasztelana w sprawach wojskowych, sądowniczych i dotyczących poboru opłat. Wśród nich wojski książęcy miał wyręczać kasztelana w sprawach wojskowych: w dowodzeniu mobilizacją rycerzy z okręgu grodowego, w którym przebywał, oraz w egzekwowaniu od rycerzy daniny stróży grodowej, być może też w pieczy nad mirem drogowym. Karol Modzelewski zauważył jednak, że wojscy w biskupich kasztelaniami majątkowych pełnili przede wszystkim funkcje sądownicze. Wysnuł zatem wniosek, że to właśnie wojscy byli głównymi urzędnikami biskupimi w zarządzie kasztelaniami majątkowych, a urzędu kasztelańskiego w nich nie powoływano, przez co ordynariusze mogli przejąć dla siebie dochody z uposażenia przynależnego kasztelanom. Badacz ten opowiadał się za tezą, że urzędnicy biskupi mieli takie same kompetencje jak wojscy książęcy³. Głównie na uprawnienia sądowe wojskich biskupich wskazuje również Franciszek Dąbrowski, choć nie wyklucza on też jakichś militarnych funkcji tego urzędu względem poddanych z dóbr kościelnych⁴.

Rzeczywiście, także w przypadku wojskiego z Łowicza poświadczono są jedynie jego kompetencje sądowe. W czerwcu 1242 r. Konrad mazowiecki wystawił przywilej dla dóbr biskupstw gnieźnieńskiego, wrocławskiego i płockiego, znajdujących się na terenie władzy księcia i jego synów. Wśród przyznanych lub ponownie zatwierdzonych przywilejów zapisano, że poddani gnieźnieńskiego hierarchy zamieszkujący należące do niego wsie mają

² K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987, s. 198; M. Pauk, E. Wólkiewicz, *Ministri enim altaris ministri curie facti sunt. Ottońsko-salicki „system” Kościoła Rzeczy i jego oddziaływanie w Europie Środkowej XI–XII wieku*, [w:] *Kościół w monarchiach Przemysłidów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej. Gniezno 21–24 września 2006 roku*, red. J. Dobosz, Poznań 2009, s. 122.

³ K. Modzelewski, *Chłopi*, s. 131–132, 198.

⁴ F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, Warszawa 2007, s. 19.

być sądzeni wyłącznie przez arcybiskupa lub „*eius tribunum*”. Wolnych ludzi we wsiach kościelnych miał sędzić książę. Ponadto ów *tribunus*-wojski miał współsądzić w zastępstwie arcybiskupa wraz z księciem w dwóch typach spraw: w których kara grzywny przekraczałaby 70 grzywien i związanych z przepędzeniem książęcych żerdników ze wsi⁵. Warto zauważyć przy tym, że główny nacisk położono, jak się wydaje i jak wynika z miejsca tych wzmianek w treści dokumentu, na ludzi zamieszkujących cztery wsie arcybiskupie, w których hierarcha miał swoje rezydencje: Łowicz, Słupię, Uniejów i Sworawę. Czy wyszczególnienie tych czterech wsi i podkreślenie, że ludzi, którzy w nich są („*quod in ipsas, quoad iura ducalia, eiusdem sint libertatis et condicionis liberi cum ascripticiis*”), miał sędzić wyłącznie arcybiskup lub jego urzędnik świadczy o jurysdykcji wojskiego jedynie nad mieszkańcami tych czterech wsi? I czy uprawnienia sądowe miały dotyczyć zarówno ludzi wolnych i przypisańców, czy tylko przedstawiciele drugiej kategorii? Czy może nazw tych wsi użyto do określenia nie tylko samych miejscowości, ale również położonych wokół nich terenów? Podkreślono wszak, że wolni ludzie siedzący we wsiach biskupich bądź kanonicznych mieli być sądzeni wyłącznie przez księcia. Problem jest skomplikowany zarówno filologicznie, jak i interpretacyjnie, choć przypuszczam, że nazwy tych czterech miejscowości użyte zostały jako metonimie dóbr, których stanowiły ośrodki centralne⁶.

W tym wypadku zatem, ostrożnie formułując wniosek, kompetencjom wojskiego łowickiego podlegałoby sądownictwo patrymonialne nad poddanymi arcybiskupimi, być może dodatkowo również nad ludźmi innej kondycji z wyszczególnionych czterech osad. Nie wiadomo, czy kompetencje te zostały dopiero nadane wojskiemu łowickiemu, czy też zakres jego obowiązków był w pewien sposób ustalony, a dokument księcia Konrada potwierdzał jedynie od dawna znaną praktykę. Podobne zastrzeżenia mazowiecki Piast poczynił trzy lata wcześniej wyłącznie dla biskupa włocławskiego⁷. W przypadku przywilejów z lat 1239 i 1242 użyto prawie identycznego formularza. Czy takie określenie uprawnień w 1242 r. wynikało tylko z użycia zapisu kancelaryjnego (formularzowego)?

Na podstawie dokumentu Konrada mazowieckiego z 1230 r. dla biskupa płockiego można domniemywać, że wojscy w kasztelaniami majątkowych, a przynajmniej w pułtuskiej kasztelanii majątkowej płockich ordynariuszy, pełnili też funkcje policyjne. *Tribunus* pułtuski miał doprowadzić przed oblicze

⁵ KDW, 1, nr 234.

⁶ Por. S. Trawkowski, *Homines ascriptici castellanie de Voybor. W sprawie genezy kasztelanii kościelnych*, [w:] tenże, *Opuscula mediævistica. Studia nad historią społeczną Polski wczesnopiastowskiej*, Warszawa 2005, s. 262–269.

⁷ CDP, 2/1, nr 24.

sędzię z innego grodu poddanego biskupiego oskarżonego o morderstwo poddanego książęcego. Nie wiadomo, niestety, czy wojski tylko doprowadzał oskarżonego, czy stawał też w jego obronie w czasie procesu. W dokumencie tym wspomniano również o sędzim pułtuskim, którego obowiązkiem było przede wszystkim rozstrzyganie sporów. Także w tym przypadku można się zastanawiać, czy zasady te zostały przez Konrada potwierdzone jako dawny zwyczaj, czy może dopiero w 1230 r. zostały ustalone. Nie pomaga tutaj użyty w dokumencie zwrot: „sicut hactenus fuit, et nouiter renouatum est in colloquio de Plock”, chociaż mógłby wskazywać na pierwszą z możliwości⁸.

Warto zaznaczyć, że oba analizowane wyżej dokumenty z lat 1230 i 1242 (czy też, dokładniej, niektóre ich dyspozycje) wystawione zostały przez tego samego władcę. Dotyczyły też w mniejszym lub większym stopniu tego samego problemu: sądownictwa dla ludności wolnej i zależnej w dobrach kościelnych, w 1230 r. szczególnie regulując kwestie związane z morderstwem poddanego książęcego przez poddanego kościelnego i na odwrót. Nasuwa się więc kolejne pytanie, czy unormowania te były charakterystyczne dla władztwa Konrada mazowieckiego, czy też były podobne do obowiązujących także w innych polskich księstwach dzielnicowych. Nie sposób jednak obecnie udzielić na nie odpowiedzi.

Ryzykowne jest natomiast przypisywanie XIII-wiecznym wojskim w biskupich kasztelaniach majątkowych funkcji wojskowych, głównie ze względu na brak adekwatnych informacji źródłowych. Franciszek Dąbrowski opiera się na wzmiankach związanych z wojskimi mazowieckimi z końca XV w. oraz na samym fakcie istnienia umocnień w grodach biskupich, choć w tym drugim przypadku zaznacza, że nic pewnego nie da się stwierdzić⁹. Retrogresja zaś na przykładzie analogii z XV-wiecznym Mazowszem wydaje się zawodna, gdyż nie możemy wykazać jakichkolwiek związków między XIII- a XV-wiecznym urzędnikiem określanym mianem wojskiego. Wydaje się ponadto, że należy być ostrożnym przy prostych porównaniach i analogiach z administracją książęcą, zarówno dlatego, że pewne obowiązki wojskich, ustalone w literaturze przedmiotu, mogą stanowić tło szerszych, acz chyba nie do końca możliwych do rozstrzygnięcia dyskusji i polemik, jak również z powodu zjawiska zmienności obowiązków urzędnika czy urzędu.

Kwestia ta wymaga szerszego spojrzenia nie tylko na uprawnienia urzędników książęcych, kościelnych bądź możnowładczych, które w jakiś sposób wyłaniają się ze źródeł i można je próbować interpretować, ale też na sam

⁸ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, t. 1, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 278; por. F. Dąbrowski, *Studia nad administracją*, s. 29–30.

⁹ F. Dąbrowski, *Studia nad administracją*, s. 19, 25; zob. też J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle najnowszych badań*, Kraków 2001, s. 119.

sposób zarządzania jakimś majątkiem oraz rozwój kultury piśmiennej i prawniczej. W XIII w. (a przypuszczalnie i w następnych stuleciach) urzędy zarządu terytorialnego polegały przede wszystkim na osobistej nominacji i delegowaniu pewnych uprawnień na osobę wybraną przez właściciela majątku do bezpośredniego zarządzania w jego zastępstwie. Zatem fakt zapisania w dokumencie Konrada mazowieckiego pewnych uprawnień wojskiego niekoniecznie musiał odzwierciedlać jakieś dawne zwyczaje, a mógł być jedynie wynikiem porozumienia między księciem a arcybiskupem gnieźnieńskim bądź biskupem włocławskim.

Reasumując te z natury niekompletne wnioski, stwierdzić trzeba, że nie wiemy, czy wojski łowicki dysponował kompetencjami związanymi z zarządem gospodarczym dóbr kościelnych, gdyż informacje źródłowe dostarczają jedynie informacji o jego sądowych obowiązkach oraz – ewentualnie na przykładzie wojskiego pułtuskiego – milicyjnych. Nie można zatem stwierdzić, że był to bezpośredni poprzednik znanych z XIV stulecia rządców czy kasztelanów, a tym bardziej pojawiających się od XV w. starostów. Uważał tak Marian Friedberg, widząc w wojskich poprzedników prokuratorów, pełniących te same funkcje, lecz pod inną nazwą¹⁰. Jakaś forma takiego zarządu zapewne miała miejsce, jednak komu oddelegowano nadzór nad poborem czynszów i innych dochodów z majątków arcybiskupa gnieźnieńskiego (tak w kasztelanii łowickiej, jak i w innych kluczach stołu arcybiskupiego) nie sposób stwierdzić. Co ciekawe, wojski zbierający czynsz pojawia się w dokumencie biskupa włocławskiego Macieja z 1350 r.¹¹ Nie można zatem jednoznacznie odrzucić hipotezy, że wojski mógł mieć jakieś kompetencje w tym względzie, jednak opiera się to wyłącznie na domysłach wynikających z przekonania o konieczności funkcjonowania tego rodzaju administracji terytorialnej majątku kościelnego. Być może w przypadku dóbr uniejowskich i kurzelowskich należących do arcybiskupów gnieźnieńskich przynajmniej część tych czynności wykonywali kanonicy związani z istniejącymi tam co najmniej od XIII w. kapitułami kolegiackimi. Jak wykazał Józef Szymański dla Małopolski, fundacje kolegiackie w XII–XIII w. często powstawały w centrach kluczów książęcych, możnowładczych i kościelnych, a rezydujący przy tych kościołach kanonicy mieli jakieś obowiązki związane z zarządem dobrami majątkowymi w rejonie usytuowania kolegiat¹². O ile jednak taką obserwację

¹⁰ M. Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 173.

¹¹ CDP, 2/1, nr 291.

¹² J. Szymański, *Kanonicy świeccy narzędziem feudalnej organizacji włości kieleckiej biskupów krakowskich na przełomie XII i XIII w.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 3, 1965 [1966], s. 305–327. O możliwych początkach kolegiat i pierwszych wzmiankach dotyczących

można poczynić dla Uniejowa i Kurzelowa, o tyle dla Łowicza już nie. Być może właśnie dlatego wspomina się o jakimś urzędniku arcybiskupim w Łowiczu, a brak takich wzmianek dla wspomnianych wyżej miejscowości.

Jak już wspomniałem na początku rozdziału, dla XIV w. zachowało się więcej informacji o osobach związanych z funkcjonowaniem majątku arcybiskupiego. Jak się zdaje, najczęściej nazywano je w źródłach prokuratorami (*procurator*), choć pojęcie to dalekie jest od jednoznaczności¹³. W zależności od kontekstu terminem tym posługiwano się w trojakim znaczeniu. Określano tak: 1. osobę zarządzającą ogółem majątku lub jakąś jego częścią (grodem, zamkiem, miastem), zwaną po polsku włodarzem bądź rządcą; 2. wykonawcę, sprawcę, osobę wykonującą jakąś czynność w czyimś imieniu (czasem np. opiekuna małoletnich), wyznaczoną przez kogoś do załatwienia określonej sprawy; 3. pełnomocnika prawnego, obrońcę, zastępcę strony w procesie – i głównie w tym ostatnim znaczeniu występuje, jak się wydaje, w późnym średniowieczu¹⁴. Oczywiście, w terminie *procurator* odnoszącym się do zarządcy dóbr również kryje się sens zastępowstwa: urzędnik ten kieruje majątkiem i kontroluje go w zastępstwie właściciela, jest zatem kimś na kształt gospodarczo-administracyjnego pełnomocnika posiadacza dóbr. Być może, aby odróżnić osoby zarządzające domeną od innych przedstawicieli i pełnomocników, tytułując kogoś prokuratorem, dodawano przydawkę posesjonatyczną, np. *procurator Zneynensis*, czyli zarządca dóbr arcybiskupich znajdujących się w okręgu/kłuczu żnińskim, lub *de Opathow*, czyli zarządca okręgu opatóweckiego.

Część osób pojawiających się w dokumentach z funkcją prokuratorą to byli zapewne specjalnie wyznaczeni przez arcybiskupa pełnomocnicy, np. sędziwi. Warto przy tej okazji zaznaczyć, że arcybiskup Jarosław Bogoria otrzymał w 1343 r. od Kazimierza Wielkiego zezwolenie na ustanawianie własnych prokuratorów w sprawach sądowych, związanych głównie

---

kanoników kurzelowskich i uniejowskich zob.: M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat dęciński. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, oprac. D. Kalina, Kielce 2001, s. 203–204; A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*, Kielce 2005, s. 21–27; M. Bilka-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007, s. 20–24.

¹³ Prokuratorami nazywano najczęściej zarządców majątków klasztornych, zwłaszcza należących do klasztorów żeńskich, choć mogli oni być określani różnymi terminami; zob. O.M. Przybyłowicz, *Reguła zakonna jest wozem do nieba. Realia życia w klasztorach klarysek od XIII do końca XVI w. w Małopolsce, Wielkopolsce i na Śląsku*, Warszawa 2016, s. 81–89.

¹⁴ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 7, red. M. Plezia, Kraków 1992, kol. 1233–1236; M. Friedberg, *Klientela święcka*, s. 171; J. Tęgowski, *O włodarzach w Polsce XIII wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 15, 1983, nr 1, s. 5–6; J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa, biskupa włocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996, s. 82.

ze sporami majątkowymi¹⁵. Można podać dwa przykłady wątpliwości co do określenia funkcji takiego prokuratora „pana arcybiskupa”.

Pod koniec 1369 r. przed oblicze starosty sieradzkiego Jaksy przybył „czcigodny mąż Stanisław, pleban z Kamieńska oraz ekonom i prokurator wielobnego ojca Jarosława arcybiskupa Kościoła gnieźnieńskiego”, prosząc, aby starosta odnowił granice między wsiami Parzno a Mikorzycami¹⁶. Rok później Jarosława przed obliczem sędziego i podsędka sieradzkich reprezentował „Andrzej prokurator jego [tj. Jarosława – M.S.] z Uniejowa oraz rzecznik [*causidicum*, w nominativie *causidicus* – M.S.]”, również w sprawie o granice między wsiami¹⁷. Z jednej strony używano określeń *procurator de*, a nawet *economus*, co wskazywałoby na gospodarczo-administracyjne funkcje przynajmniej plebana z Kamieńska. Z drugiej zaś Andrzeja określono jako *causidicum*, co jednoznacznie wskazuje na sądowe pełnomocnictwo. Być może jednak użycie słowa *necnon*, a nie np. *seu*, może wskazywać, że rzeczywiście Andrzej pełnił tu rolę obrońcy, ale był również w tym czasie – niezależnie od prowadzonego sporu – prokuratorem arcybiskupim w Uniejowie. Nie wydaje się to nieprawdopodobne¹⁸. Podobne sytuacje, tj. reprezentowanie biskupa w sporze o dobra, Marian Friedberg wliczał w zakres obowiązków prokuratorów biskupów krakowskich¹⁹. Oba przypadki dobrze jednak ukazują problemy w poszukiwaniu osób pełniących funkcję prokuratorów, jak i definiowaniu ich uprawnień.

Niekiedy w źródłach pojawiają się również inne określenia na prokuratorów, takie jak *villicus* czy *vladarius*. Często tak właśnie nazywano zarządców dóbr biskupów krakowskich, żeby przytoczyć tu przykład XIII-wiecznego Dasza *villicus* z Tarczku, Jana, włodarza biskupa Bodzety z XIV w. czy, już z początku XV stulecia, Wilczka włodarza radłowskiego i Jana Gamrata z Wiślicy, *procuratoris et vladarii* w Uszwi²⁰. Przymuszalnie z prokuratorem wiązać należało by stosunkowo rzadko pojawiający się w kontekście dóbr biskupich w źródłach termin *tutor* lub *tutor bonorum*²¹. Choć pojęcie to można by wiązać z osobą pełniącą jakieś funkcje militarno-policyjne,

¹⁵ KDW, 2, nr 1216.

¹⁶ KDW, 3, nr 1620 (jeżeli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia są dziełem autora).

¹⁷ Tamże, nr 1630.

¹⁸ Andrzeja jako prokuratora uniejowskiego oraz Stanisława jako prokuratora, lecz bez przynależnego mu określenia odmiejscowego, traktuje Ł. Włodarski, *Dwór i najbliższe otoczenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii ze Skotnik (1342–1374)*, „Studia z Dziejów Średniowiecza”, t. 19, 2015, s. 243, 245, 255.

¹⁹ M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 172.

²⁰ KDKK, 1, nr 123; ZDM, 1, nr 62, 244, 287.

²¹ „[...] tutor bonorum reuerendi patris domini episcopi Cuyatue circa Woybors situatorum” w 1370 r.; CDP, 2/1, nr 313; „tutor Lowiczensis” Wojciech z Bielaw w 1393 r.; VB, s. 72; por. Z. Zyglewski, *Tutor – opiekun klasztoru w Koronie w XV i XVI wieku*, [w:] *Klasztor*

to zapewne ochrona była tu rozumiana nie tylko jako odwiedzenie nieprzyjaciół od niszczenia czy grabieży dóbr, ale również działania mające na celu szeroko pojętą poprawę ich stanu²². Trzeba zaznaczyć, że różnorodność w tytułowaniu rządców wieloma łacińskimi określeniami zaobserwować można głównie w przypadku biskupstwa krakowskiego. Na opisanie prokuratorów arcybiskupich w XIV w. pojawia się przeważnie jeden termin, właśnie *procurator*, choć z XIII w. pochodzi wzmianka o Jaroszu, włodarzu arcybiskupa Pełki²³ lub z 1393 r. o tutorze łowickim Wojciechu z Bielaw. Również w przypadku biskupstwa poznańskiego czasem tak właśnie określano rządców, jak w przypadku Stanisława zwanego Głęb, włodarza biskupa poznańskiego Jana Doliwy w 1328 r.²⁴ Jednak w zdecydowanej większości przypadków wzmiankowano przede wszystkim prokuratorów.

Najlepiej rozpoznane zostały, jak się wydaje, uprawnienia i kompetencje prokuratorów biskupich w przypadku biskupstwa wrocławskiego²⁵. Swoje miejsce w literaturze mają również prokuratorzy biskupstwa krakowskiego²⁶ czy prokuratorzy pomorscy biskupów wrocławskich²⁷. Nie oznacza to jednak, że zostało to uczynione w sposób wyczerpujący.

W XIV-wiecznych źródłach zamieszczono imiona pięciu prokuratorów łowickich. Ich listę zamieszczono w aneksie pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r. Pierwszy ze znanych

---

w państwie średniowiecznym i nowożytnym, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole–Warszawa 2005, s. 125–135.

²² Tutorzy klasztorów ziem polskich z XV i XVI stulecia pojawiali się nie tylko jako obrońcy dóbr klasztornych, ale również reprezentowali instytucje zakonne w sporach sądowych ze szlachtą, byli obecni przy transakcjach kupna-sprzedazy lub zamian majątków ziemskich, pojawiali się także na dokumentach związanych z gospodarką w dobrach klasztornych; Z. Zyglewski, *Tutor*, s. 129–130, 133.

²³ „Iaros flodario nostro”; KDW, 1, nr 593.

²⁴ KDW, 2, nr 1089.

²⁵ J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, cz. 1: *Bis zum Beginne der böhmischen Herrschaft*, Reichenberg i. B. 1926; E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje, organizacja, skład osobowy (1386–1477)*, Opole 2004, s. 171–174; też, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. L. Bobková, J. Konvičná, Praha 2007 (*Korunní země v dějinách českého státu*, 3), s. 305–306.

²⁶ M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 171–174.

²⁷ J. Fijałek, *O archidiaconach pomorskich i urzędnikach biskupich w archidiakonacie pomorskim diecezji wrocławskiej w XII–XV wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 6, 1899, s. 125–172, zvl. s. 158–159; P. Kriedte, *Die Herrschaft der Bischöfe von Wloclawek in Pommerellen von den Anfängen bis zum Jahre 1409*, Göttingen 1974 (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte*, 40), s. 146–149, 291–292, 356–359; J. Maciejewski, *Działalność kościelna*, s. 82–84.

prokuratorów, Mikołaj, jest jednym z najwcześniej poświadczonych rządców arcybiskupów gnieźnieńskich z XIV w. (29 X 1345 r.). Wcześniej od niego wspomina się prokuratora gnieźnieńskiego, pomorskiego i opatóweckiego, choć wszystkie te wzmianki są mniej lub bardziej niejednoznaczne.

Świętosława, prokuratora gnieźnieńskiego z 1304 r., wypada chyba identyfikować z rządcą arcybiskupim, choć nie ma całkowitej pewności co do tego, czy nie był to prokurator kapituły gnieźnieńskiej, jak określili go wydawcy tomu 6 *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*²⁸. Z drugiej jednak strony część badaczy, np. Paweł Dembiński, który zajmował się prokuratorami kapituły poznańskiej w XV stuleciu, uważa, że pojawianie się osób z tytułem prokuratora (lub prokuratora dworu biskupiego) wskazuje na ich związek z biskupem, a nie kapitułą. Podkreśla się też fakt, że – przynajmniej w przypadku biskupstwa poznańskiego – osoby tak tytułowane pojawiają się przede wszystkim na dokumentach związanych z transakcjami majątkowymi poznańskich ordynariuszy²⁹. Co ciekawe, również Antoni Gąsiorowski (współwydawca tomu 6 KDW), pisząc o prokuratorach kapituły gnieźnieńskiej w XV w., stwierdza za Stanisławem Zachorowskim (podobnie zresztą jak Dembiński), że pierwsze wzmianki o prokuratorach kapituły są nieco późniejsze od wzmianki o prokuratorze gnieźnieńskim Świętosławie³⁰.

Trudno również stwierdzić, czy wspomniany w zeznaniach świadków procesu warszawskiego z 1339 r. między Królestwem Polskim a Zakonem Krzyżackim prokurator pomorski Piotr Legat wypełniał swoje zadania jako urzędnik o ściśle gospodarczo-administracyjnym charakterze, czy pobór czynszów, dziesięcin i świętopietrza z pomorskiej części archidiecezji gnieźnieńskiej, znajdującej się poza granicami Królestwa Polskiego, był jednym z wielu uprawnień przekazanych Piotrowi przez arcybiskupa Janisława?³¹ Stosunkowo często w źródłach wspomina się o osobach duchownych oddelegowanych przez arcybiskupów do pełnienia na Pomorzu funkcji *in spiritualibus*: archidiaconach pomorskich ustanowionych przez Jakuba Świnkę: Janie zwanym Skoczek i Boksie, a także o *vicarii* – zastępcach arcybiskupa, Pawle i Dominiku, tytularnych biskupach meteleńskim i skopolskim. Z zeznań Piotra Legata, w 1339 r. prepozyta łączyckiego, wynika również, że był on wcześniej

²⁸ KDW, 6, nr 72, przyp. 6.

²⁹ P. Dembiński, *Prokuratorzy poznańskiej kapituły katedralnej w latach 1428–1500*, RH, t. 69, 2003, s. 128, przyp. 5.

³⁰ A. Gąsiorowski, *Prokuratorzy gnieźnieńskiej kapituły katedralnej w XV wieku*, [w:] *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 451; zob. też S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 195–200.

³¹ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, Posnaniae 1890, s. 201, 261, 278.

wicearchidiakonem słujskim, wizytującym kościoły tej części diecezji gnieźnieńskiej w imieniu arcybiskupa. Nie da się ukryć, że byli oni pełnomocnikami arcybiskupimi – Skoczka nazywa prokuratorem nawet Mieclaw z Konecka, stolnik brzeski³². Z zeznań dziekana gnieźnieńskiego Wincentego wynika, że prokuratorem pomorskim w czasie pontyfikatu Jakuba Świnki (czyli przed 1314 r.) był archidiakon gnieźnieński. Miał on zarządzać tą częścią arcybiskupstwa za Jakuba Świnkę i pobierać w jego imieniu dziesięciny, czynsz i dochody³³. Także później dwóch prokuratorów pomorskich pełniło funkcje archidiakonów³⁴. Wydaje się jednak, że pozycja i uprawnienia arcybiskupich prokuratorów kamieńskich były związane nie tylko z zarządem niezbyt rozległego klucza dóbr skupionego wokół Kamienia, ale również z faktem, że północna część archidiecezji znajdowała się od 1307 r. pod panowaniem krzyżackim. Widzę tu sytuację analogiczną jak w przypadku prokuratorów pomorskich³⁵. Istnieje jeszcze wcześniejsza wzmianka o prokuratorze opatóweckim, pochodząca z 10 XI 1342 r. Jest ona o tyle intrygująca, że pochodzi z dokumentu, którego wystawcą była osoba prywatna. Ofka, wdowa po Janie z Dobrzyca, wraz z synami Paszkim i Janem, sprzedała sołectwo we wsi Michałów Markowi i Jakubowi. W treści tego dokumentu zaznaczono, aby w czasie wyprawy wojennej sołtys przekazał konia o wartości trzech grzywien „nostro procuratori in Oppathow”³⁶. *Nostro*, czyli, jak należałoby mniemać, pełnomocnikowi/rządcy Ofki. Z drugiej jednak strony, przywilej ten został potwierdzony w transumpcie Jarosława Bogorii Skotnickiego 20 lat później (1362 r.) i z tego właśnie transumptu znana jest treść dokumentu Ofki. Sam dokument Jarosława również znany jest z wersji zamieszczonej w XVI-wiecznym kopiariuszu. Wieś Michałów wraz z Cienią nabył Skotnicki w 1359 r. w ramach wymiany z Kazimierzem Wielkim za wsie Chruślin, Królevice w Małopolsce i Czarnków k. Konina w Wielkopolsce³⁷. Można zatem chyba postawić hipotezę, że fragment ten został w taki sposób przeredagowany, aby sołtys Michałowa nie miał żadnych wątpliwości, komu musi przekazać konia w razie wojny – i że miał to czynić na rzecz arcybiskupiego prokuratora opatóweckiego, który przebywał w Opatówku w 1362 r.

³² Tamże, s. 247, 367–368, 404; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Początki oficjalu kamieńskiego archidiecezji gnieźnieńskiej (wieki XIV–XV)*, KH, t. 103, 1996, nr 2, s. 5–6.

³³ *Lites ac res gestae*, t. 1, s. 292.

³⁴ Klemens archidiakon uniejowski i kaliski (23 X 1356 r., wspomniany też 7 IV 1385 r.: KDW, 3, nr 1345, 1829) i Jan archidiakon gnieźnieński (21 IV 1384 r.: J16, nr 8).

³⁵ A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Początki oficjalu*, s. 4–8; J. Maciejewski, *Działalność kościelna*, s. 82.

³⁶ KDW, 6, nr 129 = VB, s. 402.

³⁷ KDW, 3, nr 1400; J. Warczak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.*, Lwów 1929, s. 48.

Prokurator łowicki Mikołaj jest zatem jednym z pierwszych dość pewnie poświadczonych pełnomocników do spraw zarządu terytorialnego dóbr arcybiskupich (29 X 1345 r.)³⁸. Dopiero po tej dacie pojawiają się bardziej jednoznaczne informacje dotyczące prokuratora opatóweckiego (Wawrzyniec – 6 II 1346 r.)³⁹, gnieźnieńskiego (Marcin, chyba prokurator biskupa, a nie kapituły – 26 III 1350 r., choć pamiętać należy o prokuratorze z 1304 r.)⁴⁰, żnińskiego (Jan w 23 X 1356 r.)⁴¹, kwieciszewskiego (30 VII 1358 r.)⁴², uniejowskiego (takim był chyba wspomniany już Andrzej z 19 II 1370 r.⁴³, a na pewno był nim Pełka z Garbowa w 1381 r.⁴⁴) czy piątkowskiego (1398 r.)⁴⁵. Trzeba zauważyć, że zarządcy ci pojawiają się dość późno w porównaniu do osób pełniących analogiczne funkcje w dobrach stołowych pozostałych biskupstw polskich, przede wszystkim biskupstwa krakowskiego, ale również poznańskiego⁴⁶ i pomorskich rządców biskupów wrocławskich⁴⁷. Nie oznacza to oczywiście, że dopiero w tym czasie zorganizowano zarząd nad majątkiem arcybiskupim, a obserwacja ta wynika chyba przede wszystkim ze stanu zachowania źródeł oraz przypadkowości pojawiania się w nich prokuratorów arcybiskupów gnieźnieńskich.

Większość imiennych wzmianek o XIV-wiecznych zarządcach łowickich dóbr arcybiskupich ogranicza się do zamieszczenia ich na listach świadków dokumentów wystawianych przez arcybiskupa Jarosława Bogorię. Jedynie o ostatnim z prokuratorów, Stanisławie, zachowała się wzmianka niepocho-dząca z testacji. Czy jednak na tej podstawie można w jakiś sposób określić, kim był osoby pojawiające się jako rządcy arcybiskupi?

Prokuratorzy łowiccy zawsze znajdowali się w testacjach pośród osób duchownych. Pojawiają się oni pod koniec list świadków: dwukrotnie na samym końcu, trzykrotnie zaś przed arcybiskupimi pisarzem, spowiednikiem i kapelanem. Co ciekawe, w tych listach świadków, gdzie pojawiał się

³⁸ 44ND, nr 3 = NKDM, 2, nr 268.

³⁹ KDW, 6, nr 140.

⁴⁰ KDW, 3, nr 1293.

⁴¹ Tamże, nr 1345.

⁴² Tamże, nr 1387–1388.

⁴³ Tamże, nr 1630.

⁴⁴ JdC, s. 694, 699.

⁴⁵ *Księgi sądowe łączycykie od 1385 do 1419*, cz. 2, Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, 4), nr 5862.

⁴⁶ Już w połowie XIII w. pojawiają się poszczególni prokuratorzy i zarządcy w dobrach biskupów krakowskich (M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 171–172), a większą częstotliwość ich pojawiania się w źródłach można zaobserwować również dla lat 20. i 30. XIV stulecia (KDCK, 1, nr 123–124, 161; KDCK, 2, nr 246, 248). Podobnie w przypadku prokuratorów poznańskich biskupów dla początku XIV w. zachowała się całkiem spora liczba wzmianek (ograniczając się do lat 1297–1340 będą to: KDW, 2, nr 762, 789, 870, 910, 935, 951, 1089, 1109, 1134, 1200).

⁴⁷ J. Fijałek, *O archidiaconach pomorskich*, s. 158–159; J. Maciejewski, *Działalność kościelna*, s. 82–83.

również skarbnik arcybiskupi, prokurator łowicki zawsze był wspomniany tuż po nim. Można by zatem przypuścić, że i rządcy łowicki pochodzili ze stanu duchownego. Mogłyby na to wskazywać poświadczane w literaturze przedmiotu analogie w przypadku rządców innych biskupstw polskich. Istotny jednak w kwestii poszukiwania statusu społecznego prokuratora na podstawie list świadków jest przypadek Mikołaja z Wąsoszy, prokuratora znińskiego z lat 1368–1373. Pojawia się on na dokumentach arcybiskupich pięć razy⁴⁸, trzykrotnie wyłącznie wśród duchownych, w jednym przypadku przed proboszczami kościołów w Gałkowie i Białyninie⁴⁹, dwukrotnie zaś (w latach 70. XIV w.) po osobach świeckich⁵⁰. Jednakże Mikołaj z Wąsoszy jest znany skądinąd jako przedstawiciel rodu Pałuków, mąż i ojciec⁵¹. Przykład ten ukazuje, że prokuratorami mogli być ludzie świeccy, a wnioskowanie o ich pochodzeniu stanowym na podstawie analizy list świadków dokumentów może się okazać zawodne.

Z kroniki Jana z Czarnkowa pochodzą kolejne dwie wzmianki wyraźnie wskazujące na status osób, które zarządzały w latach 70.–80. XIV w. dobrami kościelnymi. Na kartach tego dzieła zamieszczono informacje o zajęciu w 1383 r. należącej do biskupów włocławskich kasztelanii wólborskiej przez starostę sieradzkiego Drogosza Pałukę po śmierci kujawskiego ordynariusza Zbyluta z Gołańczy. Jan z Czarnkowa wspomina, że prokuratorem kasztelanii był wtedy Henryk, kanonik włocławski⁵². Nie należy jednak przechodzić nad tą informacją do porządku, rozpatrzyć bowiem wypada kontekst zdarzenia. Najazd Drogosza miał miejsce w okresie wakansu na biskupstwie we Włocławku. Być może zatem kanonik włocławski Henryk był tenentariuszem *sede vacante* kasztelanii wólborskiej, bo właśnie kanonicy katedralni byli zarządcami dóbr (arcy)biskupich w okresie między śmiercią lub opuszczeniem biskupstwa przed jednego a wyborem i konfirmacją drugiego biskupa. Bardziej jednoznaczna jest informacja z 1381 r. o prokuratorze uniejowskim Pełce (będącym jednocześnie zarządcą zamku w Uniejowie, zob. dalej), który był także prepozytem kurzelowskim, a nieco wcześniej kandydatem arcybiskupa Suchegowilka do prepozytury łączycykiej (której ostatecznie nie objął)⁵³.

⁴⁸ 44ND, nr 41; KDW, 3, nr 1598, 1682; KDW, 6, nr 220, 234.

⁴⁹ 44ND, nr 41.

⁵⁰ KDW, 3, nr 1682 (tu po Franciszku z Cerekwicy, cześniku kaliskim; zob. też UrzWlkp, nr 77, s. 109); KDW, 6, nr 234 (po tym samym Franciszku z Cerekwicy oraz po Andrzeju z Szaradowa, kasztelanie kazimierskim).

⁵¹ W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 2012, s. 202; Ł. Włodarski, *Dwór*, s. 244.

⁵² JdC, s. 746.

⁵³ JdC, s. 699. O Pełce zob. Z. Pastwiński, *Jan z Czarnkowa o zajęciu zamku w Uniejowie w 1381 roku*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 3, 2014, s. 153–154.

Zdaje się zatem, że i prokuratorzy łowiccy mogli należeć do grona kleru, choć chyba niższego stopniem i niespełniającego jakichś istotnych funkcji w archidiecezji gnieźnieńskiej. Zapewne zdarzało się, że prokuratorem zostawał świecki (jak to było w przypadku Mikołaja z Wąsoszy), trudno jednak powiedzieć, czy była to sytuacja wyjątkowa, czy raczej typowa. Niestety, prócz ich imion nie są znane żadne inne szczegóły dotyczące tych osób, które umożliwiłyby dokładniejszą identyfikację.

Wszystkie przypadki świadkowania prokuratorów łowickich na dokumentach Jarosława Bogorii pochodzą z Łowicza. Czterokrotnie pojawili się oni przy okazji zakładania bądź przenoszenia na prawo niemieckie znajdujących się na terenie dóbr łowickich wsi, a raz przy wydzieleniu uposażenia nowemu kościołowi w Chłudnie i utworzeniu tam parafii. Od razu zwraca uwagę korelacja między pojawianiem się rządcy a działalnością gospodarczą arcybiskupa. Rodzi to pytanie o kompetencje tych urzędników. Ponieważ nie sposób odpowiedzieć na to pytanie, zestawiając wzmianki o prokuratorach łowickich, należy się przyjrzeć, jakie obowiązki przysługiwały rządcom innych części majątku arcybiskupiego w XIV w.

Podsumowanie takie na pewno nie wyczerpie badanej kwestii, a też spowoduje przy analizie pewne trudności interpretacyjne⁵⁴. Nie wiadomo, czy obowiązki zarządców majątków arcybiskupich były dokładnie sprecyzowane, np. jakimś aktem normatywnym. Utrzymanie się nazwy danego urzędu w dłuższym czasie (np. w XIV w.) nie musiało oznaczać, że kompetencje tego organu były raz na zawsze ustalone. Jeśli dodamy do tego wieloznaczność określenia *procurator*, to uzmysławia to skalę problemu w określaniu zakresu obowiązków. Jednak w źródłach dokumentowych znajdują się wzmianki o uprawnieniach, jakie miały osoby, które można identyfikować jako zarządców dóbr. Nasuwa się tu kolejne pytanie: czy zadania, jakie wykonywał dany rządcą wynikały z nadania tej konkretnej osobie wspomnianych prerogatyw, czy też można je automatycznie odnosić do obowiązków innych osób tytułowanych tym samym terminem? Wydaje się, że – zachowując należyta ostrożność – można pokusić się o pewne uogólnienia i wskazać przynajmniej na możliwy zakres kompetencji nie tylko najbardziej mnie interesujących prokuratorów łowickich, ale też ich żnińskich czy opatówcekich odpowiedników.

Z dokumentów lokacyjnych bądź sprzedaży sołectw oraz z zeznań świadków procesu polsko-krzyżackiego w 1339 r. wynikają obowiązki osób

---

⁵⁴ Por. problemowe uwagi S. Gawłasa przy omawianiu przemian administracyjnych i zarządu lokalnego przede wszystkim w Rzeszy Niemieckiej do początków XIV w.; tenże, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996, s. 47–61.

określanych mianem prokuratorów w postaci: poboru czynszów i innych opłat z miast⁵⁵ i dóbr kościelnych oraz dziesięcin od ludności (choć w tym wypadku może mieć to związek ze specyficzną funkcją prokuratorów pomorskich)⁵⁶, nadawania nowych użytków i nakładania z tego powodu obowiązków dla kmieci⁵⁷, organizacji prac poddanych arcybiskupich⁵⁸, kontroli młynarzy i wspomaganie ich przy budowie nowych młynów⁵⁹, kontrolowania transakcji finansowych związanych z miastami arcybiskupimi⁶⁰. Wykonywali też specjalnie zlecone zadania, np. w drugiej połowie 1373 r. (zapewne po żniwach) Jarosław Bogoria polecił Stanisławowi, prokuratorowi i jednocześnie kasztelanowi łowickiemu, przewiezienie z Łowicza do Kurzelowa kilkudziesięciu wozów zboża⁶¹. Kompetencje te, zebrane ze wzmianek źródłowych dotyczących różnych terenów należących do arcybiskupstwa, jawią się przede wszystkim jako uprawnienia natury gospodarczo-administracyjnej.

Warto jednak zwrócić szczególną uwagę na dokument Jarosława Skotnickiego z 23 X 1356 r. Pismem tym arcybiskup wyznaczył Klemensa, archidiacona uniejowskiego i prokuratora pomorskiego, na pełnomocnika przy zamianie wsi Gębarzewo i Brudzewo za należącą do Krzyżaków wieś Dąbrowica (Dąbrowa)⁶². Oznacza to, że rządca majątku arcybiskupiego nie miał przyznanych aż tak szerokich kompetencji dotyczących majątku, aby samodzielnie dokonywać zmian w stanie uposażenia przynależnego do arcybiskupstwa. Była to wyłączna gestia arcybiskupa i kapituły katedralnej⁶³. Być może ten specjalny mandat rzuci nieco światła na wspomniane wyżej przypadki pojawienia się w 1369 i 1370 r. przed sieradzkim sądem starościńskim osób tytułowanych prokuratorami arcybiskupa. Zarówno *economus* Stanisław, pleban z Kamieńska, jak i Andrzej *procurator de Uneyow* reprezentowali Jarosława Skotnickiego w sporach granicznych między wsiami należącymi do gnieźnieńskiego ordynariusza a wsiami szlacheckimi⁶⁴. Czy jednak toczenie sporów granicznych wchodziło w zakres podstawowych obowiązków rządców majątku arcybiskupiego? Na podstawie późniejszych, XV-wiecznych analogii można przypuszczać, że raczej nie. W stuleciu tym do wszelkiego rodzaju

⁵⁵ KDW, 3, nr 1387–1388 (30 VII 1358 r.).

⁵⁶ *Lites ac res gestae*, t. 1, s. 201, 261, 278.

⁵⁷ KDW, 3, nr 1829 (7 IV 1385 r.).

⁵⁸ KDW, 6, nr 138 (28 IV 1345 r.), 142 (29 III 1347 r.), 149 (19 IV 1348 r.).

⁵⁹ KDW, 3, nr 1374 (30 I 1358 r.).

⁶⁰ KDW, 6, nr 385 (15 IV 1400 r.).

⁶¹ „[...] que frumenta [...] per quendam Stanislaum castellanum et procuratorem nostrum Loviciensem ex commissione nostra speciali transmiss et expedita fuerant”; KDW, 3, nr 1697.

⁶² Tamże, nr 1345.

⁶³ Zob. rozdz. 2 niniejszej pracy.

⁶⁴ KDW, 3, nr 1620, 1630.

spraw granicznych delegowano przede wszystkim członków kapituły gnieźnieńskiej. Dokooptowywano im niekiedy XV-wiecznych zarządców dóbr, część delegatów kapitulnych zresztą sama zawiadywała którymś z kluczowych majątkowych arcybiskupstwa. Wydaje się, że nie mógł to być zwyczaj praktykowany dopiero od XV stulecia⁶⁵. Przypuszczam zatem, że sprawy dotyczące granic wsi i majątków arcybiskupich, jeśli wchodziły w zakres kompetencji rządców majątków, to właśnie na zasadzie oddelegowania im przez arcybiskupa możliwości załatwienia tego rodzaju sprawy w zastępstwie i na podstawie pełnomocnictwa hierarchy lub kanoników gnieźnieńskich. Być może arcybiskupi lub kapituła nie chcieli powierzać prokuratorom aż tak szerokich uprawnień w zarządzie dobrami.

Inny problem stanowi kwestia, czy osoby zastępujące gnieźnieńskiego ordynariusza w zarządzie majątkiem stołu arcybiskupiego miały jakieś uprawnienia sądowe względem arcybiskupich poddanych? Sprawa ta wymaga nieco szerszego omówienia.

Kazimierz Wielki, potwierdzając 25 VI 1360 r. lokację na prawie chełmińskim miasta Kamienia na terenie wsi Wawrzyszkowo, podkreślił, że tamtejszy wójt ma odpowiadać jedynie przed sądem arcybiskupa lub „procuratore ipsius”⁶⁶. Trudno stwierdzić, czy chodziło o tego samego prokuratora, którego łączę z zarządem gospodarczym majątku. Podobnie zastanawiać się można, czy wzmiankowany w 1383 r. prokurator w Główniej, podpoznańskiej naówczas rezydencji biskupów poznańskich, miał podobne obowiązki. Przy sprzedaży sołectwa we wsi Słupia określono, że sołtys i mieszkańcy tejże wsi mieli trzy razy do roku płacić obiedne na trzy wiece sądowe, które miał odbywać biskup lub jego prokurator⁶⁷. I znów nie ma pewności, czy chodzi tu o rządcę/włodarza, czy biskup wysyłał osobnego reprezentanta swojej władzy, w tym wypadku: sądowej. Można się jednak zastanawiać, czy biskupowi opłacałoby się takie rozszerzenie aparatu administracyjno-terytorialnego? Skupienie w ręce jednej osoby funkcji zarówno gospodarczych, jak i sądowniczych byłoby pod względem finansowym dość korzystne dla biskupa, który dzięki mniejszej ilości urzędników mógłby więcej dochodów czerpanych z majątku biskupiego przejmować dla siebie. Nie zawsze jednak takie logiczne konstrukcje mogły znajdować swe odbicie nie tyle w ówczesnej rzeczywistości, ile w samych źródłach (zob. niżej). Jacek Maciejewski odróżnia prokuratorów do spraw skarbowych i gospodarczych

⁶⁵ Zob. też odpowiednie ustępy w rozdz. 2 i 4 niniejszej pracy. Analogie takie pojawiają się z terenów biskupstwa poznańskiego; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 167.

⁶⁶ KDW, 3, nr 1433.

⁶⁷ Tamże, nr 1809.

od przedstawicieli biskupów wrocławskich wysyłanych do rozsądzania problemów i sporów wśród poddanych wrocławskich ordynariuszy⁶⁸. Marian Friedberg z kolei wlicza sądownictwo patrymonialne nad poddanymi biskupów krakowskich do funkcji prokuratorów⁶⁹. Łączenie funkcji gospodarczych i sądowniczych ma chyba analogię pochodzącą z dóbr należących do biskupów wrocławskich. W tamtejszych źródłach pojawiają się niekiedy osoby zamiennie tytułowane prokuratorem (*procurator*) bądź sędzią dworu (*iudex curie, Hofrichter*)⁷⁰. Przyjmuje się również, że włodarze i rządcy majątków książęcych (w XIII w.) i monarszych (w XIV w.) łączyli obowiązki administracyjne z sądowniczymi⁷¹.

Dużo zamieszania wprowadzają dwie wzmianki o sędziach łowickich z połowy XIV w. W 1345 r. arcybiskup Jarosław sprzedał sołectwo we wsi Kompina Janowi, synowi Benona, tzw. sędziego ubogich w Łowiczu („Ioanni filio Benkonis iudicis pauperum nostrorum in Lovicz”). Z kolei 8–9 VI 1357 r. w źródłach pojawiają się dwaj synowie kolejnego „sędziego ubogich”, najpewniej wspomnianego wcześniej Jana: „Stanconi filio Ioannis de Campina, iudicis pauperum nostrorum i Olbrachto filio Ioannis iudicis nostri Lovicensis”⁷². Trzeba zaznaczyć, że wszystkie trzy dokumenty opublikowane zostały z XVI-wiecznych kopiaruszy. Ich regesty zamieszczono ponadto w wizytacji dóbr arcybiskupich z lat 1511–1512, gdzie zapisano, odpowiednio: „Iohanni, filio Genconis iudicis pauperum in Lovicz”, „Stankoni iudici pauperum nostrorum” i „Olbrachto filio Iohannis iudicis Lovicensis”⁷³.

Jaką funkcję spełniali owi „sędziowie ubogich”? Czy były to osoby związane ze szpitalem łowickim, jak starał się wytłumaczyć tę tytułaturę wydawca dokumentów Stanisław Librowski?⁷⁴ Interpretacja taka wydaje się nazbyt wątpliwa, podobnie jak jedno z przypuszczeń Łukasza Włodarskiego

⁶⁸ J. Maciejewski, *Działalność kościelna*, s. 84.

⁶⁹ M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 172.

⁷⁰ J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 224–225; E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka*, s. 171–172; też, *Pinguis pastor, oves macre. W kwestii organizacji dworu biskupa wrocławskiego Jodoka z Rožmberka (1456–1467)*, [w:] *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, red. D. Dvořáčková-Malá, J. Zelenka, Praha 2008, s. 369. Jednakże, po dość pobieżnym przejrzaniu literatury, należałoby jeszcze raz przeanalizować źródła związane z prokuratorami wrocławskimi, by ostatecznie potwierdzić lub odrzucić tezę J. Pfitznera. Siłę jego argumentacji osłabia fakt, że podał tylko jeden przykład osoby zamiennie określanej mianem prokuratora i sędziego dworu oraz – chyba jednak – zbytne przywiązanie i zaufanie do terminologii źródeł.

⁷¹ J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo*, s. 123.

⁷² 44ND, nr 3, 22, 23.

⁷³ VB, s. 65, 77, 109.

⁷⁴ 44ND, nr 3, przyp. 5.

o dość ogólnie określonym dbaniu o biedne osoby w mieście i wydawaniu im jałmużny⁷⁵. Zbigniew Morawski uważa, że *iudex pauperum* był specyficznym urzędem, pojawiającym się jedynie w Łowiczu, a jego ustanowienie łączy z Jarosławem Bogorią Skotnickim. Historyk wiąże ten urząd z Podgrodzem, jedną z części Łowicza, w której doszukuje się pozostałości przedlokacyjnej osady łowickiej (do 1419 r. mającej rządzić się prawem polskim), i stwierdza, że owi *pauperes* mogli być mieszkańcami tej części Łowicza⁷⁶. Rozumowanie Morawskiego grzeszy przede wszystkim założeniem o prawnej odrębności Podgrodzia od Starego Miasta po nadaniu miastu średzkiej odmiany prawa niemieckiego, z którym miał być związany ów sędzia⁷⁷, jak również zbyt dosłownym trzymaniem się terminologii źródłowej.

Mianem *pauperes* często określano własnych poddanych, zwłaszcza gdy ci „ubodzy” byli w jakiś sposób ciemieni, a ich pan stawał w ich obronie. Tak wynika przynajmniej z praktyki kancelaryjnej arcybiskupów gnieźnieńskich w późnym średniowieczu. Mianem *pauperes* określono w dokumencie Jarosława Skotnickiego z 15 II 1374 r. mieszkańców wsi należących do stołu arcybiskupiego, najechanych przez zbrojnych rycerzy mazowieckich⁷⁸. W 1393 r. administrator *sede vacante* archidiecezji gnieźnieńskiej, Mikołaj Strzeszkowic wspomina o „*pauperes homines ipsius Gneznensis ecclesie in villis districtus Lovicensis degentes*”, którzy odczuli skutki najazdu księcia Siemowita IV⁷⁹. Podobnie określani zostali arcybiskupi poddani ze Żnina i Cerekwicy w 1419 r., gdy Mikołaj Trąba domagał się od wielkiego mistrza krzyżackiego Michała Kuchmeistera zwrotu dóbr zagrabionych przez poddanych wielkiego mistrza⁸⁰. Jeszcze w XVI w., co zauważył sam Zbigniew Morawski, określano tak poddanych arcybiskupa z miasta⁸¹. Termin *pauperes* odnaleźć można również w źródłach niezwiązanych ze sprawami arcybiskupstwa. W 1404 r. w papieskim potwierdzeniu rozstrzygnięcia sporu między księciem mazowieckim Januszem I a biskupem płockim Jakubem z Kurdwanowa także pojawiają się „biedni ludzie”⁸². Trzeba też zwrócić uwagę, że wspomniane wyżej przypadki użycia terminów *pauper* i *pauperes* wiążą się

⁷⁵ Ł. Włodarski, *Dwór*, s. 246.

⁷⁶ Z. Morawski, *Łowicz średniowieczny*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 47–48.

⁷⁷ Zob. rozdz. 1.

⁷⁸ KDW, 3, nr 1697.

⁷⁹ Tamże, nr 1933.

⁸⁰ „[...] ex querela nostrorum pauperum hominum, tam de Zneyna, quam de Czerequicza et aliis nostris willis proposita i sex currus cum sale et dictis nostris pauperibus hominibus boves, peccora et pecudes et equos in salvo conductu”; KDW, 8, nr 854.

⁸¹ Z. Morawski, *Łowicz*, s. 48.

⁸² *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, [wyd. J.T. Lubomirski], Warszawa 1863, nr 144, s. 149.

ze sprawami, w których poddani ci doznali krzywd lub toczyli jakieś spory i nie byli w stanie bronić się samodzielnie⁸³.

Reasumując, jeśli *iudex pauperum Lovicensis* miał kogoś osądzać, to na pewno nie ograniczał się do osób zamieszkujących tylko część miasta. Skłaniałbym się do przyjęcia tezy, że byli to sędziowie związani z całym terytorium dóbr łowickich, będący być może kimś na kształt landwójtów arcybiskupich. Czy jednak byli to pomocnicy prokuratorów do spraw sądowych, czy też może oba urzędy – „sędzia ubogich” i prokurator – miały własny obszar kompetencji? Pytanie to pozostaje otwarte. Być może występowanie ich tylko w Łowiczu było związane z rozległością dóbr arcybiskupich w tym rejonie – z tego powodu prokurator wysyłał być może do sądenia jakiegoś przedstawiciela arcybiskupiego, którego zadaniem było wyłącznie sądenie poddanych. Wydaje się, że następuje tu rozdzielenie zakresu obowiązków, jednak trudno sprecyzować, w jak dużym stopniu. Wskazywać by to mogło, że prokurator był odpowiedzialny przede wszystkim za kwestie gospodarczo-administracyjne, podczas gdy sądownictwo przekazano innej osobie, specjalnie oddelegowanej do tego przez arcybiskupa. Być może pewną wskazówką będzie fakt, że obaj znani „sędziowie ubogich” byli ludźmi świeckimi, o czym świadczy posiadanie przez nich synów. Ci dwaj sędziowie byli ponadto spokrewnieni ze sobą – trzy dokumenty w jakiś sposób dotyczą Jana, który był synem Benka, „sędziego ubogich”: Janowi nadano sołectwo w Kompinie, jego synowie otrzymali z kolei sołectwa w dwu innych wsiach. Czy świadczyłoby to o dziedziczności tego urzędu? Stawianie takiej hipotezy na podstawie dwóch wzmianek byłoby działaniem na wyrost, tym bardziej że nie ma żadnych wskazówek, aby któryś z synów Jana również pełnił urząd „sędziego ubogich”. Nie wiadomo nic więcej o tych osobach, czy byli w jakiś sposób związani z arcybiskupami bądź prokuratorami łowickimi? Być może fakt ich pochodzenia ze stanu świeckiego może wskazywać, że nie byli głównymi urzędnikami arcybiskupimi w kwestii sądownictwa, a jedynie spełniali rolę pomocniczą dla głównego zarządcy łowickiego. Trudno na podstawie znanych źródeł wyrokować cokolwiek w sprawie, która wymaga dalszych, szczegółowych badań porównawczo-analitycznych.

Konkludując rozważania w niniejszym podrozdziale, wypada stwierdzić, że prokuratorzy łowiccy (i nie tylko) mogli mieć uprawnienia przede wszystkim natury administracyjno-gospodarczej. Może były to wyłączne ich obowiązki, choć nie można wykluczyć, że mieli jakiś udział w sądownictwie poddanych (co mogłoby wynikać z przedstawionych wyżej dokumentów

---

⁸³ Zob. też S. Kwiatkowski, *Problem ubóstwa w Kościele XI–XV w.*, [w:] *Inter oconomiam celestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Długokęcki i in., Kraków 2011, s. 41–44.

Kazimierza Wielkiego z 1360 r. i biskupa poznańskiego z 1383 r.). Wykonywali również obowiązki przekazane im przez arcybiskupa na mocy specjalnego przywileju czy mandatu. Najprawdopodobniej byli to duchowni, choć zdarzały się przypadki powierzania tego urzędu świeckim.

Prokuratorzy przebywali w centrach kluczy majątkowych biskupstw, których główne ośrodki stanowiły rezydencje biskupie⁸⁴. Czy do zadań powierzanych prokuratorom wchodziło również zawiadywanie zamkiem bądź dworem biskupim? Na podstawie wzmianek związanych z łowickimi prokuratorami w XIV w. (stosunkowo najliczniejszymi dla analizy tej kwestii) można przypuszczać, że tak bywało.

Na pięciu znanych prokuratorów łowickich dwóch z nich, Mikołaj w 1366 r. i Stanisław w 1374 r., występuje w źródłach z tytułami prokuratora i kasztelana łowickiego⁸⁵. Z kolei jeśli chodzi o znanych kasztelanów łowickich, to ci dwaj stanowią połowę przypadków z czterech znanych kasztelanów. Ich listę zamieszczono w aneksie pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.

Wydaje się, że można być pewnym, iż kierowali zamkiem. Wynika to zarówno z samej etymologii nazwy *castellanus* – „ktoś, kto siedzi *in castello*, w grodzie”⁸⁶, jak i z innych wzmianek. W 1382 r. Siemowit IV, nakłaniany przez posłów kapituły gnieźnieńskiej do odstąpienia od oblegania zamku łowickiego, podkreślił, że zaprzestanie swych działań, jeśli zamkiem przestanie zarządzać Dzierżek z Iwna, kasztelan gnieźnieński i ówczesny kasztelan łowicki⁸⁷.

Warte podkreślenia jest wyjątkowe użycie określenia *castellanus* w przypadku łowickich urzędników. Co prawda od momentu lokacji Kamienia w 1359 r. pojawiają się w źródłach również kasztelanowie kamieńscy, jednak wydaje się, że byli to urzędnicy administracji państwowej, a nie kościelnej⁸⁸.

⁸⁴ J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 222; por. S. Gawlas, *O kształt*, s. 49.

⁸⁵ NKDM, 3, nr 84; KDW, 3, nr 1697.

⁸⁶ A. Gąsiorowski, *Castellanus. Przyczynek semazjologiczny*, „Slavia Antiqua”, t. 18, 1971, s. 207–215.

⁸⁷ JdC, s. 716: „et quod Dirasco castellanus Gneznensis, quem suum inimicum dicebat, castrum praedictum gubernaret”.

⁸⁸ A. Gąsiorowski, *Uwagi o mniejszych kasztelanach wielkopolskich XIII–XV wieku*, CPH, t. 19, 1967, nr 1, s. 84–91; tenże, *Castellanus*, s. 218–219; S. Łaniecki błędnie zakłada, że kasztelanowie kamieńscy podlegali władzy arcybiskupa; tenże, *W czasach średniowiecza*, [w:] *Dzieje Kamienia Krajeńskiego i okolic od pradziejów do współczesności*, red. J. Dorawa, T. Fiałkowski, Sepólno Krajeńskie 2009, s. 90, przyp. 16. Nie jest to miejsce na wykazanie wątpliwości wobec założeń autora, warto jednak wskazać np. na fakt, że kasztelanowie kamieńscy pozostawali na stanowisku w czasie pontyfikatów kilku arcybiskupów, podczas gdy zazwyczaj wraz z nastaniem nowego arcybiskupa wymieniał się praktycznie cały skład osobowy administracji terytorialnej. Wojciech z Szaradowa pełnił np. ten urząd w czasie

Tych drugich określano raczej terminami typu *procurator*, *praefectus* czy – już w XV w. – *capitaneus* itp., choć wyjątkowo można spotkać również i tytuł kasztelana jeszcze w XV stuleciu w odniesieniu do, jak się zdaje, arcybiskupiego funkcjonariusza⁸⁹.

Nie należy przypuszczać, że terminologia określająca osoby zarządzające zamkami w XIV stuleciu była w pełni ustalona. W jednym z najlepiej zorientowanych w realiach końca XIV w. źródle, kronice Jana z Czarnkowa, jej autor na osoby zarządzające zamkami używał terminu *praefectus* – zwierzchnik, kierownik, zarządca⁹⁰. Przeważająca większość wzmianek o osobach kierujących warowniami została określona właśnie w ten sposób⁹¹. Raz zaledwie zarządca zamku uniejowskiego został nazwany gubernatorem⁹². Widać tu konsekwencję autora, który praktycznie niezmiennie w ten sam sposób określał osoby kierujące zamkami. Prócz rzeczownikowego określenia zarządcy dochodziły również określenia opisowe, typu „quod castrum [...] tenebat”, „castrum [...] commiserant ad gubernandum”, „castrum [...] tenentes”⁹³. Co ciekawe, chociaż w źródłach dokumentowych wspomina się o kasztelanach łowickich, to u Jana z Czarnkowa brak takiej tytułatury.

---

pontyfikatu sześciu kolejnych arcybiskupów (w latach 1383–1424). Poza tym mało który z wymienionych przez S. Łanieckiego kasztelanów był spokrewniony lub spowinowacony z ordynariuszami gnieźnieńskimi, ewentualnie związany z nim jakimiś interesami bądź wspólnymi sprawami.

⁸⁹ Przykładowo w 1413 r. kasztelanem zamku w Kamieniu był Jerzy Bielic: „ipse testis fuisset castellanus dicti castrum” (*Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 3, wyd. J. Krzyżaniakowa, Warszawa 1935, s. 151), choć warto zastanowić się, czy nie wynikało to z terminologii używanej na Węgrzech, gdyż wzmianka ta pochodzi z procesu w Budzie z 1414 r. (kasztelanami nazywano w XV w. zarządców zamku biskupów z Pécsu – Fünfkirchen); zob. T. Fedeles, *Eine Bischofsresidenz in Südungarn im Mittelalter. Die Burg zu Fünfkirchen (Pécs)*, „Quaestiones Medii Aevi Novae”, t. 13, 2008, s. 192–195, 211–212. W 1491 r. starostę łowickiego Jana z Oleśnicy nazwano „capitaneus sive castellanus castrum Lovicensis”; ZWD, nr 10, s. 330. Podobne przypadki z XIV w. rejestruje A. Gąsiorowski, *Castellanus*, s. 213–214.

⁹⁰ *Słownik łaciny średniowiecznej*, t. 7, kol. 941–942; zob. S. Kutrzeba, *Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV wieku*, Kraków 1903, s. 47 [275].

⁹¹ JdC, s. 642–643, 654, 656, 694, 715, 738, 742, 746, 750.

⁹² JdC, s. 699. S. Kutrzeba stwierdza jednak, że terminy *gubinator* czy *rector castrum* używane były na oznaczenie starostów, wykonujących takie same role jak starostowie generalni; tenże, *Starostowie*, s. 29 [257], 51–52 [279–280]. Także w XV w. biskupi poznańscy-starostowie konińscy (Wojciech Jastrzębiec i Stanisław Ciołek) nazywani byli w źródłach w ten sposób; A. Gąsiorowski, *Urządnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970, s. 152–153. Co ciekawe, jeszcze w XVIII w. na terenie diecezji wrocławskiej starostów kluczy zamkowych nazywano *gubernatores arcis*; S. Chodyński, *Zamki, pałace i rezydencje biskupów wrocławskich*, „Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis”, t. 24, 1910, s. 71.

⁹³ JdC, s. 734, 739, 753.

O zarządzającym zamkiem Dzierżku z Iwna autor wspomina wyłącznie jako o kasztelanie gnieźnieńskim: „DirSCO castellanus Gneznensis [...] castrum praedictum [w Łowiczu – M.S.] gubernaret”⁹⁴. Dla porównania warto przytoczyć wzmiankę z innego fragmentu tego dzieła. Wspominając o zajęciu przez starostę sieradzkiego Drogosza Pałukę dóbr wolborskich, Jan z Czarnkowa zarządzającego nimi kanonika wrocławskiego Henryka nazywa prokuratorem tej kasztelanii, a nie kasztelanem⁹⁵, choć – jak wspomniałem wyżej – mogło to wynikać z faktu, że Henryk był tenutariuszem *sede vacante*.

Jak się wydaje, w XIV w. osoby zarządzające zamkami zazwyczaj określano mianem burgrabiego. Była to zlatynizowana forma niemieckiego *burggrafa*, zarządcy grodu, i zapewne odpowiednik łacińskiego terminu *castellanus*⁹⁶. Szukając analogii w przypadku innych biskupstw, można natrafić na Miećława (Miecsława), burgrabiego zamku biskupów krakowskich w Lipowcu w 1337 r.⁹⁷ O Andrzej, burgrabim ze Sławkowa, wspomina dokument z 27 VII 1367 r., a w 1398 r. wzmiankowany jest kolejny burgrabia sławkowski, Stanisław⁹⁸. Także na zamkach w Nysie i Otmuchowie, należących do biskupów wrocławskich, pojawiają się w XIV w. burgrabiowie⁹⁹. Podobnie podczas szukania urzędników zamków królewskich¹⁰⁰ i prywatnych¹⁰¹ z późnego średniowiecza natrafia się przede wszystkim na burgrabiów. Warto zauważyć, że podane powyżej przykłady występowania burgrabiego w dobrach kościelnych odnoszą się do biskupstw położonych na południu polskiej metropolii kościelnej: krakowskiego i wrocławskiego. Brak natomiast podobnych wzmianek terminologicznych z XIV w. dla zamków arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Dopiero na początku następnego stulecia w źródłach pojawiają się burgrabiowie zamków arcybiskupich. Ich występowanie przedstawiam w dalszej części pracy.

⁹⁴ JdC, s. 716.

⁹⁵ JdC, s. 745: „castellaniam Woyborziensem fraudaliter occupavit”; s. 746: „per Henricum K. canonicum Wladislaviensem procuratorem castellaniam praedictae”.

⁹⁶ A. Gąsiorowski, *Castellanus*, s. 211–212; J. Laberschek, *Zamek Czorsztyn i jego królewscy zarządcy w czasach jagiellońskich*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 21. Studia Historica”, t. 3, 2004, s. 60–61; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012, s. 73–76.

⁹⁷ KDKK, 1, nr 161; F. Sikora, *Lipowiec*, [w:] SHGK, cz. 3, z. 3, Kraków 2000, s. 672.

⁹⁸ KDKK, 2, nr 262; F. Kiryk, *Miasto średniowieczne*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, red. F. Kiryk, Kraków 2001, s. 81.

⁹⁹ E. Wólkiewicz, *Rezydencja*, s. 306–307; też, *Pinguis pastor*, s. 369.

¹⁰⁰ J. Laberschek, *Zamek Czorsztyn*, s. 60–61; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 73–76, 105.

¹⁰¹ J. Laberschek, *Klientela Koziegłowskich i Giebułtowskich herbu Lis od schyłku XIV do końca XV wieku*, KH, t. 100, 1993, nr 1, s. 64; tenże, *Melsztyński klucz majątkowy od połowy XIV do połowy XVI wieku*, [w:] *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 136.

Już w 1366 r. w treści statutów biskupa krakowskiego Bodzęty zaznaczono, aby nie powierzano zamków i innych umocnień stanowiących własność Kościoła osobom świeckim, a wyłącznie kanonikom katedry krakowskiej¹⁰². Nie należy wątpić, że w przypadku zamków arcybiskupich było inaczej. Pośrednio można wywnioskować o tym z dzieła Jana z Czarnkowa, który pisał, że Janusz Suchywilk powierzał zamki Kościoła swoim krewnym, odbierając zarząd warowni poprzednim prokuratorom i zarządcom. Czynił to bez zgody i wiedzy kapituły gnieźnieńskiej¹⁰³. Jan z Czarnkowa, bardzo dobrze znający realia swoich czasów, a także świetnie zorientowany w sprawach majątkowych Kościoła¹⁰⁴, wspomina o tych poczynaniach arcybiskupa Suchegowilka z wyraźną niechęcią, ganiąc postępowanie ordynariusza. Praktyka jednak zazwyczaj mijała się z teorią, a zarządcami zamków zostawali ludzie spoza stanu duchownego. Wszak już biskup krakowski Muskata powierzył na początku XIV w. zamek Lipowiec swojemu szwagrowi¹⁰⁵.

Pierwszy znany zarządca zamku łowickiego nie był osobą duchowną. 15 VIII 1361 r. wśród świadków dokumentu Jarosława Bogorii Skotnickiego pojawia się Mszczuj „de Saronsko, qui tunc castrum Louicense regebat et tenebat”¹⁰⁶. Wydawcy tomu 3 *Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza* wyrazili przypuszczenie, że mógł to być Mszczuj ze Strońska, kasztelan rudzki w latach 1360–1377¹⁰⁷. Co ciekawe, Mszczuj jako kasztelan rudzki pojawiał się w Łowiczu w otoczeniu tak Kazimierza Wielkiego, jak i samego Jarosława, 25 VI 1360 i 26 II 1363 r.¹⁰⁸ Trudno jednak wnioskować, czy obecność ta wynikała z faktu zarządzania zamkiem łowickim. Alicja Szymczakowa zauważyła, że Mszczuj nigdy nie występował w dokumentach z przydomkiem posesjonatycznym¹⁰⁹. Identyfikacja zaproponowana przez wydawców NKDM wydaje się jednak przekonująca.

¹⁰² *Statuta capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis a. MCCCXXVIII–MCCCCLXXVIII*, wyd. U. Heyzman, [w:] SPPP, t. 4, Kraków 1875, s. 125, 160; zob. też poprzedni rozdział.

¹⁰³ JdC, s. 715, 718.

¹⁰⁴ J. Kłoczowski, *Biskupi i kapituły w dziele Janka z Czarnkowa*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984, s. 205–207.

¹⁰⁵ F. Sikora, *Lipowiec*, s. 670.

¹⁰⁶ NKDM, 3, nr 56. Ł. Włodarski z całą pewnością uważa, że Mszczuj pełnił rolę rządcy łowickiego; tenże, *Dwór*, s. 243.

¹⁰⁷ NKDM, 3, nr 56, przyp. 3; UrzŁęcz XIII–XV, nr 28, s. 148–149.

¹⁰⁸ KDW, 3, nr 1433; 44ND, nr 31. Inny i ostatni znany mi dokument z wystąpieniem Mszczuja jako kasztelana rudzkiego wśród świadków akcji prawnej został wystawiony w Szadku w oktawę Świętej Trójcy 1362 r.; A.J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 77–100, s. 83.

¹⁰⁹ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 457.

Trudno powiedzieć coś więcej o przyczynach powierzenia zamku łowickiego właśnie Mszczujowi. Czy był on w jakiś sposób spokrewniony z arcybiskupem, pełnił rolę jego bliskiego współpracownika? Czy może obsadzenie zamku w Łowiczu przez kasztelana rudzkiego było wynikiem owocnej przecież współpracy Skotnickiego z Kazimierzem Wielkim? Trudno tu o jakiegokolwiek wiążące wnioski. Można chyba jednak przypuścić, że Mszczuj był jednym z pierwszych, o ile nie pierwszym, który kierował i dbał o zamek łowicki. Wszak pierwsza wzmianka o zamku (*castrum*) pojawia się dwa lata przed wystąpieniem źródłowym Mszczuja jako osoby dzierżącej łowicką warownię (1359 r.)¹¹⁰.

Nie wiadomo też, do kiedy Mszczuj pełnił swoją funkcję. 28 II 1366 r. jako kasztelan wzmiankowany jest Mikołaj, jednocześnie prokurator łowicki¹¹¹. Tak o nim, jak i o jego następcy na obu funkcjach, Stanisławie, nic więcej nie wiemy. Wydaje się, że byli oni duchownymi. Stanisław, wspomniany w dokumencie Jarosława Bogorii Skotnickiego z 15 II 1374 r., nakładającym ekskomunikę na rycerzy mazowieckich napadających na dobra łowickie, musiał być prokuratorem i kasztelanem już pod koniec 1373 r. lub w drugiej jego połowie¹¹².

Pierwszym kasztelanem łowickim, którego działalność znalazła silniejsze odbicie w XIV-wiecznych źródłach, był Dzierśław (Dzierżek) z Iwna h. Grzymała. Znamienne jednak, że informacje o nim wynikają z pełnionego przez niego urzędu ziemskiego (był podstolim kaliskim w latach 1368–1379 oraz kasztelanem gnieźnieńskim w okresie 1381–1383¹¹³) oraz popierania jednej ze stron konfliktu pod koniec rządów Ludwika Andegaweńskiego w Polsce i w okresie bezkrólestwa po jego śmierci¹¹⁴. Jedyne raz pojawia się w źródłach dokumentowych jako kasztelan łowicki, gdy 14 XII 1374 r. doszło do ugody między Florianem i Borysławem, synami Dziwisza z Przewisk, a arcybiskupem Januszem Suchywilkiem¹¹⁵.

¹¹⁰ KDW, 3, nr 1404.

¹¹¹ NKDM, 3, nr 84.

¹¹² KDW, 3, nr 1697. O dacie najazdów rycerstwa mazowieckiego pod dowództwem Szczepana Wężyka zob. K. Pacuski, *O rodzie Wężyków na Mazowszu w XIV–XV wieku*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięćlecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 218–219.

¹¹³ UrzWlkp, nr 41, s. 104 i nr 176, s. 120. Informacje dotyczące życia Dzierśława zob.: J. Mitkowski, *Dzierśław (Dzierżko) z Iwna*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 140–141; A. Szweđa, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001, s. 90–92.

¹¹⁴ J. Bieniak, *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, 9(58), 1973, s. 78–79; A. Szymczakowa, *Łączycie i sieradzkie wobec zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, RŁdz, t. 20 (23), 1975, s. 332–333.

¹¹⁵ KDW, 3, nr 1711.

Oprócz użycia tytułu kasztelana łowickiego wobec osoby Dzierśława został on także określony jako *nepos suus*, tj. arcybiskupa Suchegowilka¹¹⁶. Był on zatem w jakiś sposób spokrewniony z gnieźnieńskim ordynariuszem. Andrzej Marzec i Adam Szweda przypuszczają, że Suchywilk i Iwieńscy h. Grzymała mogli wywodzić się od wspólnego przodka, a ojciec arcybiskupa pochodził z Wielkopolski, być może był bratem dziada Dzierśława¹¹⁷. W każdym razie bliskie związki rodzinne łączące obu mężczyzn nie ulegają wątpliwości. Właśnie te więzi pokrewieństwa spowodowały, że Dzierżek objął zarząd nad łowickimi dobrami majątkowymi.

Wszelkie korelacje i zależności między pełnieniem najwyższych godności w państwie a obsadzaniem urzędów przez najbliższą rodzinę i współrodowców są dużo lepiej poświadczane dla XV w. Nie budzi jednak wątpliwości to, że praktyka ta ma dawną metrykę, być może tak bardzo jak sam sprawowany urząd. Już na początku XIV stulecia biskup krakowski Jan Muskata przekazał swojemu szwagrowi zamek w Lipowcu¹¹⁸. Proceder ten opiszę nieco szerzej w następnym rozdziale, tu nadmienię tylko, że polityka personalna Janusza Suchegowilka jest jedną z najwcześniej znanych tego rodzaju praktyk, co wpłynęło na stan poznania metod obsadzania beneficjów kościelnych i urzędów zarządu lokalnego w archidiecezji gnieźnieńskiej na przełomie lat 70. i 80. XIV w.¹¹⁹ Prócz obsadzenia zamku łowickiego przez Dzierśława z Iwna, pod koniec swojego życia (i po śmierci Pełki z Garbowa 18 XI 1381 r.¹²⁰) arcybiskup przekazał w zarząd zamki w Uniejowie i Opatówku swoim bratankom, Piotrowi i Mikołajowi¹²¹. Sam Pełka z Garbowa też był chyba w jakiś sposób związany z Suchymwilkiem, który starał się obsadzić go na prepozyturze łączycyckiej i przekazał mu prepozyturę kolegiaty

¹¹⁶ „[...] vel Derscone nepote suo castellano Lovicensi [...] vel nepoti suo Derskoni”; KDW, 3, nr 1711. O trudnościach interpretacyjnych tego terminu zob. M. Koczerska, *Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach średniowiecznych*, [w:] *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, red. J. Hertel, Toruń 1982, s. 40–42; A. Szymczakowa, *Nazewnictwo stosunków rodzinnych w świetle praktyki sądów sieradzkich w 15. wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 2, 1995, s. 102–103.

¹¹⁷ A. Marzec, *Krąg rodzinny arcybiskupa Janusza Suchywilka*, „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne”, t. 8, 1996, s. 14–18, 22–25; A. Szweda, *W kręgu synowców arcybiskupa Janusza Suchegowilka*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 8, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1999, s. 178–180, 194; por. J. Mitkowski, *Dzierśław*, s. 140; zob. też A. Szweda, *Ród Grzymałów*, s. 89.

¹¹⁸ F. Sikora, *Lipowiec*, s. 670.

¹¹⁹ A. Szweda, *Arcybiskup gnieźnieński Janusz Suchywilk jako protektor krewnych*, „Historia. Pismo Młodych Historyków”, t. 5, 1997, nr 2, s. 179–191.

¹²⁰ JdC, s. 699.

¹²¹ JdC, s. 718; A. Szweda, *W kręgu synowców*, s. 186–190.

w Kurzelowie¹²². Piszący z perspektywy członków kapituły katedralnej Jan z Czarnkowa potępiał tego typu proceder. Chyba jako karę boską za takie postępowanie postrzegał wydarzenia po śmierci Suchegowilka, gdy Piotr i Mikołaj nie chcieli oddać zamków kapitule i łupili dobra Kościoła gnieźnieńskiego¹²³.

Jaki był zakres kompetencji łowickich zarządców zamku? Brak informacji o obowiązkach i prerogatywach zarządców zamkowych dla XIV w. powoduje konieczność odniesienia się do ustaleń literatury związanych przede wszystkim z dobrami królewskimi i kościelnymi. Także i w tym przypadku baza źródłowa jest skąpa, a większość ustaleń badaczy wynika raczej z przeświadczenia o konieczności istnienia zarządu majątków monarszych, kościelnych i możnowładczych. Wpływ na to ma również wieloznaczność terminologii używanej w źródłach z epoki, a pochodzących z terenu Wielkopolski. Burgrabia w zamkach stanowiących własność królewską mógł zostać określony zarówno zarządca majątku monarszego, urzędnik reprezentujący w grodzie starostę generalnego (bez wątplenia mający zatem prerogatywy sędziowskie), jak i pomocnik tenutariusza niegrodowego¹²⁴. Trudno też tak naprawdę stwierdzić, jaki zakres kompetencji XIV-wiecznych burgrabiów ostał się w wiekach XV i XVI. Większość wniosków badaczy ma raczej charakter hipotez i opiera się na odnoszeniu do ówczesnej sytuacji rzeczywistości z tych lepiej oświetlonych źródłowo i poznanych stuleci. Na przykład Karol Nabiałek przypuszcza, powołując się na wcześniejsze ustalenia Franciszka Sikory, że burgrabia, prócz obowiązków natury *stricte* militarnej, był również zarządcą królewskiego majątku skupionego wokół zamku Olsztyn, a także sprawował w okręgu olsztyńskim sądownictwo, choć w innym miejscu dopuszcza możliwość istnienia w Olsztynie innych urzędników sprawujących wspomniane funkcje gospodarczą i sędziowską¹²⁵. O takich kompetencjach burgrabiego wspomina również Jacek Laberschek przy omawianiu urzędników zamku Czorsztyn czy klienteli Koziegłowskich h. Lis, chociaż w tym drugim wypadku autor skupia się głównie na XV stuleciu¹²⁶.

Czy tak samo było w przypadku zarządców zamków arcybiskupich? Wzmianki o jednoczesnym pełnieniu funkcji prokuratora i kierownika zamku mogą sugerować, że nie. Podobnie występowanie w Łowiczu „sędziego ubogich”, czy też po prostu: sędziego łowickiego, wskazywałoby na rozdział kompetencji sądowych, administracyjno-gospodarczych i militarnych między

¹²² J. Wroniszewski, *Nobiles Sandomirienses. Rody Dębnów, Janinów, Grzymałów, Doliwów i Powaków*, Kraków 2013, s. 102–103; Z. Pastwiński, *Jan z Czarnkowa*, s. 253–255.

¹²³ JdC, s. 718.

¹²⁴ A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 151, 262–265.

¹²⁵ K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 74–75, 105; zob. też A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 264.

¹²⁶ J. Laberschek, *Zamek Czorsztyn*, s. 60–62; tenże, *Klientela Koziegłowskich*, s. 64.

różnych urzędników. Jak wskazują przypadki dwóch prokuratorów-kasztelanów łowickich oraz wyraźne zaznaczenie przez Jana z Czarnkowa faktu, że Pełka z Garbowa był zarazem prokuratorem i kierownikiem (*gubernator*) czy zarządcą (*praefectus*) zamku uniejowskiego¹²⁷, niekiedy obowiązki te powierzano jednej osobie. Dzierśława z Iwna, rządzącego zamkiem łowickim, kronikarz prokuratorem nie nazywa. Przypomnieć trzeba również wspomniany w jego dziele kilka stron wcześniej przypadek prokuratora wolborskiego z 1383 r., który zarządzał kasztelanią wolborską, ale kasztelanem nazwany nie został.

Ciekawy jest również inny ustęp kroniki Jana z Czarnkowa, w którym autor wspomina, że Pełka z Garbowa pozostawił zamek uniejowski, najpewniej na czas wyjazdu prepozyta kurzelowskiego do Łęczycy (nie zostało to doprecyzowane, ale wynika z kontekstu), pod opieką swojego brata Bernarda z Garbowa¹²⁸. Trudno stwierdzić, czy i wcześniej Bernard miał jakieś związki z zamkiem w Uniejowie, np. był jego burgrabią w czasie, gdy jego brat pełnił obowiązki tamtejszego prokuratora, choć możliwość taka nie wydaje się nieprawdopodobna. Wzmianka jest interesująca przede wszystkim dlatego, że wskazuje na poświadczoną przykładami z późniejszych stuleci praktykę zastępstwa głównego urzędnika administracyjno-zamkowego jego zastępcą.

Przy definiowaniu zakresu kompetencji kasztelana łowickiego można wykorzystać wspomniany wcześniej dokument ugody między Florianem i Borysławem a Januszem Suchymwilkiem z 14 XII 1374 r. Synowie Dziwisza z Przewisk mieli zaprzestać wyrządzania szkód poddanym arcybiskupa. Jak zaznaczono jednak w dokumencie, gdyby dalej ciemniżyli tych poddanych, wtedy Dziwisz i Klemens, jako arbitrzy doprowadzający do porozumienia, mieli przyprowadzić Floriana i Borysława przed oblicze arcybiskupa lub kasztelana łowickiego Dzierżka, albo kogokolwiek innego, kto będzie zamiast Dzierśława piastował urząd kasztelana. Jeśliby jednak bracia nie zostali doprowadzeni przez Dziwisza i Klemensa, wtedy mieli oni zapłacić 50 grzywien monety polskiej arcybiskupowi lub właśnie kasztelanowi, niezależnie od tego, czy byłby nim Dzierżek, czy ktokolwiek inny¹²⁹.

Umieszczenie w dyspozycji ugody Dzierśława lub innej osoby, która w jego miejsce sprawowałaby godność kasztelana łowickiego bardziej niż z racji pełnionej funkcji było chyba rezultatem pochodzenia Suchegowilka i Dzierżka ze wspólnego rodu. Ugoda ta, choć dotycząca zaniechania napadów na poddanych arcybiskupich, zawarta została bowiem między przedstawicielami dwóch rodów: Janinów i Grzymałów¹³⁰. Wskazywać by na to mógł również końcowy dopisek w dokumencie, w którym zaznaczono,

¹²⁷ JdC, s. 694, 699.

¹²⁸ JdC, s. 699; J. Wroniszewski, *Nobiles Sandomirienses*, s. 102–103.

¹²⁹ KDW, 3, nr 1711.

¹³⁰ A. Szweđa, *Arcybiskup gnieźnieński*, s. 185.

że postanowienia tej ugody rozciągnięto jedynie na Janusza Suchegowilka, nie na jego następców¹³¹.

Próbując zatem poznać kompetencje osób tytułowanych w XIV w. kasztelanami łowickimi, napotykać na barierę źródłową, wynikającą z jednej strony zarówno ze stanu zachowania, jak i zawartości tych informacji, które szczęśliwie się ostały, z drugiej zaś z nieprecyzyjności używania terminów związanych z urzędnikami zarządu administracji lokalnej w terenie. Wydaje się jednak, że przynajmniej w przypadku dóbr stołowych arcybiskupów gnieźnieńskich w XIV w. nastąpił jakiś rozdział kompetencji pomiędzy trzy rodzaje urzędników: zarządzającego majątkiem i zbierającego opłaty prokuratora, rozsądzającego spory poddanych arcybiskupich sędziego, dbającego o bezpieczeństwo zamku i – zapewne – dóbr łowickich zarządcy zamkowego, tytułowanego kasztelanem łowickim. Z naciskiem podkreślić należy, że jest to hipoteza powstała na bazie zachowanych w XIV-wiecznych źródłach wzmianek dotyczących różnych obszarów kraju. Tak naprawdę jednak pewien zakres kompetencji można odnosić wyłącznie do rządców/włodarzy, o ile trafnie pojawiającym się we wzmiankowanych źródłach osobom z tym tytułem przypisuję jeden z polskich odpowiedników łacińskiego słowa *procurator*. Rozwiązanie takie jest jednak dość modelowe, choć z pewnością nie oddaje złożoności sytuacji w omawianym stuleciu. O tym, że kompetencje te mogły być dość płynne świadczy fakt łączenia przez jedną osobę funkcji prokuratora i zarządcy zamku. Z drugiej strony, wzmianki o prokuratorach specjalnych wysłannikach, którzy w imieniu arcybiskupa mieli sędzić poddanych arcybiskupich, a także informacje o dwóch sędziach łowickich (o ile nie doszło w tych wypadkach do jakiegoś zniekształcenia przekazów) każą się zastanowić, czy któraś z tych funkcji mogła być podporządkowana drugiej, czyli czy mielibyśmy do czynienia wtedy z pewną hierarchią urzędniczą, a sędzia łowicki byłby kimś na kształt podwładnego lub pomocnika prokuratora-rządcy? Chyba że wieloznaczność tego ostatniego terminu powodowałaby, że – mimo występowania *expressis verbis* w dokumentach związanych z sądownictwem prokuratora – zarówno wystawca, jak i odbiorca/odbiorcy pisma wiedzieli bądź domyślali się, że chodziło nie o zarządcę dóbr zbierającego opłaty, ale właśnie o sądowego przedstawiciela arcybiskupiego.

Wydaje się, że naszkicowany powyżej schemat zarządu dóbr kościelnych już w XV stuleciu mógł wyglądać nieco inaczej. Być może miało to związek z reformami administracyjnymi z końca XIV w., mającymi miejsce, przynajmniej w Małopolsce, po śmierci Kazimierza Wielkiego¹³². Reformy te

¹³¹ „Hec solummodo ad prefatum dominum Io[hannem] archiepiscopum extendi volumus, et non ad suos successores”; KDW, 3, nr 1711.

¹³² K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 120–122.

zaowocowały, jak się wydaje, przejęciem przez polskich biskupów wzorców administracyjnych z zarządu królewskiego, co skutkowało zarówno zmianą tytulatury urzędników arcybiskupich, jak również, być może, zmianą zakresu uprawnień tych osób. Nie była to na pewno jednorazowa zmiana, podjęta jakąś uchwałą administracyjną. Widać jednak, że w pochodzących z XV w. źródłach związanych z arcybiskupimi dobrami kościelnymi powoli zanika pojęcie prokuratora, zmienia się zakres pojęciowy terminu burgrabia, wreszcie pojawia się tytuł starosty na określenie najważniejszego przedstawiciela władzy biskupiej w terenie.

STAROSTOWIE ŁOWICCY (XV W. – 1531 R.)

W XV w. terminologia dotycząca urzędników zarządu lokalnego w dobrach stołowych arcybiskupów gnieźnieńskich wygląda na w miarę ustabilizowaną. W przypadku Łowicza najczęściej pojawiającą się nazwą na określenie głównego urzędnika arcybiskupiego na terenie dóbr łowickich był tytuł starosty (*capitaneus*).

Wydaje się, że termin ten został przejęty z administracji państwowej. Powstanie i rozwój urzędu starościńskiego badane są w literaturze przedmiotu od dawna, co zwalnia mnie z obowiązku szerszego przedstawienia tego zagadnienia¹.

Starostowie pojawili się na ziemiach polskich w okresie panowania w Polsce Przemysławów (od 1293 r.), po czym model administracji starościńskiej dostosowali na własny użytek Władysław Łokietek podczas przebudowywania struktur władzy w jednoczonym przez siebie królestwie oraz Kazimierz Wielki². Starostowie mieli szerokie kompetencje, gdyż zastępowali w terenie

¹ S. Kutrzeba, *Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV wieku*, Kraków 1903; A. Gąsiorowski, *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970; H. Suchojad, *Urząd starosty w Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku*, [w:] *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, red. W. Saletra, Kielce 2003, s. 27–40; ostatnio szersze spojrzenie na czeskie początki urzędu starościńskiego zob. T. Jurek, *Polska pod władzą obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 187–220. Przegląd najważniejszych poglądów i literatury zob.: J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle najnowszych badań*, Kraków 2001, s. 122–148; K. Nabiątek, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012, s. 17–18, przyp. 1–7. Dla terenów Nowej Marchii i Pomorza Zachodniego zob.: J. Wałachowicz, *Starostwo w zarządzie terytorialnym Marchiae Transoderanae do początków XV wieku*, CPH, t. 34, 1982, nr 2, s. 17–72; tenże, *Z zagadnień terminologii źródłowej i zarządu terytorialnego Rugii, Pomorza Zachodniego i Nowej Marchii w średniowieczu*, [w:] *Niemcy – Polska w średniowieczu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 14–16 XI 1983 roku*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1986, s. 237–246.

² W 1311 r. pojawia się starosta kujawski, w 1314 r. sieradzki, w 1315 r. łęczycki, w 1316 r. wielkopolski, od 1326 r. dobrzyński; S. Kutrzeba, *Starostowie*, s. 247–255; A. Gąsiorowski,

władcę. W zakres ich obowiązków wchodziło sądownictwo nad ogółem ludności, przyjmowanie rezygnacji ziemskich, dowodzenie wojskiem i zarząd majątkiem królewskim³. Prócz głównych przedstawicieli władzy królewskiej w danej dzielnicy, zwanych starostami generalnymi, funkcjonowali również starostowie nieco mniejszej rangi, związani z tworzonymi za Kazimierza Wielkiego okręgami zamkowymi, które później w różny sposób adaptowane i przebudowywane były przez Ludwika Andegaweńskiego i w początkach rządów Władysława Jagiełły⁴. Rezydowali oni w ważniejszych miastach królewskich, stanowiących w XV w. stolice powiatów ziemskich, a obszar ich działania ograniczał się do tych jednostek administracji terytorialnej, których centrami były miasta stanowiące główne miejsce funkcjonowania urzędu. Starostów takich nazywano w źródłach starostami grodowymi (*cum iurisdictione*).

Tytuł starościński przeszedł również na zarządców poszczególnych kluczy dóbr monarszych, tworzonych w czasach Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Zwano ich starostami niegrodowymi (*sine iurisdictione*) lub tenutariuszami. Używanie obu terminów wynikało zarówno z faktu ich kompetencji sądowych i administracyjnych wobec mieszkańców dóbr królewskich, jak i z zarządaniem dobrami monarszymi⁵. Nie mieli oni jednak prawa do sądownictwa nad szlachtą i ludźmi z dóbr prywatnych znajdujących się w powierzonym

---

Urzędnicy, s. 146; J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo*, s. 123. Starosta generalny na Rusi został poświadczony w 1352 r.; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 60–61. Na Mazowszu tytuł starosty pojawił się wraz z przejęciem ziemi płockiej przez Kazimierza Wielkiego w 1351 r., organizacja (czy może tytułatura) ta przejęta została przez księcia Siemowita III – w 1368 r. pojawiają się starostowie ziemscy, istniał też urząd starosty generalnego wladztw książąt mazowieckich; J. Senkowicz, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 33–34. Pewne różnice zauważalne są jedynie w Małopolsce, gdzie za ostatnich Piastów istniał urząd wielkorządcy krakowsko-sandomierskiego, choć i tam istniało kilka starostw niepodporządkowanych wielkorządcy; zmianę przyniosło dopiero panowanie Ludwika Andegaweńskiego; F. Sikora, *Wielkorządy krakowskie na przelomie XIV i XV wieku*, [w:] *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu – listopad 1993*, red. A. Gąsiorowski, R. Skowron, Kraków 1996, s. 101–139; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 61 i przyp. 5, s. 121.

³ A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 145–146; T. Jurek, *Polska pod władzą*, s. 197–202, 209, 219; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 60–64. Wprowadzenie tego rodzaju administracji przez Wacława II w Polsce oraz jej przejęcie przez ostatnich Piastów jest elementem szerszego procesu opierania administracji państwowo-terytorialnej na zarządzie domeny królewskiej; na ten temat zob. S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie wladztwo terytorialne a geneza spolecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996, s. 59–60.

⁴ J. Laberschek, *Bezpośrednie zaplecze gospodarcze zamków województwa krakowskiego do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Smółcha i in., Kraków 2008, s. 460–462.

⁵ A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 148, 152; tenże, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa–Poznań 1981, s. 6.

im okręgu, byli wyłącznie reprezentantami patrymonialnej władzy monarchy wobec mieszkańców miast i wsi wchodzących w skład domeny monarszej, podporządkowanych zamkowi⁶. Brak całościowych badań dla administracji państwa i dóbr królewskich w XIV w. oraz różnice, jakie obserwuje się dla najważniejszych dzielnic zjednoczonego Królestwa – Wielkopolski i Małopolski – nie pozwalają na jednoznacznie postawienie wniosków. Jednakże po dość pobieżnym przejrzeniu źródeł i literatury przedmiotu można dostrzec wzrost ilości wzmianek o starostach poszczególnych okręgów i dóbr mniej więcej od okresu panowania Ludwika Andegaweńskiego, a przede wszystkim od przełomu XIV i XV w. Dla Wielkopolski pojawianie się starostów grodowych i tenutariuszy rejestruje Antoni Gąsiorowski⁷. Dla Małopolski nie ma takich spisów, choć analizując dzieje poszczególnych starostw, można zauważyć tendencję do pojawiania się tak określanych zarządców zarówno w administracji państwowej, jak i dóbr królewskich⁸.

PIERWSZE WZMIANKI

Wzorce te na przełomie wieków XIV i XV przejęli polscy biskupi, przynajmniej jeśli chodzi o terminologię⁹. Pierwsze wzmianki o starostach poszczególnych dóbr kościelnych pojawiają się od 1400 r., gdy wspomniano

⁶ K. Nabiałek, *Obsada zamków monarszych w Królestwie Polskim na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej*, RH, t. 74, 2008, s. 119–120; A. Gąsiorowski, *Kolskie starostwo i kolscy starostowie w czasach jagiellońskich* [w:] *Królewskie miasto Koło. Studia w 650. rocznicę lokacji miasta*, red. I. Skierska, Koło 2012, s. 59–60.

⁷ A. Gąsiorowski, *Starostowie*, s. 12–13; tenże, *Urzędnicy*, s. 184–186, 189–190.

⁸ Przykładowo w 1395 r. bezpośrednio poświadczony został starosta szydlowiecki Piotr; F. Sikora, *Starostwo szydlowskie z jurysdykcją grodzką w latach 1394–1438*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 15, 2005, nr 2, s. 140. W 1399 r. jako starosta olsztyński poświadczony został Piotr Pieniążek; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 353–354. Pewne przesłanki o istnieniu starostów-tenutariuszy zawierają również dokumenty związane z zamkiem czorszyńskim już od 1393 r., choć tytuł starosty pojawia się tam w związku z Abrahamem Czarnym z Goszczyc w 1413 r.; J. Laberschek, *Zamek Czorsztyn i jego królewscy zarządcy w czasach jagiellońskich*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 21. Studia Historica”, t. 3, 2004, s. 60–62.

⁹ Pomijam tutaj biskupstwa wrocławskie i lubuskie, które rozwijały się pod większym wpływem wzorców organizacji administracyjnej biskupstw Rzeszy. Warto jednak wspomnieć, że tytuł starosty jako zawiadowcy całości dóbr biskupów lubuskich wzmiankowany był już w 1368 r., zarządcy poszczególnych kluczy pojawiali się zaś w źródłach głównie z określeniem *Amtmann* – dzierżawcy; A. Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 91. Także w przypadku dóbr biskupów wrocławskich organizacja starościńska pojawiała się wcześniej niż na ziemiach polskich. Starostowie Nysy, Głucholazów i Grodkowa podporządkowani byli landwójtowi całego księstwa otmuchowsko-nyskiego;

o Stoszu, staroście biskupów poznańskich w Dolsku i Krobi¹⁰, po czym ten sam tytuł pojawia się w przypadku innych dóbr kościelnych¹¹:

– dla dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego: Jan, starosta uniejowski – 10 III 1412 r.¹², Mikołaj, starosta żniński – 24 II i 18 VI 1413 r.¹³, Marcisz z Wrocimowic, starosta w Łowiczu – w 1414 r.¹⁴, Ninogniew (Ninota) z Kościerzyna i Suliszewic, starosta w Opatówku – w latach 1445–1447¹⁵;

– dla dóbr biskupstwa krakowskiego: Świętopełk z Zadusznik, starosta lipowiecki – w 1409 r.¹⁶, dla Bodzentyna wzmianka ogólna – 5 II 1412 r., starosta Mikołaj Grabowski – 29 IX 1417 r.¹⁷, 21 X 1412 r. dla Sławkowa¹⁸; Jacek Śmiłowski, starosta radłowski – w 1422 r.¹⁹;

– dla dóbr biskupstwa wrocławskiego: Jarosław z Jarogniewic, starosta w Raciążku – w 1417 r.²⁰, Wojciech Borzewicki, starosta wolborski – 11 IX 1425 r.²¹, Klemens z Krajewic we Włocławku – w 1430 r.²²;

– dla dóbr biskupstwa płockiego: Marcisz, starosta pułtuski – w 1421 r.²³, Marcin Struś w Wyszku – w latach 1452–1458²⁴;

E. Wólkiewicz, *Curia episcopalis. Organizacja rezydencji biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX wiek)*, red. M.R. Pauk, M. Saczyńska, Warszawa 2010, s. 90; też, *Pinguis pastor, oves macre. W kwestii organizacji dworu biskupa wrocławskiego Jodoka z Rožmberka (1456–1467)*, [w:] *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, red. D. Dvořáčková-Malá, J. Zelenka, Praha 2008, s. 369.

¹⁰ „Stiisz capitaneus in Dolszko et in Krobia districtuumque eorundem”; KDW, 6, nr 391.

¹¹ Mam tu na myśli wyłącznie termin *capitaneus*, o innych określeniach używanych na oznaczenie osób zarządzających dobrami kościelnymi w XV w. zob. w dalszej części pracy. Zaprezentowane wzmianki na pewno nie wyczerpują zagadnienia.

¹² AC, 1, nr 1490.

¹³ KDW, 5, nr 218; KDW, 7, nr 707.

¹⁴ AC, 1, nr 1522.

¹⁵ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 145; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Łódź 2013, s. 235.

¹⁶ F. Sikora, *Lipowiec*, [w:] SHGK, cz. 3, z. 3, Kraków 2000, s. 670.

¹⁷ KDKK, 2, nr 577, 582.

¹⁸ Tamże, nr 585.

¹⁹ Tamże, nr 609.

²⁰ J. Bieniak, *Powstanie miasta samorządowego – najstarsze lokacje miejskie*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1: *Od początków do 1918 roku*, red. J. Staszewski, Włocławek 1999, s. 113–114.

²¹ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses*, s. 233.

²² M. Morawski, *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933, s. 173; J. Pakulski, *Władze i społeczność miejska w dobie polokacyjnej (XIV–XV w.)*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1, s. 122–123.

²³ AGAD, *Acta terrestria et castrensia Varsoviensia*, 1, 4.

²⁴ K. Pacuski, *Dzieje osady i parafii w średniowieczu*, [w:] *Ecclesia Viscoviensis. Dzieje parafii św. Idziego w Wyszku*, red. Z. Morawski, M. Przytocka, Pułtusk 2006, s. 41.

– w przypadku dóbr biskupstwa lubuskiego znajdujących się w granicach Królestwa Polskiego: w Kazimierzu Biskupim w 1423 r. tenentariuszem był Jan z Lichenia²⁵, starostą zaś najprawdopodobniej w Opatowie w 1444 r. był Kasper Rosenhein²⁶.

Prócz starostów kościelnych na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej pojawiają się również burgrabiowie. Chociaż analiza kompetencji burgrabiów zaprezentowana zostanie w rozdziale piątym, to tu przedstawię moment, w którym po raz pierwszy pojawiają się oni w źródłach. Tak jak w przypadku starostów, miało to miejsce w początkach XV w.: Marcisz w Łowiczu (1411 r.)²⁷, Budek w Uniejowie (wspomniany 21 IX 1411 r.)²⁸, Jan w Opatówku (wspomniany 23 IX 1411 r.)²⁹, Mikołaj w Żninie (29 VI 1413 r.)³⁰ i Kamieniu (1413 r.)³¹. Poza tym o burgrabim wspomina się w 1402 r. we Włocławku³², w 1409 r. w Krobi³³, w 1417 o burgrabim bodzentyńskim Szczepanie ze Śniadka³⁴, w latach 1419–1423 wspomniany jest jako burgrabia Świętosław z Sarbkowa w Lipowcu³⁵, w 1427 r. w Kazimierzu Biskupim³⁶, a w 1442 r. mowa jest o Jaśku, burgrabim w Słupcy należącej do biskupów poznańskich³⁷.

Przegląd ten, daleki od kompletności, pokazuje jednak, że od początku XV w. w źródłach związanych z zamkami i dobrami kościelnymi pojawiają się osoby, których tytułatura jest analogiczna do tytułatury urzędników państwowych i tenentariuszy dóbr królewskich. Najwidoczniej w którymś momencie drugiej połowy czy ściślej ostatniej ćwierci XIV stulecia doszło do zmian przynajmniej w terminologii i nazywaniu urzędników związanych

---

²⁵ KDW, 8, nr 827, przyp. 5.

²⁶ KDW, 10, nr 1686; K. Górska-Gołaska, *Kazimierz Biskupi w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Kazimierza Biskupiego*, cz. 1: *Monografia*, red. Z. Chodyła, Kazimierz Biskupi–Konin 2001, s. 64.

²⁷ M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 281.

²⁸ AC, 1, nr 1451.

²⁹ AC, 1, nr 1458.

³⁰ KDW, 11, nr 1883.

³¹ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 3, wyd. J. Krzyżaniakowa, Warszawa 1935, s. 146. Trudno jednoznacznie określić, czy wspomniany 24 X 1408 r. burgrabia gnieźnieński Czesław z Łabiszyna był burgrabią arcybiskupim czy królewskim; AC, 1, nr 1434.

³² J. Pakulski, *Władze i społeczność*, s. 122.

³³ KDW, 5, nr 141.

³⁴ KDCK, 2, nr 577.

³⁵ F. Sikora, *Lipowiec*, s. 670. Pomiąłem pojawiającego się w 1337 r. burgrabiego, o którym wspominałem w rozdz. 3.

³⁶ Z. Górczak, *Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI wieku. Studium z dziejów wielkiej własności ziemskiej*, Poznań 2007, s. 292.

³⁷ KDW, 11, nr 2014.

z administracją lokalną dóbr stołowych biskupstw w Królestwie Polskim. Nie należy jednak oczekiwać, że była to zmiana natychmiastowa i całkowita, tj. że określenia *capitaneus* bądź *burgrabius* na stałe weszły do użytku kancelarii biskupich na określenie osób zarządzających dobrami i zamkami kościelnymi.

TERMINOLOGIA

Zmienność terminologii można zaobserwować już dla przytoczonych przykładów starostów i burgrabów. Przypadki z Łowicza (burgrabia Marcisz w 1411 r. i starosta Marcisz w 1414 r.) oraz Żnina (starosta Mikołaj i burgrabia Mikołaj w 1413 r.) każą się zastanowić, czy w tych sytuacjach nie chodziło o te same osoby, pełniące w gruncie rzeczy tę samą funkcję. Podobnie określano w pierwszej połowie XV w. osoby zarządzające zamkiem biskupów krakowskich w Lipowcu: Świętosław (Święszek) z Sarbkowa i Mikołaj z Nieprześni w latach 1419–1430 nazywani byli zarówno starostami, jak i burgrabiami³⁸. Być może zależało to od klucza, sytuacji i kontekstu, gdyż mamy również informacje o pełnieniu obu funkcji w jednym czasie przez różne osoby. W 1417 r. wspomina się o staroście bodzentyńskim Mikołaju Grabowskim i o tamtejszym burgrabim Szczepanie ze Śniadka³⁹. Rozdział taki istniał także w przypadku będącego własnością biskupów lubuskich Kazimierza Biskupiego, gdzie jako przedstawiciel tamtejszego zarządcy (*procurator*) Stanisława z Ostroroga burgrabią był Jan Sroka (od 1430, a może już 1427 r.)⁴⁰. Wydaje się, że od pewnego momentu terminologia ta się ustabilizowała, a określenia *capitaneus* i *burgrabius* w przeważającej części przypadków oznaczały osoby pełniące różne funkcje na terenie majątku kościelnego i zamku⁴¹.

Na oznaczenie zarządców dóbr stołowych używano jednak w XV–XVI w. także innych określeń. Równie popularnym, a może nawet i częściej występującym terminem był *tenutariusz* (*tenutarius*). Tak określano kanoników, którzy przejmowali zarząd nad dobrami w czasie wakansu na biskupstwie⁴². Tak też nazywano zarządców kluczy majątkowych podczas trwania pontyfikatu, choć i w tym wypadku nie ma jednej, ściśle przestrzeganej reguły. Nie-

³⁸ F. Sikora, *Lipowiec*, s. 670.

³⁹ KDKK, 2, nr 577.

⁴⁰ Z. Górczak, *Rozwój majątków*, s. 292.

⁴¹ Także A. Gąsiorowski zauważał przypadki zamiennego używania tych terminów w źródłach, związanych głównie z miastami i zamkami prywatnymi, choć odnotował również taki przypadek dla starostwa konińskiego; tenże, *Urządnicy*, s. 148 i przyp. 26, s. 152.

⁴² Ponieważ zajmowałem się nimi w rozdziale poświęconym centralnemu zarządowi dóbr, tutaj nie będą przedmiotem moich rozważań.

mniej jednak warto zauważyć, że w przypadku dóbr arcybiskupich częściej tenentariuszami nazywano osoby zarządzające kluczami sędziejowickim, łęgonickim czy piątkowskim, także skierniewickim, choć w późniejszym czasie i w stosunku do zawiadujących wspomnianymi kluczami zaczęto używać terminologii starościńskiej⁴³. Wszystkie wymienione klucze dóbr były ważne, jednak nie stanowiły na pewno takiego źródła dochodu jak klucze łowicki, uniejowski czy żniński (później też skierniewicki). Czy wiązało się to z rozbudową lub przebudową struktur administracji lokalnej, czy przenoszeniem uzusu kancelaryjnego z zarządców ważniejszych kluczy na te mniej ważne? Przypuszczać można, że oba wspomniane czynniki miały wpływ na ten proces.

W literaturze przedmiotu dominuje pogląd, że starostami nazywano zarządców kluczy, których centrum stanowił zamek. Nie jest to twierdzenie błędne, ale też nie do końca precyzyjne⁴⁴. Teza ta w przypadku dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego jest adekwatna jedynie dla Łowicza i Uniejowa. Starostami nazywano jednak również zarządców żnińskich i to jeszcze przed zakupieniem w 1420 r. przez Mikołaja Trąbę zamku w Wenecji k. Żnina⁴⁵. W Skierniewicach znajdował się dwór arcybiskupi (podobnie zresztą jak w Żninie), a jednak i tam, wraz z upływem czasu, tamtejszych tenentariuszy częściej zaczęto nazywać starostami. Zachowała się nawet informacja o staroście piątkowskim, jak się wydaje z początku lat 80. XV w.⁴⁶ Można podać również inny przykład. Najwcześniejsze i niewzbudzające wątpliwości znane mi wzmianki o staroście (*capitaenus*) kamieńskim pochodzą dopiero z 1512 r., z dokumentu ustanawiającego archidiaconat kamieński⁴⁷ i z inwentarza dóbr kamieńskich⁴⁸, choć wiek wcześniej pojawiał się burgrabia zamku

⁴³ We wzmiance z 1512 r. wspomniano o staroście piątkowskim w czasie po śmierci Jakuba z Sienna (VB, s. 212), choć w 1450 r. wspomniano jeszcze tenentariusza (VB, s. 200). Z kolei w 1555 r. starostą klucza sędziejowickiego został nazwany Krzysztof Dunin, starosta inowrocławski (VB, s. 720).

⁴⁴ S. Ingot, *Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Lwów 1927, s. 90; Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999, s. 46. Problem ten zauważył A. Tomczak, *Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964, s. 35.

⁴⁵ Od tego momentu często, choć nie zawsze, zarząd nad Żninem i Wenecją powierzano jednej osobie, np. w 1437 r. zamek i miasto przejął Wojciech Kot z Dębna (KDW, 11, nr 2006), a w latach 1443–1447 starostą żnińskim i weneckim był Mikołaj z Jordanowic; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 180.

⁴⁶ VB, s. 212.

⁴⁷ *Visitatio archidiaconatus Camenensis Andrea de Leszno Leszczyński archiepiscopo a. 1652 et 1653 facta*, oprac. P. Panke, Toruń 1907 (Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 11), s. 3.

⁴⁸ VB, s. 322, przyp. 2, s. 325–326.

Kamień⁴⁹. W przypadku Opatówka, w którym również znajdował się zamek arcybiskupi, tamtejszych zarządców raz określa się mianem tenutariuszy, a raz starosty⁵⁰, w inwentarzu zaś pojawia się głównie tytuł burgrabiego opatóweckiego⁵¹. Brak konsekwencji, podobnie jak w wypadku Opatówka, powodował, że często można spotkać się z różnymi określeniami ludzi sprawujących te same funkcje. Należy o tym pamiętać, badając struktury zarządu dóbr stołowych polskich biskupstw.

Być może wpływ na terminologię w odniesieniu do osób zarządzających majątkiem biskupim miał sposób przekazania funkcji danej osobie. Antoni Gąsiorowski przedstawił różnicę znaczeniową między określeniem *capitaneus* a *tenutarius*, odnoszącą się do królewskich starostów niegrodowych. W średniowieczu termin *capitaneus* miał odnosić się do kompetencji administracyjnych i sądowniczych starosty wobec ludności poddanej królowi, *tenutarius* zaś związany był z zarządem dóbr królewskich⁵². Izabela Skierska z kolei czyniła rozróżnienie na zarządców (prokuratorów) i dzierżawców (tenutariuszy)⁵³.

Wydaje się ponadto, że terminologia różnić się mogła w zależności od danego biskupstwa. W przypadku większości dóbr biskupów poznańskich praktycznie przez cały XV w. używano określeń *tenutarius*, *procurator* etc.⁵⁴ Czasami używano kilku określeń, najczęściej używanym zwrotem był chyba

⁴⁹ W zeznaniach złożonych w Budzie arbitrom sporu polsko-krzyżackiego burgrabiego kamieńskiego Jerzego z Bielic określono również terminem *castellanus*; *Lites ac res gestae*, t. 3, s. 151. W 1413 r. opisano go również jako *houptman* *czu* *Camona*; jednak trudno stwierdzić jednoznacznie, czy to niemieckie określenie odnosiło się do starosty – zarządzającego całością dóbr pomorskich arcybiskupstwa, czy może do burgrabiego, podkreślając jego ścisły związek z zamkiem kamieńskim; A. Szweda, *Na polsko-krzyżackim pograniczu. Działalność starosty nakielskiego Jaroslawa z Ivna (1413–1423)*, RH, t. 69, 2003, s. 120. Na to, że Jerzy z Bielic był urzędnikiem arcybiskupim, a nie kasztelanem kamieńskim związanym z państwowymi urzędami ziemskimi, wskazuje fakt, iż w tym czasie kasztelanem kamieńskim był Wojciech z Szaradowa; UrzWlkp, nr 246, s. 128.

⁵⁰ Janusz z Czarnicy, starosta zamku Opatówek w 1433 r. (A.Cap B14, k. 147v; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281); Dzierśław z Graboszewa, tenutariusz w 1439 r. (KDW, 10, nr 1480); wspomniany w 1443 r., ale być może będący starostą i gubernatorem dóbr już wcześniej Jan z Lubiatowa (tamże, nr 1603).

⁵¹ Może wiązało się to z faktem, że głównymi zarządcami dóbr opatóweckich (tenutariuszami lub starostami) byli duchowni, przede wszystkim oficjałowie kaliscy; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, CPH, t. 47, 1995, nr 1–2, s. 100; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 233.

⁵² A. Gąsiorowski, *Starostowie*, s. 6.

⁵³ I. Skierska, *Ad fratres et nepotes secundum carnem totus intensus. Późnośredniowieczny biskup polski wśród krewnych*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Szytlic i in., Pelplin 2013, s. 248.

⁵⁴ Tamże; J. Luciński, *Buk – klucz, dwór, folwark*, [w:] SHGP, cz. 1, Wrocław 1982, s. 144.

*capitaneus seu tenutarius*⁵⁵. Można spotkać jednak jeszcze inne próby używania dwóch terminów jako synonimów tego samego urzędu (dla różnych dóbr polskich biskupstw), np. *capitaneus seu gubernator*⁵⁶, *capitaneus seu włodarius*⁵⁷, *factor seu tenutarius*⁵⁸, a nawet *castellanus et capitaneus*⁵⁹. W źródłach można spotkać się z jeszcze innymi określeniami na zarządców dóbr i zamków kościelnych. Jednakże terminy takie jak *senior*⁶⁰ czy *factor*⁶¹ pojawiają się stosunkowo rzadko, najczęściej chyba *gubernator*⁶², znany już w XIV w.

Zachowała się ponadto terminologia używana na oznaczenie zarządców majątków głównie w XIV stuleciu. Jeszcze w pierwszym dziesięcioleciu XV w. (1406 r.) wspomina się o znińskim prokuratorze Miroszku (Mirosławie?)⁶³, który w marcu 1412 r. określony został również jako *olim tenutarius zniński*⁶⁴. Dłużej i częściej, jak się wydaje, tytuł ten pojawiał się w biskupstwie krakowskim, choć ograniczony chyba do wybranych kluczy dóbr tegoż biskupstwa: lełowskiego, radłowskiego, uszewskiego, kunowskiego i złockiego (w tym ostatnim przypadku jeszcze w drugiej połowie XV stulecia)⁶⁵. Zbyszko Górczak rozróżniał urząd prokuratora biskupiego od innych funkcji administracji majątkowej biskupstwa krakowskiego, choć do ich kompetencji zaliczył te same w większości prerogatywy, jakimi dysponowali starostowie i włodarze⁶⁶. Również dobra biskupów poznańskich:

⁵⁵ W 1457 r. przy założeniu miasta w Skierniewicach (W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939, s. 399), w 1482 r. w Krobi (G. Rutkowska, *Krobia – klucz dóbr, folwark i zamek (dwór)*, [w:] SHGP, cz. 2, Wrocław–Poznań 1988–1992, s. 458). Podobnie w dobrach królewskich: w 1502 r. „tenutarius alias capitaneus Biecensis”; MK 17, f. 335; zob. też A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 148.

⁵⁶ W 1433 r. w Łowiczu (ZWD, nr 5, s. 306) czy w czasie spisowania *Liber beneficiorum* (ŁLB, 2, s. 238–239, 241–244).

⁵⁷ W Sławkowie w 1412 r.; KDKK, 2, nr 585.

⁵⁸ W 1482 r. w Buku; J. Luciński, *Buk*, s. 144.

⁵⁹ W Łowiczu: 3 II 1468 r. (BP, 7, nr 526); 7 IV 1491 r. (ZWD, nr 10, s. 329).

⁶⁰ Tak w latach 1411 i 1424–1425 w Dolsku biskupów poznańskich; J. Luciński, *Dolsk – klucz, dwór, folwark*, [w:] SHGP, cz. 1, Wrocław 1982–1987, s. 384.

⁶¹ Tak 27 V 1503 r. określono zarządców zamku uniejowskiego; MRPS, 3, nr 785.

⁶² *Statuta capitulorum Gneznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiatatum Varsoviensis et Lancienciensis*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1896 (Archiwum Komisji Prawniczej, 5), s. 472–473.

⁶³ KDW, 5, nr 105.

⁶⁴ A.Cap B14, k. 30v.

⁶⁵ Włodarz lełowski w latach 1393–1397 i później (J. Laberschek, *Lelów – klucz majątkowy*, [w:] SHGK, cz. 3, z. 3, s. 517), radłowski w latach 1403, 1411 (ZDM, 1, nr 244, 287), uszewski w 1411 r. (tamże, nr 287), kunowski w 1412 r. (KDKK, 2, nr 538), złocki w latach 1461 i 1466 (MRPS, 1, nr 572; KDM, 5, nr 487, 721). Wypada zauważyć, że klucz lełowski był kluczem dziesięcinnym, a tamtejszych włodarzy nazywano niekiedy jednocześnie sprzedawcami lub kolektorami dziesięcin; J. Laberschek, *Lelów*.

⁶⁶ Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 48.

Buk, Dolsk i Pczew⁶⁷ w XV w. miały swoich prokuratorów, choć wzmianki te ograniczają się głównie do lat 20. tego stulecia. Niemniej jednak jeszcze w 1496 r. wspomniano o Piotrze, faktorze, tzn. prokuratorze klucza, czyli dworu biskupiego poznańskiego⁶⁸. Rządca pojawił się też w 1448 r. w należącem do biskupów płockich Wyszkanie⁶⁹. Przez cały XV i na początku XVI w. prokuratorem bądź włodarzem określano zarządcę dóbr pomorskich biskupstwa wrocławskiego, rezydującego w głównym ośrodku tamtejszych majątków – Subkowach⁷⁰. Także w przypadku biskupstwa wrocławskiego zarządców kluczy nazywano prokuratorami⁷¹, choć na ile wpływ na to miały wzorce z Zachodu i Czech, a na ile nieprecyzyjność terminologiczna, trudno odpowiedzieć bez pogłębionych badań nad zarządaniem dobrami wrocławskich ordynariuszy w XV w.⁷²

Starostów łowickich w XV w. konsekwentnie określano łacińskim terminem *capitaneus*, aczkolwiek jeszcze w 1460 r. kapituła gnieźnieńska wyrażała zgodę na nadanie młyna w Urzeczcu i dziesięciny snopowej z Maurzyc dla Dobiesława Żurawskiego, starosty łowickiego, określonego w zapisce tylko jako *tenutarius*⁷³.

GEOGRAFICZNY ZAKRES WŁADZY

Starostowie łowiccy zawiadywali terytorium określanym w źródłach z XIV i XV w. przede wszystkim jako *districtus Loviciensis*. Terminu tego używano na oznaczenie dóbr łowickich zarówno w kancelarii arcybiskupów na

⁶⁷ Tacy wzmiankowani dla Buku w latach 1403, 1409–1410, 1418; J. Luciński, *Buk*, s. 144. W 1420 r. jako *procurator* pczewski wystąpił Wincenty Furman; I. Skierska, *Pczew – klucz dóbr*, [w:] SHGP, cz. 3, Poznań 1993–1999, s. 624. W latach 1424–1425 wzmiankowany prokurator dolski, choć wcześniej kilka wzmianek o starostach tamże; J. Luciński, *Dolsk*, s. 384.

⁶⁸ „[...] nobilis domini Petri factoris seu procuratoris clavis seu curie episcopalis Poznan”; AC, 2, nr 1516.

⁶⁹ K. Pacuski, *Dzieje osady*, s. 41.

⁷⁰ A. Tomczak, *Kancelaria biskupów*, s. 34–35. Byli oni jednak naprzemiennie nazywani również starostami.

⁷¹ E. Wólkiewicz, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. L. Bobková, J. Konvičná, Praha 2007 (Korunní země v dějinách českého státu, 3), s. 305; taż, *Curia episcopalis*, s. 106.

⁷² Wiadomo, że reformy sposobu zarządu terytorialnego biskupstwa wrocławskiego przeprowadził biskup Jodok z Rožmberka na początku lat 60. XV w.; zob. E. Wólkiewicz, *Rezydencja*, s. 306.

⁷³ A.Cap B15, k. 138v.

wewnętrzny użytek⁷⁴, jak i w dyplomatyce państwowej⁷⁵. Miał on dość szerokie znaczenie, które mogło zmieniać się wraz z upływem czasu i zależnie od okoliczności. Mógł on oznaczać okręg sądowy z centrum w mieście rządzącym się prawem niemieckim. Powstawanie dystryktów było wynikiem prowadzenia akcji kolonizacyjnej na prawie niemieckim. Wyparły one XIII-wieczną organizację kasztelańską i nie były raczej jej rozwinięciem, nie stanowiły kontynuacji terytorialnej dawnych kasztelanii. Nie można jednak wykluczyć posłużenia się podwalinami dawniejszej organizacji państwowej przy ustalaniu zasięgu nowych form administracji. Często jednak *districtus* oznaczał po prostu jakiś region, okręg lub klucz majątkowy⁷⁶. Od końca XIV w. terminem tym określano powiat, czyli państwową jednostkę administracyjną niższego rzędu, wchodzącą w skład ziemi lub województwa⁷⁷. Wydaje się, że w pojęciu tym używanym względem dóbr łowickich zawarto zarówno charakter majątkowy (jednolitość własnościowa wsi zgrupowanych w rejonie Łowicza), jak i sądowniczy (jurysdykcja wobec poddanych arcybiskupich). Wskazywać na to może również korzystanie z innych, używanych głównie jako synonimy określeń, takich jak: *castellania*⁷⁸,

⁷⁴ W najstarszym zachowanym dokumencie związanym z lokacją wsi w interesującym nas rejonie, lokacji wsi Janisławice z 1330 r., lokalizację tę określono jako „in Loviciensis districtu”; 16ND, nr 5 = VB, s. 173. Inne przywileje lokacyjne lub sołeckie z XIV stulecia: 16ND, nr 7, 11; 44ND, nr 9, 11–14, 16, 19, 21–23, 25, 28–29, 31, 33–34, 37–42, 44; J16, nr 3–5, 10–11; VB, s. 40, 70, 102 i in. Termin ten nie wyszedł z użytku w XV i XVI w.; KDW, 5, nr 398; ZWD, nr 5, s. 305; VB, s. 29, 58, 84, 95, 98, 105 i in.

⁷⁵ Najstarsza wzmianka pochodzi z przywileju księcia płockiego Bolesława w 1286 r.; KDW, 1, nr 565. Tak też określił dobra łowickie Kazimierz Wielki w przywileju dla Jarosława Bogorii w 1357 r. i w wydanym rok później rozstrzygnięciu w sprawie między arcybiskupem a Siemowitem III; KDW, 3, nr 1354, 1382. Nazwy *districtus* użył również sam Siemowit III w ugodzie z 1359 r.; tamże, nr 1404. Także Jarosław Bogoria w 1374 r. dobra łowickie nazwał dystryktem; tamże, nr 1697; zob. też zadośćuczynienie Siemowita III za szkody tam wyrządzone; tamże, nr 1700. Podobnie Ludwik Andegaweński, łagodząc spory między arcybiskupem Sychymwilkiem a Siemowitem IV; tamże, nr 1765–1766.

⁷⁶ W tym ostatnim znaczeniu – klucza majątkowego – pojawiały się również dystrykty uniejowski (od 1384 r. – J16, nr 6–8) i grzegorzewski (w 1388 r. – J16, nr 12).

⁷⁷ A. Gąsiorowski, „*Districtus*” w *Wielkopolsce początków XIV wieku (Z zagadnień zarządu terytorialnego Polski średniowiecznej)*, RH, t. 32, 1966, s. 181–186, 190–191; S. Gawlas, *Polityka wewnętrzna Przemysła II a mechanizmy społecznych dążeń i konfliktów w Wielkopolsce jego czasów*, [w:] *Przemysł II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, red. J. Krzyżaniakowa, Poznań 1997, s. 79; por. dla Śląska: M.R. Pauk, E. Wólkiewicz, *Struktury administracyjne Śląska jako czynnik spójności prawnoustrojowej (XII–XV w.)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 68, 2012, nr 4, s. 70–71.

⁷⁸ Najwcześniej określenie to pojawiło się w 1242 r.; KDW, 1, nr 234; ponadto KDW, 2, nr 791. Tego terminu wobec dóbr łowickich oraz wólborskich biskupów włocławskich używał Jan z Czarnkowa; JdC, s. 746. W XV i XVI w. termin ten nie wyszedł

*clavis*⁷⁹, *territorium*⁸⁰ lub *tenuta*⁸¹. Pojawiały się one w źródłach rzadziej, ale bywały w użyciu, zazwyczaj wykorzystywane zamiennie z terminem *districtus*. Czasem zdarzało się występowanie wymienionych dwóch terminów w jednym dokumencie⁸².

Wydaje się, że o ile w XIV w. władza terytorialna prokuratorów łowickich mogła rozciągać się na całość dóbr stołowych zlokalizowanych w rejonie Łowicza i Skierniewic, o tyle już w XV w. starostowie zarządzali mniejszym terytorium. W którymś momencie doszło najprawdopodobniej do wydzielenia z okręgu łowickiego osobnej części z centrum w Skierniewicach. Najwcześniejsze wzmianki dotyczące interesującego tematu związane są z odrębnością terytorialną. Podkreślają to nazwy *districtus*, *tenuta* lub *territorium Squiernyewiczensis*. Już w 1388 r. użyto określenia *districtus Squiernyewiczensis* na oznaczenie przynależności wsi Słupia⁸³. Mniej więcej od lat 40. XV w. już chyba trwale wyodrębniano terytorium skierniewickie i odróżniano je od okręgu łowickiego⁸⁴. W pewien sposób wskazuje na to wzmianka z dokumentu Jana Gruszczyńskiego z 1465 r., w którym arcybiskup przekazał erygowanemu

---

z użycia, a w inwentarzu z 1512 r. dobra łowickie nazwano wprost kasztelanią; VB, s. 1. Inne przykłady używania określenia *castellania* zob. tamże, s. 3, przyp. 9, s. 59, 63 (dok. z 1441 r.), 74 (1507 r.), 90 (1445 r.), 99 (1507 r.), 127 (1455 r.), 132 (1468 r.); ŁLB, 2, s. 238–244. Tak jeszcze w 1543 r.; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 411, 523 (1516 r.).

⁷⁹ VB, s. 16, 20, 106, 120, przyp. 2; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 410. Jednak na początku XVI w. należy chyba rozróżnić ogół dóbr skupionych wokół Łowicza od klucza łowickiego, zwanego też kluczem przyzamkowym (*clavis subcastrens* – VB, s. 22), który w momencie spisywania inwentarza w latach 1511–1512 obejmował 23 wsie; J. Topolski, *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII w.*, Poznań 1955, s. 38–39.

⁸⁰ Od 1345 r., przeważnie właśnie w XIV w. (44ND, nr 2–3, 7–8, 10, 14; VB, s. 54, 57, 65, 82), ale czasem również w XVI w. (VB, s. 91, 97, 120, 185).

⁸¹ Rzadko w XVI w.; VB, s. 197.

⁸² Tak np. w przypadku lokacji wsi Bogoria w 1353 r., gdzie w jednym dokumencie użyto określeń *districtus* i *territorio*; 44ND, nr 14. W ciekawy sposób oznaczono dobra łowickie w 1463 r. jako „castellania tenute Lovicensis”; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 320, przyp. 2.

⁸³ J16, nr 14; ponadto VB, s. 16, 134, 151, 157, 161. Zdarzało się jednak, że wsie położone bliżej Skierniewic niż Łowicza określano mimo wszystko jako zlokalizowane „in districtu Lovicensis” (tak w czasach Mikołaja Trąby odnośnie do położenia Sierakowic i w 1449 r. – Makowa, na początku XVI w. wchodzących w skład klucza skierniewickiego; VB, s. 149, 151).

⁸⁴ *Tenuta* była w użyciu już od drugiego dziesięciolecia XV w., pierwszy raz na początku 1412 r. (AC, 1, nr 1484, 1495), później, przynajmniej w źródłach związanych z kapitułą gnieźnieńską, konsekwentnie odróżniano tenutę skierniewicką od łowickiej, czasem nazywając ją też kluczem; AC, 1, 1708, 1953, 1959, 2227, 2599, 2760, 2857, 2867, 2882, 2886; zob. też VB, s. 141, 143, 151, 157, 161, 177, 183192; ŁLB, 2, s. 278.

przez siebie ołtarzowi w kolegiacie łowickiej dziesięciny zbożowe i Iniane ze wsi Płyćwia, znajdującej się „in districtu Loviciensis et tenuta Squirnyeviensis”⁸⁵. W terytorialnym zakresie działania urzędników łowickich mieściły się zatem przypuszczalnie wymienione na początku XVI w.: klucz łowicki (przyzamkowy) oraz tenuty: zduńska, kompińska i chruślińska, prokuracja łyszkowicka, starostowie skierniewiccy działali zaś na terenie klucza skierniewickiego i prokuracji mnichowskiej i słupskiej⁸⁶. Podział terytorialny między zarządcami rezydującymi w obu miastach arcybiskupich na początku XVI w. odpowiadał podziałom administracji państwowej w tym okresie: granica między obydwoma okręgami wiodła mniej więcej na granicy ziem sochaczewskiej i rawskiej w woj. rawskim⁸⁷.

URZĘDNIKY SKIERNIEWICCY

Z pierwszej połowy XV w. pochodzą również informacje o odrębnych urzędnikach skierniewickich. Pierwszy znany tenutariusz skierniewicki sprawował swój urząd w czasach Wincentego Kota. Był nim Bogusław (Bogusz) z Kijaszkowa, podstoli dobrzyński (wspomniany jako *olim tenutarius* w dokumencie Wincentego Kota z 1447 r.)⁸⁸. Od tego czasu w źródłach pojawiały się zarówno formularzowe wzmianki o tenutariuszu⁸⁹, jak i bezpośrednie informacje o pełniących urzędy skierniewicze osobach. Hierarchia urzędnicza była, jak się wydaje, analogiczna do istniejącej w Łowiczu czy innych kluczach majątkowych arcybiskupstwa.

Po Boguszu z Kijaszkowa tenutariuszami lub starostami skierniewickimi byli: Adam z Mchów w 1448 r.⁹⁰, w czasach Władysława Oporowskiego kanonik poznański Jan z Twardowa⁹¹, Jakub z Dębna w 1457 r.⁹², Mikołaj

---

⁸⁵ ZWD, nr 8, s. 318. W 1492 r. wieś tę określono już tylko jako leżącą w tencie skierniewickiej; ZWD, nr 11, s. 333–334. Za takim rozdziałem może przemawiać analogiczny przypadek związany z kluczem żnińskim, który określono jako „in districtu et tenuta Snetnensi sitam”; BP, 6, nr 378.

⁸⁶ VB, s. V.

⁸⁷ Zob. *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 1: *Mapa, plany*, red. W. Pałucki, Warszawa 1973.

⁸⁸ VB, s. 148; S. Hain, *Wincenty Kot, prymas polski 1436–1448*, Poznań 1948, s. 101; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006, s. 492; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 158, 180.

⁸⁹ VB, s. 161 (1456 r.).

⁹⁰ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 177.

⁹¹ Tamże, s. 184.

⁹² Korytkowski, *Pralaci*, t. 1, s. 45 przyp. 4; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 400; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 189.

z Dobrzelina w 1477 r.⁹³, Mikołaj Borzymowski w 1485 r.⁹⁴, w 1511 r. klucz skierniewicki dzierżył Jarosław Łaski⁹⁵, a Andrzej Radziejowski w 1516 i na początku 1517 r.⁹⁶

Burgrabiowie skierniewiccy: Szczepan Ossowski ok. 1512 r.⁹⁷, Mikołaj z Krośni, potem także z Gołaszowa, wspomniany jako skierniewicki burgrabia już w 1507 r., a także w 1518 i 1526 r.⁹⁸

Sędziowie skierniewiccy: Maciej z Szamowa (?) w 1485 r.⁹⁹, Andrzej z Nadolnej w latach 1512–1517¹⁰⁰.

Poborcą w Skierniewicach był w 1484 i 1489 r. Stanisław Szamowski¹⁰¹, w 1517 r. zaś bliżej nieznany Kurdwanowski¹⁰².

CHARAKTER NADANIA – „DO WIERNYCH RĄK”, ARENDA, ZASTAW?

Wraz z objęciem tronu arcybiskupiego przez nowego ordynariusza praktycznie zawsze następowała wymiana aparatu administracyjnego związanego z poprzednim arcybiskupem. Starostowie i tenutariusze przejmowali zamki i klucze majątkowe arcybiskupstwa po wyborze nowego hierarchy i objęciu przez niego władzy. Na jakich warunkach starostowie obejmowali w zarząd zamki i dobra z nimi związane?

Na wstępie wypada skrótkowo pokazać, w jaki sposób w XV i XVI w. przekazywano starostwa i tenuty królewskie, a wraz z nimi zamki, tam gdzie się one znajdowały. Było kilka rozwiązań. Rozróżniano oddanie starostwa *ad fidelem manus* – „do wiernych rąk”, wydzierżawiano, oddawano w dożywocie lub zastawiano. Wielość możliwości przekazywania tenut przyczyniała się do różnic w partycypowaniu w dochodach pochodzących z majątku, wpływała także na czas dzierżenia zamku i dóbr. Zarządzający na zasadzie wierności mieli wyznaczoną roczną pensję i mogli zostać odwołani przez monarchę,

⁹³ A.Cap B5, k. 14v.

⁹⁴ Dypl. gn., sygn. 1212; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta*, s. 438, 617–618.

⁹⁵ VB, s. 134.

⁹⁶ A.Cap B5, k. 88r, 93v; H. Zeissberg, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesen (1510–1531) und sein Testament*, Wien 1874, s. 156; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 503.

⁹⁷ VB, s. 146.

⁹⁸ A.Cap B5, k. 82r; MK 39, s. 776; MRPS, 4/2, nr 14542; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, K. Pacuski, do druku przyg. M. Piber-Zbieranowska, A. Salina, red. T. Jurek, Warszawa 2013, s. 71, 122–123.

⁹⁹ Dypl. gn., sygn. 1212.

¹⁰⁰ VB, s. 146, 190, przyp. 10.

¹⁰¹ AA3, k. 51v; AC, 2, nr 685.

¹⁰² H. Zeissberg, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesen*, s. 156.

a ewentualne dalsze zarządzanie majątkiem po śmierci króla zależało od woli nowego władcy. Dzierżawca tenuty przekazywał skarbowi królewskiemu określoną w kontrakcie dzierżawy sumę, część pieniędzy wydatkował na utrzymanie i koszty zarządu, a to, co pozostało z dochodów przechodziło dla dzierżawcy. Nadanie dożywotnie określało długość posiadania danych dóbr, choć istniała możliwość rezygnacji piastującego urząd, całość dochodów z tenuty należała zaś do tenutariusza. Oddanie pod zastaw starostwa zazwyczaj trwało do momentu wykupienia się dłużnika (w tym wypadku władcy) z zastawionej na starostwie sumy. Często dochodziło do dziedziczenia starostwa lub tenuty, gdy w wyniku śmierci zastawnika nadal pozostawały jakieś sumy do spłacenia – wtedy zarząd przejmowali dziedzice zmarłego¹⁰³. Antoni Gąsiorowski ukazał, że królewskie starostwa niegrodowe w XV w. mogły być przekazywane wyłącznie w drodze zastawu dóbr¹⁰⁴.

Oczywiście zamki nie stanowiły centrów administracyjnych we wszystkich tenutach królewskich, zwłaszcza w przypadku starostw niegrodowych. Jednak tam, gdzie tak było także zamek przechodził pod kierownictwo nowego starosty. Przykładem może być przekazanie przez Kazimierza Jagiellończyka starostwa sochaczewskiego Andrzejowi z Kozłowa w 1476 r. Otrzymał on w zarząd „castrum Schochaczowiensem ac omnes villas et opida ad idem ex antiquo pertinentes”. W dalszej części dokumentu określono uposażenie starosty oraz zastrzeżono, że z części dochodów ze starostwa ma wykonywać niezbędne prace na zamku oraz utrzymywać załogę zamkową o określonej wielkości¹⁰⁵. Zarządcą zamku zostawał zatem ten, komu powierzono starostwo.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy system dzierżawienia oraz zastawiania zamków i dóbr kościelnych był praktykowany w przypadku biskupstw znajdujących się w granicach Królestwa Polskiego¹⁰⁶. Izabela Skierska wyraziła

¹⁰³ J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, KH, t. 23, 1909, s. 12–20; A. Gąsiorowski, *Urządnicy*, s. 155; P. Guzowski, *Klienci czy wierzycciele? Nie tylko o ekonomicznym wymiarze zastawu dóbr królewskich w pierwszej połowie XV wieku*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 68–69.

¹⁰⁴ A. Gąsiorowski, *Starostowie*, s. 13, 20–22.

¹⁰⁵ MK 12, k. 232v–233r; reg.: MRPS, 1, nr 1374; zob. też K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 318.

¹⁰⁶ Dzierżawa była praktykowana w przypadku zamków biskupstwa wrocławskiego, choć trzeba pamiętać o świeckim charakterze niezależnego księstwa otmuchowsko-nyskiego tamtejszych ordynariuszy; E. Wólkiewicz, *Biskup, zamek i szlachta. Stosunki w służbie biskupów wrocławskich*, [w:] *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 204. Swoje dobra zastawiali też biskupi ołomunieccy, choć należy podkreślić, że zastawy XV-wieczne wynikały głównie z katastrofalnej sytuacji finansowej biskupstwa po wojnach husyckich; T. Baletka, *Olomoucké biskupství*

przypuszczenie, że tenuty kościelne w XV w. mogły być przekazywane w dzierżawę lub jako zastaw, podobnie jak królewszczyzny. Podobnie uważali i inni badacze zajmujący się problemem dóbr kościelnych, nie wyrażając jednak żadnych wątpliwości w tym względzie¹⁰⁷. Izabela Skierska zauważyła jednak dwa podstawowe problemy, które nie pozwalają na zadowalające rozstrzygnięcie tej kwestii: brak zachowanych kontraktów dzierżawnych z XV w. oraz brak informacji o warunkach przejęcia tenuty czy zamku w momencie poświęcenia ich otrzymania, np. w przysięgach starostów i tenentariuszy¹⁰⁸, choć wspomina się w nich o przejęciu zamku i dóbr „in gubernacione et tenutam”¹⁰⁹.

Jeden z najwcześniejszych kontraktów dzierżawnych z ziem polskich pochodzi z 1444 r. i dotyczy dóbr biskupów lubuskich pod Kazimierzem Biskupim. Na prośbę króla Władysława Warneńczyka biskup lubuski Jan von Deher wydzierżawił wspomniane dobra braciom Mikołajowi i Zawiszemu Boryszewskiemu na trzy lata za roczną pensję 110 grzywien, płaconych w dwóch ratach – na św. Mikołaja (6 XII) i św. Wojciecha (23 IV)¹¹⁰. Być może fakt wydzierżawiania dóbr przez biskupów lubuskich był spowodowany odległością zarówno Kazimierza Biskupiego, jak i Opatowa od terenu diecezji lubuskiej i jej stolicy. W przypadku biskupstw z siedzibami na ziemiach polskich Korony najwcześniejszy znany kontrakt pochodzi z 1508 r. i został zawarty między biskupem krakowskim Janem Konarskim i starostą lipowieckim Piotrem Dłuskim¹¹¹. Znane są również informacje o wydzierżawianiu dziesięcinnego klucza lelewskiego należącego do biskupów krakowskich, choć i one datują się dopiero na pierwszą połowę XVI w.¹¹²

Czy istnieją jakieś źródłowe przesłanki, które mogą wskazywać na formę przekazania zamku lub tenuty biskupiej? Dla XV-wiecznych dziejów zamków arcybiskupich zachowały się dwie wzmianki z pierwszej połowy tego stulecia, które mogłyby wskazywać na politykę zastawiania dóbr.

W 1414 r. starosta łowicki Marcisz z Wrocimowic i starosta uniejowski Jakub z Winiar wystawili dokument z przysięgą o oddaniu zamku w ręce

---

a proměny jeho správnúho organismu mezi středověkem a novověkem, [w:] Rezidence a správní sídla, s. 162–163.

¹⁰⁷ Tak np. Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 49–50; K. Lutyński, *Kościelna działalność Jana Lubrańskiego jako biskupa poznańskiego*, „Kronika Miasta Poznania”, t. 67, 1999, nr 2, s. 86–87.

¹⁰⁸ I. Skierska, *Ad fratres*, s. 256–257.

¹⁰⁹ KDW, 11, nr 2006; A.Cap B15, k. 66r.

¹¹⁰ KDW, 10, nr 1695; zob. też tamże, nr 1559, 1686.

¹¹¹ F. Sikora, *Lipowiec*, s. 673; I. Skierska, *Ad fratres*, s. 257.

¹¹² Klucz lelewski miał być „zawsze wydzierżawiany” („semper arendabatur”), w 1529 r. zaś był wydzierżawiony na sumę 500 grzywien rocznie; *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 46. Kilka lat wcześniej, w 1521 r. biskup krakowski toczył spór o dzierżawę tego samego klucza; J. Laberschek, *Lelów*, s. 517.

członków kapituły katedralnej po śmierci Mikołaja Trąby. Z treści dokumentu wynika, że byli oni wierzycielami arcybiskupa. Mikołaj Trąba dzięki udzielonej przez obu starostów pożyczce 200 szerokich groszy praskich mógł spłacić długi, które zaciągnął u kilku osób, w szczególności u rycerza Konrada Fraenberga¹¹³. Po śmierci arcybiskupa w 1422 r. kanonicy gnieźnieńscy liczyli się z możliwością nieoddania zamku przez Marcisza, dlatego przekazali wysłanym do Łowicza dwóm kanonikom 300 grzywien na wypadek, gdyby starosta łowicki nie chciał oddać zamku („simpliciter dimittere nolet”). Podobne zezwolenie na wykupienie za 200 grzywien zamku uniejowskiego otrzymali tenutariusze *sede vacante* wysłani do Uniejowa¹¹⁴. Ciekawe, że o ile Marcisz dotrwał do 1422 r. jako starosta łowicki, o tyle starostą uniejowskim był w tym czasie już niejaki Franciszek (Franczek), a nie Jakub z Winiar. Przypadek ten każe się zastanowić, czy oddanie pod zastaw zamków, a z nimi całych kluczy majątkowych, było wyjątkiem, czy też nie. Może i ów Franciszek otrzymał uniejowski zamek w ramach zastawu? Istnieje też ewentualność, nie w pełni przeze mnie zweryfikowana, że mógł on być synem lub bliskim krewnym Jakuba z Winiar, domagającym się spłacenia zaciągniętego u niego długu.

Informacja o przekazaniu zamku pod zastaw właśnie przez Mikołaja Trąbę może mieć związek z problemami finansowymi arcybiskupa wynikającymi z konieczności zdobycia środków na wyjazd do Konstancji, na trwający właśnie sobór¹¹⁵.

Także w 1436 r., po śmierci Wojciecha Jastrzębca, kanonicy gnieźnieńscy przygotowali pewne sumy pieniędzy na wykupienie zamków z rąk starostów, choć były one dużo mniejsze niż te, które przygotowano na wykupienie zamków po śmierci Mikołaja Trąby, odpowiednio 40 grzywien na wykupienie zamku w Łowiczu i 30 – zamku w Uniejowie¹¹⁶. Możliwe, że również najwcześniejszy znany tenutariusz skierniewicki, Bogusz z Kijaszkowa, otrzymał tę funkcję w ramach udzielonej w 1443 r. pożyczki w wysokości 100 grzywien groszy i 40 florenów Wincentemu Kotowi¹¹⁷.

Więcej informacji na ten temat dostarczają źródła związane z Janem Łaskim. Za jego sprawą pod zastaw pożyczek w zarząd jego wierzycieli

¹¹³ AC, 1, nr 1522.

¹¹⁴ AC, 1, nr 1580–1581.

¹¹⁵ Zastawianie majątku kościelnego przez Mikołaja Trąbę było jednym z głównych sposobów zdobywania przez niego pieniędzy na wyjazd do Konstancji; T. Silnicki, *Arcybiskup Mikołaj Trąba*, Warszawa 1954, s. 98; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 273; T. Graff, *Mikołaj Trąba jako gospodarz archidiecezji halickiej i gnieźnieńskiej*, [w:] *Mikołaj Trąba, maż stanu i prymas Polski. Materiały z konferencji. Sandomierz 13–14 czerwca 2008 roku*, red. F. Kiryk, Kraków 2009, s. 96.

¹¹⁶ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281, przyp. 66.

¹¹⁷ S. Hain, *Wincenty Kot*, s. 125–126.

przeszły lub przejść miały klucze kamieński (1517) i grzegorzewski (1523). Być może przypadków takich było więcej, gdyż prymas w 1517 r. w swoim raptularzu zaznaczył, żeby w razie jego ewentualnej śmierci na pokrycie niespłaconych przez niego długów przeznaczono dochody z wydzierzawianych kluczy arcybiskupich¹¹⁸. Zachowały się informacje dotyczące charakteru obu wspomnianych arend. Zastawnicy w zamian za udzielenie Janowi Łaskiemu pożyczki mieli wybierać z dochodów powierzonych im kluczy taką sumę pieniędzy, która pozwoliłaby na uregulowanie zadłużenia. Jan Turek, któremu powierzono Kamień, miał pobierać dochody z klucza przez rok, natomiast bliżej nieznanemu Kostka co roku miał pobierać z Grzegorzewa 300 florenów, aż do zwrotu pożyczonych 1000 florenów¹¹⁹. W 1522 r. dzierżawcą Kamienia i okolicznych dóbr na 10 lat został Stanisław Wysocki. Było to konsekwencją zniszczenia miasta przez Krzyżaków podczas wojny polsko-krzyżackiej, a Wysocki otrzymał w dzierżawę Kamień pod warunkiem doprowadzenia tamtejszych dóbr arcybiskupich i samego miasta do stanu sprzed wojny¹²⁰. Ta ostatnia dzierżawa wynikała zatem z naglących potrzeb rewitalizacji stanu pomorskich dóbr stołowych, dlatego też, jak się wydaje, kapituła katedralna zgodziła się na wydzierżawienie Kamienia i okolic.

Znane są zatem przypadki zastawiania dóbr arcybiskupich. Często jednak praktyce takiej sprzeciwiała się kapituła katedralna. Symptomatyczne w tym względzie są obiekcje, jakie mieli prałaci i kanonicy gnieźnieńscy wobec propozycji wydzierżawienia w 1519 r. przez Jana Łaskiego dwóch kluczy majątkowych: skierniewickiego i łęgonickiego. Sam Łaski usilnie i przez długi czas zabiegał o zgodę na arendę obu tenut¹²¹, wystarał się również o przychyłność nie tylko króla, ale i papieża. Na otrzymane od obydwu dokumenty powoływał się, chcąc przekonać do swojego pomysłu kapitułę¹²². Nie udzieliła ona jednak zgody. W uzasadnieniu sprzeciwu kanonicy powoływali się zarówno na szkodliwość takiej dzierżawy, jak i przywoływali trudności z przejęciem zamków biskupich po śmierci Janusza Suchegowilka. Kanonicy twierdzili, że dzierżawa ta ma pokryć długi arcybiskupa i nawoływali go do mniejszej

¹¹⁸ P. Tafiłowski, *Finanse prymasa Jana Łaskiego. Na podstawie raptularza z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, PH, t. 95, 2004, nr 1, s. 25–27.

¹¹⁹ Tamże, s. 25, przyp. 126, s. 27, przyp. 198.

¹²⁰ S. Grad, *Kościelna działalność arcybiskupa i prymasa Jana Łaskiego*, Warszawa 1979 (Studia z Historii Kościoła w Polsce, 5), s. 287; S. Łaniecki, *Kamień okresu staropolskiego (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Dzieje Kamienia Krajeńskiego i okolic od pradziejów do współczesności*, red. J. Dorawa, T. Fiałkowski, Sępólno Krajeńskie 2009, s. 119–120.

¹²¹ Pierwszy raz Jan Łaski zaproponował arendę na październikowej kapitule w 1518 r.; AC, 1, nr 2857, 2867, 2882.

¹²² „[...] accedente ad id consensu pape et R. Mtis, solum ei ad hoc consensum nostrum deese”; AC, 1, nr 2905. Zgodę królewską otrzymał 8 VIII 1519 r., zatem po zaproponowaniu arendy kapitule; MRPS, 4/1, nr 2972.

rozrzutności, a nie do rozwiązywania problemów pieniężnych odstępowaniem majątku kościelnego osobom świeckim. Przestrzegali również prymasa przed wydzierżawianiem obu kluczy również na czas po swojej śmierci, co, zdaniem kanoników, spowodowałoby jeszcze większe szkody na dobra stołowe¹²³. Ostatecznie jednak Łaski przeforsował swój projekt i w 1521 r. wydzierżawił klucze skierniewicki i łęgonicki Janowi Latalskiemu, Janowi Łaskiemu młodszemu, Mikołajowi Wolskiemu i Maciejowi Łobodzkemu, na 9 lat za 2000 florenów węgierskich¹²⁴.

Także kilka lat później kapituła, stojąc na straży integralności arcybiskupich dóbr stołowych, podejrzewała starostę zamków w Uniejowie i Opátówku Piotra Opalińskiego o to, że otrzymał on obie warownie w zarząd pod zastaw długów Łaskiego. Opaliński musiał tłumaczyć kapitule, że nie został zarządcą obu zamków (wraz z dziekanem gnieźnieńskim Marcinem Rambieskim) z powodu zastawu 2000 florenów, jakie pożyczył prymasowi, tylko z łaski i woli tegoż. Wspomnianą zaś sumę miał zapisaną na dobrach kasztelana brzeskiego i starosty radziejowskiego Jana Leszczyńskiego¹²⁵ (który w tym samym czasie był starostą żnińskim i gnieźnieńskim¹²⁶). Takie tłumaczenie, jak się zdaje, ostatecznie przekonało kanoników.

Na podstawie przytoczonych wyżej przypadków kapituła gnieźnieńska jawi się jako zagorzały przeciwnik oddawania arcybiskupich zamków i kluczy dóbr majątkowych pod zastaw lub w dzierżawę. Nie oznacza to jednak, że brakuje informacji, które mogłyby wskazywać na praktykę oddawania w ten sposób zamków i kluczy majątkowych. Stanowisko kapituły było zatem ambiwalentne. Warto mieć również na uwadze fakt, że pewna część kanoników gnieźnieńskich zawdzięczała miejsce w kapitule protekcji arcybiskupa, czy to z powodu szeroko rozumianych więzów krwi i powinowactwa, czy też z racji osobistych stosunków między kanonikiem a arcybiskupem. Rzecz jasna zależność ta nie dotyczy wyłącznie czasów Jana Łaskiego¹²⁷.

Niemniej jednak w większości wypadków brak informacji o sposobie przekazywania zamków w zarząd przez arcybiskupa i biskupów. Czy jest to problem braku odpowiedniej bazy źródłowej? A może jednak nigdzie (np. w treści przysięg wierności) nie było konieczne określanie charakteru oddania urzędu? Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na te pytania. Czy arcybiskup oddający zarządzanie kluczem majątkowym bratu rodzonemu bądź

¹²³ AC, 1, nr 2905.

¹²⁴ MRPS, 4/1, nr 3846; P. Tańkowski, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 284–287. P. Tańkowski pisze, że już w 1517 r. Łaski wydzierżawił oba klucze Janowi Łaskiemu młodszemu i Mikołajowi Kościeleckiemu; tamże, s. 284.

¹²⁵ AC, 1, nr 3050.

¹²⁶ AC, 1, nr 3042.

¹²⁷ Na problem ten uwagę zwróciła mi prof. Alicja Szymczakowa, za co serdecznie dziękuję.

stryjecznemu nie mógł przekazać go „do wiernych rąk”? Fakt wydzierżawiania niegrodowych starostw królewskich mógł być związany m.in. z faktem, że władca rzadko mógł obdarować intratną tenutą swoją rodzinę. Nawet gdy dochodziło do przekazania członkowi rodziny królewskiej tenuty królewskiej, robiono to z zapisywaniem na tych tenutach sum¹²⁸. Może zatem i najbliższa rodzina ordynariusza przejmowała zamki i klucze na zasadach dzierżawy lub zastawu? Problem arendy kluczy majątkowych w przeanalizowanych źródłach pojawia się częściej od pierwszej połowy XVI w., jednak nie umiem odpowiedzieć na pytanie, czy był to efekt wzrostu ilości arend, czy zmiany w dokumentowaniu lub przechowywaniu odpowiedniego rodzaju materiałów (kontraktów dzierżawnych itd.)¹²⁹.

Wydaje się, że badacze zajmujący się dobrami majątkowymi Kościoła niekiedy zbyt wielką wagę przywiązywali do jednego ze znaczeń wyrazu *tenutarius* oraz zbyt łatwo adaptowali praktykę oddawania w dzierżawę lub zastaw tenut królewskich na klucze kościelne¹³⁰. Jerzy Ochmański zauważył, że termin „tenutariusz” nie musiał oznaczać „dzierżawcy”, ale po prostu „zarządcę”, a Antoni Gąsiorowski, przypomnę, podkreślał zakres tego pojęcia związany z zarządem dóbr królewskich¹³¹. Tenutariuszami nazywano kanoników, którzy przejmowali klucze majątkowe po śmierci arcybiskupów. Trudno przypuszczać, by klucze na ten czas zastawiono lub zapisywano na nich wówczas jakieś sumy. Trudno jednak jednoznacznie określić, czy w XV w. przekazywanie pod zastaw zamków i tenut było szeroko rozpowszechnioną praktyką, czy też wspomniane wyżej wypadki należy każdorazowo rozpatrywać w odpowiednim kontekście. Przekazanie zamków w Łowiczu i Uniejowie przez Mikołaja Trąbę analizować należy raczej pod kątem problemów arcybiskupa ze sfinansowaniem wyjazdu do Konstancji, w licznych zaś zastawach Jana Łaskiego wypada upatrywać w dużym stopniu sposobu rozwiązywania własnych kłopotów finansowych. Czemu jednak po śmierci

¹²⁸ W 1502 r. Aleksander Jagiellończyk zapisał bratu Zygmunтови, wówczas księciu głogowskiemu i opawskiemu, tenutę olsztyńską, biecką i kazimierską, z których miał pobierać część ogromnej sumy (30 000 fl.), jaką Aleksander przekazał Zygmunтови za zrzeczenie się przez tego ostatniego pretensji do wydzielenia Zygmunтови dóbr na Litwie; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 382–386.

¹²⁹ Tak na pewno w przypadku arcybiskupstwa gnieźnieńskiego; J. Topolski, *Rozwój latyfundiów*, s. 20. W 1508 r. biskup krakowski Jan Konarski wydzierżawił na rok staroście w Lipowcu, Piotrowi Dłuskiemu, wszystkie zbiory, dochody i czynsze z klucza lipowieckiego (Piotr Dłuski był starostą lipowieckim od 1506 r.); F. Sikora, *Lipowiec*, s. 673.

¹³⁰ Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 49–50; K. Lutyński, *Kościelna działalność*, s. 86–87; I. Skierska, *Ad fratres*, s. 248.

¹³¹ J. Ochmański, *Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia”, t. 5, 1961, s. 92; A. Gąsiorowski, *Starostowie*, s. 6.

Wojciecha Jastrzębca w 1436 r. szykowano pieniądze na wykup zamków? Nie mamy informacji o warunkach ich nadania. Jest to tym bardziej zastanawiające, że jeszcze wiosną 1436 r. starostą był Sędziwój z Czarncy (od co najmniej 1433 r.), a we wrześniu 1436 r. pieniądze szykowano na wykup zamku z rąk Macieja Bielawskiego.

PRZYSIĘGA WIERNOŚCI

Wraz z przejściem we władanie zamku i dóbr starostowie łowiccy składali przysięgę wierności. Wydaje się, że obowiązek taki może mieć dość dawną metrykę, być może już z końca XIII w. Statuty łęczyckie Jakuba Świnki z 1285 r. zawierają punkt dotyczący dokumentowego poświadczenia przez osobę świecką lub duchowną będącą w posiadaniu dóbr kościelnych, że dzierzony przez nią majątek nie przejdzie na jej potomków¹³². Nie wiadomo jednak, czy zobowiązanie to miało formę uroczystej przysięgi. Pierwsze wzmianki o przysiędze wierności z terenów archidiecezji gnieźnieńskiej pochodzą z początku lat 80. XIV w. Wtedy to, jak przekazuje Jan z Czarnkowa, dwaj synowcy Janusza Suchegowilka, Piotr i Mikołaj, po śmierci arcybiskupa w 1382 r. odmówili oddania kapitulie powierzonych im przez stryja zamków w Uniejowie i Opatówku, choć zobowiązali się do tego pod przysięgą¹³³. Przypuszczalnie jako wzmiankę o przysiędze wierności można również potraktować kolejną informację Jana z Czarnkowa, opisującą wydarzenia z 1381 r. Wtedy Bernard z Garbowa, rodzony brat Pełki z Garbowa, prokuratora uniejowskiego, działając wbrew danemu słowu („contra fidei promissa”) nie chciał oddać zamku po śmierci brata¹³⁴. W XV w. składanie przysięg przez starostów arcybiskupich było, jak się wydaje, rozpowszechnione, a informacje o ich złożeniu znaleźć można w metryce kapituły gnieźnieńskiej.

Zapiski w aktach kapituły dotyczące złożenia przysięgi przez przejmujących zamki lub klucze majątkowe, zwłaszcza te z pierwszej połowy XV stulecia¹³⁵, zazwyczaj lakonicznie stwierdzały zaistnienie faktu oraz podkreślały

¹³² „Ecclesiasticis personis tamen, et eciam laicis, eisdem tamen servientibus ecclesiis, (ab) utrisque litteratoria caucione prestita, concedi poterunt de suorum dyocesanorum assensu ita, quod nullatenus ad suos transeant successores”; KDW, 1, nr 551.

¹³³ JdC, s. 718.

¹³⁴ JdC, s. 699.

¹³⁵ Odnotowano w niej przysięgi m.in. starostów opatóweckiego Janusza z Czarncy, łowickiego Sędziwoja z Czarncy, uniejowskiego Jana z Wilamowa (X 1433 r.: A.Cap B14, k. 147v–148r), Jana, Wincentego i Filipa Furmanów oraz Wincentego Chorowicza (3 IV 1437 r.), Jakuba Kota z Dębna (5 V 1443 r.), głównego starosty łowickiego Mikołaja

przyrzeczenie o bezproblemowym oddaniu zamku kanonikom po śmierci arcybiskupa albo na każde żądanie prymasa lub kapituły¹³⁶. Z XV w. pochodzą jednak także specjalne dokumenty, wystawiane przez starostów, w których ci pisemnie zobowiązywali się do urzeczywistnienia zawartych w rocie postanowień. O ile osobiste składanie przysięg wydaje się praktyką o dość dawnej metryce, o tyle nie można jednoznacznie określić, od kiedy wymóg wystawienia dokumentu przez nowo ustanowionych zarządców zamków i dóbr był wymagany i konsekwentnie egzekwowany. Już z 1383 r. wzmiankuje się o konieczności przedłożenia dokumentów przy składaniu przysięgi przez starostów dóbr biskupstwa wrocławskiego¹³⁷. Punkt o wystawieniu dokumentu opieczetowanego własną pieczęcią, z zamieszczoną w nim treścią zobowiązań (przede wszystkim o oddaniu zamku na każde żądanie biskupa lub kapituły) przez nowo ustanowionych zarządców zamków biskupstwa wrocławskiego, obok złożenia osobistej przysięgi, włączono do treści kapitulacji wyborczej, którą zaprzysięgł biskup Rudolf z Rüdesheim w 1468 r.¹³⁸

Mniej przekazów tego rodzaju znaleźć można dla diecezji z ziem polskich. W opublikowanych wydawnictwach źródłowych i opracowaniach zawarto treść kilku przysięg starostów zamków biskupich, związanych głównie z Kościołem gnieźnieńskim, z których najwcześniejsza pochodzi z 1414 r.¹³⁹

---

z Niewiesza (21 XI 1453 r.: A.Cap B15, k. 66r), starosty opatóweckiego z 27 IV 1457 r. (Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 282; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281, 297–298; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 174, 177, 249).

¹³⁶ Podobna sytuacja występuje w przypadku przysięg osób zarządzających zamkami biskupów krakowskich, gdzie w archiwalnych źródłach znajdują się przynajmniej informacje o złożeniu przysięg wierności biskupowi i kapitule krakowskiej; F. Sikora, *Lipowiec*, s. 670–671; ACCP, nr 40, 54.

¹³⁷ *Statuty wrocławskiej kapituły katedralnej z roku 1482/83*, wyd. K. Dola, Wrocław–Opole 2004, s. 234–236. Inna charakterystyka losów biskupstwa wrocławskiego każe się jednak zastanowić, czy obowiązek ten nie wynikał z faktu, że wrocławscy hierarchowie byli również księżętami udzielnego księstwa otmuchowsko-nyskiego. Prócz starostów i pozostałych zarządców dóbr należących do biskupa wrocławskiego do złożenia przysięgi wierności zobowiązani byli również przedstawiciele miast i miasteczek (burmistrzowie i rajcy miejscy) znajdujących się na terenie biskupstwa i jego księstwa. Być może na takie postanowienia już w tym okresie wpłynęły rozwiązania ustrojowe z ziem czeskich, jak również – czy może przede wszystkim – wpływy biskupstw z Rzeszy.

¹³⁸ „[...] suis authenticis litteris proprio sigillo sigillatis caveant, quod”; tamże, s. 28.

¹³⁹ AC, 1, nr 1522 (przysięga Marcisza z Wrocimowic i Jakuba z Winiar, starostów zamków w Łowiczu i Uniejowie, 24 XI 1414 r.), nr 2173 (przysięga Jana z Oleska, związana z zamkiem w Łowiczu, 1 VIII 1478 r.); KDW, 11, nr 2006 (przysięga Wojciecha Kota z Dębna przy przejmowaniu zamku Wenecja i miasta Żnina, 31 I 1437 r.); Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 529, przyp. 1 (przysięga Piotra z Szamotoł przy przejmowaniu zamku Wenecja i miasta Żnina, 8 III 1465 r.); *Uchaściana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego*, t. 1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1884, s. 343–344 (przysięga Macieja Góreckiego, przy ustanawianiu starostą gnieźnieńskim, 26 X 1562 r.).

W Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie znajduje się co najmniej pięć kolejnych dokumentów z przysięgami starościńskimi¹⁴⁰, ponadto do metryki kapituły gnieźnieńskiej wpisane zostały dokumenty z treścią zobowiązań złożonych przez poszczególnych zarządców zamków arcybiskupich, których nie objęła edycja akt kapitulnych Bolesława Ulanowskiego¹⁴¹.

Pierwsza znana mi wzmianka w metryce gnieźnieńskiej o obowiązku potwierdzenia złożonej przysięgi specjalnie na tę okazję wystawionym dokumentem pochodzi z 29 X 1436 r. Kanonicy przyrzekli wtedy, że jeśli któryś z nich zostanie wybrany na arcybiskupa to będzie wymagać od zarządców zamków kościelnych, prócz złożenia osobistej przysięgi, również pisma obligatoryjnego o natychmiastowym oddaniu zamków, bez czynienia żadnych szkód w inwentarzu zamkowym, przede wszystkim w jego arsenale, na wypadek śmierci elekta¹⁴². Być może jakieś kroki w celu wprowadzenia (bądź utrzymania) takiego zwyczaju podjęto za pontyfikatu Wojciecha Jastrzębca. Obecni na październikowym zebraniu kapituły gnieźnieńskiej starostowie zamków w Opatówku, Łowiczu i Uniejowie składali przysięgę wierności, której treść zawierać miał bliżej nieznaną dokument Wojciecha Jastrzębca. Niestety, chociaż w źródle pod informacją o złożeniu przysięgi pozostawiono miejsce na wpisanie jej brzmienia, to nie zostało ono wciągnięte do metryki¹⁴³.

Na podstawie zachowanych dokumentów oraz ich insertów w metryce kapituły można pokusić się o doprecyzowanie, czego dokładnie zobowiązywali się przestrzegać nowi starostowie.

Praktycznie w każdej przysiędze pojawiały się przyrzeczenia o wiernej służbie na rzecz arcybiskupa i kapituły oraz o bezproblemowym oddaniu zamku na każde żądanie arcybiskupa lub kapituły bądź w ręce kanoników po śmierci arcybiskupa, bez żadnych uszczupień w majątku ziemskim

---

Także dla biskupstwa krakowskiego: KDM, 4, nr 1425 (przysięga Jana Głowacza z Oleśnicy z okazji przejścia zamku w Ilży, 1 VI 1442 r.).

¹⁴⁰ Dypl. gn., sygn. 532 (Piotr Wspinek z Będkowa, starosta uniejowski), sygn. 1213 (Piotr Pacanowski, starosta łowicki, 21 XI 1493 r.), sygn. 1216 (Klemens Busiński, starosta łowicki, 26 II 1504 r.), sygn. 752 (Paweł Garwacki, starosta uniejowski), sygn. 1232 (Jan Dzierżgowski, starosta łowicki).

¹⁴¹ W metryce kapitulnej z drugiej połowy XV w. wpisano treści *litterarum fidelitatis* starosty uniejowskiego Eustachego ze Sprowy (1453 r.), starostów łowickich Stanisława z Szydłowca (w 1455 r.), Bartłomieja Gruszczyńskiego (10 XII 1464 r.), Feliksa z Oleśnicy (17 II 1482 r.) i Jana z Oleśnicy (27 XII 1488 r.; za: Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria...*, s. 249) oraz starostów z czasów Fryderyka Jagiellończyka: Piotra Pacanowskiego i Piotra Wspinka z Będkowa (A.Cap B16, k. 216v–217v).

¹⁴² „[...] insuper litteras obligatorias sub fide et honore ac prestituto iuramento et sub sigillo ipsorum laicorum praelatorum et canonicorum”; AC, 1, nr 1659; zob. też M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 267.

¹⁴³ A.Cap B14, k. 147v–148r.

Kościola i inwentarzu zamku, jak również, że starosta nie przekaze go nikomu innemu¹⁴⁴. Z upływem czasu dodawano kolejne zobowiązania, takie jak dokładanie wszelkich starań do wykonywania czynności związanych z powierzoną funkcją¹⁴⁵, bardziej szczegółowe wymienianie obowiązków¹⁴⁶, nieczynienie niczego na szkodę arcybiskupa i Kościoła gnieźnieńskiego¹⁴⁷. Rozbudowany formularz przysięgi pochodzi z dokumentu przysięgi burgrabiego łowickiego Grzegorza Sarnowskiego z 25 III 1511 r. Poza oddaniem zamku arcybiskupowi lub staroście łowickiemu oraz wierną służbą i obroną zamku Sarnowski do swych obowiązków zaliczył sądzenie spraw, odwoływanie się w trudnych do rozwiązania sprawach do arcybiskupa lub starosty, obronę wdów, sierot i uciskanych, ściganie złych i niesprawiedliwych oraz gotowość do wykonywania poleceń arcybiskupa i kapituły, choć ten ostatni punkt stanowi pewne rozwinięcie zapewnienia o wiernej służbie¹⁴⁸. Treść przysięgi burgrabiego łowickiego z 1511 r. stała się chyba wzorcowym formularzem dla następnych urzędników, gdyż bardzo podobną treść, różniącą się jedynie w pewnych szczegółach, zawierały przysięgi starostów z lat późniejszych, nieobjętych już analizą. Doszedł w nich jedynie punkt dotyczący nieuczestniczenia w spiskach przeciwko arcybiskupowi¹⁴⁹. Warto zauważyć, że od lat 30. XV w. wśród inwentarza, który miał pozostać na zamku po odwołaniu starosty, zaczęto wymieniać broń palną¹⁵⁰.

Część ze znanych mi dokumentów wystawionych zostało w Gnieźnie, jednak nie było to powszechną regułą. Już w 1414 r. miejscem wystawienia dokumentu Marcisza z Wrocimowic i Jakuba z Winiar był Uniejów. W Łowiczu swoje dokumenty wystawili Niklin z Niewiesza, Stanisław Szydłowiecki, Bartłomiej Gruszczyński, Jan z Sienna w 1478 r., Feliks z Oleśnicy, dwukrotnie

¹⁴⁴ Podobnie brzmiące przysięgi w XV w. składali tenentariusze wielkopolskich dóbr królewskich; zob. A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 156, 243–244.

¹⁴⁵ Pierwszy raz chyba w przysiędze Wojciecha Kota z Dębna w 1437 r.; KDW, 11, nr 2006.

¹⁴⁶ Piotr Pacanowski do swoich obowiązków zaliczył, prócz bronięcia zamku, również zasiewy na folwarkach oraz dbanie o stan tych ostatnich. Zobowiązał się również do nieuszczipiania rzeczy, budynków, folwarków, lasów, stawów rybnych i bydła w kluczu; Dypl. gn., sygn. 1213 = A.Cap B16, k. 216v–217r; 21 XI 1493 r.

¹⁴⁷ Pierwszy raz zapis taki pojawia się w przysiędze Klemensa Busińskiego z 26 II 1504 r.; Dypl. gn., sygn. 1216.

¹⁴⁸ Dypl. gn., sygn. 602.

¹⁴⁹ Tak zbudowane były treści przysięg starosty uniejowskiego Pawła Garwackiego, starosty łowickiego Jana Dzierzgowskiego i starosty gnieźnieńskiego Macieja Góreckiego; Dypl. gn., sygn. 752, 1232; *Uchańsciana*, t. 1, s. 343–344.

¹⁵⁰ KDW, 11, nr 2006 (31 I 1437 r., przysięga dotycząca zamku w Wenecji); A.Cap B14, k. 227v (23 IV 1443 r., przysięga dotycząca zamku w Uniejowie). Pierwsza taka wzmianka dotycząca zamku w Łowiczu znajduje się w treści przysięgi Bartłomieja Gruszczyńskiego; A.Cap B15, k. 203r; 10 XII 1464 r.); zob. także fragm. rozdz. 7 o puszkarzu na zamku łowickim.

Jan z Oleśnicy, Klemens Busiński oraz burgrabia Grzegorz Sarnowski. Piotr z Pacanowa z kolei złożył przysięgę w położonych kilkanaście kilometrów od Łowicza Bratoszewicach, stanowiących centrum włości ówczesnego (1493 r.) głównego starosty łowickiego Jana z Goślubia. Ciekawy jest przypadek dokumentu Jana z Sienna i Oleska, kasztelana małogoskiego i starosty łowickiego, z 2 III 1478 r. Przesłał on kapitule list wierności z Łowicza, po czterech latach od objęcia tronu arcybiskupiego przez Jakuba z Sienna. Starosta łowicki złożył w 1475 r. przysięgę w Gnieźnie, o czym informuje wzmianka w metryce kapitulnej – nie wiadomo jednak, czy wystawił z tej okazji odpowiednie pismo¹⁵¹. Albo zatem dokument z 1478 r. był pierwszym tego rodzaju dokumentem wystawionym przez Jana z Sienna i Oleska, albo do ponownego wystawienia dokumentu wierności został wezwany przez arcybiskupa bądź kapitułę, gdyż akt ten różni się od pozostałych wzmiankowanych źródeł przedstawieniem stanu ilościowego inwentarza zamkowego, przede wszystkim zasobu broni przechowywanej w arsenale¹⁵². W przypadku wystawiania dokumentu poza Gniezmem był on dostarczany kanonikom do zaakceptowania. Wystawiony w Łowiczu dokument z treścią przysięgi Stanisława Szydłowieckiego został dostarczony kanonikom gnieźnieńskim przez starostę głównego Piotra Pniewskiego w momencie składania przez kanonika przysięgi w obliczu kapituły¹⁵³. Podobnie w 1494 r. kanonik Jan Goślubski dostarczył na kwietniową kapitułę generalną dokumenty z przysięgami wierności starostów łowickiego i uniejowskiego, wystawionych odpowiednio w Bratoszewicach 21 XI 1493 r. i w Uniejowie 16 XI 1493 r.¹⁵⁴

Intrygujący jest fakt kilkakrotnego w XVI stuleciu przypominania arcybiskupom przez kanoników gnieźnieńskich o konieczności odebrania

¹⁵¹ A.Cap B15, k. 372r–372v. Zapiska ta nie wspomina np. o miejscu i dacie wystawienia dokumentu, być może zatem do metryki wciągnięto jedynie ustne zobowiązanie starosty; zob. też: Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 425; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 248.

¹⁵² W materiale porównawczym można znaleźć przypadek podobnie długiego, jak się zdaje, okresu między pojawieniem się w źródłach osoby z tytułem starosty a odnotowaniem faktu złożenia przez tę osobę przysięgi. W 1511 r. starosta lipowiecki Piotr Dłuski z Długiego Starego h. Kotwicz złożył przysięgę wierności biskupowi krakowskiemu Janowi Konarskiemu i zobowiązał się do oddania zamku w ręce katedralnej kapituły krakowskiej w razie śmierci hierarchy. Tymczasem Dłuski jako starosta lipowiecki pojawia się już w 1506 r., gdy prezentuje kandydata na dziekanę w kolegiacie sądeckiej, które to prawo przysługiwało mu z racji pełnionego urzędu. Złożenie przysięgi nie miało bezpośredniego związku z objęciem władzy w diecezji krakowskiej przez nowego ordynariusza, gdyż Jan Konarski został biskupem krakowskim w 1503 r.; F. Sikora, *Lipowiec*, s. 671–672; M. Goetel-Kopffowa, *Konarski Jan h. Abdank (1447–1524), biskup krakowski*, [w:] PSB, t. 13, Wrocław 1968, s. 458.

¹⁵³ A.Cap B15, k. 81v.

¹⁵⁴ A.Cap B16, k. 216r.

przysięgi od osób dzierżących zamki arcybiskupie. Wskazywałoby to na wcale częstą praktykę pełnienia urzędu starosty (bądź tenutariusza) bez złożenia przysięgi. Być może nie chodziło tu o przysięgę ustną, bez której, jak się wydaje, osoba taka nie mogłaby przejść w posiadanie zamku, ale właśnie o wystawienie dokumentu wierności. Już w 1508 r. kapituła przypominała arcybiskupowi, aby ten wysłał posła, wybranego z grona kanoników, w celu odebrania przysięgi od tenutariusza zamku łowickiego¹⁵⁵. Wzmianka ta zmusza do zastanowienia, wszak starostą od 1504 r. był Klemens Busiński, który wystawił dokument z treścią przyrzeczenia. Przepuszczalnie domagano się złożenia przysięgi wierności wobec nowego koadiutora arcybiskupstwa, Jana Łaskiego. 30 IV 1509 r. przysięgę odnowili zarówno Klemens Busiński, zarządzający zamkiem łowickim, jak i starosta uniejowski Jakub Zaksiński¹⁵⁶. W kontekście późniejszych wydarzeń intrygujący jest fakt, że Busiński w wystawionym w 1504 r. dokumencie zastrzegł, że jeśli będzie potrzeba, powtórnie złoży przysięgę w obecności prałatów i kanoników gnieźnieńskich¹⁵⁷. Trudno stwierdzić, czy zarządcy dóbr i zamków arcybiskupich musieli powtarzać złożoną już raz przysięgę każdemu nowo obranemu biskupowi pomocniczemu. Nie wydaje się to nieprawdopodobne. Szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę fakt dwukrotnego złożenia przysięgi przez starostę łowickiego Jana Oleśnickiego. Potrzeba powtórzenia przysięgi spowodowana była zmianą na stanowisku starosty głównego łowickiego, gdy Jana Lasockiego zastąpił Jan Goślubski¹⁵⁸. Najwidoczniej zmiany personalne dotyczące głównego starosty bądź ordynariuszy powodowały potrzebę złożenia nowej przysięgi. Podobne napomnienia ze strony kanoników padały za czasów prymasostwa Jakuba Uchańskiego, gdy w 1564 i 1571 r. przypominali oni arcybiskupowi, że starostowie z Łowicza i Uniejowa nie złożyli przysięg¹⁵⁹.

---

¹⁵⁵ AC, 1, nr 2667.

¹⁵⁶ „Ibidem venerabiles domini, Jacobus Zaxinski, canonicus, de castro Uncow et dominus Busszinski de castro Lovicz confirmaverunt et renovaverunt iuramenta in animas ipsorum in manibus Reverendi patris domini Johannis Laski, coadiutoris et cancellarii ecclesie Gneznensis facta, quod dicta castra fideliter tenebunt in bona custodia et provisione. Nec eadem alicui alteri resignabunt nisi prefato domino coadiutori, si et in quantum Reverendissimus dominus noster archiepiscopus moreretur”; Korytkowski, Prałaci, t. 4, s. 441, przyp. 8.

¹⁵⁷ „Idque iuramentum tocies [?], quociens opus fuerit in capitulo Gneznensi in medio prelatorum et canonicorum dicti Gneznensis ecclesie sapientorum congregatorum repetam et iterabo”; Dypl. gn., sygn. 1216.

¹⁵⁸ A.Cap B16, k. 108r, 177v–178r.

¹⁵⁹ *Uchańsciana*, t. 1, s. 349, 380.

KOMPETENCJE

Najwięcej informacji dotyczących zakresu kompetencji starostów czerpać można z inwentarza dóbr arcybiskupich z początku XVI w. Wiadomości te odnoszą się głównie do tego właśnie okresu, choć dzięki zamieszczonym w inwentarzu rejestrom dokumentów i odręcznym dopiskom wprowadzonym do źródła w późniejszym czasie można rozszerzyć zakres obowiązków urzędników zamkowych.

Poszukiwanie wzmianek o powinnościach starosty w części inwentarza dotyczącej dóbr łowickich napotyka na problem związany z faktem pełnienia w czasie spisania źródła urzędu starościńskiego w Łowiczu przez ekonoma arcybiskupstwa. W dopiskach Łaskiego do inwentarza można znaleźć określenia „iconomo alias capitaneo” lub „iconomus, qui etiam capitaneus erit”¹⁶⁰. Czasem więc niełatwo jest zdecydować, które kompetencje przynależały do urzędu ekonoma, a które starosty. Dlatego też przy badaniu należało wykorzystać informacje z inwentarza dotyczące innych dóbr arcybiskupich, które *per analogiam* mogłyby wskazać na wykonywane przez starostów obowiązki. Pomoc w ustaleniu powierzanych zadań dają również dopiski Jana Łaskiego, poczynione przez prymasa podczas lektury sporządzonego rejestru. Wzmianki o przekazaniu jakiegoś zadania starości (lub innemu urzędnikowi) lepiej ukazują, jak w rzeczywistości funkcjonowała administracja dóbr ziemskich arcybiskupstwa.

Wydaje się ponadto, że wszelkie wzmiankowane w źródłach przypadki przydzielenia ekonomowi do pomocy burgrabiego łowickiego wynikały z jednoczesnego pełnienia przez Klemensa Busińskiego funkcji ekonoma i starosty łowickiego. W przekonaniu tym utwierdzają zapiski z pozostałych kluczy dóbr arcybiskupich, w których te same lub podobne czynności, kiedy ekonomowi przydzielono burgrabiego, w innych dobrach wraz z Busińskim miał wykonywać tamtejszy starosta/tenutariusz lub burgrabia¹⁶¹. Widać tu zatem wyraźnie zjawisko delegowania obowiązków zastępcy, dlatego też wydaje się, że wzmianki z części opisującej dobra łowickie nakazujące zrobienie coś burgrabiemu można wykorzystać również przy badaniu kompetencji starostów. Tak właśnie uczynię niżej.

ZARZĄD NAD DOBRAMI

Do najważniejszych obowiązków starostów łowickich należała kontrola dóbr arcybiskupich i zarządzanie nimi. Stwierdzenie to jest jednak zbyt ogólne, choć powtarzane przez dużą część literatury¹⁶². Niektóre przykłady pozwolą lepiej zobrazować ten pogląd.

¹⁶⁰ VB, s. 20, przyp. 4, s. 21.

¹⁶¹ Np. VB, s. 287, przyp. 2 i 5, s. 299 (klucz żniński).

¹⁶² S. Ingot, *Stosunki społeczno-gospodarcze*, s. 90.

Starostowie nadawali kmieciom pola lub działki we wsiach. Na kartach inwentarza znalazło się kilka informacji o takich praktykach. Już w 1393 r. Wojciech z Bielaw nadał kmieciowi pole w Ziąbkach zwane Turzym Polem¹⁶³. W 1444 r. Jan Furman nadał część pola na rzecz młyna w Jacochowie, a w 1447 r. również część pola tamże położonego kmieciowi Wawrzyńcowi ze Stroniewic. Doszło również do nadania nadwyżek pól sołtysowi w Urzeczcu przez Stanisława Szydłowieckiego¹⁶⁴. Starostowie nie mogli jednak tego czynić bez wiedzy arcybiskupa lub kapituły. Nadanie Jana Furmana w 1447 r. zostało – późno, bo dopiero na początku XVI w. – unieważnione, gdyż uczynił to z własnej inicjatywy, a donacja nie została zatwierdzona przez oba podmioty zarządzające arcybiskupimi dobrami stołowymi¹⁶⁵. Najpewniej starostowie przede wszystkim realizowali jednak postanowienia arcybiskupie dotyczące np. nadawania pól. W czasach pontyfikatu Jakuba z Sienna starosta Jan z Oleska przekazał za wiedzą arcybiskupa karczmę i staw rybny w Domaniewiczach tamtejszemu plebanowi¹⁶⁶. Być może dysponowali jakąś samodzielnością w tym względzie. Mogłoby na to wskazywać wspomniane wyżej nadanie Jana Furmana z 1447 r. Z lat spisowania inwentarza pochodzi również wzmianka z Zaglin w kluczu sędziejowickim o rozpoczęciu uprawiania łąnów pustych przez tamtejszych kmieci bez wiedzy starosty, co skutkowało nakazem starosty przeznaczenia płonów z tych nowo zagospodarowanych łąnów na rzecz dworu¹⁶⁷. Brakuje niestety informacji o tym, czy urzędnik uczynił to z mandatu arcybiskupiego, czy była to jego decyzja, choć można przypuszczać, że arcybiskup mógł nie zgłaszać wobec niej zastrzeżeń. Trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, jak często dochodziło do takich sytuacji, wydaje się, że nie musiały być one zupełnie wyjątkowe¹⁶⁸.

Do kompetencji starostów należało również w jakimś stopniu kontrolowanie wielkości pól. Zapewne czynili tak na polecenie arcybiskupa, w czym utwierdzać mogą inwentarzowe wzmianki z części poświęconej kluczowi łęgonickiemu. Jan Łaski nakazał tamtejszemu staroście wymierzenie pól

---

¹⁶³ VB, s. 72.

¹⁶⁴ VB, s. 58, 106, 114. Ponadto w kluczu żnińskim wspomniano o półłankach lokowanych przez tamtejszego starostę, które w momencie spisowania inwentarza cieszyły się jeszcze okresem wolnizny, we wsi Orzeł w kluczu kamieńskim starosta osadził zaś jednego z kmieci; VB, s. 293, 302, 327.

¹⁶⁵ VB, s. 114, przyp. 2. Także starostowie tenut królewskich nie mogli działać w tym względzie bez wiedzy lub pozwolenia monarchy; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 430.

¹⁶⁶ VB, s. 110, przyp. 7. Po przejrzeniu opisu wsi Murczyno w kluczu żnińskim Jan Łaski zlecił staroście, aby rozdysponował znajdującymi się w tej miejscowości pustkami; VB, s. 302, przyp. 1.

¹⁶⁷ VB, s. 430.

¹⁶⁸ Podobnie ograniczeni w swojej działalności byli zapewne tenutariusze dóbr królewskich; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 430–432.

w Łęgonicach, kmiecie nie znali bowiem ich rozmiaru i nie wiedzieli, czy starosta kiedykolwiek je mierzył¹⁶⁹. Arcybiskup wyznaczył też starostę kłuczka gnieźnieńskiego do pomocy ekonomowi w wymierzaniu pól w Kwieciszewie¹⁷⁰. Zakładam, że także w dobrach położonych wokół Łowicza starostowie mieli rozmierzać pola i kontrolować ich posiadanie przez kmieci, choć opieram się tu głównie na wzmiankach, w których pomiar ten miał przeprowadzić ekonom z burgrabią łowickim¹⁷¹. Starostowie wymierzali również pola pod nowe karczmy¹⁷². W zakres ich kompetencji wchodziło najpewniej też rozstrzygnięcie sporów o użytkowanie pól i ról między chłopami. Przykładowo do rozsądzenia zatargu między mieszkańcami ze Strugienic i Wierznowic o korzystanie z pola znajdującego się na granicy obu wsi czy sporu o łąkę między kmieciami z Kompiny i Sierzchowa przydzielono ekonomowi burgrabiego¹⁷³.

Starostowie byli także z pewnością jakoś zaangażowani zarówno w proces rozgraniczeń wsi arcybiskupich od miejscowości należących do innych właścicieli, jak i sypanie, a może też renowację kopców granicznych lub przynajmniej kontrolę ich powstawania. Może o tym świadczyć wzmianka o rozpoczęciu przez starostę budowy kopców granicznych, które w momencie spisowania inwentarza jeszcze nie zostały ukończone¹⁷⁴. Zastanawiać się jednak można, czy urzędnicy ci byli samodzielni w kwestii oznaczania granic na nowo. Znane są dwa dokumenty wystawione przez Jana Furmana – z 1443 i 1448 r., w tym pierwszy wraz z kanonikiem gnieźnieńskim Tomaszem Strzępińskim¹⁷⁵. Oba dotyczyły rozgraniczenia między wsiami arcybiskupimi (Wolą Strzelcewską, Zielkowicami i Bobrownikami) a osadami należącymi do kapituły łowickiej (Popowem i Łupią). Na ile wynikało to z powinności starościńskich Furmana, a na ile z obowiązków kanoników katedralnych z Gniezna? Bardziej prawdopodobna wydaje się druga możliwość. W aktach kapituły często pojawiały się wzmianki o wysyłaniu kanoników do rozgraniczania dóbr¹⁷⁶. Wydaje się jednak, że obecność starosty lub jego zastępcy mogła być wymagana lub przynajmniej dobrze widziana. Warto przytoczyć podobny przypadek z 1414 r., gdy starosta krobski Skarbek był obecny, wraz z kanonikiem poznańskim Florianem, przy ustalaniu granic między dwiema wsiami szlacheckimi a należącą do biskupów poznańskich

¹⁶⁹ VB, s. 343, 345.

¹⁷⁰ VB, s. 448, przyp. 6.

¹⁷¹ VB, s. 35, przyp. 5.

¹⁷² VB, s. 32, także s. 329.

¹⁷³ VB, s. 62, przyp. 6, s. 66, przyp. 2.

¹⁷⁴ VB, s. 72, przyp. 7.

¹⁷⁵ LPKŁ, s. 24–25, 88–90.

¹⁷⁶ AC, 1, nr 1696, 1708, 1712, 1795, 2618; Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 258, 285, 599.

Krobia¹⁷⁷. Podobnie w 1526 r. starosta żniński Andrzej Zakrzewski został oddelegowany, wraz z kanonikiem Andrzejem Świątkowskim, do uregulowania granic między wsiami arcybiskupimi wchodzącymi w skład klucza kamieńskiego a dobrami opactwa koronowskiego¹⁷⁸. Pytaniem pozostaje, czy nieobecność kanoników przy rozgraniczaniu mogła być podstawą do zakwestionowania przez którąś ze stron lub mieszkańców danej miejscowości dokonanych wówczas podziałów? Być może mógł być to jeden z powodów, dla których kapituła chciała widzieć na stanowisku związanym z zarządaniem majątkiem swojego przedstawiciela: kanonika gnieźnieńskiego jako starostę (tenutariusza).

Starostowie przypuszczalnie kontrolowali prace kmieci. Na podstawie inwentarza trudno jednoznacznie stwierdzić, czy mogli czynić to sami, gdyż praktycznie wszystkie zapiski (głównie dopisywane później przez arcybiskupa) ze źródła wskazują na pewną pomocniczą rolę starostów i/lub burgrabiów u boku ekonoma, dla którego był to chyba jeden z najważniejszych obowiązków¹⁷⁹. Ze wzmianek zawartych w inwentarzu wynika, że mogli oni uwalniać kmieci od prac. Przykładu dostarcza uwolnienie od obowiązków przez tenutariusza grzegorzewskiego Marcina z Kłobi chłopów z jednego łąnu w Boguszynej Wodzie należącej do klucza grzegorzewskiego. Marcin z Kłobi uczynił to na polecenie arcybiskupa Wincentego Kota, to on był wszakże wystawcą dokumentu i jego pieczęć została dowieszona do pisma¹⁸⁰. Możliwe jednak, że dużo większy zakres samodzielności mieli starostowie w przypadku kontroli prac na folwarkach. Inwentarz zawiera wzmianki o pracach chłopów „gdy zostanie im nakazane”. Domyślać się można, że nakazy te dotyczyły prac na folwarkach¹⁸¹. W przysiędze składanej przy obejmowaniu zamku Piotr Pacanowski zobowiązywał się do nieumniejszania stanu tych rzeczy, które związane są z organizacją zasiewów na folwarkach w kluczu łowickim¹⁸². Ponadto starostowie nadzorowali wysokość czynszów nałożonych na mieszkańców wsi, pobór oraz terminowe ich spłacanie, mogli także zwiększać lub zmniejszać wysokość opłat, choć zapewne musieli uzyskać zgodę na takie działanie od arcybiskupa lub ekonoma¹⁸³. Starostom podlegali również arcybiskupi rybacy lub ci, którzy łowili za pomocą użyczanych

¹⁷⁷ KDW, 5, nr 226.

¹⁷⁸ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 683.

¹⁷⁹ VB, s. 47, przyp. 4 i 5, s. 287, przyp. 2 i 5.

¹⁸⁰ VB, s. 262.

¹⁸¹ Por. Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 46 i przyp. 42.

¹⁸² „[...] sine ulla diminucione rerum [...] vel que ad prediorum seminacionem perinerent”; Dypl. gn., sygn. 1213 = A.Cap B16, k. 217r.

¹⁸³ VB, s. 49, przyp. 8, s. 108. Już w czasie wakansu w 1412 r. kapituła nakazywała staroście uniejowskiemu przesłanie jej pieniędzy pochodzących z poboru czynszu; AC, 1, nr 1490.

przez zamek sieci czy łodzi. W przypadku zamku łowickiego obowiązki takie mogły zostać scedowane na burgrabiego, gdyż to o nim najczęściej wspomina się w kontekście opłat pobieranych od rybaków. Jednak podobne wzmianki z innych centrów majątkowych ukazują, że to właśnie staroście podlegali łowiący ryby, czy to na potrzeby zamków, czy też w wodach należących do arcybiskupstwa¹⁸⁴.

Wzmianka o sprzedaży ogrodu w Karsznicach wiąże się z kontrolą transakcji majątkowych w obrębie łowickich dóbr stołowych. W 1444 r. przed oblicze starosty Jana Furmana przybyli kanonik łowicki Wojciech oraz bracia Dersław, Jan, Marcin, Mikołaj i Grot, którzy zeznali, że sprzedali połowę młyna w Kompinie Mikołajowi Kmicie *Parisz*, cieśli zamkowego¹⁸⁵. Jan Furman musiał jednak przedstawić informację o tej transakcji do zaaprobowania arcybiskupowi, a o jej dokonaniu dowiadujemy się właśnie z dokumentu Wincentego Kota. Z kolei przed obliczem tenurariusza skierniewickiego Mikołaja Borzymowskiego stanął niejaki Franciszek z Pakości, który sprzedał Zbigniewowi Oleśnickiemu swoje dobra w Samicach¹⁸⁶. Brak zarejestrowania transakcji przez arcybiskupa lub starostę skutkowało koniecznością dochodzenia praw nowego nabywcy do zakupionej ruchomości lub nieruchomości¹⁸⁷.

Wszelkie sprawy związane z informacjami o pobieranych czynszach, posiadanych polach, transakcjach majątkowych, zeznaniach o kupnie i sprzedaży nieruchomości wewnątrz majątku arcybiskupiego były przechowywane na zamku. Pierwsza wzmianka o istnieniu tego rodzaju spisów pochodzi z 1478 r., gdy wspomniano o przechowywanych w skarbcu zamkowym rejestrach dawnego czynszu oraz skrzyni z listami i dokumentami. W źródłach tych spisywano dochody z Łowicza i okolicznych wsi¹⁸⁸. Wydaje się, że za ich część uznać można wspomniany przy okazji spisowania inwentarza z 1511–1512 r. rejestr starosty, w którym zaznaczono liczbę ogrodów w Bednarach¹⁸⁹. W kopiariuszu przywilejów kapituły łowickiej zachował się wyciąg z akt zamkowych dotyczący sprzedaży ogrodu w Karsznicach przez kmiecia małszyckiego Macieja *Schan* kanonikowi i oficjałowi łowickiemu Janowi Waganieckiemu¹⁹⁰. Przy okazji wystawienia przywileju dla młynarza w Kom-

¹⁸⁴ VB, s. 232, 247, 303, 310, 314, 445.

¹⁸⁵ KDW, 5, nr 738.

¹⁸⁶ Dypl. gn., sygn. 1212.

¹⁸⁷ Sprzedaż młyna w Grucznie w kluczu kamieńskim bez wiedzy arcybiskupa i starosty kamieńskiego spowodowała dochodzenie praw nowego młynarza do własności; VB, s. 326, przyp. 1.

¹⁸⁸ AC, 1, nr 2173; VB, s. 695.

¹⁸⁹ VB, s. 78, przyp. 3.

¹⁹⁰ LPKŁ, s. 46 = Sumariusz, nr 9, s. 210.

pinie w 1506 r. przez Andrzeja Różę Boryszewskiego do akt zamkowych włączono zapiskę o uiszczeniu zapłaty młynarzowi za pracę przy przebudowie młyna¹⁹¹. W 1512 r. z kolei Klemens Busiński w wystawionym przez siebie dokumencie wspomina o dokonanej w 1498 r. sprzedaży młyna łowickiego przed obliczem ówczesnego starosty Andrzeja Gałki z Niedźwiedzia¹⁹².

Z inwentarza pochodzą informacje o działaniach starostów wobec ziemi chłopów z dóbr łowickich. Arcybiskup Jan Łaski nakazał swoim urzędnikom, aby ci zgłaszali wójtowi, włodarzowi i ławnikom danej wsi poszukiwania najbliższej rodziny kmieci zmarłych wskutek zarazy. O znalezieniu krewnych wspomniani urzędnicy wiejscy powinni poinformować starostę¹⁹³. Prymas postanowił ponadto, że w przypadku śmierci jakiegoś kmiecia bez męskiego potomka lub innego następcy w męskiej linii pieczę nad pozostawionymi dobrami miał przejąć starosta¹⁹⁴.

Z tego samego źródła pochodzi informacja o jeszcze jednej zmianie wprowadzonej przez Jana Łaskiego, związanej z urzędem starosty łowickiego. Problem dotyczył sprzedaży wójtostwa lub młyna dziedzicznego. Starosta wraz z burgrabią oraz dwoma wójtami i dwoma młynarzami ze wsi sąsiadujących ze wsią, w której miało dość do sprzedaży wójtostwa lub młyna, mieli każdorazowo oszacowywać ich wartość. Prymas Łaski wprowadził takie rozporządzenie, gdyż dochodziło do nadużyć pieniężnych przy sprzedaży wójtostwa lub młyna bez wyszczególnionej w przywileju ceny kupna¹⁹⁵.

FUNKCJE POLICYJNO-WOJSKOWE

Zachowało się stosunkowo niewiele bezpośrednich wzmianek o funkcjach policyjno-obronnych starostów łowickich. Więcej tego typu informacji związanych jest z burgrabią, co mogło wynikać ze wspomnianego już wyżej pełnienia przez Klemensa Busińskiego jednocześnie funkcji ekonomy arcybiskupiego i starosty łowickiego oraz cedowaniem na zastępców pełniących przez siebie funkcji. Ponieważ przypuszczać należy, że burgrabiowie

---

¹⁹¹ VB, s. 67.

¹⁹² A.Cap B5, k. 234v: „quomodo tempore gubernacionis capitaneatus Lovicensis generosi olim domini Andree Galba de Nyczwyecz [...] in actis eiusdem inscriptum et acticatum reperimus [...] venies personaliter nobilis Dorothea molendinatrix Lovicensis, filia olim Nicolai, una cum marito suo nobili Petro Brzeczka, habens penes se Nicolaum fratrem suum avuncularium [...] per expressum recognovit coram iudicio se vendidisse et imperpetuum resignasse molenidnum”.

¹⁹³ VB, s. 19; por. K. Piotrkiewicz, *Arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski (1465–1531) – opiekunem Łowicza*, RŁ, t. 8, 2011, s. 40.

¹⁹⁴ VB, s. 19–20.

¹⁹⁵ VB, s. 21.

przebywali na zamku łowickim zdecydowanie częściej niż starostowie, pełniący różne inne funkcje państwowe i kościelne, kompetencje policyjno-wojskowe omówione zostaną przy przedstawianiu zakresu funkcji burgrabiów w następnym rozdziale. Trzeba jednak mieć na uwadze, że zapewne podczas pobytu starosty w Łowiczu to do niego w głównej mierze należała obrona dóbr¹⁹⁶. W zakresie tej ochrony mieściła się zapewne obrona granic wsi arcybiskupich przed zakusami okolicznej szlachty. Bezpośrednie odniesienie do starosty w kwestii obrony granic pochodzi z opisu wsi Podgórczyce należącej do klucza łęgonickiego. Jan Łaski nakazał ekonomowi i staroście zbadać tam sprawę niszczenia granic przez okoliczną szlachtę, sam starosta zaś miał tychże granic bronić¹⁹⁷. Nie udało mi się odnaleźć dla klucza łęgonickiego osób określanych mianem burgrabiego, może więc powierzenie właśnie staroście obrony granic wynikało z faktu, że przynajmniej na początku XVI w. w zarządzie tamtejszych dóbr burgrabiego nie było? Trudno też jednoznacznie stwierdzić np., czy starosta sprawował główną pieczę nad więzieniem zamkowym, czy może pozostawało to w kompetencjach burgrabiego?¹⁹⁸ Czy miał możliwość aresztowania podejrzanego o popełnienie jakiegoś przestępstwa i jakiegokolwiek uprawnienia policyjne umożliwiające egzekucję wyroku?¹⁹⁹ Czy w jego gestii leżała obrona zamku i dowodzenie załogą podczas oblężenia, a także mobilizacja ludności poddanej arcybiskupa w przypadku wojny? Należy chyba przypuszczać, że tak. W jaki sposób starostowie bronili dóbr, które powierzono ich pieczy?²⁰⁰ Przy lokowaniu wsi Korab w 1516 r. Jan Łaski zobowiązał tamtejszego sołtysa do przybycia w uzbrojeniu na zamek łowicki, gdzie miał rezydować na koszt starosty, choć na wyprawę poza kasztelanie łowicką miał się udawać wraz z burgrabią łowickim²⁰¹. W każdym razie można domniemywać o pełnieniu funkcji obronnych przez starostów łowickich mimo braku konkretnych o tym informacji.

¹⁹⁶ Przejmujący w dzierżawę dobra biskupów lubuskich koło Kazimierza Biskupiego Mikołaj i Zawisza Boryszewscy w dokumencie zaświadczającym objęcie rządów zobowiązywali się m.in. do obrony granic tychże dóbr; KDW, 10, nr 1695.

¹⁹⁷ VB, s. 347–348 i przyp. 1 na s. 348.

¹⁹⁸ O więzieniu na zamku w Łowiczu wspomina się bardzo rzadko. Miał być w nim uwięziony Stanisław Pawłowski w pierwszej połowie XV w., w czasie jego konfliktu z książętami mazowieckimi Siemowitem IV i Januszem I Starszym; *Articuli Vladislao regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi A.D. 1426 et 1428*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 6, Lwów 1893, s. 641; por. W. Wójcik, *Środki wykonawcze nadawane polskim biskupom w średniowieczu*, NP, t. 13, 1961, s. 13. Warto wspomnieć, że burgrabia opatówecki miał przetrzymywać bezprawnie kogoś w więzieniu na zamku w Opatówku (VB, s. 405), może więc to jednak burgrabiowie byli odpowiedzialni za więzienie?

¹⁹⁹ Por. K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 421, 424.

²⁰⁰ Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 46; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 322.

²⁰¹ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 524–525.

FUNKCJE SĄDOWE

Ważnym aspektem pracy starosty była zwierzchność sądownicza nad poddawanymi arcybiskupimi. Niestety, w tej kwestii również zachowało się niewiele informacji. Zamek łowicki stanowił instancję odwoławczą dla mieszczan łowickich chcących złożyć apelację od wyroku sądu wójtowskiego. Najwcześniejsza o tym wzmianka pochodzi z 1419 r., gdy Mikołaj Trąba postanowił umieścić na zamku księgę ortyli, wedle której starosta miał rozsądzać sporne sprawy²⁰². Przypuszczać należy, że podobnie było w przypadku poddanych ze wsi należących do łowickich dóbr stołowych. Domyślać się tego możemy poprzez analogię z przypadkami pochodzącymi z innych biskupich kluczy majątkowych²⁰³. W 1413 r. wśród sędziów sporu między Mikołajem, domownikiem starosty żnińskiego Mikołaja z Warzymowic, a Mikołajem, wójtem z Sępolna, był m.in. wspomniany właśnie starosta. Przykład ten pokazuje, że starostowie pełnili funkcje sądownicze. W tym przypadku urzędnik ten nie odgrywał jednak chyba głównej roli w tej sprawie, zapewne dlatego, że dotyczyła ona jego domownika²⁰⁴. Z dokumentu z 1412 r. dla sołtysa wsi Janik, wchodzącej w skład klucza kunowskiego należącego do biskupów krakowskich, pochodzi wzmianka przydatna do badania kompetencji sądowych starostów. W przywileju wydanym przez Wojciecha Jastrzębca, wówczas biskupa krakowskiego, zapisano, że sołtys wsi Janik miał sędzić mieszkańców wspomnianej wsi w obecności włodarza, czyli prokuratora kunowskiego, sam zaś miał odpowiadać sądownie jedynie przed włodarzem²⁰⁵. Podobnie jak sołtys wsi Janik, tak i zapewne sołtysi ze wsi arcybiskupich oraz wójt łowicki byli sądzeni przez starostę. Również w wypadku wójta pierwsza o tym wzmianka pochodzi z dokumentu Mikołaja Trąby z 1419 r.²⁰⁶, choć było to typowe rozwiązanie w miastach wielkiej własności.

Wydaje się zatem, że uczestnictwo w wiecach sądowych we wsiach wchodziło w zakres kompetencji sądowych starostów. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, iż starostowie (i inni uprawnieni do

²⁰² A.Cap B5, k. 61v; VB, s. 4; por. K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 424.

²⁰³ Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 46; zob. też analogie w dobrach królewskich: A. Gąsiorowski, *Kolskie starostwo*, s. 60–61.

²⁰⁴ KDW, 5, nr 218. Sprawy przewodniczył Bogusław, podkoni łęczycki i marszałek dworu arcybiskupa Mikołaja Trąby (Bogusz z Gębic, podkoni łęczycki w latach 1407–1433: UrzŁęcz XIII–XV, nr 223, s. 63), a prócz starosty żnińskiego zasiadali tam również kasztelan kaliski Janusz (Janusz z Tuliszkowa, kasztelan kaliski w latach 1403–1426: UrzWlkp, nr 92, s. 111) i Bieniasz, kanclerz Mikołaja Trąby.

²⁰⁵ KDKK, 2, nr 538.

²⁰⁶ „[...] advocatus vero coram nobis aut nostro capitaneo, seu commissario ad hoc specialiter deputato, non aliter, quam iure suo Theutonico predicto ad obiecta cuilibet responderere sit astrictus”; A.Cap B5, k. 61v.

tego urzędnicy zamkowi) sędzili sołtysów i wójtów, może również faktorów wsi arcybiskupich. Oczywiście trudno przypuszczać, aby starosta udawał się osobiście na każdy tego typu wiec. Najpewniej mógł on delegować kogoś innego jako swojego zastępcę, a naturalnymi pełnomocnikami wydają się tu być burgrabia i sędzia²⁰⁷. W każdym razie na funkcje sądowe pełnione wobec poddanych arcybiskupich przez starostów wskazywać może również pobieranie przez nich opłat z wieców sądowych, tzw. wiecznego (wiecznego). Opłaty te były zróżnicowane, zazwyczaj w pieniądzu. Jeśli zaufać wzmiankom z inwentarza, to starosta pobierał przede wszystkim 2/3 z 18 groszy (czyli jednego wiardunku), wnoszonych na każdy trzeci wiec przez wszystkich wójtów lub sołtysów ze wsi²⁰⁸. Czasem otrzymywał po korcu lub dwóch owsa z każdego wiecu we wsi²⁰⁹. Informacji takich jednak przy większości wsi nie podano, nie podobna więc stwierdzić, czy starosta pobierał te opłaty we wszystkich wsiach, w takiej jak wymienione wyżej lub nieco innej formie²¹⁰. Wzmianki o pobieraniu pieniędzy przez arcybiskupa mogą wskazywać, że dochody tego rodzaju pochodziły raczej z określonych wsi, jednak wypada zachować należyta ostrożność przy wyciąganiu dalej idących wniosków.

Na zamku w Łowiczu musiano przechowywać księgi sądowe (*acta castrensia*), do których wpisywano sprawy odbywające się przed obliczem urzędników zamkowych. Niestety, nie zachowały się żadne z nich, lecz o ich istnieniu należy być przekonanym z analogii występujących chociażby w Pułtusku²¹¹. Należy przypuszczać, że zapisywano w nich, być może w osobnej, sądowej serii, sprawy toczone na sesjach sądowych na zamku. Nie udało mi się jednak odnaleźć wzmianek pośrednich dotyczących spraw spornych, toczonych przed obliczem urzędników zamkowych, lub ekscerptowanych z akt sądowych.

Do uprawnień sądowych starostów można włączyć również ocenę wysokości kar pobieranych od poddanych arcybiskupa. W przeważającej części były one ustalone, jednak starostowie (lub wyznaczone przez nich osoby) mogli zmieniać ich wysokość, a być może również powód i zasadność nałożenia danej kary²¹².

²⁰⁷ Zob. dla starostwa olsztyńskiego: K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 424.

²⁰⁸ Takie informacje zawarto przy opisie powinności poddanych ze wsi Kompina, Ziąbki, Gągolin, Różyce i Domkowiec; VB, s. 66, 71, 82, 87, 125.

²⁰⁹ Tak np. w Wejścach bądź Strzelcewie; VB, s. 33, 43.

²¹⁰ W niektórych kluczach arcybiskupich (np. żnińskim) często kmiecie zobligowani byli do przyrządzenia posiłku przybywającemu na sąd starości.

²¹¹ Pułtuskie księgi zamkowe, zwane też grodzkimi, zachowały się od drugiej połowy XVI w., obecnie przechowywane są w AGAD; K. Wiśniewski, *Pułtusk w XVI–XVII wieku. Ustrój – gospodarka – ludzie*, [w:] *Dzieje Pułtuska*, t. 1: *Do 1795 roku*, red. H. Samsonowicz, R. Lolo, Pułtusk 2016, s. 147–148.

²¹² VB, s. 13.

WPLYW NA MIASTO

Starostowie łowiccy, jako przedstawiciele arcybiskupa, wywierali również znaczny wpływ na miasto i instytucje w nim się znajdujące, tak świeckie (radę miejską, ławę, cechy), jak i kościelne (kapitułę łowicką).

WPLYW NA SKŁAD RADY MIEJSKIEJ I ŁAWNİKÓW

Nie wiadomo dokładnie, kiedy w Łowiczu ukonstytuowała się rada miejska. Pierwsza wzmianka o jej przedstawicielach pochodzi z 1381 r., gdy w dokumencie Janusza Suchegowilka dotyczącym sprzedaży wójtostwa łowickiego wzmiankowani zostali burmistrz Hanko syn Krystiana oraz rajca Szczepan Rusin²¹³. Data ta stanowi *terminus ad quem* powstania tej formy samorządu miejskiego w Łowiczu. Jednakże pierwsze szczegóły dotyczące wpływu starostów na łowicką radę miejską, przede wszystkim na jej skład, poznajemy dopiero dla pierwszej ćwierci XVI stulecia.

7 XII 1524 r. Jan Łaski wystawił dokument potwierdzający prawa, obowiązki i uposażenie wójtostwa łowickiego. Wśród postanowień zawartych w dyplomie znalazł się sposób wybierania rajców i ławników. Wybór ten miał być przeprowadzany każdego roku po święcie Obrzezania Pańskiego, tj. 2 stycznia. Za elekcję burmistrza i rajców odpowiedzialny był wyłącznie starosta łowicki. Miał desygnować do rady miejskiej ludzi „najbardziej odpowiednich do wybrania”. Nieco inaczej uregulowano wybór ławników. Inicjatywę w tym względzie miał mieć wójt wraz z burmistrzem i rajcami. Jednak po wyborze najbardziej odpowiednich ich zdaniem osób, do tego zaznajomionych z prawem miejskim, musieli przedstawić ich staroście do zatwierdzenia. Arcybiskup zaznaczył również, że w razie śmierci jednego z rajców starosta miał na jego miejsce powołać któregoś z ławników, a wójt i rada miejska powinni zaprezentować nowego kandydata do ławy staroście²¹⁴.

²¹³ KDW, 3, nr 1786.

²¹⁴ LPKŁ, s. 232–233: „Et ne in futurum aliqua differentia et difficultas inter nos nostrosque successores aut capitaneum nostrum Lovicensem nunc et pro tempore existentem in eligendis proconsule et consulibus scabinisque eiusdem civitatis nostrae Lovicensis contingat, ideo statuimus et ordinamus, ut capitaneus noster Lovicensis nunc et pro tempore existens singulis annis in crastino festi Circumcisionis Domini proconsulem et consules, quos magis idoneos duxerit elogendos, eligat, advocato vero proconsulique et cum consulibus modernis et in futurum existentibus damus facultatem scabinos eligendi idoneos tamen et iuris civilis peritos, quos taliter elector capitaneo nostro Lovicensi nunc et pro tempore existenti praesentabunt. Quod si aliquem ex consulibus mori contingat, ex tunc capitaneus noster Lovicensis nunc et pro tempore existens unum ex scabinis, qui magis idoneum fuerit, ad locum illum consulatus praemortui consulis recipere, scabinum qui alium advocatus cum proconsule et consulibus ex communitate capitaneo nostro praesentantes eligere debebunt perpetuo et in aevum”; polski regest zob. ZDMŁ, nr 3,

Więcej szczegółów dotyczących wyboru rady miejskiej zawarto w inwentarzu z 1512 r. W razie nieobecności starosty wyznaczenia rajców miał dokonać w jego imieniu burgrabia zamku łowickiego. Wybierano sześciu rajców, tworzących radę urzędującą, oraz sześciu zastępców, tworzących tzw. radę starą²¹⁵. Dokładniej opisano również procedurę wyboru następcy na miejsce zmarłego rajcy lub ławnika. Mieszczanie mieli wyznaczać trzech lub czterech mieszczan godnych zaufania, aby przedstawić ich staroście lub burgrabiemu. Z tych przedstawionych kandydatów wybierano jednego na miejsce zmarłego poprzednika, wybór zaś zależał od przedstawiciela arcybiskupiego²¹⁶.

Czy rozporządzenia Jana Łaskiego w kwestii wyboru składu rady miejskiej i ławników wprowadzały nową rzeczywistość prawną, czy jedynie potwierdzały istniejące już wcześniej zasady elekcji? Aby udzielić odpowiedzi na to pytanie, należy sprawdzić, czy istnieją przesłanki wskazujące na istnienie takich zwyczajów w Łowiczu w poprzednich latach. Warto również porównać sytuację w tym względzie w innych miastach, należących tak do arcybiskupów gnieźnieńskich, jak i innych biskupów ziem polskich.

Z wizytacji dóbr arcybiskupich pochodzi wzmianka o przywileju Fryderyka Jagiellończyka dla łowickiej rady miejskiej z 1495 r. Zawierał on potwierdzenie możliwości wyboru ławników przez radę. Miała ona przedstawiać kandydatów na ławników staroście lub burgrabiemu zamku do zatwierdzenia²¹⁷. Zatem w 1495 r. inicjatywę w tym względzie przekazano radzie miejskiej, a w 1524 r. włączono do procesu decyzyjnego również wójta łowickiego. Jan Łaski zmodyfikował grono ludzi, którzy mieli dokonywać wyboru kandydatów na ławnika. Ich akceptacja w obu przypadkach należała do starosty lub burgrabiego. Trudno odpowiedzieć, jak daleko wstecz należałoby cofnąć te uprawnienia urzędników zamkowych w Łowiczu. Czy reprezentujący arcybiskupa w Łowiczu urzędnicy mieli takie prerogatywy od momentu utworzenia urzędu ławniczego? Pierwsza wzmianka o wójcie łowickim pochodzi z 1339 r.²¹⁸, przypuszczalnie już wtedy funkcjonowała też ława miejska, złożona z osób współsądzących z wójtem.

Warto przyjrzeć się zapiskom związanym z dokumentem Mikołaja Trąby z 1419 r. Informacje o jego postanowieniach poznajemy zarówno z inwentarza, jak i regestu dokumentu sporządzonego w 1780 r. w zbiorze praw i przywilejów

---

s. 315–316; zob też: K. Piotrkiewicz, *Arcybiskup gnieźnieński*, s. 27–33; P. Tańkowski, *Jan Łaski*, s. 398–400.

²¹⁵ Zob. M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 455–456.

²¹⁶ VB, s. 11; zob. J. Wegner, *Łowicz w okresie 1525–1655*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 96.

²¹⁷ VB, s. 4; zob. M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast*, s. 457.

²¹⁸ ŁLB, 2, s. 537–538.

miasta Łowicza. Wersje te różnią się jednak od siebie w szczegółach. W inwentarzu z początku XVI w. zapisano, że Mikołaj Trąba nadał mieszczanom łowickim prawo niemieckie, czyli średzkie, uwolnił rajców łowickich od jurysdykcji starosty, burgrabiego i innych urzędników, włączając ich do prawa wójtowskiego, wójt miał zaś odpowiadać przed starostą i urzędnikami zamku, choć mógł sądzić w sprawach kryminalnych i o zabójstwo, arcybiskup ustanowił natomiast apelację do zamku łowickiego; na końcu postanowiono, żeby ławnicy byli zwoływani do rozstrzygnięcia wyroków starosty²¹⁹. Inaczej przedstawiono postanowienia dyplomu w późniejszym regeście, różnice dotyczą dwóch kwestii. Według rejestru mieszczanie łowiccy (a nie tylko rajcy) zostali wyłączeni od jurysdykcji obcych starostów i urzędników, i mieli podlegać wyłącznie sądownictwu wójta, a starosta łowicki miał możliwość wyznaczenia siedmiu ławników do sądenia²²⁰.

Dokument Mikołaja Trąby nie zachował się, jednak odnaleźć można co najmniej trzy jego kopie²²¹. Na ich podstawie należy stwierdzić, że treść dokumentu lepiej oddaje regest z 1780 r. Postanowienia te przypominają ustalenia ponawianych i odnawianych w XIV i XV w. przywilejów lokacyjnych najróżniejszych miast. Dokumenty takie, na przykładach pochodzące z Małopolski, stały się przedmiotem studiów Stanisława Kurasia. Jednak nie były one wystawiane jedynie dla miast leżących na południu Królestwa Polskiego. Wspomniany badacz doszedł do wniosku, że wszelkie tego typu akty były potwierdzeniami lokacji miejskich dokonanych już dawniej, a ich treść zależała od formularza użytego przez kancelarię królewską²²². Wśród takich przywilejów znajdują się również te wystawione dla miast biskupich, np. należącego do biskupów poznańskich Dolska (1403 r.), będących własnością biskupów krakowskich Hły i Bodzentyna (1413 r.) czy wchodzącego w skład dóbr biskupów włocławskich Wolborza (1433 r.)²²³. W przeważającej większości wypadków są to dokumenty monarsze. Napotkać można jednak również i tego rodzaju dokumenty wystawione przez arcybiskupów gnieźnieńskich. Prócz omawianego aktu Mikołaja Trąby z 1419 r. wspomnieć można o podobnym przywileju dla Opatówka, wystawionym w 1440 r. przez Wincentego Kota, w którym jednak więcej miejsca poświęcono warunkom sprzedaży wójtostwa w mieście²²⁴.

²¹⁹ VB, s. 4.

²²⁰ ZDMŁ, nr 3, s. 312.

²²¹ A.Cap B5, k. 61v–62r; KopCeb, k. 32r–32v; AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 2900.

²²² S. Kuraś, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 82–112.

²²³ KDW, 7, nr 460; KDKK, 1, nr 54; CDP, 2/2, nr 386.

²²⁴ KDW, 10, nr 1496.

Dokument Trąby zakładał założenie na zamku łowickim księgi ortyli. Być może zatem informacje o wyborze ławników przez starostę miały związek z rozstrzyganymi przez niego odwołaniami od wyroków sądu wójtowskiego. Sugerować może to fragment dyplomu Trąby, w którym stwierdzono, że do rozsądzania spraw powinno zostać wybranych siedmiu ławników przez arcybiskupa lub starostę²²⁵. Istnieje jeszcze możliwość wybierania przez starostę ławników wchodzących w skład sądu wójtowskiego, które to uprawnienie w 1495 r. zostałyby przekazane przez Fryderyka Jagiellończyka łowickiej radzie miejskiej.

Podobnie nie jest łatwo stwierdzić, czy wraz z ukształtowaniem się samorządu miejskiego w Łowiczu przedstawiciel arcybiskupa zyskał kontrolę nad składem osobowym rady. Nie wydaje się to jednak nieprawdopodobne: wszak właściciel miasta chciał mieć wpływ na skład samorządu miejskiego we własnym ośrodku.

Wydaje się, że organizacja kontroli instytucji i organów władz miejskich w ośrodkach należących do hierarchów kościelnych opierała się na wzorcach zaczerpniętych z administracji państwowej. Najwcześniejsze informacje o wybieraniu rady miejskiej w najważniejszych miastach królewskich dotyczą Krakowa (gdzie regulacje sposobu wyboru rady miejskiej i jej zatwierdzania pojawiały się od 1312 r.), znane są też m.in. dla Poznania (jeszcze z drugiej połowy XIV w. i czasów Kazimierza Wielkiego) i Lublina (w pierwszej połowie XV stulecia²²⁶). Oczywiście status wspomnianych miast powodował, że król chciał sobie zapewnić jak największą kontrolę nad samorządem miejskim. Jednak już z tego samego okresu pochodzą informacje o zatwierdzaniu przez starostów-tenentariuszy władz miejskich w nieco mniejszych miastach królewskich: Kłecku, Koninie i Gnieźnie²²⁷. W XVI w. w królewskich i szlacheckich miastach średniej wielkości (do jakich należy zaliczyć Łowicz) główną, a często jedyną rolę przy wyborze rady miejskiej odgrywał właściciel miasta lub jego przedstawiciel: starosta bądź tenentariusz (w zależności od używanej terminologii)²²⁸. Czy i w miastach kościelnych znano, a być może i stosowano podobne rozwiązania wcześniej niż na przełomie XV i XVI stulecia?

²²⁵ „Ad quarum sentenciarum prolacionem debent septem scabini iurati per nos aut nostrum capitaneum Lowycensem eligi et deputari”; A.Cap B5, k. 62r.

²²⁶ W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961, s. 175; A. Gąsiorowski, *Walki o władzę w Poznaniu u schyłku wieków średnich*, KH, t. 82, 1975, nr 2, s. 256–257; tenże, *Wójt i starosta. Ramię monarsze w polskim mieście średniowiecznym*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. M. Biskup i in., Poznań 1976, s. 439–440; J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo*, s. 135–136. Ale dla Kalisza taki dokument znany jest dopiero z 1512 r.; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 426.

²²⁷ A. Gąsiorowski, *Urządnicy*, s. 183.

²²⁸ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast*, s. 456.

Dla miast arcybiskupich, prócz Łowicza, coś na ten temat wiadomo tylko dla Uniejowa i Żnina. W Uniejowie jeszcze na początku XVI w. udział w mianowaniu członków rady miejskiej miał wójt, starosta i społeczność miejska. Starosta wybierał burmistrza i dwóch rajców, wójt jednego rajcę i mieszczanie również jednego rajcę. Jeśli chodzi o ławę miejską, to jej obsada zależała wyłącznie od wójta, który mianował tak podwójciego, jak i całą siedmioosobową ławę. Informacje te zawiera odnowiony przywilej na wójtostwo w Uniejowie, wystawiony w 1502 r. przez Fryderyka Jagiellończyka²²⁹. Dopiero od czasów Jana Łaskiego obsadzanie wszystkich miejsc w samorządzie miejskim leżało wyłącznie w gestii starostów. Jan Szymczak uważa, że był to wynik wykupienia uniejowskiego wójtostwa dziedzicznego przez arcybiskupa, co miało miejsce między 1512 a 1525 r. Dotyczyło to również ławy uniejowskiej: jak podaje Jan Szymczak w 1550 r. starosta uniejowski Paweł Garwacki wybrał podwójciego i siedmiu ławników²³⁰.

W Żninie władze miejskie wybierano co roku, podobnie jak w Łowiczu (nie mamy informacji o długości kadencji władz uniejowskich, choć można chyba założyć analogiczne rozwiązanie jak w dwóch powyższych ośrodkach). Także i tu wybór burmistrza i rajców uzależniony był od starosty arcybiskupiego. Ponadto zatwierdzał on dwóch ławników z wybranych przez mieszczan kandydatów²³¹. Informacje te pochodzą jednak najprawdopodobniej dopiero z XVI–XVII w.

Zatwierdzanie kandydatów do rady miejskiej i ławy wójtowskiej stanowiło obowiązek starostów także z innych dóbr biskupich. Jest to potwierdzone źródłowo, choć dla czasów nowożytnych, m.in. dla Włocławka (1577 r.), Raciążka (1604 r.), Pułtusza (XVII–XVIII), Buku, Sławkowa, Bodzentyna, Ilży²³². W miastach tych zauważyć można różnice zarówno w liczbie członków

²²⁹ VB, s. 222.

²³⁰ J. Szymczak, *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 81.

²³¹ J. Kądziołka, *Żnin po lokacji (1263–1654)*, [w:] *Żnin. 700 lat dziejów miasta*, [red. J. Topolski], Bydgoszcz 1965, s. 72; Z. Górczak, *Lokacja miejska Żnina oraz dzieje osady do końca średniowiecza*, [w:] *Żnin. 750 lat dziejów miasta*, red. T. Janicki, Żnin 2013, s. 69.

²³² J. Pakulski, *Władze i społeczność*, s. 130; *Inwentarze dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z XVII w.*, wyd. L. Żytkowicz, Toruń 1957, s. 2–3; J. Zwolińska, *Pułtusk w średniowieczu*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. 1, 1969, s. 49–50; R. Lolo, *Samorząd miejski Pułtusza a biskupi płoccy w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Pułtusk – 600 lat samorządu. Materiały sesji z okazji 600-lecia samorządu pułtuskiego*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2006, s. 76; A. Kowalczyk, *Buk. Zarys dziejów miasta*, Poznań 1989, s. 20; Z. Noga, *W okresie nowożytnym*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, red. F. Kiryk, Kraków 2001, s. 110, 142–143; L. Stępkowski, *Bodzentyn nowożytny. Z dziejów miasta biskupiego w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Bodzentyn. Z dziejów miasta w XII–XX wieku*, red. K. Bracha, Kielce 1998, s. 84–85; P. Nowakowski, *Z dziejów biskupiego miasta Ilży*, [w:] *Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na ziemi*

obu ordynków miejskich, jak i sposobie ich wyboru, wyrażającym się przede wszystkim odmiennym rozdzieleniem kompetencji (lub jego brakiem) między urzędnikiem reprezentującym właściciela ośrodka a podmiotami miejskimi: wójtem i mieszczanami.

Zauważyć również należy, jak wielu członków rady i ławy było zatwierdzanych przez starostę łowickiego. Wspomina się o sześciu rajcach (funkcję burmistrza miał sprawować każdy z rajców przez określony czas), bez wskazania, czy ktoś poza starostą mógł przynajmniej proponować kandydatów do rady. Jak się zatem wydaje, starosta miał wyłączne kompetencje w tym względzie – tylko jemu przysługiwało prawo do wyboru rajców. Byłyby to uprawnienia szersze niż w większości znanych mi przypadków z innych miast kościelnych. Możliwość wyboru zarezerwowano dla wójta i rady jedynie w przypadku ławników, których jednak też musiał zatwierdzić starosta. Podobnie szerokie kompetencje w zakresie ustalania składu samorządu miejskiego miał starosta uniejowski, ale – jak już wspomniałem – był to najpewniej efekt działań dopiero Jana Łaskiego. Także w Żninie starosta zatwierdzał burmistrza i rajców (pięciu lub sześciu), akceptował również dwóch ławników (w początkach XVII stulecia ławę tworzyło pięciu ławników i wójt)²³³. Starosta włocławski w początkach XVI w. zatwierdzał wybranych przez mieszczan rajców, a od 1577 r. burmistrza spośród przedstawionych czterech kandydatów i dwóch rajców (pozostali dwaj wybierani byli przez mieszczan). Starosta pułtuski akceptował wybranego przez rajców burmistrza. W Sławkowie na czterech rajców tylko jeden pochodził z nominacji starosty (drugi wybierany był przez wójta, a trzeci i czwarty przez mieszczan). W Iłży z kolei starosta wybierał z kandydatów na urząd wójta, landwójta i dwóch prezydentów (burmistrzów), a sześciu radnych i sześciu ławników wybierali już mieszczanie iłżeccy. W Bodzentynie urzędnik biskupa krakowskiego miał wpływ na obsadę około połowy urzędów miejskich (radzieckich i ławniczych)²³⁴.

Z zaprezentowanego porównania można ostrożnie wnioskować, że starostowie arcybiskupów gnieźnieńskich mieli, przynajmniej od pierwszej ćwierci XVI w., o wiele szersze kompetencje w zakresie obsadzania urzędów w miastach kościelnych niż analogiczni urzędnicy pozostałych biskupów z terenów Królestwa Polskiego (bez Prus Królewskich). Czy może dokładniej:

---

iłżeckiej. Iłża. Miasto biskupów krakowskich na tle regionu. Materiały z sesji popularno-naukowej „Przeszłość w służbie przyszłości” w Iłży w dniu 22 X 2010 r., red. D. Kalina, R. Kubicki, s. 166; R. Kubicki, *Przynależność administracyjna, lokacja, właściciele oraz władze Iłży i klucza iłżeckiego do początków XIX wieku. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, [w:] tamże, s. 13.

²³³ VB, s. 222; J. Szymczak, *Uniejów*, s. 81; J. Kądziołka, *Żnin*, s. 71.

²³⁴ M. Morawski, *Monografia Włocławka*, s. 181; J. Pakulski, *Władze i społeczność*, s. 130; R. Lolo, *Samorząd miejski*, s. 76; Z. Noga, *W okresie nowożytnym*, s. 142; P. Nowakowski, *Z dziejów*, s. 166; L. Stępkowski, *Bodzentyn nowożytny*, s. 85.

wyłącznie w ich gestii leżał wybór i zatwierdzanie rajców miejskich, bez udziału innych podmiotów. Także kontrola składu ławy miejskiej była w ich wypadku większa niż w miastach pozostałych biskupstw. Potwierdzenie tej tezy wymagałoby jednak przeprowadzenia bardziej szczegółowych badań.

KONTROLA NAD MIASTEM

Poza wpływem na skład rady miejskiej starostowie łowickcy sprawowali również szeroko pojętą kontrolę nad miastem. Co prawda podstawowe funkcje w tym zakresie piastowali wójt z ławą i rada miejska, jednak wyższą instancją kontrolną byli rezydujący na zamku urzędnicy właściciela miasta, ze starostą i burgrabią na czele.

Tak było przede wszystkim z sądownictwem. Sąd starościński stanowił instancję odwoławczą od wyroków sądu wójtowskiego, co zostało potwierdzone w 1419 r. przez Mikołaja Trąbę. Sam wójt łowicki miał odpowiadać przed starostą lub urzędnikami zamkowymi²³⁵. Potwierdzono to w 1524 r., gdy zagwarantowano wyłączenie wójta i mieszkańców domów do niego należących spod jurysdykcji rady miejskiej. Sądownictwo nad wójtem i osobami zamieszkującymi jego budynki miał sprawować wyłącznie starosta zamkowy²³⁶.

W 1443 r. Wincenty Kot przyznał kolegium złożonemu ze starosty i rady miejskiej możliwość sądenia mieszkańców Łowicza niechających się podporządkować powszechnie obowiązującym w mieście uregulowaniom oraz najpewniej tym wprowadzanym niniejszym przywilejem²³⁷. Zgodnie z rozporządzeniem Jana Łaskiego starosta lub jego zastępca wchodził również w skład zespołu (wraz z burmistrzem i rajcami), przed którym 3 stycznia każdego roku wykonawcy testamentów sporządzonych w Łowiczu w mijającym roku mieli zdawać relację z realizacji zapisów testamentowych. Zaniedbania w tym względzie to samo kolegium miało możliwość karać²³⁸.

Częstym problemem, nie tylko w Łowiczu, był fakt istnienia pustych domów, tj. takich, które mają właścicieli, przebywających jednak częściej na wsi niż w mieście. Po pożarze miasta z 1525 r. Jan Łaski postanowił, aby zwierzchność zamkowa konfiskowała place i role miejskie osób nieprzebywających w Łowiczu, wystawiając je na sprzedaż lub przekazując w użytkowanie władzom samorządowym. Zarządzenie to ponowione zostało w 1529 r.²³⁹

²³⁵ A.Cap B5, k. 61v; VB, s. 4; ZDMŁ, nr 3, s. 312.

²³⁶ LPKŁ, s. 231–232.

²³⁷ AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 2903, k. 1v; KopCeb, k. 34r; VB, s. 4; ZDMŁ, nr 6, s. 313.

²³⁸ VB, s. 10.

²³⁹ ZDMŁ, nr 25, s. 318, nr 28, s. 319. Podobne zadanie otrzymał starosta gnieźnieński w Kwieciszewie, w którym wiele domów miało stanowić własność obcych mieszczan.

Starostowie łowiccy sprawowali również pieczę nad właściwym funkcjonowaniem cechów i bractw miejskich. Na początku XVI w. w Łowiczu działało sześć cechów: kuśnierzy, kowali, szewców, krawców, sukienników i prasolów. Co prawda w 1443 r. podporządkowano cechy magistratowi miejskiemu, ale wydaje się, że rajcy mieli kontrolować głównie kwestie finansowo-handlowe, jak sprawdzanie, czy nie przekraczano miar²⁴⁰. Jeszcze w 1474 r., gdy Jakub z Sienna wydawał przywilej dla powstającego cechu kowali, brak wzmianki o starostach czy innych oficjelach zamkowych. Prawo do rozsądzania sporów w bractwie przyznano burmistrzowi i rajcom²⁴¹. W dwóch przywilejach cechowych z pierwszej ćwierci XVI w. znaleźć można informacje o kompetencjach urzędników arcybiskupich względem poszczególnych cechów.

W 1518 r. dekretem Jana Łaskiego powołano do życia bractwo strzeleckie (kurkowe). W dokumencie znaleźć można kilka wzmianek o urzędnikach zamku łowickiego. Nie są to jednak zapiski wskazujące na ich dużą ingerencję. Przede wszystkim sędziowie zamku i miejscy mieli prawo sędzić starszych bractwa, podczas gdy wewnętrzne sprawy towarzystwa kurkowego miano rozstrzygać już w samym bractwie. Starosta wraz z sędzią zamkowym czuwał również, aby nic i nikt nie zakłóciło przebiegu uroczystości strzeleckich. Poza tym w czasie strzelania, które wyłonić miało nowego króla kurkowego, staroście lub jego zastępcy przysługiwało prawo do oddania pierwszego, honorowego strzału, dopiero po nim strzelał stary król kurkowy, przedstawiciele władz miejskich, po czym rozpoczynały się właściwe zawody. Większy udział w funkcjonowaniu bractwa miał magistrat, który m.in. wyznaczał kandydatów do starszyny bractwa²⁴².

W 1527 r., znowu na mocy przywileju Jana Łaskiego, uregulowano kwestie funkcjonowania cechu prasolskiego. Przede wszystkim zakazano sprzedaży soli w Łowiczu i w odległości 2 mil od miasta ludziom niebędącym członkami konfraterni prasolów. Starosta, dowiedziawszy się o łamaniu tego przepisu, miał prawo skonfiskować sprzedawaną poza strukturami cechu sól i zabrać ją na zamek. Czynić tak miał, gdy ktoś sprzedawał sól we wsiach w pobliżu Łowicza. Wyjątek stanowił czas jarmarków łowickich, kiedy każdemu wolno było sprzedawać sól. Ponadto władze cechowe miały obowiązek składać przed starostą i radą miejską rachunki i sprawozdania z działalności. W ostatnim punkcie, dotyczącym wpływu starosty na cech, stwierdzono *expressis verbis*, że „ktorych to starszych y wszytkiego bractwa

---

Jan Łaski polecił mu, aby zadbał o niesprzedawanie domów obcym, którzy nie mają zamiaru osiedlić się w mieście; VB, s. 450, przyp. 1.

²⁴⁰ VB, s. 4, 8–9.

²⁴¹ A. i J. Szymczakowie, *Statuty łowickiego cechu kowalsko-ślusarskiego w XV–XVII w. (1474–1645)*, RŁ, t. 3, 2005, s. 119–124.

²⁴² A. Bołdyrew, *Bractwo strzeleckie w Łowiczu w latach 1518–1794*, RŁ, 1, 2003, s. 132–136.

Starosta nasz Łowicki na ten Czas będący opiekunem y obroncą bydz wiecznie powinien²⁴³.

W 1529 r., także za pontyfikatu Jana Łaskiego, wydano przywilej pośrednio związany z cechem szewców. Zabroniono w nim szewcom niezrzeszonym w łowickim cechu sprzedawania wyrobów bez wiedzy i zgody tegoż cechu oraz bez rewizji towarów przez urzędników z zamku²⁴⁴.

STAROSTOWIE A KAPITUŁA ŁOWICKA

Starostowie mieli wpływ na obsadę nie tylko świeckich instytucji samorządowych i miejskich. Wojciech Jastrzębiec w 1433 r. podniósł kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP na Starym Mieście do godności kolegiaty i ustanowił przy niej kolegium złożone z trzech prałatów (prepozyta, dziekana, kustosa) i dziesięciu kanoników. Wśród wielu postanowień arcybiskupa dotyczących uposażenia kanoników i innych przynależnych im prerogatyw określił on też sposób wyboru każdego z nich. Obsadzanie wszystkich prebend w kolegiacie łowickiej zarezerwowane zostało dla starosty zamku łowickiego. Miał on wyłączność na prezentowanie arcybiskupowi kandydatów na kanoników łowickich²⁴⁵. Zachował tę prerogatywę również w stosunku do utworzonej w 1522 r. prałatury archidiakona łowickiego²⁴⁶.

Nie należy mieć wątpliwości, że starostowie korzystali z przydzielonych im uprawnień. W 1481 r. papież Sykstus IV polecił kustoszowi kościoła płockiego przedstawić staroście łowickiemu Stanisława, syna Adama *de Wyllanos*, kleryka diecezji płockiej, kandydata na kanonię opuszczoną wskutek rezygnacji Piotra z Chodkowa, który został nowym biskupem płockim²⁴⁷. Zatem prócz prawa prezenty w stosunku do wakujących beneficjów kapituły łowickiej starostowie zatwierdzali również kandydatów na nie, tj. mieli prawo patronatu²⁴⁸. W latach spisywania księgi uposażeń archidiecezji gnieźnieńskiej prałaci i kanonicy łowiccy pochodzili z prezenty dwóch przedstawicieli arcybiskupich: Piotra Pacanowskiego, starosty Fryderyka

²⁴³ Archiwum Państwowe m.st. Warszawy. Oddział w Łowiczu, Zbiór Władysława Tarczyńskiego, sygn. 46, Copia Priuigelium [!] Sallicidarum, s. 2–3. Jest to XVII-wieczna kopia dokumentu wystawionego przez Jana Łaskiego. Oryginał znajduje się w AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 3743; M. Wojtylak, *akta łowickich cechów w zasobie archiwum w Łowiczu*, RŁ, t. 1, 2003, s. 164.

²⁴⁴ ZDMŁ, nr 30, s. 319.

²⁴⁵ ZWD, nr 5, s. 305–306.

²⁴⁶ ZWD, nr 18, s. 352–354.

²⁴⁷ ADP, Dokumenty pergaminowe, sygn. 365.

²⁴⁸ Zob. M. Koczerska, *Prawo patronatu w Polsce późnego średniowiecza i jego wpływ na kulturę pisma społeczeństwa świeckiego*, [w:], *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 225.

Jagiellończyka, i Grzegorza Sarnowskiego, pracującego na zamku w czasach Jana Łaskiego²⁴⁹.

Z uprawnieniami patronackimi starostów wiązała się najpewniej również kontrola spraw majątkowych związanych z uposażeniem poszczególnych prebend kapitulnych. W 1491 r. starosta łowicki Jan Feliks z Oleśnicy musiał wyrazić zgodę na włączenie do dochodów dziekanii łowickiej parafii we wsi Maków koło Skierniewic jako uposażenie tejże prałatury²⁵⁰.

Takie kompetencje starostów łowickich wobec kapituły kolegiackiej w mieście nie były uprawnieniami wyjątkowymi. Podobnie szerokie prerogatywy w kwestii obsady prałatów i kanoników miał starosta pułtuski w utworzonej w 1449 r. przez biskupa płockiego Pawła Giżyckiego kolegiacie pułtuskiej oraz najprawdopodobniej starosta wolborski w kolegiacie wolborskiej, erygowanej w 1544 r. przez biskupa wrocławskiego Mikołaja Dzierzgowskiego²⁵¹. Na terenach Królestwa Polskiego i księstw mazowieckich praktyka przekazywania prawa patronatu nad kapitułami kolegiackimi lokowanymi w centrach dóbr kościelnych pojawiła się w XV w. Warto jednak wspomnieć, że w granicach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego już w 1386 r. powstała kolegiata w Otmuchowie, będącym w tym czasie główną rezydencją biskupów wrocławskich i stolicą ich niezależnego księstwa. W dokumencie erekcyjnym obsada większości kanonii leżała w gestii rządcy lub burgrabiego otmuchowskiego, ale już w drugiej połowie XV w. jedynie dwie prebendy (na trzynaście istniejących) nie podlegały prawu patronatu burgrabiego otmuchowskiego²⁵².

Powstawanie w XV i XVI w. kapituł kolegiackich w dobrach należących do poszczególnych biskupów wiązać trzeba przede wszystkim z rezydencjonalnym charakterem miejscowości stanowiących centra największych kluczy dóbr danego biskupstwa. Co prawda jeszcze w XV stuleciu arcybiskupi różnie rozkładali swoje pobyty w Łowiczu, jednak nie ulega wątpliwości, że chciano uświetnić rangę miejscowości odpowiednią instytucją kościelną. Podnoszono więc pozycję Łowicza, Pułtuska, Otmuchowa czy później

²⁴⁹ ŁLB, 2, s. 238–244.

²⁵⁰ ZWD, nr 10, s. 327–331.

²⁵¹ *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, Kraków 1916 (Archiwum Komisji Historycznej, 10), nr 1, s. 316; B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003, s. 85. O wiele obfitsza jest literatura dotycząca kolegiaty w Pułtusk: H. Rybus, *Kolegiata w Pułtusk i jej kapituła*, Łódź 1933, s. 29; W. Góralski, *Skład osobowy oraz obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule kolegiackiej w Pułtusk*, „Prawo Kanoniczne”, t. 19, 1976, nr 1–2, s. 262–264; W. Graczyk, *Wkład biskupa płockiego Pawła Giżyckiego (1439–1463) w rozwój kulturowy Pułtuska*, [w:] *Artem historicam aliis tradere. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Anzelma Weissa*, red. W. Biczak, J. Marczewski, T. Moskal, Lublin 2011, s. 80.

²⁵² E. Wótkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje, organizacja, skład osobowy (1386–1477)*, Opole 2004, s. 161–163.

Wolborza. Kanonicy zgromadzeni wokół takiej fundacji mieli również pomagać arcybiskupowi w zarządzie archidiecezją, co wyraził Wojciech Jastrzębiec w dokumencie erekcyjnym z 1433 r., gdy wspomniał o odległości dzielącej Gniezno od Łowicza²⁵³. Przymuszczać mogli też odgrywać jakąś rolę w zarządzie dóbr biskupich²⁵⁴. Dla XV w. nie znam takich przykładów, ale już na kartach inwentarza z początku XVI w. kilkakrotnie wspomniano o obecności prepozyta łowickiego przy staroście-ekonomie i burgrabim w sprawach związanych z majątkiem arcybiskupim. Wydaje się jednak, że większa część tych spraw, przy których miał być obecny prepozyt łowicki, dotyczyła tych wsi, z których dochody czerpali kanonicy²⁵⁵.

Prócz Łowicza i Pułtusza w granicach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z ziem polskich i Mazowsza w XV stuleciu prawo patronatu w kapitule nowosądeckiej miał starosta lipowiecki (trzy prałatury, jednak bez kustodii, i cztery kanonikaty). Dopiero w czasach nowożytnych doszło do powstawania następnych kolegiat w dobrach biskupich (Wolbórz) i przekazywania większej lub mniejszej części uprawnień w tym zakresie w istniejących już kolegiatach starostom z Uniejowa (kustodia od 1529 r. oraz cztery kanonikaty w kolegiacie uniejowskiej²⁵⁶), Opatówka (dziekania w kolegiacie kalińskiej), Kielc (cztery prałatury i cztery kanonie w Kielcach²⁵⁷), Ilży (trzy kanonie w Sandomierzu) i Dobrowody (trzy prałatury i cztery – później pięć – kanonikatów kolegiaty w Wiślicy), a także, już w XVII w., królewskiemu staroście lubelskiemu w Lublinie²⁵⁸. Rozszerzono również prawo patronatu starostów pułtuskich o prepozyturę w kolegiacie św. Michała w Płocku, a nawet o kanonię *fundi* Radziwie w katedrze płockiej²⁵⁹.

Zmiany nie ominęły i starosty łowickiego. Choć podane niżej przykłady wykraczają poza zakres chronologiczny niniejszej pracy, wydaje się, że warto je przytoczyć. Starosta łowicki w 1532 r. zyskał, wraz ze starostą opatóweckim,

²⁵³ ZWD, nr 5, s. 294–295.

²⁵⁴ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007, s. 148, 155. Pomijam tu sytuację, gdy urzędnik zarządu majątkowego jest jednocześnie kanonikiem łowickim.

²⁵⁵ Przykłady takie zob.: VB, s. 54, przyp. 4, s. 55, przyp. 4, s. 56, przyp. 7, s. 66, przyp. 2, s. 72, przyp. 3.

²⁵⁶ Od 1649 r. także prałatura dziekańska; B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 207, przyp. 3.

²⁵⁷ W 1771 r. starosta kielecki uzyskał prawo patronatu dzielone z kapitułą sandomierską odnośnie do prałatury kanclerskiej w tamtejszej kolegiacie; tamże, s. 202, przyp. 5.

²⁵⁸ F. Sikora, *Lipowiec*, s. 670; B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 85–86, 177–178, 180–181, 189, 192–193, 198–199, 201–202, 207–212. W dobrach biskupich w 1651 r. powstała jeszcze kolegiata w Kamieniu Krajeńskim, należącym do arcybiskupów gnieźnieńskich, jednak wśród patronów poszczególnych prebend zabrakło urzędnika związanego z zarządem kamieńskich dóbr arcybiskupów; tamże, s. 179.

²⁵⁹ B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 197; R. Lolo, *Samorząd miejski*, s. 70.

prawo patronatu nad trzema prałaturami powstałej w 1525 r. kapituły kolegiackiej w Łasku, jako przedstawiciel arcybiskupa²⁶⁰. Był to efekt porozumienia zawartego między arcybiskupem Maciejem Drzewickim, który po śmierci Jana Łaskiego chciał skasować fundację uczynioną w rodzinnej miejscowości swojego poprzednika, a łaskimi dziedzicami. Starosta łowicki miał prawo do obsady prepozytury, dziekanii i kustodii naprzemiennie z rodziną Łaskich. Jedynie w okresie od 1536 do 1559 r. prawo to należało wyłącznie do rodziny Łaskich, a jeszcze w XVIII w. starostowie łowiccy korzystali z przyznanego im prawa patronatu w Łasku²⁶¹. Co więcej, w 1547 r. prawo patronatu w tej samej kolegiacie otrzymał również podstarość łowicki, który wraz z prepozytem łaskim na zasadzie naprzemienności miał obsadzać kanonie *fundii* Sławoszewo²⁶². Jednak nie we wszystkich opracowaniach poświęconym dziejom tej kolegiaty wspomina się o starostach, a jedynie o arcybiskupie. Są to jednak opracowania mniej szczegółowe, zapewne starostę traktowano w nich łącznie z arcybiskupem, którego urzędnik reprezentował²⁶³.

Mogło to wynikać z faktu, że w gruncie rzeczy zarezerwowanie prawa patronatu i prezenty dla świeckiego urzędnika arcybiskupiego oznaczało pozostawienie decydującego głosu prymasowi. Oczywiście trudno sobie wyobrazić, że każdy z ordynariuszy zajmował się wszystkimi sprawami, jakie przypadły staroście z racji prawa patronatu. Arcybiskup mógł jednak wywierać wpływ na swojego urzędnika, aby prezentował on lub zatwierdził taką, a nie inną osobę na beneficjum w łowickiej kapitule. Dotyczyło to również wyboru rajców miejskich i ławników. Powierzenie w fundowanych w XV i XVI w. w centrach najważniejszych kluczy majątkowych kolegiatach prawa patronatu starostom wynikało również z chęci zapobieżenia ingerencji papieskich i królewskich w skład kapituły takiej fundacji. Tym też należy tłumaczyć przekazywanie starostom i burgrabiom uprawnień patronackich wobec tworzonych w czasach nowożytnych prałatur i kanonii w istniejących już kolegiatach, w których arcybiskupi nie mieli decydującego głosu co do ich obsady²⁶⁴.

Czy również w jakiś inny sposób urzędnicy arcybiskupi związani byli z kapitułą łowicką i mieli wpływ na jej funkcjonowanie? W 1440 r. Wincenty Kot zagwarantował kapitule, że po śmierci prałatów lub kanoników ich

²⁶⁰ Dokument Macieja Drzewickiego w całości opublikował J. Korytkowski; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, przyp. 2, s. 796–801; interesujące wiadomości zawarte są na s. 800.

²⁶¹ A. Otręba, *Dzieje niższych kolegiów duchownych przy kolegiacie w Łasku 1525–1819*, Warszawa 1973, s. 326, 329; B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 191.

²⁶² B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 191.

²⁶³ *Łask. Dzieje miasta*, red. J. Śmiałowski, Łask 1998, s. 98.

²⁶⁴ B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 85–88; Z. Morawski, *Pułtusk na szlakach Europy*, [w:] *Pułtusk – 600 lat samorządu*, s. 53.

dobra ruchome i nieruchome nie będą zabierane „przez starostę łowickiego lub jego burgrabiego albo przez jakiegoś ich przedstawiciela”, lecz będą rozdysonowywane przez pozostałych członków kapituły łowickiej, niezależnie od faktu, czy zmarły kanonik rozporządził dobrami w testamencie, czy nie²⁶⁵. Trudno jednak stwierdzić, czy zapewnienie to wynikało z faktycznej potrzeby, czy było jedynie zabezpieczeniem kanoników na przyszłość. Z zachowanych źródeł nie da się ustalić, czy w ciągu 7 lat istnienia kolegiaty, od 1433 do 1440 r., któryś z kanoników zmarł, nowe postaci w kapitule wzmiankowane są dopiero od 1443 i 1445 r.²⁶⁶

Starosta łowicki miał również obowiązek przekazywania do kolegiaty pięciu kamieni łoju w celu wyprodukowania świec na msze poranne i wieczorne. Łój ten miał być wydzielany z ogółu kamieni łoju pochodzących z opłat od łowickich jatek mięsnych na każdą św. Katarzynę, czyli 25 listopada. Rozporządzenie to pierwotnie nadał Wincenty Kot w 1445 r., a potwierdził Jan Gruszczyński w 1472 r. Starostowie zostali zobligowani do opłaty pod groźbą cenzur kościelnych i ekskomuniki, do których nałożenia upoważniono oficjała łowickiego²⁶⁷. Zatem relacje łączące starostę z kapitułą w Łowiczu nie ograniczały się jedynie do całkowitej kontroli działań kanoników przez reprezentującego arcybiskupa urzędnika. Wydaje się, że starosta był również zobowiązany do dbania o materialny byt kanoników oraz odpowiednie funkcjonowanie całego kościoła kolegiackiego, w tym o właściwą oprawę odprawianych w świątyni mszy – stąd obowiązek dostarczania łoju do kolegiaty. Przeważają jednak informacje o znacznym wpływie starostów na funkcjonowanie kapituły.

ZARZĄDZANIE ZAMKIEM

Także w zarządzaniu zamkiem rola starostów musiała być decydująca. Znamienne jednak, jak mało wiadomości zachowało się na ten temat. Z inwentarza dowiedzieć się można jedynie, że starosta (lub burgrabia) dysponował sianem, którym karmiono konie w stajni przyzamkowej. Zapewne chodziło o siano zwożone przez kmieci z pól i folwarków²⁶⁸. Wykraczając nieco poza chronologiczny zakres niniejszej pracy, trzeba stwierdzić, że starosta przynajmniej od połowy XVI w. miał prawo patronatu i prezenty zamkowego

²⁶⁵ ŁLB, 2, s. 531–532 = Sumariusz, nr 2, s. 207.

²⁶⁶ J. Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971, s. 28–29.

²⁶⁷ VB, s. 16; ŁLB, 2, s. 535. Podobnie rajcy miejscy mieli dostarczać jeden kameń wosku do kolegiaty, a zaniechanie tego również obłożono karami kościelnymi (1449 r.; ŁLB, 2, s. 534). Na początku XVI stulecia dwa kamienie łoju z zamku otrzymywali również dominikanie, aby zakonnicy mogli odprawiać roraty w czasie adwentu (VB, s. 19, przyp. 2).

²⁶⁸ VB, s. 1.

kapelana. W dokumencie reorganizującym kapelanię na zamku w Łowiczu prymas Mikołaj Dzierzgowski zastrzegł ponadto, aby to starosta właśnie wyznaczył prebendariuszowi kaplicy pokój do zamieszkania. Co więcej, kapelan miał mieć zagwarantowane miejsce przy stole starościńskim²⁶⁹. Logiczne wydaje się, że najważniejszy urzędnik arcybiskupi na danym terenie miał wpływ również na życie codzienne toczące się na zamku: miał decydujący głos w gestii obsady załogi zamkowej, kontrolował prace i posługi służby zamkowej, w razie potrzeby sprawował sądownictwo nad personelem zamku, wypłacał grodzianom pensję lub kontrolował ten proces, sprawował nadzór nad zabudowaniami, organizował dokonywanie napraw w istniejących już budynkach lub wznoszenie nowych, rejestrował dochody i wydatki związane z codziennym funkcjonowaniem warowni itp.²⁷⁰

UPOSAŻENIE

Starostowie nie zostali wymienieni w inwentarzu jako urzędnicy zamku otrzymujący stałą pensję. Zapewne partycypowali w części dochodów pochodzących z opłat wnoszonych przez poddanych arcybiskupa. W dokumencie ustanawiającym urząd ekonoma Jan Łaski nadmienił, że do tej pory starostowie łowiccy uzyskiwali zyski pochodzące z cła, targowego, wiecnego, młynów i innych opłat w zbożu, które często przekraczały wartość 300 grzywien. Łaski postanowił ograniczyć dochody ekonoma-starosty do maksymalnie 40 grzywien rocznie, resztę zaś dochodów starościńskich przejąć na korzyść stołu arcybiskupiego²⁷¹. Trudno stwierdzić, czy po śmierci Klemensa Busińskiego i/lub Jana Łaskiego postanowienie to pozostało w mocy. Izabela Skierska rozważała, czy tenutariusze dóbr kościelnych (należących do biskupstwa poznańskiego) mieli wyznaczoną określoną sumę, jaką mogli pobierać z dochodów kierowanego przez siebie klucza, czy raczej wysokość uposażenia była każdorazowo zależna od woli biskupa, realizowanej przez odpowiednich urzędników. Przypuszczała, że dzierżawa mogła być dodatkowym dochodem, poza stałym uposażeniem otrzymywanym przez starostów²⁷². Wydaje się, że uposażenie starostów miało przede wszystkim charakter beneficjum.

O przekazywaniu staroście części wstawnego z wieców odbywanych w poszczególnych wsiach pisałem w podrozdziale związanym z sądowym

²⁶⁹ ZWD, nr 28, s. 378. O kaplicach na zamku w Łowiczu zob. rozdz. 7 niniejszej pracy.

²⁷⁰ Zob. analogie olsztyńskie: K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 318, 449–450. Do odnawiania budynków we dworze w Kazimierzu Biskupim, ale też w folwarkach i pozostałych dworach w dobrach kazimierskich, zobowiązali się dzierżawcy w 1441 r.; KDW, 10, nr 1695.

²⁷¹ AC, 1, nr 2760.

²⁷² I. Skierska, *Ad fratres*, s. 256–257.

aspektem urzędu starościńskiego. Przed pontyfikatem Jana Łaskiego pobierali całość tej opłaty, w wysokości 10 grzywien. Prymas Łaski zaznaczył, że od czasu wprowadzenia jego rozporządzenia (niestety, nie jest znana data wejścia tego przywileju w życie) miała to być tylko czwarta część tej opłaty²⁷³. Czasem na ich użytek przekazywano także opłaty z gajowego (tak zapisano przy okazji wizytacji Skowrody, skąd pobierał on dwa korce owsa)²⁷⁴, rugowego (kmięcie z Łażnik przekazywali starości korzec rugowego)²⁷⁵.

Nie da się ukryć, że możliwość kontroli czynszów kmięcych przez urzędników zamkowych przyczyniała się do wprowadzania dodatkowych, nieutrwalonych zwyczajem opłat. Wiadomo, że starostowie wprowadzili opłatę zwaną przypowiedne i pobierali ją wyłącznie na swoją korzyść do czasów Łaskiego. Dopiero ten arcybiskup zamienił zarówno sposób jej pobierania, jak i przekazał jej część sędziem²⁷⁶. Nie wiadomo jednak, kiedy opłata ta została wprowadzona.

Trudno przypuszczać, aby wymienione w wizytacji opłaty stanowiły cały dochód starostów z dóbr łowickich. Przypuszczać można, że o większej części tych czynszów, które składały się na część uposażenia starościńskiego, nie wspomniano. Wpisano tylko, ile kmięcie mają płacić, a komu przypadają w udziale części lub całość wyszczególnionych opłat już nie. Przypuszczalnie w sytuacji, gdy dobra łowickie zostały przekazane na podstawie finansowych zobowiązań, starosta mógł otrzymywać również jakiś określony procent z czynszów pieniężnych przynależnych arcybiskupowi²⁷⁷. Nie udało mi się jednak odnaleźć żadnej informacji, która mogłaby uprawdopodobnić to przypuszczenie, choć fakt wykupywania zamków po śmierci Mikołaja Trąby i Wojciecha Jastrzębca każe zwrócić uwagę na taką formę wynagrodzenia dla starostów. Luki te utrudniają pełne rozpoznanie systemu dochodów starościńskich²⁷⁸.

ZAKOŃCZENIE PEŁNIENIA FUNKCJI

Jedyne informacje dotyczące końca urzędowania starostów związane są z problemami, na jakie natrafiała kapituła po śmierci arcybiskupa, gdy starostowie nie chcieli oddać zarządzanych przez siebie zamków²⁷⁹. Nie wiemy

²⁷³ VB, s. 21, przyp. 1.

²⁷⁴ VB, s. 36.

²⁷⁵ VB, s. 51.

²⁷⁶ VB, s. 21–22.

²⁷⁷ Zob. J. Wałachowicz, *Starostwo*, s. 50.

²⁷⁸ Por. S. Inglot, *Stosunki społeczno-gospodarcze*, s. 91–92.

²⁷⁹ Zob. odpowiednie fragmenty rozdz. 2 niniejszej pracy.

zatem, w jaki sposób – i czy w ogóle – ustępujący starostowie rozliczali się z czasu swojego urzędowania. Skoro jednak tenentariusze *sede vacante* mieli obowiązek przedstawiania rachunków z poszczególnych tenut po wybraniu nowego ordynariusza²⁸⁰, wydaje się, że obowiązek taki mógł (lub musiał) spoczywać również na zarządcach majątku arcybiskupiego w okresie *sede plena*. Do składania rachunków z czasu dzierżawy zobowiązali się pisemnie tenentariusze Kazimierza Biskupiego w 1441 r.²⁸¹ Przedstawianie rachunkowości z działalności gospodarczej w kluczu było jedną z form kontroli urzędników zarządu terytorialnego²⁸², należy więc przypuszczać, że działało się tak również w przypadku starostów łowickich.

* * *

XV-wieczna organizacja starościńska administracji dóbr stołowych wzorowana była na państwowej, wprowadzanej stopniowo i nierównomiernie na terenie Królestwa Polskiego głównie pod koniec trzeciej i w czwartej ćwierci XIV stulecia. Starostom łowickim przyznano zatem kompetencje typowe dla królewskich starostów niegrodowych. Sądzieli więc poddanych arcybiskupa, reprezentując gnieźnieńskiego hierarchę w sądownictwie patrymonialnym. Kontrolowali wszelkie aspekty związane z łowickimi dobrami stołowymi, mając na uwadze wykonywanie wyznaczonych prac przez kmieci i pobieranie od nich wymaganych opłat. Byli też przedstawicielami arcybiskupa wobec miasta, istotnie wpływając na funkcjonowanie znajdujących się w Łowiczu instytucji samorządowych oraz kościelnych. Choć brakuje dokładniejszych o tym informacji, mieli zapewne także uprawnienia policyjno-wojskowe, trudno jednak stwierdzić jednoznacznie, jaka część tych kompetencji przekazana została burgrabiemu. Dyskusyjny może być nie tylko zakres delegowanych burgrabiemu prerogatyw, ale także relacje łączące starostę z pozostałymi urzędnikami: sędzią, poborcą i pisarzem. Czy starostowie ograniczali się tylko do kontroli ich pracy, czy też mogli wpływać na ich działalność. Bezsprzecznie stwierdzić jednak wypada, że to właśnie starostowie łowiccy byli głównymi urzędnikami zarządu terytorialnego łowickich dóbr stołowych, ograniczonymi w swej działalności jedynie (lub aż) władzą arcybiskupa i gnieźnieńskiej kapituły katedralnej.

²⁸⁰ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 292–293; I. Skierska, *Ad fratres*, s. 258.

²⁸¹ KDW, 10, nr 1695. Również starostowie nowomarchijscy w XIV w. musieli przedłożyć stosownym organom rachunki i rozliczenia pod koniec swojego urzędowania; bez wypełnienia tego obowiązku nie można było zwolnić urzędnika z jego stanowiska; J. Walachowicz, *Starostwo*, s. 52.

²⁸² J. Walachowicz, *Starostwo*, s. 58.

STAROSTOWIE ŁOWICCY JAKO GRUPA
SPOŁECZNA. PRÓBA CHARAKTERYSTYKI

W tym rozdziale chciałbym przedstawić środowisko starostów łowickich z XV i pierwszej tercji XVI w. jako grupę społeczną. W tym celu postaram się dokonać analizy następujących aspektów pełnienia stanowiska starościńskiego: związków starostów z arcybiskupami, przyczyn powierzania urzędu starosty określonym osobom, pełnienia innych urzędów obok dzierżenia starostwa łowickiego, miejsca funkcji starościńskiej w *cursus honorum* konkretnych osób, a także wpływie faktu kierowania dobrami łowickimi na pozycję starostów i ich rodzin oraz pochodzeniu terytorialnym piastujących ten urząd. Od razu należy zaznaczyć, że interesować mnie będą głównie starostowie świeccy, ale też ci duchowni, co do których nie ma żadnych informacji, aby pełnili urząd wraz ze świeckim starostą. Dlatego w analizie uwzględnię też Jana Furmana, Klemensa Busińskiego, Stanisława Czaśnickiego i Macieja Łobodzkiego. Mniej miejsca poświęcę zaś duchownym *capitaneis principalibus*, głównie szukając przyczyn decyzji kolejnych arcybiskupów o powierzeniu im zamku i starostwa.

Obserwacje te poczynione zostaną na podstawie informacji dotyczących dziesiętnastu starostów, o których wiadomości udało się znaleźć w źródłach lub literaturze przedmiotu. Jeden z nich, Klemens Busiński, starosta w czasie pontyfikatu dwóch arcybiskupów, będzie liczony podwójnie: osobno za okres urzędowania każdego z hierarchów: Andrzeja Róży Boryszewskiego i Jana Łaskiego. Ponieważ pewne wiadomości dla zarządców zamku i dóbr łowickich z XIV w. odnieść można jedynie do Dzierśława z Iwna, pominąłem postaci prokuratorów i kasztelanów łowickich z tego stulecia. Podawanych informacji nie opatrzyłem przypisami, w kwestii odniesień do źródeł i literatury odsyłam do zamieszczonego na końcu książki aneksu pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.

ZWIĄZKI RODZINNE I RODOWE Z ARCYBISKUPAMI

W całym analizowanym okresie można zauważyć tendencję, że najważniejsze urzędy w archidiecezji, tak kościelne, jak i świeckie, obsadzano członkami rodziny danego arcybiskupa. Nie inaczej było w przypadku stanowisk związanych z zarządzaniem dobrami stołowymi arcybiskupstwa. Co prawda kanonicy gnieźnieńscy dążyli do osiągnięcia wyłączności w zarządzie majątkiem kościelnym, jednak ordynariuszom udawało się przeforsować własnego kandydata na stanowisko administracyjne¹.

Na dwadzieścia przypadków pięciu starostów było rodzonymi braćmi arcybiskupów (Piotr Oporowski, Dobiesław z Żurawicy, Bartłomiej Gruszczyński, Jan Feliks Oleśnicki, Jarosław Łaski), jeden zaś bratem stryjecznym (Jan Furman). Trzech z nich było potomstwem rodzeństwa arcybiskupiego: dwóch synowców (Jan Sienieński [Oleski] i Jan Oleśnicki) i jeden siostrzeniec (Maciej Łobodzki). Do tej samej grupy synowców i siostrzeńców można by zaliczyć Grzegorza Sarnowskiego, męża siostrzenicy Jana Łaskiego. Dwukrotnie starostowie byli współrodowcami arcybiskupów (Maciej z Bielaw i Stanisław Szydłowiecki) lub pochodzili z rodziny rodzica ordynariusza (Klemens Busiński, wywodzący się z rodu matki Jana Łaskiego). Raz starostą łowickim tytułowano osobę spokrewnioną z ważniejszym dostojnikiem gnieźnieńskiego Kościoła (Mikołaj Kleczewski, synowiec Jana Łukowskiego, administratora archidiecezji po śmierci Fryderyka Jagiellończyka).

W pięciu przypadkach brak jednak wiadomości o pokrewieństwie między arcybiskupami a starostami łowickimi. Marcisz z Wrocimowic w latach 1414–1422 dzierżył zamek pod zastaw pożyczki udzielonej Mikołajowi Trąbie. Warto zauważyć, że inny z poręczycieli tej pożyczki, Jakub z Winiar, wywodził się z rodziny posługującej się herbem Trąby, czyli tym samym, do którego adoptowany przez swojego przybranego ojca został arcybiskup². Może zatem Marcisz również był spokrewniony w jakiś sposób z byłym arcybiskupem halickim? A może na obecność Marcisza przy transakcji majątkowej Mikołaja wpływała jego pozycja, jaką musiał zajmować chorąży krakowski przynajmniej w kilka lat po bitwie grunwaldzkiej? Trudno odpowiedzieć na te pytania bez dokładniejszych badań. Trzeba się również zastanowić, czy burgrabia łowicki Marcisz, wspomniany w 1411 r., rzeczywiście był tożsamy z Marciszem z Wrocimowic? Nie wydaje się to niemożliwe. W takim zaś

¹ Szerzej kwestie te omówiono wyżej, w rozdz. 2.

² P. Pokora, *Herby arcybiskupa Mikołaja Trąby*, [w:] *Mikołaj Trąba. Mąż stanu i prymas polski. Materiały z konferencji. Sandomierz 13–14 czerwca 2008 roku*, red. F. Kiryk, Kraków 2009, s. 151–153; M. Starzyński wyraził przypuszczenie, że Mikołaj Trąba mógł być adoptowany właśnie do rodziny Winiarskich; tenże, *Herby średniowiecznych opatów mogińskich*, Kraków 2005, s. 95–99.

wypadku Marcisz musiałby być w jakiś sposób związany także z Mikołajem Kurowskim.

Nie jest mi również znany charakter relacji łączących Wojciecha Jastrzębca z Sędziwojem z Czarncy, starostą łowickim wzmiankowanym w latach 1433–1436. Był on bratem archidiakona kurzelowskiego Janusza z Czarncy, który zarządzał zamkiem w Opatówku³. Być może właśnie ta koneksja spowodowała, że Sędziwój wspomniany został jako starosta łowicki?

Podobnie niespokrewnieni ani z Fryderykiem Jagiellończykiem, ani Andrzejem Różą Boryszewskim byli starostowie łowiccy z okresu pontyfikatu obu arcybiskupów: Piotr Pacanowski, Andrzej Gałka z Niedźwiedzia i Klemens Busiński. Powołanie ich na ten urząd wynikało przypuszczalnie z dobrych stosunków panujących między każdym z prymasów a wspomnianymi osobami oraz musiało być wynikiem szczególnego zaufania hierarchów do tych mężczyzn. Piotr Pacanowski i Andrzej Gałka z Niedźwiedzia pojawiali się kilkakrotnie w otoczeniu zarówno Kazimierza Jagiellończyka, jak i kardynała Fryderyka Jagiellończyka, choć bez wątplenia częściej uchwytny w źródłach jest ten pierwszy. Klemens Busiński był jednym z najbliższych współpracowników Andrzeja Róży Boryszewskiego, gdy ten zawiadywał archidiecezją lwowską⁴. Wpływ na to miały zapewne również kwestie rodzinne: Fryderyk Jagiellończyk, jako potomek królewskiego rodu, mógł nie znaleźć wśród krewnych osoby chętnej do objęcia funkcji chyba zbyt niskiej dla rangi królewskiego rodu. Dlatego też do dwóch najważniejszych kluczy majątkowych arcybiskupstwa: łowickiego i uniejowskiego, delegował oddanych sobie i sprawdzonych przedstawicieli: Piotra Pacanowskiego, Andrzeja Gałkę i Piotra Wspinka z Będkowa⁵. Andrzej Róża Boryszewski w chwili przejścia na arcybiskupstwo gnieźnieńskie nie miał już żyjących braci, którym mógłby przekazać w zarząd najważniejsze starostwa⁶. Dlatego też za jego pontyfikatu zamki w Uniejowie i Łowiczu dzierżyli kanonicy gnieźnieńscy, odpowiednio Jakub Zaksiński h. Poraj, pieczętujący się tym samym herbem co arcybiskup⁷, i Klemens Busiński, sprawdzony

³ I. Skierska, *Oficjalat kaliski w XV wieku*, „Rocznik Kaliski”, t. 24, 1994–1995, s. 117.

⁴ Więcej informacji zob. w aneksie pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.

⁵ Fryderyk Jagiellończyk zapewne poznał Piotra Wspinka z Będkowa jako sprawnego administratora dóbr pabianickich kapituły krakowskiej w czasie, gdy był biskupem krakowskim. O postaci Piotra Wspinka zob. J. Szymczak, *Piotr Wspinek z Będkowa, przedsiębiorczy gospodarz i administrator dóbr pabianickich kapituły krakowskiej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Ludzie, Kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, [red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński], Warszawa 2001, s. 543–551.

⁶ Boniecki, Herbarz, t. 2, s. 74–75; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Boryszowice*, [w:] SHGK, cz. 1, Wrocław 1980–1986, s. 196–197.

⁷ Korytkowski, Prałaci, t. 4, s. 440–441.

współpracownik Boryszewskiego jeszcze z czasów lwowskich. Stanisław Czaśnicki mógł być tytułowany starostą łowickim zgodnie z postanowieniami dyspozycji Jana Łaskiego zawartej w dokumencie ustanawiającym urząd ekonomo generalnego archidiecezji gnieźnieńskiej, w której zarezerwował ekonomowi godność starościńską w Łowiczu⁸.

Zatem starostwo łowickie w większości przypadków (11 na 20) powierzane było osobom pochodzącym z rodziny bądź rodu aktualnie urzędującego arcybiskupa (ale też kanoników gnieźnieńskich). Można wskazać na kilka przyczyn takiego stanu rzeczy.

Pierwszą konkluzją nasuwającą się przy analizie stosunków rodzinnych i rodowych jest stwierdzenie wszechobecnego nepotyzmu arcybiskupów, niewahających się powierzać urzędów przedstawicielom własnych rodzin. Objęcie władzy na tronie arcybiskupim w Gnieźnie dawało hierarchom możliwość partycypowania w dochodach arcybiskupstwa, z którymi w Królestwie Polskim konkurować mogły jedynie zyski z dóbr biskupstwa krakowskiego⁹. Dzięki uzyskiwanym dochodom oraz pozycji zajmowanej przez najważniejszych duchownych w Polsce najbliższy krąg rodzinny ordynariuszy polskich, tak gnieźnieńskich, jak i pozostałych diecezji, zyskiwał na znaczeniu w państwie i niewątpliwie się bogacił. Zapewnienie najbliższym krewnym odpowiedniego statusu materialnego, a dzięki temu również społecznego, było w przekonaniu biskupów nie tylko obowiązkiem wynikającym z wielorakich powiązań między poszczególnymi członkami rodzin, ale też traktowane było jako cnota¹⁰.

Inną kwestią było to, czy rodziny te utrzymały swoją pozycję po śmierci swojego patrona. Często zdarzało się, że obejmujący arcybiskupstwo przedstawiciel danego rodu starał się podnieść dotychczas niski lub restytuować podupadły już status swoich rodzin. Można to zauważyć na przykładzie pontyfikatów Wincentego Kota czy Jana Łaskiego.

Ten pierwszy starał się obsadzać starostwa i klucze dóbr przede wszystkim rodzonymi i stryjecznymi braćmi. W źródłach z okresu jego pontyfikatu na najważniejszych stanowiskach administracji majątkowej widać, prócz Jana Furmana w Łowiczu, m.in. rodzzonego brata arcybiskupa, Wojciecha Kota, przejmującego zamek Wenecję i miasto Żnin, tego samego Wojciecha wraz

⁸ AC, 1, nr 2760; zob. rozdz. 2 i fragment poświęcony ustanowieniu ekonomo.

⁹ A. Gašiorowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w Polsce pierwszych Jagiellonów*, RH, t. 59, 1993, s. 102–103; L. Kajzer, *Z problematyki badań zamków biskupich w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej. Kielce 20 IX 1997*, [red. L. Kajzer], Kielce 1997, s. 8.

¹⁰ I. Skierska, *Ad fratres et nepotes secundum carnem totus intensus. Późnośredniowieczny biskup polski wśród krewnych*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Szytlic i in., Pelplin 2013, s. 242.

z kolejnym bratem rodzonym Jakubem Kotem i Filipa Furmana, rodzono brata Jana Furmana i brata stryjecznego Kotów w Uniejowie, Adama z Mchów, następnego brata rodzono Jana Furmana, jako tenutariusza skierniewickiego, czy wreszcie współrodowców Kota: Bogusława z Kijaszkowa, tenutariusza w Skierniewicach, i Paszka z Gosławic, wcześniej burgrabiego łowickiego, a wówczas tenutariusza w Sędziejowicach¹¹.

W przypadku Jana Łaskiego widać podobne zasady powierzania kluczy majątkowych członkom własnej rodziny. Arcybiskup starał się przede wszystkim obdarować linię Łaskich wywodzącą się od Jarosława Łaskiego. Niebываła aktywność w protegowaniu własnych krewnych, zasługująca na osobne opracowanie, ściągnęła na Łaskiego gniew wrogów, którzy nie wahali się uderzyć w prymasa, wypominając mu wszechobecny nepotyzm¹². Przejawiał się on w trosce o wykształcenie synowców, zaaranżowanie odpowiednich małżeństw dla dzieci Jarosława, zapewnienie im ważnych urzędów świeckich i kościelnych¹³. Aby wzmocnić majątkowo rodzinę, Jan Łaski powierzał jej członkom zarząd nad arcybiskupimi zamkami i centrami kluczy majątkowych. Zamek w Łowiczu w czasie jego pontyfikatu był zarządzany kolejno przez członka rodu matki (Klemensa Busińskiego), rodzono brata arcybiskupa (Jarosława Łaskiego, będącego ok. 1512 r. starostą skierniewickim¹⁴), zięcia siostry prymasa (Grzegorza Sarnowskiego) i siostrzeńca Łaskiego (Macieja Łobodzkiego). Krótkotrwały wyłom w tej materii stanowił czas, gdy starostą łowickim określono Stanisława Czaśnickiego, ekonomą generalnego. Ponadto Grzegorz Sarnowski był burgrabią i sędzią łowickim. Jeśli chodzi o inne zamki i klucze dóbr arcybiskupich, to Marcin Łopatecki, brat stryjeczny Łaskiego, w 1513 r. otrzymał burgrabstwo zamku w Opatówku, a w 1520 r.

¹¹ KDW, 11, nr 2006; J. Bieniak, *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII–XV wieku (uwagi problemowe)*, [w:] *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, red. H. Łowmiański, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 192; R. Grygiel, T. Jurek, *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź 1996, s. 313; M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 327–328; A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 282, przyp. 569; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Łódź 2013, s. 174–175, 177, 180.

¹² A. Szymczakowa, *Wywód przodków prymasa Jana Łaskiego herbu Korab*, [w:] *Jan Łaski, prymas i mąż stanu. Materiały z sesji popularnonaukowych poświęconych Janowi Łaskiemu, prymasowi Polski i kanderzowi wielkiemu koronnemu*, red. W. Grochowalski, Łódź 2006, s. 40–42.

¹³ Por. z działalnością kardynała i biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego; M. Koczerska, *Rola związków rodzinnych i rodowych w działalności publicznej Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1996, s. 67–92.

¹⁴ VB, s. 134.

zamku w Uniejowie¹⁵. Również w Uniejowie starostą został Mikołaj Russocki h. Korab, krewny określony w 1505 r. jako *pronepos* arcybiskupa, który w kwietniu 1517 r. składał przysięgę wierności kapitule gnieźnieńskiej¹⁶. Russocki w 1525 r. był już starostą grzegorzewskim¹⁷, a przeniesienie go do tego mniej intratnego klucza dóbr miało przypuszczalnie związek z przekazaniem Uniejowa w 1522 r. Feliksowi Kozielskiemu, drugiemu mężowi Anny Łaskiej, siostry prymasa¹⁸. W 1527 r. zamkami uniejowskim i opatóweckim, najprawdopodobniej jako starosta główny, zarządzał Marcin Rambiewski, dziekan gnieźnieński i wnuk Katarzyny, siostry matki Łaskiego, prawnuk Jarosława z Rembieszewa, dziada po kądzieli Jana i Jarosława Łaskich¹⁹. W przypadku tego prymasa nieco wyraźniej widać przekazywanie kluczy majątkowych również zasłużonym dla arcybiskupa osobom i tym, z którymi łączyły go interesy prywatne (przede wszystkim jego wierzycielom²⁰), ale chyba też państwowe. W 1516 r. chciał przekazać klucz piątkowski Adamowi z Błonia, z racji długów zaciągniętych przez arcybiskupa, które Adam miał odebrać z dochodów tego klucza²¹. Na krótko w 1517 r. starostą skierniewickim był Andrzej Radziejowski, wojewoda płocki²². W 1523 r. Łaski przekazał klucz grzegorzewski Kostce w zamian za pożyczkę 1000 złotych. Część tego długu Kostka miał odzyskać z dochodów wspomnianego klucza²³. Pod koniec życia prymasa, w 1526 r. starostą żnińskim był Andrzej Zakrzewski²⁴ (krewny rodziny Kurozwęckich, z którymi Jan Łaski miał bardzo rozległe powiązania²⁵),

¹⁵ A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998, s. 202; jako duchownego traktuje go P. Tańfilowski; zob. tenże, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 262.

¹⁶ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 636; A. Szymczakowa, *Wywód przodków*, s. 41.

¹⁷ A.Cap B5, k. 228r.

¹⁸ MRPS, 4/2, nr 133111; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, s. 201.

¹⁹ AC, 1, nr 3050; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 711; A. Szymczakowa, *Wywód przodków*, s. 40–41; P. Tańfilowski, *Jan Łaski*, s. 267 (który określa Rambiewskiego jako siostrzeńca prymasa).

²⁰ P. Tańfilowski, *Finanse prymasa Jana Łaskiego. Na podstawie raptularza z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, PH, t. 95, 2004, nr 1, s. 15–35.

²¹ H. Zeissberg, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesen (1510–1531) und sein Testament*, Wien 1874, s. 156; P. Tańfilowski, *Finanse prymasa*, s. 27.

²² H. Zeissberg, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesen*, s. 156; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939, s. 503.

²³ P. Tańfilowski, *Finanse prymasa*, s. 25. Zastanawiać się można, czy аренда doszła do skutku, skoro w 1525 r. starostą grzegorzewskim poświadczony był Mikołaj Russocki (zob. wyżej).

²⁴ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 683.

²⁵ Krzesław z Kurozwęk był protektorem Jana Łaskiego na początku jego kościelnej kariery. W późniejszym czasie prymas był opiekunem Anny Kurozwęckiej, wnuczki Mikołaja Kurozwęckiego, kasztelana lubelskiego, którą wydał za Hieronima, syna Jarosława Łaskiego; A. Szymczakowa, *Wywód przodków*, s. 40.

od 1527 r. zaś Jan Leszczyński²⁶. W tym samym roku współrządcą zamków w Uniejowie i Opatówku został mianowany Piotr Opaliński²⁷. Zauważalna częsta rotacja na poszczególnych urządach zamkowych powoduje, że dość trudno przedstawić pełną listę obdarowanych przez Jana Łaskiego urządami zarządu administracji terytorialnej. Ciekawy jest przypadek Macieja Łobodzkiego, ukazujący zjawisko poszukiwania dla krewniaka przez Łaskiego odpowiedniego urzędu administracji majątkowej arcybiskupstwa Łobodzki w latach 1525–1529 tytułowany był w źródłach zarówno starostą łowickim (1527–1529), jak uniejowskim (1525 r.) i skierniewickim (1528 r.). Być może wzmianki te wskazują na „przerzucanie” z urzędów lub łączenie kilku funkcji przez Łobodzkiego, na co wpływ mógł mieć również charakter samego obdarowanego²⁸. Przytoczone wyżej przykłady w pewnym stopniu ukazują sposób, w jaki prymas Łaski traktował dobra stołowe arcybiskupstwa: jako rezerwuar pieniędzy i dochodów. Nie był w tym względzie wyjątkiem, może poza tymi arcybiskupami, którzy albo nie musieli (jak Fryderyk Jagiellończyk), albo nie mogli (przypadki Mikołaja Trąby i Andrzeja Róży Boryszewskiego) wspomagać swoich krewnych w umacnianiu pozycji rodziny i rodu.

Działania Wincentego Kota i Jana Łaskiego nie zdały się jednak na wiele. Dzieje przedstawicieli obu rodzin pokazują, że po chwilowym wzroście znaczenia, zazwyczaj pokrywającym się w czasie z pontyfikatem arcybiskupa, pozycja danej rodziny spadała. Wpływały na to mała dzietność i szybkie wymieranie przedstawicieli danej rodziny, a także nieumiejętność poradzenia sobie bez protekcji mecenasa, jego wsparcia zarówno w kwestiach publicznych, jak i majątkowych oraz niegospodarność kolejnych pokoleń. O ile w przypadku Łaskich przedstawiciele tej rodziny w XVI w. mieścili się jeszcze w wyższej warstwie szlachty sieradzko-łęczyckiej²⁹, choć nie odgrywali już aż tak znaczącej roli w państwie jak za czasów braci Jana i Jarosława, o tyle Doliwowie z Dębna nie stanowili już znaczącej rodziny³⁰. Podobnie szybko stracili

²⁶ AC, 1, nr 3042–3044.

²⁷ AC, 1, nr 3050; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 711.

²⁸ Korytkowski, *Pralaci*, t. 2, s. 526–527; W. Urban, *Łobocki (Łobodzki) Maciej h. Jastrzębiec*, [w:] PSB, t. 18, Kraków 1973, s. 374–375.

²⁹ S.M. Zajczkowski, *Jarosław Łaski herbu Korab, wojewoda sieradzki – niedoceniony człowiek epoki odrodzenia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, seria I, t. 105, 1974, s. 118. Jeszcze pokolenie synów Jarosława Łaskiego stanowiło elitę urzędniczą w województwach sieradzkim i łęczyckim. Ostatni przedstawiciel Łaskich będący wojewodą, Olbracht Łaski, był wojewodą sieradzkim do 1604 r.; *UrzŁęcz XVI–XVIII*, nr 1307.

³⁰ W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 2012, s. 29–35, 319–325.

na znaczeniu np. Gruszczyńscy, mimo że zamki w Łowiczu i Uniejowie dzierżyli bracia Jana Gruszczyńskiego, Bartłomiej i Andrzej³¹.

Dzięki protekcji hierarchy zyskiwali nie tylko członkowie najbliższej rodziny. Pamiętano również o dalszych gałęziach rodów, niejednokrotnie posiadających niższy status wśród ogółu szlachty, który wynikał tak z niewielkiej liczby dzierzonych urzędów i stanowisk w państwie czy regionie, jak i z ogólnej sytuacji majątkowej. Jednakże im dalsze więzy rodzinne, tym trudniej było poszczególnym gałęziom zabiegać o otrzymanie danego urzędu administracyjnego³². Tylko dwóch starostów łowickich z tego okresu było związanych z arcybiskupami poprzez ród, a nie rodzinę. Nie wiadomo, co prawda, czy jakaś forma pokrewieństwa lub powinowactwa łączyła arcybiskupów Mikołaja Trąbę i Wojciecha Jastrzębca z Marciszem z Wrocimowic i Sędziwojem z Czarnicy. Po odliczeniu jeszcze Piotra Pacanowskiego, Andrzeja Gałki, Mikołaja Kleczewskiego, Klemensa Busińskiego z czasów Andrzeja Róży Boryszewskiego oraz Stanisława Czaśnickiego, wśród oficjeli pozostaje najbliższa rodzina, bracia rodzeni i stryjeczni, potomstwo rodzeństwa i ich współmałżonkowie oraz powinowaci. Widać tu wspomnianą m.in. przez Jana Wroniszewskiego regułę o powierzaniu najważniejszych urzędów najbliższemu krewnym³³.

Podobnie wyglądała sytuacja w przypadku zamku w Uniejowie. Co prawda jeszcze w czasach Wojciecha Jastrzębca przebywali tam szlachcice h. Kamiona³⁴, czyli być może Jastrzębce używający zawołania Kamiona³⁵, choć wspomina się również o Ściborze z Borysławic w 1432 r.³⁶ Następnie jednak arcybiskupi

³¹ Z. Górczak, *Kariery majątkowe rodzin aspirujących do kręgu elity możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI w.*, Poznań 2013, s. 94–113; I. Skierska, *Ad fratres*, s. 261–265.

³² J. Bieniak, *Rody rycerskie*, s. 191–193; J. Wroniszewski, *Nobiles Sandomirienses. Rody Dębnow, Janinów, Grzymalów, Doliwów i Powalów*, Kraków 2013, s. 38–41.

³³ J. Wroniszewski, *Ród Dębnow. Krąg rodowy Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] Zbigniew Oleśnicki, *Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Kraków 2006, s. 50–51.

³⁴ Mikołaj z Milewa, brat oficjała uniejowskiego Jakuba z Jeziorska (1425 r.), Stanisław z Milejowa (1427 r.), Jan z Wilamowa h. Kamiona (1433–1436); J. Szymczak, *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 106, przyp. 234; A. Szymczakowa, *Powiązania genealogiczne elity sieradzkiej w XV wieku*, [w:] *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym*, red. J. Wroniszewski, Toruń 1993, s. 104–105; też, *Nobiles Siradienses*, s. 77, 131, 200, 202, 206, 232 (przyp. 332); M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281, przyp. 65–66.

³⁵ Chociaż J. Bieniak uważa, że genealogia Kamiona nie wchodziła w skład Jastrzębców; tenże, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, [w:] tenże, *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, wybór i posł. A. Supruniuk, J. Wroniszewski, A. Radziwiński, Kraków 2002, s. 88–92.

³⁶ J. Szymczak, *Uniejów*, s. 106, przyp. 234.

oddawali zamek i starostwo uniejowskie niemal wyłącznie rodzonym i stryjcznym braciom: Wincenty Kot – Jakubowi i Wojciechowi Kotom, rodzonym braciom, i Filipowi Furmanowi, bratu stryjcznemu³⁷, Jan Sprowski – rodzonemu bratu Eustachemu³⁸, Jan Gruszczyński – rodzonemu bratu Andrzejowi³⁹, Jakub Sienieński – rodzonemu bratu Mikołajowi⁴⁰, Zbigniew Oleśnicki – rodzonemu bratu Andrzejowi⁴¹. Co ciekawe, Jakub Kot, Andrzej Gruszczyński i Mikołaj Sienieński byli kanonikami gnieźnieńskimi, zatem arcybiskupi w tych przypadkach czynili zadość żądaniom kapituły o powierzenie zamków arcybiskupich wyłącznie kanonikom katedralnym gnieźnieńskim, a przy okazji dbali o interesy swoje i swoich krewnych. Dalszej rodzinie łatwiej chyba było uzyskać niższe urzędy zamkowe, choć analizę utrudnia tutaj fragmentaryczność źródeł i nieprecyzyjność tych, które się zachowały.

Działanie takie nie tylko wzmacniało sam ród, ale również pozycję tego, kto udzielał łask i beneficjów. Dzięki temu tworzył on coś na kształt własnej klienteli, powiązanej przede wszystkim więzami krwi lub powinowactwa⁴².

Prócz chęci wzmocnienia pozycji własnej (dzięki otaczaniu protekcją i opieką wdzięcznych za to krewnych) oraz swojej rodziny, trzeba zwrócić uwagę również na jeszcze jeden aspekt praktyki przekazywania zamków i kluczy majątkowych w zarząd najbliższej rodzinie. Myślę tu o potrzebie obsadzania newralgicznych urzędów administracji majątkowej ludźmi sobie bliskimi i zaufanymi, wobec których użytkownik dóbr mógł mieć poczucie, że będą raczej współpracować z arcybiskupem, niż przeszkadzać w zarządzie dóbr. Oczywiście liczone się głównie z własnymi potrzebami (trakowanie dochodów z dóbr arcybiskupich jako kolejnego źródła finansowania dla przedstawicieli poszczególnych rodzin), łatwo więc zrozumieć, dlaczego kapituła katedralna nie była przychylnie nastawiona do powierzenia starostw i tenut osobom spokrewnionym z arcybiskupem i nie pochodzącym z grona kanoników gnieźnieńskich⁴³. Potrzeba dysponowania na urzędzie starościńskim osobami, wobec których arcybiskup nie miałby podejrzeń co do niedostosowania

³⁷ VB, s. 258; R. Grygiel, T. Jurek, *Doliwowie*, s. 313; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 327–328; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 174–175, 177, 180.

³⁸ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 400; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 188, 249.

³⁹ AC, 1, nr 1984; ZWD, nr 9 = Sumariusz, nr 21, s. 216; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, s. 140; A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*, Kielce 2005, s. 137; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 198.

⁴⁰ VB, s. 229; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 205.

⁴¹ J. Pielas, *Oleśnicy herbu Dębno w XVI–XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej*, Kielce 2007, tab. 1; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 223.

⁴² J. Bieniak, *Rody rycerskie*, s. 193.

⁴³ Zob. rozdz. 2. Oczywiście inną kwestią było powierzenie krewnym arcybiskupim kluczy dóbr wchodzących w skład kapituły gnieźnieńskiej.

wania się do woli hierarchy, wynikała również z uprawnień leżących w gestii starosty, takich jak zatwierdzanie przez niego składu rady miejskiej czy posiadanie przez niego prawa patronatu nad prebendami w kapitule łowickiej. Wszystkie te zastrzeżenia miały służyć zwiększeniu wpływów arcybiskupa w mieście⁴⁴. Zatem i starosta łowicki musiał być jeśli nie posłuszny, to przynajmniej jednomyślny z arcybiskupem, zatwierdzać i prezentować kandydatów, wobec których właściciel miasta nie miałby żadnych obiekcji. Takie wymagania spełniać mógł ktoś z najbliższej rodziny, choć współpraca nie zawsze musiała przebiegać bezproblemowo.

Powierzanie urzędów związanych z administracją dobrami stołowymi krewnym było praktyką charakterystyczną dla biskupów ziem polskich. Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki uczynił starostą zamku iłżeckiego (chyba najważniejszego w krakowskich dobrach stołowych) swojego brata, Jana Głowacza z Oleśnicy, a do administracji dóbr lipowieckich i spiskich zatrudnił Jana Czajkę z Jaworu oraz swego synowca Jana Soleckiego, potomka wspomnianego Jana Głowacza⁴⁵. W czasach pontyfikatu Władysława Oporowskiego we Włocławku tamtejszym starostą był jego brat, Piotr Oporowski, za czasów Andrzeja Zebrzydowskiego zaś starostami w Raciążku i Wolborzu byli bracia ordynariusza⁴⁶. Pomimo braku kompleksowych opracowań oraz wciąż rozproszonej bazy źródłowej można dostrzec podobne zachowania wobec obsady urzędów administracji terytorialnej mensy biskupiej również w diecezji płockiej za czasów Pawła Giżyckiego⁴⁷. Zapewne i pozostali biskupi płocky delegowali do Pułtuszka bądź innych kluczy majątkowych przedstawicieli własnej rodziny. Także biskupi poznańscy, np. Andrzej Bniński⁴⁸ czy Jan

⁴⁴ B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003, s. 85–88; Z. Morawski, *Pułtusk na szlakach Europy*, [w:] *Pułtusk – 600 lat samorządu. Materiały sesji z okazji 600-lecia samorządu pułtuskiego*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2006, s. 53.

⁴⁵ KDM, 4, nr 1425; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423–1455*, Warszawa 2004, s. 76; J. Wroniszewski, *Ród Dębnow*, s. 46–47.

⁴⁶ A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964, s. 35; T. Pietras, *Oporowscy herbu Sulima. Kariera rodziny możnowładczej w późnośredniowiecznej Polsce*, Łódź 2013, s. 155.

⁴⁷ K. Pacuski, *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV w. i jego tradycjach*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, [red. D. Gawinowa i in.], Warszawa 1991, s. 656, przyp. 8; P. Chojnacki, *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność*, [w:] *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza. Studia*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001 (Fasciculi Historici Novi, 4), s. 128.

⁴⁸ I. Skierska, *Dwór i urząd biskupi w późnośredniowiecznej diecezji poznańskiej*, RH, t. 60, 1994, s. 201; też, *Ad fratres*, s. 248–255; P. Dembiński, *Kłopoty z biskupimi nepotami, czyli perypetie Piotra ze Śmigła*, [w:] *Memoria viva. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skierskiej (1967–2014)*, [red. G. Rutkowska, A. Gąsiorowski], Warszawa–Poznań 2015, s. 688–690, 692.

Lubrański⁴⁹, powierzali najbardziej dochodowe klucze majątkowe przedstawicielom własnej rodziny, chociaż za pontyfikatu Jana Lubrańskiego tylko dobra w Krobi znajdowały się w rękach przedstawiciela rodziny biskupa, Mikołaja Lubrańskiego. Pozostałe klucze dóbr w tym czasie pozostawały, jak się zdaje, w rękach duchownych. Oczywiście także w archidiecezji gnieźnieńskiej powierzano w zarząd klucze duchownym, np. oficjałowie łęgonicy często byli tenutariuszami w Łęgonicach, oficjałowie łączyccy przejmowali klucz łączycki (tumski), a kaliscy – opatówecki⁵⁰. Najbogatsze z nich – łowicki, skierniewicki, uniejowski, zniński – z reguły powierzano osobom świeckim, choć też nie można mówić tu o pełnej konsekwencji, szczególnie w przypadku Uniejowa. W każdym razie, w większości wypadków w wymienionych czterech kluczach przeważają zarządcy świeccy.

GEOGRAFIA POCHODZENIA

Ciekawe wnioski następują się w czasie analizy miejsca pochodzenia starostów łowickich. W objętym badaniem okresie na dziewiętnastu starostów (tym razem nie liczę podwójnie Klemensa Busińskiego) aż dziewięciu pisało się z miejscowości położonych w Małopolsce bądź na Rusi, siedmiu z centralnej Polski (czterech z miejscowości położonych w woj. łęczyckim i trzech z woj. sieradzkiego). Jedynie trzech pochodziło z dzielnicy związanej z Gnieznem, tj. z Wielkopolski (przy założeniu, że właśnie z Wielkopolski wywodził się Stanisław Czaśnicki), nikogo natomiast nie było z Mazowsza.

Podobnie sytuacja przedstawiała się w przypadku duchownych starostów głównych. Na znanych mi sześciu kanoników gnieźnieńskich, których określano w źródłach *capitaneus principalis*, dwóch pochodziło z centralnej Polski (jeden z woj. łęczyckiego, drugi z sieradzkiego), dwóch z Wielkopolski, a dwóch z ziemi dobrzyńskiej. Jedynie Jan Goślubski wywodził się z położonego w pobliżu dóbr łowickich Goślubia, wchodzącego w skład parafii w Piątku, centrum dóbr mniejszego klucza piątkowskiego arcybiskupstwa. Także i w tym przypadku brak przedstawiciela Mazowsza.

Być może widać jakieś powiązanie między miejscem pochodzenia a odległością od Łowicza przy wyznaczaniu kanoników w okresie wakansu do

⁴⁹ K. Lutyński, *Kościelna działalność Jana Lubrańskiego jako biskupa poznańskiego*, „Kronika Miasta Poznania”, t. 67, 1999, nr 2, s. 86–87.

⁵⁰ A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, CPH, t. 47, 1995, nr 1–2, s. 99–103; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 233; zob. też Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999, s. 50–51, który zauważa przewagę osób duchownych przy administrowaniu dóbr biskupstwa krakowskiego.

przejęcia zamku i dóbr. Zwróciła na to uwagę Marta Czyżak, bazując na przykładach związanych również z innymi kluczami⁵¹. Jak już wspomniano w rozdziale drugim, Bogusław i Władysław Oporowscy oraz Wojciech Bielawski, zarządzający przez jakiś czas zamkiem łowickim, rzeczywiście mieszkali praktycznie tuż obok łowickich dóbr stołowych. Trudno jednak na podstawie skąpych wiadomości o tenutariuszach *sede vacante*, znanych głównie z pierwszej połowy XV w., przesądzać, że istotnie kierowano się względami bliskości geograficznej. Wszak Jan Furman, Jarosław Kąkolewski czy Maciej Dryja pochodzili z województw wielkopolskich.

Starostowie łowiccy przybywali zatem na zamek wraz z arcybiskupami. Obsada starostwa nie zależała od położenia w sąsiedztwie dóbr łowickich majątku kandydata na urząd, lecz od związków z hierarchami. Jedynie dwóch starostów, Maciej z Bielaw i Piotr Oporowski, pisało się z miejscowości, które znajdowały się w pobliżu łowickich dóbr stołowych. Pochodzenie geograficzne nie miało zatem praktycznie żadnego znaczenia przy obejmowaniu majątkowego urzędu administracyjnego w archidiecezji. Brak starosty z terenów Mazowsza wynikał z niezasiadania żadnego mazowieckiego duchownego na tronie arcybiskupim w Gnieźnie w badanym okresie.

WIEK

Trudno powiedzieć, czy osoby wybierane na starostów łowickich musiały być w określonym wieku. Chcąc przebadać ten aspekt charakterystyki ogólnej starostów, natrafiamy na barierę nie do pokonania, mianowicie brak informacji w źródłach o dacie urodzenia poszczególnych osób. W związku z tym wszystkie przedstawione poniżej tezy mają charakter bardzo trudno weryfikowalnych przypuszczeń, z dużym marginesem błędu.

Wydaje się, że osoby mające zarządzać tak dużym majątkiem musiały mieć przynajmniej podstawowe doświadczenie w administrowaniu mniejszymi dobrami. Można zatem przypuszczać, że najwcześniejszym momentem życia umożliwiającym przejęcie zarządu dóbr stołowych było osiągnięcie przynajmniej 25, może 30 lat. Raczej nie powierzano starostwa osobom starszym, tj. w przedziale wiekowym 60–70 lat, choć w dość zaawansowanym wieku byli chyba Klemens Busiński i Jarosław Łaski za pontyfikatu Jana Łaskiego. Oni i Piotr Pacanowski byli chyba jedynymi starostami, którzy zmarli w czasie pełnienia funkcji starościńskiej. Nie ma pewności, w jaki sposób starostą przestał być Sędziwój z Czarnicy, w 1433 r. składał on przysięgę wierności kapitule, trzy lata później zaś zamek łowicki przekazywał

⁵¹ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 293.

kanonikom gnieźnieńskim Maciej z Bielaw. Najprawdopodobniej osoby, którym powierzano dobra łowickie, w chwili obejmowania funkcji starościńskiej liczyły sobie ok. 35–50 lat⁵².

Oczywiście, nie było to zapewne regulowane żadnymi rozporządzeniami i tak naprawdę inne czynniki decydowały o objęciu starostwa przez te osoby. Niemniej jednak na pewno musiały one mieć jakieś doświadczenie w administrowaniu dobrami, a takie nabyć można było tylko po osiągnięciu pewnego wieku.

INNE FUNKCJE I URZĘDY

Ciekawie prezentuje się korelacja między otrzymaniem starostwa łowickiego a dzierżeniem urzędów ziemskich przez tychże starostów, a także ze zdobywaniem kolejnych stanowisk i awansów w czasie pełnienia funkcji starościńskiej.

Na dwadzieścia przypadków (tym razem Klemensa Busińskiego zaliczam osobno do dwóch pontyfikatów) jedenastu starostów pełniło jakieś funkcje świeckie bądź kościelne w momencie pierwszego pojawienia się w źródle z określeniem *capitaneus Loviciensis*. Nie były to jednak zbyt wysokie urzędy (świeckie: kasztelan brzeziński Maciej z Bielaw, chorąży większy, podkomorzy i starosta łęczycki Piotr z Oporowa, podkomorzy sieradzki Bartłomiej Gruszczyński, tenutariusz solecki Jan Feliks Oleśnicki, podstoli krakowski Piotr Pacanowski; duchowne: kanonik poznański Jan Furman, kanonik gnieźnieński Klemens Busiński w początkach rządów Jana Łaskiego i Stanisław Czaśnicki), choć zdarzyło się też, że piastowali oni już prestiżowe stanowiska, takie jak wojewody sieradzkiego w przypadku Jarosława Łaskiego, chorążego krakowskiego – Marcisza z Wrocimowic czy archidiaconat gnieźnieński i dziekanat łęczycki – Macieja Łobodzkiego.

W przypadku czterech osób pierwsze wzmianki o pełnieniu urzędu starosty łowickiego niewiele wyprzedzają najwcześniejsze informacje o sprawowanych przez nich urzędach ziemskich. Stanisław Szydłowiecki był starostą w latach 1455–1456, a kasztelanem żarnowskim od 1457 r., Dobiesław Żurawski najpierw pojawił się w 1457 r. jako starosta łowicki, by rok później zostać podkomorzym przemyskim, Jan Sienieński (Oleski) również rok po pojawieniu się w 1475 r. z tytułem starosty został kasztelanem małopolskim, Klemens Busiński zaś na początku pontyfikatu Andrzeja

---

⁵² Por. z ustaleniami A. Gąsiorowskiego, który zauważa, że zazwyczaj urzędy ziemskie w Wielkopolsce powierzano ludziom już dojrzałym; tenże, *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970, s. 122–125.

Róży Boryszewskiego został jednocześnie kanonikiem gnieźnieńskim i starostą łowickim.

Czterokrotnie zaś brak wiadomości o innych pełnionych przez starostów urzędach (Sędziwój z Czarncy, Jan Oleśnicki [Jaworski], Andrzej Gałka, Mikołaj Kleczewski, Grzegorz Sarnowski).

W większości wypadków starostowie łowiccy awansowali na wyższe urzędy ziemskie lub duchowne. Nie ulega wątpliwości, że protekcja arcybiskupa, z którym owi starostowie byli związani, miała tu tak samo duży – jeśli nie większy – wpływ jak ewentualnie związki z królem i zasługi dla dworu królewskiego. Nie miało tu natomiast raczej znaczenia zajmowanie stanowiska starościńskiego, które było bardziej źródłem dochodów dla poszczególnych osób i ich rodzin niż ważnym krokiem ku dalszej karierze. Jedynie w przypadku Piotra Pacanowskiego wydaje się, że awans na kasztelana radomskiego mógł on zawdzięczać dość bliskim związkom z kardynałem Fryderykiem Jagiellończykiem.

Osoby pełniące funkcje starosty łowickiego wraz z innymi urzędami ziemskimi lub duchownymi rzadko tytułowani byli w źródłach starostami łowickimi. Na przykład realizujący się w kościelnej karierze Jan Furman po 1437 r. zazwyczaj pojawiał się w źródłach z tytułem kustosa gnieźnieńskiego i/lub kanonika poznańskiego⁵³. Jako starosta określany był jedynie przy wszelkich działaniach związanych z łowickimi dobrami stołowymi arcybiskupów⁵⁴. Najczęściej starostą łowickim poza sytuacjami związanymi z administrowaniem dobrami łowickimi tytułował się chyba Dobiesław z Żurawicy. Dokumentujące to zapiski źródłowe pochodzą z ksiąg sądów szlacheckich na Rusi i raz w Łęczycy, choć spora ich część z czasów, gdy Żurawski nie był jeszcze kasztelanem przemyskim.

Powierzenie przez prymasów dóbr stołowych w zarząd członkom swoich rodzin lub rodów miało wzmocnić pozycję majątkową tychże familii, nie to decydowało jednak przecieź o randze danej rodziny. Korzystanie z części dochodów, jakie przynależały arcybiskupowi, raczej pomagało w prowadzeniu szerszej zakrojonej polityki „prorodzinnej”, stanowiąc podstawę materialną ambitniejszych planów głównych członków familii. Trudno powiedzieć, jak potoczyły się losy potomków Sędziwoja z Czarncy. Kleczewscy, linia rodziny Łukowskich, również chyba nie stanowili ważnej siły politycznej w Wielkopolsce, a jej przedstawiciele nie wyszli poza stan średnioszlachecki⁵⁵. Zatem

⁵³ Np.: KDW, 5, nr 617, 666, 668, 671, 678, 680, 692, 701–702; KDW, 10, nr 1447, 1455, 1518, 1606; KDW, 11, nr 2012, 2016–2018, 2020, 2022.

⁵⁴ Przykłady takie zob. we fragmencie aneksu pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r. poświęconym Janowi Furmanowi.

⁵⁵ Chociaż zastanawiające jest wydanie Małgorzaty, córki Dobrogosta Ostroroga z Lwówka, kasztelana międzyrzeckiego, za Mikołaja Kleczewskiego, który był co prawda synem

bez podejmowania dalszych działań w kierunku umocnienia rodu dzierżenie starostw arcybiskupich, w tym przede wszystkim łowickiego i uniejowskiego, mogło co najwyżej pomóc w rozwoju posiadanych dóbr oraz dać możliwość większej ostentacji i konsumpcji. Oczywiście i ten aspekt działalności publicznej (bo tak trzeba nazwać pomnażanie majątku) był niebywale ważny w budowaniu statusu własnej rodziny, jednak nie wystarczał do pretendowania do naprawdę wysokich godności w województwie czy nawet państwie⁵⁶. Dzierżenie starostw kościelnych i korzystanie z ich dochodów stanowiło jednak dobrą podstawę do dalszych i ambitniejszych aspiracji rodzin i rodów dążących do odnowienia dawniejszej świetności bądź wyniesienia członków własnej rodziny do rządu najważniejszych osób w państwie i regionie.

---

chorążego kaliskiego Andrzeja z Łukowa, jednak sam, jak się wydaje, nie osiągnął znaczniejszych urzędów lub nawet w ogóle żadnego nie pełnił; A. Gąsiorowski, *Ostroróg Dobrogost (właściwie Dobrogost z Ostroroga, także z Lwówka, Lwowski) h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 24, Warszawa–Kraków 1979, s. 499; W. Brzeziński, *Koligacje małżeńskie*, s. 33.

⁵⁶ A. Gąsiorowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, s. 103; J. Kurtyka, *Posiadłość, dziedziczność i prestiż. Badania nad późnośredniowieczną i wczesnonowożytną wielką własnością możnowładczą w Polsce XIV–XVII wieku*, RH, t. 65, 1999, s. 187–191; J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001, s. 17–25.

POZOSTALI URZĘDNIICY ZAMKU W ŁOWICZU I ICH OBOWIĄZKI

Starostów łowickich wspomagali inni urzędnicy zamkowi. Bez ich pomocy najważniejsi przedstawiciele arcybiskupów w Łowiczu nie byłoby w stanie administrować tak wielkim majątkiem. Wymienić tu trzeba przede wszystkim burgrabiego, sędziego, poborcę i pisarza. Wraz ze starostą stanowili oni główny element struktury urzędniczej zamku, co zostało odnotowane również w inwentarzu z lat 1511–1512: „nad którym [zamkiem – M.S.] zarząd mają wspólnie ci urzędnicy, mianowicie starosta, burgrabia, sędzia, poborca, pisarz”¹. Ponieważ większość starostów miała również obowiązki związane z pełnieniem przez nich urzędów państwowych czy kościelnych, wspomniani urzędnicy zastępowali starostów w ich czynnościach. Dotyczy to głównie urzędu burgrabiego.

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną kompetencje wspomnianych wyżej urzędników zamkowych. Szczególny nacisk położono na najważniejszego z nich: burgrabiego. Wynikało to zarówno ze znaczenia tej funkcji dla całego starostwa, jak i ilości wzmianek zachowanych w źródłach, przede wszystkim w inwentarzu dóbr arcybiskupich z początku XVI w.

BURGRABIA

W literaturze burgrabiów uznaje się często za faktycznych zarządców zamków². Wynika to z faktu, że mieli oni praktycznie te same obowiązki co

¹ VB, s. 1: „cui praeficiuntur communiter officiales isti, videlicet: capitaneus, burgrabius, iudex, exactor, notarius”.

² Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999, s. 46; K. Nabiałek, *Obsada zamków monarszych w Królestwie Polskim na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej*, RH, t. 74, 2008, s. 120. Ponadto określano tak zarządców zamków prywatnych; J. Laberschek, *Klientela Koziegłowskich i Giebułtowskich herbu Lis od schyłku XIV do końca XV wieku*, KH, t. 100, 1993, nr 1, s. 64; tenże, *Melsztyński klucz majątkowy od połowy XIV do połowy XVI wieku*, [w:] *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 136.

starostowie³, jednak częściej od nich przebywali na miejscu. Dlatego też wydaje się, że mieli częstszy kontakt z poddanymi i wszelkimi interesantami przybywającymi do zamku niż starostowie łowiccy⁴. Brak szczegółowych informacji nie pozwala na sprecyzowanie, jak długo starostowie przebywali w Łowiczu, jednak piastowanie innych urzędów państwowych i kościelnych powodowało, że zapewne często musieli przebywać poza zamkiem.

O tym, że burgrabiowie łowiccy zajmowali się tymi samymi sprawami co starostowie świadczą liczne wzmianki z wizytacji dóbr arcybiskupich z początku XVI w. Często zapisywano w niej, że jakieś rzeczy miał zrobić ekonom z burgrabią⁵, ekonom lub burgrabia⁶, a czasem burgrabia za radą ekonomy⁷. Nie wiadomo dokładnie, jak duży zakres samodzielności i swobody przypadał burgrabiemu. Można chyba jednak przypuszczać, że – podobnie jak to obserwowano w przypadku starostów – musiał uzyskać zgodę arcybiskupa i kapituły dla swych działań. Zapewne dodać do tego należy również akceptację starosty dla poczynań i inicjatyw jego zastępcy.

Pamiętając o cedowaniu na burgrabiego najważniejszych obowiązków w starostwie, nie należy się dziwić informacjom, że w zakres kompetencji burgrabiego wchodziły następujące czynności: nakazywanie nowych prac chłopom i kontrola tych dotychczasowych⁸, wytyczanie pól⁹ i rewizje ich granic¹⁰, decydowanie o funkcji pól (przeznaczenie ich na pastwiska czy na uprawę roli)¹¹. Sprawdzali oni, czy kmiecie lub karczmarze mają tyle pól, ile powinni mieć zgodnie z treścią przywilejów lokacyjnych¹², kontrolowali powstawanie i zagospodarowanie nowizn¹³, nadawali jakieś ich części chłopom

³ Wynikało to z rozpowszechnionej w średniowieczu praktyki przekazywania uprawnień przynależących do danego urzędu na swojego zastępcę przez posiadacza tegoż urzędu; A. Gąsiorowski, *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970, s. 276; zob. też K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012, s. 478.

⁴ Podzielał tu pogląd wyrażony przez K. Nabiałka przy badaniu starostwa olsztyńskiego; tenże, *Starostwo olsztyńskie*, s. 480, 483.

⁵ Np. VB, s. 21, przyp. 3, s. 33, przyp. 6, s. 36, przyp. 5, s. 47, przyp. 4–5, s. 60, przyp. 1.

⁶ Np. VB, s. 4, 11, 133.

⁷ Np. VB, s. 39, przyp. 4, s. 41, przyp. 3, s. 42, przyp. 2, s. 45, przyp. 1, s. 76, przyp. 4. O problemie związanym z jednoczesnym pełnieniem funkcji ekonomy generalnego arcybiskupstwa i starostwa łowickiego przez Klemensa Busińskiego zob. poprzedni rozdział.

⁸ Na początku XVI w. nakazane przez burgrabiego prace wykonywali kmiecie z Niedźwiady i Goleńska; VB, s. 25, 42, przyp. 6.

⁹ VB, s. 39, przyp. 4, s. 41, przyp. 3, s. 44, przyp. 3, s. 76, 99.

¹⁰ VB, s. 33, przyp. 6, s. 91, przyp. 6, s. 129.

¹¹ Tak burgrabia postąpił w Zielkowicach; VB, s. 81, przyp. 1.

¹² VB, s. 35, przyp. 5, s. 36, przyp. 1, s. 45, przyp. 1, s. 72, przyp. 3, s. 91, przyp. 6, s. 121, przyp. 3 (odnośnie do karczmy w Bocheniu).

¹³ VB, s. 76, 116, przyp. 1.

(zapewne za wiedzą arcybiskupa i kapituły)¹⁴. Burgrabia mógł również nakazać płacenie czynszu¹⁵. Uczestniczenie w wytyczaniu granic wiązało się też zapewne z rozwiązywaniem sporów o pola między mieszkańcami poszczególnych wsi arcybiskupich¹⁶.

Pilnowanie granic poszczególnych pól miało chyba również związek z obowiązkami burgrabiów względem granic całej łowickiej kasztelanii majątkowej¹⁷. W inwentarzu można znaleźć informacje o tym, że burgrabia miał skłonić szlachtę z okolicznych wsi do zaprzestania niszczenia kopców granicznych (np. w Gągolinie niszczyła je szlachta ze Złotej)¹⁸, wchodzenia z bydłem w granice pól należących do arcybiskupa (spór w Łażnikach z dziedzicem Śleszyna)¹⁹ i załatwiania innych sporów ze szlachtą²⁰. W razie potrzeby musiał bronić granic, zapewne z załogą zamku – tak nakazał burgrabiemu Jan Łaski w przypadku, gdyby szlachta ze Złotej nie przestawała niszczyć kopców granicznych w Gągolinie²¹.

Wydaje się, że w zakresie kompetencji typowych dla burgrabiego, które nie stanowiły raczej obowiązku starostów, gdyż brak o tym informacji, mieściła się kontrola i doglądanie lasów arcybiskupich. To właśnie burgrabia wraz z rodziną (zamkową?) miał dopilnować, aby szlachcice z Zakrzewa nie niszczyli lasów w Kęszycach, a właściciele Nieborowa – w Bobrownikach²². Poza tym burgrabia przekazywał drewno kmieciom do naprawy izby lub wybudowania chaty. Jednak dla wyeliminowania nadużyć i zapobiegania nadmiernemu karczowaniu lasów burgrabia wraz z faktorem danej wsi miał sprawdzać, czy rzeczywiście zachodzi konieczność użycia drewna przez chłopów. Korzystanie z drewna przez chłopów nie było bezpłatne – opłaty wynosiły od 6 do 12 groszy. Pieniądze te, zbierane przez faktora, miały być prezentowane burgrabiemu i oddawane do kasy zamkowej²³. Burgrabia wyznaczał również odpowiedni czas – zazwyczaj była to zima – na wycinkę drzew w lasach arcybiskupich²⁴.

¹⁴ Zachowała się informacja, że burgrabia łowicki nadał jakieś pola wójtowi we Wrzeczku; VB, s. 103.

¹⁵ VB, s. 43, przyp. 4.

¹⁶ Burgrabia rozstrzygał spór o pola między kmieciami z Jastrzębi i Pilaszkowa; VB, s. 128–129.

¹⁷ Zob. analogie w przypadku rozgraniczeń między dobrami monarszego klucza olsztyńskiego a osadami szlacheckimi, przy których obecny był zastępca starosty (burgrabia lub podstarości); K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 478.

¹⁸ VB, s. 82, przyp. 9.

¹⁹ VB, s. 50, przyp. 4.

²⁰ VB, s. 72, przyp. 8.

²¹ VB, s. 82, przyp. 10.

²² VB, s. 74, 76, przyp. 7.

²³ VB, s. 21. Jednakże podobne zobowiązanie – o udostępnieniu drewna kmieciom w razie zniszczenia ich chat – mieli wypełniać dzierżawcy dóbr kazimierskich biskupstwa lubuskiego w 1441 r.; KDW, 10, nr 1695.

²⁴ VB, s. 51, przyp. 1.

O faktorach we wsi wspomina się również jako o stróżach lasów, którzy pobierali od korzystających z lasów arcybiskupich mieszkańców Niedźwiady i Duplic Większych czwartą część opłaty od każdego wozu z suchym drewnem²⁵. Brak innych wzmianek o takich urzędnikach powoduje, że nie wiadomo, czy stróże ci funkcjonowali jedynie przy wymienionych wsiach, ewentualnie w kluczu łowickim (przyzamkowym), w skład którego wchodziły. Nie wiadomo także, czy wszyscy faktorzy byli nazywani stróżami lasów oraz czy podporządkowani byli oni w tym względzie burgrabiemu i czy to on mógł ich wyznaczać? Można przypuszczać, że burgrabia w jakiś sposób kontrolował *custodes silvarum*, co mogło wynikać z uprawnień dotyczących udzielania zgody na użytkowanie lasów arcybiskupich. Trudno jednak w tym wypadku powiedzieć coś więcej poza zasygnalizowaniem problemu²⁶.

Faktorzy odpowiadali przed burgrabią również z poboru kar sądowych, rękawicznego i przesłuchów. Wydaje się jednak, że dopiero od czasów pontyfikatu Jana Łaskiego, wcześniej bowiem mieli pobierać je na swój użytek²⁷. Ponadto burgrabia egzekwował większą część kary za zabójstwo chłopca, 7 z 10 grzywien przeznaczano dla niego, a 3 grzywiny przekazywano rodzinie zabitego²⁸.

Burgrabia miał również określone obowiązki na terenie samego Łowicza. W razie nieobecności starosty to on przeprowadzał elekcję i akceptował kandydatów na rajców miejskich i ławników²⁹. Przypuszczalnie, na podstawie analogii z innymi miastami, burgrabia w zastępstwie starosty przybywał również na sesje rady i ławy wójtowskiej odbywające się w Łowiczu³⁰. Zgodnie z treścią zamieszczonego w inwentarzu rejestru przywileju Wincentego Kota z 1443 r. dla miasta, burgrabia wraz z rajcami miał prawo karania mieszczan niepodporządkowujących się postanowieniom rozporządzeń arcybiskupich³¹. Nie jest to jednak do końca jasne, gdy porównamy zapis z inwentarza z jego XVIII-wiecznymi kopiami. Zapisano w nich, że to nie

---

²⁵ VB, s. 25–26.

²⁶ W spisach załóg dziewięciu zamków królewskich z przełomu XV i XVI w. odnotowano stróżów leśnych. Wydaje się, że w większości wypadków byli to zatrudnieni na stałe na zamku osoby, zobowiązane do patrolowania lasów na koniach. Czasem leśnikami byli po prostu ludzie z obsady zamkowej, wykonujący również i inne obowiązki. Brak jednak wzmianek o tym, aby stróżami leśnymi byli faktorzy we wsiach; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 143–144.

²⁷ VB, s. 21, przyp. 6.

²⁸ VB, s. 21.

²⁹ VB, s. 4.

³⁰ Tak było w porównywalnym wielkością i znaczeniu z Łowiczem Uniejowic; J. Szymczak, *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 80–81, 96.

³¹ VB, s. 4.

burgrabia, a starosta sądził nieposłusznych łowiczian³². Doszło tu zapewne do zmiany treści dawnego przywileju i dostosowania jej do nieco innych czasów i rozwiązań administracyjno-ustrojowych (przypuszczalne zaniknięcie funkcji burgrabiego etc.)³³. Można chyba założyć, że nieposłuszni mieszczaanie podlegali jurysdykcji zamkowej, a zatem w razie nieobecności starosty w mieście wszelkie sporne kwestie rozstrzygał burgrabia. Miał on być też obecny przy wymierzaniu pól należących do mieszczan przez poborcę, aby sprawdzić, ilu mieszczan płaci zaniżone stawki czynszu³⁴. Ponadto wydaje się, że to właśnie burgrabia wydawał polecenia dla zamkowych i miejskich rybaków, przekazując im zamkowe sieci do łowienia ryb w Bzurze oraz nakazując złowienie określonej ich ilości³⁵.

Brak dokładniejszych informacji o sądowych kompetencjach burgrabiów. Jedyne *per analogiam* można przypuszczać, że – prócz wspomnianych wyżej obowiązków – burgrabiowie zasiadali również w kolegium sądu starościńskiego. Jako formalni zastępcy starostów zapewne sami musieli przewodniczyć odbywającym się na zamku sądom. Praktykę taką stosowano chociażby w królewskim Olsztynie czy należącej do biskupów wrocławskich Nysie³⁶. Wskazuje na to także jeden z punktów przysięgi burgrabiego Grzegorza Sarnowskiego z 1511 r.: „Item causas et iudicia, que pertinent ad officium burgrabiatus, fideliter pro posse meo iuste iudicabo”³⁷.

W przywileju nowo lokowanej wsi Korab w 1516 r. Jan Łaski zastrzegł, aby tamtejszy wójt udawał się uzbrojony wraz z burgrabią poza granice kasztelanii łowickiej w razie zagrożenia wojennego i w przypadku innych niezbędnych dla zamku łowickiego potrzeb³⁸. W literaturze na ogół podkreśla się wojenne obowiązki burgrabiów, związane jednak raczej z obroną zamku³⁹ niż udawaniem się poza granice podporządkowanych im dóbr.

³² AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 2903, k. 1v; KopCeb, k. 34r; ZDMŁ, nr 6, s. 313.

³³ Za zwrócenie na to uwagi dziękuję prof. Alicji Szymczakowej.

³⁴ VB, s. 7, przyp. 3.

³⁵ VB, s. 11.

³⁶ K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 420, 478; E. Wólkiewicz, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. L. Bobková, J. Konvičná, Praha 2007 (Korunní země v dějinách českého státu, 3), s. 306.

³⁷ Dypl. gn. sygn. 602.

³⁸ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939, s. 524–525.

³⁹ Zob. E. Wólkiewicz, *Curia episcopalis. Organizacja rezydencji biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX wiek)*, red. M.R. Pauk, M. Saczyńska, Warszawa 2010, s. 106.

Najwidoczniej jednak i takie obowiązki musieli oni pełnić. Powinność strzeżenia zamku widać najlepiej w zwolnieniach udzielanych przez króla burgrabiom z wypraw wojennych, pod warunkiem wysłania zastępstwa. Motywowano je właśnie potrzebą lepszej i dokładniejszej obrony zamku, dóbr i poddanych⁴⁰.

Warto przytoczyć zobowiązania, jakich miał dotrzymać burgrabia łowicki Grzegorz Sarnowski. Znamy je z dokumentu zawierającego treść złożonej przez niego przysięgi⁴¹. Zobowiązał się on do strzeżenia zamku i dóbr łowickich. Wszelkie sprawy i sądy leżące w kompetencji urzędu burgrabiego miał rozstrzygać wedle swych możliwości, w razie potrzeby przekazując je do decyzji arcybiskupa lub starosty. Szczególną uwagę miał zwrócić na osoby wymagające obrony i pomocy: wdowy, sieroty, dzieci i uciskanych. Do jego obowiązków należało również dbanie o rozwój dóbr łowickich, przysięgał także, że nie będzie uciskał poddanych. Obowiązki te nie zostały jednak dokładnie sprecyzowane, a treść tych zobowiązań ma charakter formularza przysięg arcybiskupich urzędników⁴².

Burgrabiemu wyznaczono pensję, którą miał pobierać za wypełnianie swych obowiązków. Na początku XVI w. było to 8 groszy na św. Łucję (13 grudnia), Środę Popielcową i święto Zesłania Ducha Świętego, a na św. Mateusza (21 września) pół grzywny (24 grosze), ponadto 7 łokci płótna londyńskiego bądź mecheleńskiego i 5 łokci barchanu, płacone chyba właśnie na św. Mateusza⁴³. Przypuszczać należy, że burgrabia partycypował również w innych opłatach pobieranych od poddanych z dóbr łowickich.

Widać więc, że obowiązki burgrabiego zączyły się i niejednokrotnie były identyczne z kompetencjami starosty. Wynika z tego, że był on bezpośrednim zastępcą starosty. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w XVI w. często zdarzało się, że zastępcą starosty był wicestarosta, *vicecapitaneus*, podczas gdy burgrabia, o ile pojawiał się w spisach rodziny zamkowej, miał raczej wojskowe kompetencje⁴⁴. W analizowanym przeze mnie okresie brak informacji o funkcjonowaniu wicestarosty, choć w 1455 r. tak nazwano Stanisława Szydłowieckiego⁴⁵. W tym czasie starostą głównym łowickim był Piotr Pniewski, oficjał gnieźnieński. Określenie Szydłowieckiego mianem *vicecapitaneus* związane było zatem najpewniej z dualizmem władzy starościńskiej w Łowiczu,

⁴⁰ MRPS, 3, nr 785 = MK 20, k. 63v; MRPS, 4/1, nr 646 = MK 23, f. 657 (k. 335 starszej numeracji); MRPS, 4/1, nr 1949; MRPS, 4/2, nr 14542–14543 = MK 39, f. 776.

⁴¹ Dypl. gn. sygn. 602.

⁴² O przysięgach starostów przy obejmowaniu urzędu zob. odpowiedni fragm. rozdz. 4 niniejszej pracy.

⁴³ VB, s. 2.

⁴⁴ Tak było w wypadku zamków monarszych; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 120–121.

⁴⁵ „[...] et ibidem produxit [składający przysięgę wierności Piotr Pniewski – M.S.] literam nobilis Stanislai Schidloviczski, sui vicecapitanei”; A.Cap B15, k. 81v.

opisanym przeze mnie we wcześniejszych rozdziałach. Następną informacją o wicestarości, jaką udało mi się odnaleźć, pochodzi już z późniejszego okresu. 8 VIII 1535 r. tytułem tym określony został Heliasz Żardecki, wicestarosta zamku łowickiego⁴⁶. Być może nie towarzyszył temu zanik urzędu burgrabiego w Łowiczu, gdyż jako taki jeszcze w 1540 r. występuje bliżej nieznany Jerzy Załuski⁴⁷.

Na podstawie informacji ze źródeł i opracowań dotyczących omawianego okresu nie można stwierdzić jednoznacznie, czy na początku XVI w. istniał już urząd wicestarosty, a jeśli tak, to czy funkcjonował obok stanowiska burgrabiego. W inwentarzu przy wyliczeniu załogi zamkowej nie wspomniano o wicestarości. W dwóch miejscach mowa jednak o jakimś zastępcy starosty, *vicesgerens*, który miał pilnować egzekucji testamentów i pobierać zamiast starosty czwartą część opłaty „wśdawne”⁴⁸. Trudno odpowiedzieć na pytanie, dlaczego użyto takiego sformułowania zamiast „burgrabiego” bądź „wicestarosty”. Mimo wszystko można chyba uznać, że chodziło właśnie o burgrabiego, zastępcę starosty w wielu innych sprawach – dlaczego zatem miałyby nie zastąpić go w dwóch przywołanych wyżej sytuacjach? Pojawianie się terminów *vicesgerens* lub *vicecapitaneus* mogło być też związane z przyzwyczajeniami kancelaryjno-terminologicznymi kolejnych arcybiskupów lub ich starostów. W 1557 r. znów pojawiło się pojęcie „wicestarosty”, który miał doglądać znajdującego się na zamku arsenału⁴⁹. Znaczna płynność terminologiczna powoduje, że bardzo trudno stwierdzić jednoznacznie, czy nastąpiła tu tylko zmiana tytułu zastępcy starosty z burgrabiego na wicestarostę, czy może obie funkcje istniały w tym samym czasie, z różnym zakresem obowiązków, czy też wraz z pojawieniem się wicestarostów całkowicie zmieniono nie tylko tytułaturę osób pełniących to stanowisko, ale również obszar ich kompetencji.

Tylko raz, w 1513 r., pojawił się wiceburgrabia⁵⁰. Wydaje się, że występowanie tych urzędników mogło być jedynie doraźne, inicjowane przez burgrabiego, może za wiedzą starosty, na jego życzenie lub w jakichś szczególnych, bliżej nieznanych sytuacjach. Tak można by tłumaczyć pojawienie się wiceburgrabiego Dzierśława Golińskiego. Pełnił on tę funkcję na zamku w momencie pobytu Jana Łaskiego w Rzymie. Arcybiskup przed wyjazdem do Italii wyznaczył Klemensa Busińskiego, ówczesnego starostę łowickiego, wikariuszem *in temporalibus*, przekazując mu pełnię władzy arcybiskupiej w kwestii zarządzania majątkiem kościelnym na czas nieobecności prymasa

⁴⁶ Sumariusz, nr 57, s. 229–230.

⁴⁷ Korytkowski, Arcybiskupi, t. 3, s. 73.

⁴⁸ VB, s. 10, 21.

⁴⁹ VB, s. 604.

⁵⁰ MRPS, 4/1, nr 1949.

w kraju⁵¹. Pamiętając o tym, że od 1511 r. był on również generalnym ekonomem arcybiskupstwa, można założyć, że okres pobytu Łaskiego w Rzymie był dla Busińskiego niezwykle pracowity, co mogło powodować, że rzadko przebywał w Łowiczu, w którym główną w tej sytuacji rolę jako administrator zamku i dóbr odgrywał burgrabia Grzegorz Sarnowski. Dlatego też w tym okresie mógł pojawić się wiceburgrabia, wspomagający Sarnowskiego w kierowaniu warownią, a może też i całym kompleksem dóbr arcybiskupich. W każdym razie brak innych informacji o występowaniu osób z tytułem wiceburgrabiego. Nie ma ich również w inwentarzu⁵².

Wybór osoby na stanowisko burgrabiego był chyba uzależniony nie tylko od woli arcybiskupa, ale również starosty łowickiego. Można to wywnioskować z tekstu przysięgi Grzegorza Sarnowskiego, który stwierdził, że został ustanowiony burgrabią przez prymasa Łaskiego za radą starosty Busińskiego⁵³.

Ze znanych ośmiu burgrabiów z okresu do 1531 r. w przypadku pięciu udało mi się odnaleźć więcej informacji o ich pewnych lub możliwych związkach z arcybiskupami bądź starostami łowickimi. Paszek z Gosławic i Grzegorz Sarnowski związani byli z arcybiskupami gnieźnieńskimi. Paszek był za pontyfikatu Mikołaja Trąby marszałkiem jego dworu. Pieczętował się również herbem Doliwa, czyli pochodził z rodu arcybiskupa Wincentego Kota, chociaż wydaje się, że jego praca na zamku łowickim mogła wynikać ze związków z innym Doliwą, Janem Lutkiem z Brzezia, tenentariuszem *sede vacante* zamku łowickiego po śmierci Wojciecha Jastrzębca. Przypuszczalnie właśnie dzięki protekcji Jana Lutka uzyskał piastowane przez siebie stanowisko burgrabiego łowickiego⁵⁴. Podobnie dzięki poparciu Jana Łaskiego burgrabią łowickim został zapewne Grzegorz Sarnowski, mąż Heleny Łobodzkiej, córki Anny z Łaskich, siostry arcybiskupa, choć nie można również wykluczyć udziału Klemensa Busińskiego w „pozyskaniu”

⁵¹ AC, 1, nr 2798; Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 112; P. Tańkowski, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 257.

⁵² Por. jednak A. Gąsiorowski, *Urzędnicy*, s. 276, który zauważa, że w przypadku starostw powiatowych wiceburgrabstwo było raczej stałą funkcją. Wynikało to jednak zapewne z charakteru tych starostw, w których sądy musiały odbywać się chyba częściej niż w przypadku starostwa łowickiego.

⁵³ Dypl. gn., sygn. 602. Podobną praktykę obserwował m.in. K. Nabiałek; tenże, *Starostwo olsztyńskie*, s. 419.

⁵⁴ J. Wiśniewski, *Paszek (Pasek, Paweł) z Gosławic h. Doliwa*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław–Kraków 1980, s. 267–268; J. Bieniak, *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII–XV wieku (uwagi problemowe)*, [w:] *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, red. H. Łowmiański, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 192. Dzięki pochodzeniu od Doliwów Paszek najpewniej był tenentariuszem sędziejowickim w 1441 r.; A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 282, przyp. 569.

Sarnowskiego⁵⁵. Herbu Odrowąż, tak jak arcybiskup Jan ze Sprowy, był burgrabia łowicki Strasz z Białaczowa, przypuszczalnie Mikołaj⁵⁶. Trudno dostrzegalne koneksje z Władysławem Oporowskim zapewne były udziałem Niemierzy z Mikułowic. Przypuszczalnie był on bratem Jana z Mikułowic, plebana w Łagowie w woj. sandomierskim, pojawiającym się kilkakrotnie w otoczeniu Oporowskiego, gdy ten był jeszcze biskupem wrocławskim⁵⁷. Aleksander Irzykowski z kolei mógł pełnić tę funkcję dzięki bliżej nieznanym kontaktom z Mikołajem Kleczewskim, ówczesnym starostą łowickim⁵⁸. Zapewne również pozostali burgrabiowie nie byli rekrutowani przypadkowo i w mniejszym lub większym stopniu znani byli arcybiskupom lub ich starostom. Tak samo bowiem jak arcybiskupi chcieli mieć zaufaną osobę na starostwie, tak i starostowie potrzebowali zastępców, którym mogliby ufać. Wpływ na to miały ponadto względy rodzinno-rodowe, o których była już mowa w rozdziale piątym, w odniesieniu do starostów.

SĘDZIA

Innym oficjalistą zamku łowickiego wymienionym w inwentarzu był sędzia. Urząd ten był niezbędny dla sprawnego funkcjonowania arcybiskupiego sądownictwa patrymonialnego nad poddanyymi. Co prawda najwyższą instancją sądowniczą był arcybiskup, a najważniejszym sędzią na terenie kasztelanii łowickiej starosta (lub w jego zastępstwie burgrabia), lecz to właśnie sędzia wykonywał, jak się wydaje, najcięższą i być może nieco niedocenianą pracę w zakresie sprawnej jurysdykcji w majątku. Zapewne w jego gestii pozostawały sprawy niesporne, niewymagające ingerencji arcybiskupa lub starosty⁵⁹.

Głównym obowiązkiem sędziego była obecność na odbywających się w każdej wsi trzy razy do roku wiecach sądowych⁶⁰. Za każdym razem

⁵⁵ A. Szymczakowa, *Wywód przodków prymasa Jana Łaskiego herbu Korab*, [w:] *Jan Łaski, prymas i mąż stanu. Materiały z sesji popularnonaukowych poświęconych Janowi Łaskiemu, prymasowi Polski i kanclerzowi wielkiemu koronnemu*, red. W. Grochowalski, Łódź 2006, s. 40–41.

⁵⁶ K. Górski, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, Kraków 1927, s. 40; M. Wilamowski, *Strasz Mikołaj z Białaczowa, Kościelnik, Stanisławic, Zakrzowa, zwany Zakrzowskim h. Odrowąż (ok. 14535 – w lub po 1506)*, [w:] PSB, t. 44, Warszawa–Kraków 2006, s. 213–215.

⁵⁷ KDM, 5, nr 46; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453). Podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „*Studia Claromontana*”, t. 21, 2003, s. 368.

⁵⁸ Zob. punkt związany z Aleksandrem Irzykowskim w aneksie pt. *Urzednicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.*

⁵⁹ Por. K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 110.

⁶⁰ Zob. A. Wawrzyńczyk, *Urząd wiejski na Mazowszu w XVI w. (ze studiów nad ustrojem społecznym wsi mazowieckiej XVI w.)*, [w:] *Spółczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa 1979, s. 32.

mieszkańcy wsi zobowiązani byli przygotować posiłek dla kolegium sędziowskiego albo zapłacić „obiedne”, opłatę okolicznościową związaną z wiktem dla kolegium, zwaną po łacinie *prandiale*. Czasem przywileje lokacyjne bądź nadające wsi ordynację precyzowały te obowiązki. Na przykład kmiecy z Wejśc mieli od 1424 r. przygotować na każdy wiec cztery kurczaki, kwartał piwa oraz chleb⁶¹. Mieszkańcy Kocierzewa w tym samym 1424 r. zostali zobowiązani do przygotowania dwóch korców owsa, połowy kwartału piwa łowickiego, czterech kogutów lub 2 groszy na zakup ryb⁶². Niekiedy opłatę uiszczano w korcach owsa, częściej jednak była to opłata pieniężna, najczęściej w wysokości 18 groszy, dwukrotnie płacona przez mieszkańców, a raz przez sołtysa lub wójta wsi⁶³. Opłatę tę nazywano również „wieczne” („wiecowe”), a jej wysokość była w gruncie rzeczy taka sama lub zbliżona⁶⁴. Sędzia nie miał jednak wyłącznego udziału w obu opłatach. Zazwyczaj ich część przekazywana była do skarbcza arcybiskupiego, a reszta dzielona między sędziego i pisarza⁶⁵. Przedział wartości dochodów z „obiednego” i „wiecznego” wynosił od 2 do 6 groszy⁶⁶. Czasem w dochodach tych partycypował również starosta łowicki⁶⁷.

Sędzia pobierał także „przypowiedne” (zwane też *przyszszaszne*), czyli opłatę sądową wnoszoną przez jedną ze stron procesu. Mieli ją wprowadzić starostowie i przed pontyfikatem Jana Łaskiego to właśnie oni ją pobierali. Arcybiskup zmienił ten zwyczaj, zobowiązując do poboru opłaty sędziego łowickiego. Czy jednak miał on je tylko pobierać i przekazywać do skarbcza arcybiskupiego, czy też pieniądze te trafiały do jego kieszeni – rozporządzenie Łaskiego tego nie precyzuje⁶⁸. Z treści inwentarza poznać można jeszcze jedną opłatę, w której partycypował sędzia. Przy okazji opisywania powinności mieszkańców wsi Bąków zapisano, że Jan Gruszczyński zobowiązał tamtejszych kmieci do płacenia „kurnego” w wysokości 2 groszy na drugi wiec. Brak jednak innych wzmianek o tej opłacie, którą zresztą w pewnym momencie zniesiono⁶⁹. Wspomniane wyżej należności najprawdopodobniej stanowiły znaczącą część zysków sędziego. Poza tym dostawał on pensję o takiej samej wartości jak burgrabia, pisarz i poborca⁷⁰.

⁶¹ Zob. też KDW, 5, nr 398.

⁶² VB, s. 87.

⁶³ VB, s. 24, 40, 59, 70, 84, 87.

⁶⁴ VB, s. 25, 29–30, 33–34, 36 n.; H. Wajs, *Powinności feudalne chłopów na Mazowszu od XIV do początku XVI wieku (w dobrach monarszych i kościelnych)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 87.

⁶⁵ Np. VB, s. 84, 112, 119, 124–125.

⁶⁶ Np. VB, s. 24, 34, 40–42, 44, 80.

⁶⁷ VB, s. 71, 84, 87.

⁶⁸ VB, s. 21–22.

⁶⁹ VB, s. 55, przyp. 6.

⁷⁰ VB, s. 2.

Wracając do kompetencji sędziego, zdaje się, że oprócz sądenia mieszkańców łowickich wsi mógł on reprezentować również arcybiskupa jako stronę procesową w sporach między gnieźnieńskim ordynariuszem a szlachtą o naruszanie granic, niszczenie kopców granicznych i czynienie szkód w lasach⁷¹. Wspomagał więc w tych sprawach burgrabiego.

Nieliczne wzmianki wskazują też na udział sędziego przy wymierzaniu pól. To właśnie on miał towarzyszyć poborcy przy wymierzaniu pól mieszczkańskich w Łowiczu. On został również wysłany wraz z burgrabią przez Andrzeja Różę Boryszewskiego w 1507 r. do wymierzenia pól wójtowskich w Zakulinie⁷². W obecności sędziego łowickiego doszło również do sprzedaży sołectwa w Kalenicach⁷³, choć stopień skomplikowania tej sprawy, opisany na kartach inwentarza dóbr, powoduje, że nie można bez zastrzeżeń przyjąć, że w obliczu sędziego (i tylko sędziego) mogło dochodzić do sprzedaży wójtostw i/lub sołectw. Najpewniej jednak udział sędziego w zarządzie dobrami łowickimi nie ograniczał się tylko do wydawania wyroków, lecz jego obecność mogła być konieczna przy niektórych działaniach natury gospodarczej.

Karol Nabiałek zauważył, że w inwentarzach starostw królewskich sędzia jako członek załogi zamkowej pojawia się rzadko, a większość z nich do starostwa przybywała tylko na sesje sądowe⁷⁴. Także Antoni Gąsiorowski zwrócił uwagę na częste zmiany personalne na stanowisku sędziego grodzkiego w Wielkopolsce⁷⁵. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy praktyka taka miała miejsce również w przypadku starostwa łowickiego. Część spośród znanych sędziów łowickich pojawiła się w źródłach tylko raz. Jednakże od przełomu XV i XVI w. w źródłach pojawiają się osoby występujące z tytułem sędziego łowickiego co najmniej dwukrotnie: Wojciech Gutkowski w latach 1498 i 1503, Jan Psarski w 1506, 1507, 1509 i 1513 oraz Grzegorz Sarnowski w 1524, 1526 i 1531⁷⁶. Mogłoby to świadczyć o etatowości urzędu, nie zaś o doraźnym przybywaniu na sesje sądowe osób biegłych w prawie, chociażby dzięki asesorowaniu w innego rodzaju sądach. Częstsze niż jednokrotne pojawianie się z tytułem sędziego łowickiego nie może jednak wykluczać możliwości przybywania na zamek tych samych, sprawdzonych osób w celu sądenia spraw. Myślę jednak, że fakt wyznaczenia dla sędziego – wymienianego wszak w składzie załogi zamkowej – pensji rozłożonej na

⁷¹ VB, s. 50, przyp. 4, s. 72, przyp. 8, s. 76, przyp. 7, s. 82, przyp. 9.

⁷² VB, s. 99.

⁷³ VB, s. 131.

⁷⁴ K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 123.

⁷⁵ A. Gąsiorowski, *Urzednicy*, s. 277–278.

⁷⁶ Zob. aneks pt. Urzednicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.

cztery kwartały pozwala na wysnucie wniosku o stałości urzędu, tj. pełnienia funkcji sędziowskich przez jedną osobę przez dłuższy czas. Obecność sędziego-rezydenta mogła skutkować lepszym zapoznaniem się ze sprawami poddanych arcybiskupich, co na pewno ułatwiało pracę sędziemu, a dzięki temu wpłynąć mogło na szybkość działania tego urzędnika. Nie wykluczało to również pełnienia przez sędziów innych obowiązków.

POBORCA

Kolejnym urzędnikiem zamkowym wymienionym w inwentarzu był poborca. Do jego głównych zadań należało pobieranie czynszów. Wydaje się, że był to obowiązek tak oczywisty, że jedynie dwukrotnie wspomniano o nim w inwentarzu⁷⁷. W zbieraniu opłat poborca pomagali faktorzy ze wsi⁷⁸, a być może także sołtysi. Wniosek taki można wysnuć na podstawie zarządzenia kapituły gnieźnieńskiej z 24 IV 1510 r., gdy kanonicy nakazali poborca żnińskiemu dostarczyć do Gniezna pieniądze „exactas a scultetiis” z racji wojennego (a więc podatku państwowego) z kluczy gnieźnieńskiego i żnińskiego⁷⁹. Czy poborca zebrał pieniądze tylko od sołtysów wsi arcybiskupich, czy może miał przekazać pieniądze zebrane od kmieci przez sołtysów i przez tychże mu dostarczone? Trudno udzielić odpowiedzi na to pytanie. Na drugie rozwiązanie mogłyby wskazywać dostrzeżone analogie dotyczące sposobu poboru opłat przez poborców ziemskich, którym pieniądze dostarczał właściciel lub zarządca danej wsi⁸⁰. Nie wiadomo jednak, czy ta forma zbierania podatków nadzwyczajnych rzeczywiście była praktykowana⁸¹. Także sposób poboru opłat w XV w. z dóbr kościelnych z Mazowsza (klasztoru w Czerwińsku czy kolegiaty pułtuskiej) może sugerować, że to właśnie sołtysi wsi byli ogniwem pośrednim między ludnością poddaną a poborcą⁸². Skoro jednak w przypadku dóbr arcybiskupich wspomina się o faktorach pobierających opłaty, to można chyba przypuścić, że pobór czynszów i innych płatności nie należał do sołtysich obowiązków. Wypada jednak domniemywać,

⁷⁷ VB, s. 79, 93.

⁷⁸ VB, s. 85.

⁷⁹ AC, 1, nr 2720.

⁸⁰ J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, KH, t. 23, 1909, s. 43.

⁸¹ O pobieraniu pieniędzy bezpośrednio przez poborców ziemskich przekonany jest T. Szulc, *Organizacja poboru podatków pokoszycznych do połowy XVI wieku*, CPH, t. 40, 1988, nr 2, s. 63–83.

⁸² H. Wajs, *Powinności feudalne*, s. 88. O sołtysach jako elemencie pomocniczym w zarządzaniu kluczem majątkowym wspominała również I. Skierska, *Ad fratres et nepotes secundum carnem totus intensus. Późnośredniowieczny biskup polski wśród krewnych*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Szytlic i in., Pelplin 2013, s. 245.

że nałożenie takiego zadania na sołtysa mogło zależeć od okoliczności i nie było wykluczone.

Nie jest pewne, czy poborcy zbierali tylko czynsze w pieniądzu, czy też i inne daniny od poddanych arcybiskupich. W 1521 r. Jan Łaski ustanowił ordynację dla urzędnika zbierającego jaja i drób ze wsi. Pełniony urząd określano mianem *officium gallinacium*. Łaski podkreślał, że urząd ten został wprowadzony bez zgody jego poprzedników. Wśród obowiązków tegoż oficjalisty wymieniono zbieranie kogutów, kur, pieniędzy i innych rzeczy, a pierwszym takim urzędnikiem po arcybiskupiej regulacji miał zostać Andrzej z Oleśnicy, podczaszy dworu arcybiskupiego⁸³.

Informacje o „kogucim oficjale” z 1521 r. są jedynymi, na jakie udało mi się natrafić, trudno zatem stwierdzić, czy urząd ten był trwale obsadzany przez kolejnych arcybiskupów. Biorąc jednak pod uwagę powyższe informacje, można pokusić się o refleksję, czy aparat administracji fiskalnej w dobrach łowickich był rozbudowany do tego stopnia, że jednocześnie funkcjonował poborca czynszu (zbierający go przy pomocy faktorów ze wsi, pobierający również pieniądze z kar⁸⁴) i osobny urzędnik zbierający daniny w naturaliach? Nie jest to niemożliwe, ale z braku innych wzmianek kwestię tę muszę pozostawić otwartą.

Pewne wzmianki z inwentarza sugerują, że poborcy mogli sami ustanawiać wysokość opłat uiszczanych przez kmieci. Ekonom wraz z burgrabią dostali od Jana Łaskiego polecenie sprawdzenia, czy poddani z Jackowic płacą tyle, ile ustanowili poborcy arcybiskupi⁸⁵. Przy opisie tej samej wsi wspomniano o nałożeniu przez poborcę Stanisława Szamowskiego (w momencie spisowania inwentarza prepozyta łowickiego) rocznego czynszu na nowo wytyczone pola folwarczne⁸⁶. Ten sam Szamowski zwiększył również czynsz na jednym z pól we wsi Trzebieszów⁸⁷. Znany jest też przypadek zmniejszenia opłaty przez poborcę: Stanisław z Gorzewa zmienił opłatę z młyna w Jacochowie z 4 grzywien groszy na 2 kopy groszy (ze 192 do 120 groszy) rocznie⁸⁸.

Nie zachowało się dużo wzmianek o opłatach dla poborcy. Prócz stałej pensji, identycznej wysokości jak pozostałych urzędników, wspomina się

⁸³ A.Cap B5, k. 196v: „officium gallinacium comperimus per inconsideracionem predecessorum nostrorum et absque eorum aprobacione inventum esse tenerique cum eo ipso augmento non absque preiudicio mense archiepiscopalis mee, tandem quoniam difficile erat in proventibus eiusdem officii [...] omnium et singularum gallorum, glinarum, pecuniarum et rerum aliarum per eum officii eiusdem racione percipi solitarum”; zob. też Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 658–659.

⁸⁴ VB, s. 20.

⁸⁵ VB, s. 49, przyp. 8.

⁸⁶ VB, s. 49.

⁸⁷ VB, s. 118.

⁸⁸ VB, s. 106.

o opłacie *a nota* (za odnotowanie uiszczenia płatności lub wykonaną pracę) w wysokości 6 denarów⁸⁹.

Trzeba podkreślić, że wszyscy znani poborcy czynszu w dobrach łowickich byli duchownymi⁹⁰. Zatem prócz dochodów czerpanych z racji pełnienia funkcji na zamku korzystali także z zysków przysługujących im jako plebanom. Każdy z nich był bowiem proboszczem jakiejś parafii, zazwyczaj położonej w dobrach łowickich (Złaków Kościelny i Pszczonów) bądź niedaleko nich (Kutno). Nie wiadomo jedynie, w którym Siedlcu plebanem był Stanisław z Gorzewa. Jeśli chodziłoby o Siedlec w pow. łęczyckim, to też nie byłaby to duża odległość od Łowicza, choć zdecydowanie największa spośród wszystkich wyżej wymienionych.

Być może fakt pełnienia funkcji poborcy jedynie przez duchownych wynikał ze zbierania przez nich, prócz czynszów i naturaliiów od poddanych, również dziesięcin przypisanych do danego klucza. W uposażeniu arcybiskupstwa poza dochodami z majątków ziemskich istotną rolę odgrywały dziesięciny. W inwentarzu pod koniec opisu każdego z kluczy znajdował się wykaz tych dochodów. W niektórych przypadkach mogły one chyba przewyższać korzyści płynące z użytkowania własności, co powodowało, że charakter niektórych kluczy arcybiskupich można by określić jako dziesięcinny⁹¹. W inwentarzu znaleźć można wzmiankę o rejestrze dziesięcin sporządzonym przez poborcę klucza kamieńskiego Pawła z Wągrowca⁹². Trudno jednak powiedzieć, czy sam poborca mógł być za zbieranie dziesięcin odpowiedzialny. Klucze dziesięcinne w biskupstwie krakowskim miały urzędników nazywanych sprzedawcami dziesięcin⁹³. Kolektorów dziesięciny spotkać można również w majątkach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Udało mi się odnaleźć cztery

⁸⁹ VB, s. 23, 66; H. Wajs, *Powinności feudalne*, s. 88; T. Szulc, *Sposoby wynagradzania poborców podatkowych w Polsce od schyłku XIV do XVIII wieku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica”, t. 56, 1993, s. 95–96.

⁹⁰ Analogicznie w 1505 r. w Opatówku poborcą był Paweł Mąkoski, pleban w Tłokini, w 1510 r. poborcą w kluczu żnińskim altarysta Jan Niemierza, w czasie spisywania inwentarza w Kamieniu Paweł z Wągrowca, prepozyt kolegiaty św. Jerzego na zamku gnieźnieńskim i oficjał kamieński, w 1519 r. zaś poborcą łęgonickim był Stanisław Sierzechowski, kanonik łowicki i pleban w Rawie; AC, 1, nr 2720; VB, s. 334; Sumariusz, nr 33 (za informację o Pawle Mąkoskim dziękuję mgr. Arkadiuszowi Borkowi).

⁹¹ Najlepiej widać to w kluczu łęgonickim, na który składały się dwie miejscowości nad Pilicą (Łęgonice miasto i Łęgonice wieś), cztery nad Wisłą w ziemi czerskiej (Konary, Ostrów, Podgórzycze i Przelot) oraz dziesięciny z około 210 miejscowości położonych w pow. radomskim i opoczyńskim oraz na terenie Mazowsza; VB, s. 336–352. O kluczach dziesięcinnych w biskupstwie krakowskim zob. Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 39–40.

⁹² VB, s. 334.

⁹³ Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 47.

wzmianki o kolektorach dziesięciny związanych z majątkiem arcybiskupów gnieźnieńskich⁹⁴. Na podstawie tych zapisków (kolektorzy wymienieni zostali jako świadkowie czynności ordynariuszy) nie da się jednak stwierdzić, czy podlegali oni kontroli lub władzy poborcy danego klucza. Nie można wykluczyć takiej ewentualności, choć brak potwierdzenia tej możliwości powoduje konieczność co najwyżej postawienia takiego pytania badawczego.

PISARZ

Ostatnim urzędnikiem zamkowym szerzej omawianym w tym rozdziale jest pisarz. Byli oni obecni praktycznie w każdym starostwie królewskim, a także w zamkach stanowiących centra majątków możnowładczych⁹⁵. Można przypuszczać, że tak samo było w przypadku warowni i dóbr kościelnych⁹⁶. Jednakże z omawianego okresu pochodzą informacje jedynie o dwóch pisarzach przebywających na zamku łowickim.

W inwentarzu dóbr arcybiskupich z początku XVI w. zawarto dane przede wszystkim o dochodach pisarza. Wraz z sędzią partycypował on w zyskach z „wiecznego”⁹⁷, dostawał również pieniądze *a nota* – za odnotowanie uiszczenia płatności⁹⁸. Poza tym pobierał on pensję – w tej samej wysokości jak pozostali omawiani w tym rozdziale urzędnicy⁹⁹.

Do kompetencji tych urzędników należało zapewne prowadzenie wszelkiego rodzaju dokumentacji i ksiąg zamkowych oraz jej archiwizowanie¹⁰⁰. Przy obecnym stanie wiedzy nie umiem odpowiedzieć na pytanie, czy pisarz, o którym wspomina się często w wizytacji w kontekście sądowniczym (pojawiania się wraz z sędzią na wiecach we wsiach), był tym samym pisarzem, który przygotowywał dokumenty starosty lub burgrabiego czy prowadził archiwum. Wydaje się, że mogło tak być, choć przypadki funkcjonowania w jednym starostwie dwóch pisarzy nie były wcale rzadkie, jeśli chodzi

⁹⁴ Andrzej z Wielunia, kolektor dziesięciny w kluczu opatówcekim (5 VII 1482 r.); Leonard, kolektor dziesięciny w kluczu uniejowskim (22 VII 1482 r.); Mikołaj Boczkowski (Boćkowski?), kolektor dziesięciny w kluczu łączycykim (16 IV 1483 r.); Tomasz Górski, kolektor dziesięciny w kluczu kurzelowskim (31 III 1557 r.); AA3, k. 33r–33v, 40r; A.Cap B5, k. 388v. W świetle zgromadzonych przeze mnie materiałów żaden z nich nie był określany poborcą danego klucza.

⁹⁵ J. Laberschek, *Klientela Koziegłowskich*, s. 63; tenże, *Melsztyński klucz majątkowy*, s. 136; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 123.

⁹⁶ Zob. Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze*, s. 47.

⁹⁷ Np. VB, s. 24, 34, 40–42, 44, 80.

⁹⁸ Np. VB, s. 29, 36, 44, 47, 62, przyp. 1.

⁹⁹ VB, s. 2.

¹⁰⁰ Zob. K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 123.

o starostwa monarsze. Może mieli oni pomocników, zwanych podpiskami, jednak brak o takich jakichkolwiek wzmianek¹⁰¹.

Brakuje informacji, aby pisarze łowiccy byli jednocześnie kapelanami zamkowymi. W niektórych zamkach monarszych była to stała praktyka, wynikająca z umiejętności pisania i posługiwania się łaciną przez duchownych¹⁰².

Trudno powiedzieć, jak sklasyfikować mierniczego zamkowego. Pojawia się on przy okazji informacji o młynie miejskim w Łowiczu: miał w nim kontrolować miary¹⁰³. Znamy nawet personalia jednego z nich. W czasach arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego był nim Jan, wtedy pleban w Bąkowie, a w czasie spisywania inwentarza w Zelechlinie¹⁰⁴. O mierniczym wspominam w tym miejscu, gdyż w kilku przypadkach starostw królewskich miernicznych zidentyfikowano z pisarzami zamkowymi¹⁰⁵. Nie wiemy, czy było tak również na zamku łowickim. Fakt, że jedyny znany mierniczy był duchownym – czyli powinien posiadać umiejętność czytania i pisania po łacinie – może stanowić przesłankę, choć nie najmocniejszą, do stwierdzenia, że mógł mieć jakieś obowiązki związane z wszelkiego rodzaju spisywaniem i tworzeniem dokumentacji. Wzmianka ta jednak nie jest wystarczająco miarodajna, aby pozwolić na wysnuwanie szerszych wniosków na ten temat.

* * *

Bez pomocy burgrabiego, sędziego, poborcy i pisarza zarząd nad dobrami stołowymi arcybiskupów gnieźnieńskich oraz samo funkcjonowanie zamku byłyby niemożliwe. Jedna osoba nie byłaby w stanie zrealizować wszystkich zadań stojących przed zarządcą majątku i zamku. Co więcej, zapewne częsta nieobecność starosty paraliżowałaby codzienne funkcjonowanie, dlatego też omawiani w niniejszym rozdziale urzędnicy zamkowi stanowili niezbędny, istotny i integralny składnik załogi zamkowej.

---

¹⁰¹ K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 124–126.

¹⁰² Tamże, s. 124.

¹⁰³ VB, s. 13.

¹⁰⁴ VB, s. 56.

¹⁰⁵ A. Wyczański, *Funkcjonowanie zamku w Nowym Mieście Korczynie w XVI wieku*, [w:] *Podług nieba i zwyczajów polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, [red. Z. Bania i in.], Warszawa 1988, s. 260; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 124–125.

KAPELANI I PERSONEL ZAMKOWY

Zamek funkcjonował oczywiście nie tylko dzięki działalności najważniejszych urzędników¹. Przebywały w nim również osoby, które zajmowały się obsługą pozostałej załogi, wykonywały określone posługi, dbały o odpowiednie utrzymanie wyposażenia zamkowego i samej warowni. Dodać należy również duchownych, odpowiedzialnych za opiekę duchową nad personelem zamkowym.

KAPLICE

Pierwsza wzmianka o kaplicy zamkowej w Łowiczu pochodzi z 30 XII 1411 r.², choć przypuszczalnie takowa powstała wraz ze wzniesieniem murowanego założenia zamkowego. Musiało istnieć tam przynajmniej miejsce na ołtarz, przy którym można było odprawić mszę świętą³.

Badając szerzej zagadnienie kapelanów na zamkach z terenów ziem polskich, można zauważyć, że duchowni ci pojawiają się w źródłach mniej więcej od drugiej połowy XIV w., częściej zaś od przełomu XIV i XV stulecia⁴.

---

¹ Fragment tego rozdziału został opublikowany, zob. M. Słomski, *...quos vulgo grodziane apelant, ale nie tylko. Kapelani i niższy personel zamków biskupich w Łowiczu, Uniejowie i Pułtusku w XV–XVI stuleciu*, [w:] *Additamenta historica. Studia z dziejów dalekich i bliskich*, red. B. Klasa, Gdańsk 2016, s. 111–124.

² AC, 1, nr 1479.

³ L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, red. L. Kajzer, Warszawa 2001, s. 26.

⁴ Przykładowo dla czterech zamków powstałych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej informacje o kapelanach tych zamków pochodzą z ostatniej ćwierci XIV w.: w Pilczy z 1384 r., w Bąkowcu i Ogrodzieńcu w 1389 r., w Rabsztynie w 1398 r.; J. Związek, *Kapelanie w zamkach obronnych na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i ziemi wieluńskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 60.

Nie należy jednak z tego powodu wnioskować, że dopiero wtedy powstały wspomniane kapelanie⁵.

Chcąc ustalić moment zaistnienia w źródłach kaplicy łowickiej wypada wskazać dla celów porównawczych informacje o kaplicach z innych zamków biskupich oraz tych znajdujących się w okolicach Łowicza. Kapelani należący do biskupów wrocławskich zamku otmuchowskiego pojawiają się w źródłach od lat 60. XIV w., a z tego samego stulecia pochodzą wzmianki o kaplicy na wrocławskim dworze, również będącym własnością tamtejszych ordynariuszy⁶. Z miejsc bliższych geograficznie zachowała się tradycja o erygowaniu przez Jarosława Bogorię Skotnickiego kaplicy św. Wojciecha przy dworze arcybiskupim w Skierniewicach w 1367 r. Informacja o jej powstaniu pochodzi z dokumentu Jana Łaskiego z 20 X 1530 r., którym prymas reorganizował zasady funkcjonowania skierniewickiego kapelana i teje kaplicy⁷. Wzmianka ta wydaje się wiarygodna i zasługująca na zaufanie⁸. Wcześniej od kapelana łowickiego w źródłach odnotowany został również prebendarz kaplicy Świętego Krzyża na książęcym zamku w Rawie. Był nim w 1374 i 1383 r. Henryk, także pisarz grodu rawskiego, kanonik płocki i prepozyt kolegiaty św. Michała w Płocku⁹. Widać zatem, że przed pierwszą adnotacją o kaplicy na zamku łowickim w najbliższym rejonie miasta funkcjonowały dwie poświadczane źródłowo kaplice związane z rezydencjami i miejscami postoju księcia bądź arcybiskupa. Nie wydaje się prawdopodobne, aby kaplica łowicka nie powstała w momencie wybudowania murowanego założenia zamkowego.

Kaplica zamkowa pojawia się z wezwaniem św. Marii Magdaleny i z takim patrocinium występuje w źródłach z przełomu lat 20. i 30. XV w.¹⁰

⁵ J. Rajman uważa, że kaplice w prywatnych zamkach możnowładztwa małopolskiego powstawały wraz ze wznoszeniem zamków; tenże, *Kaplice w zamkach rodowych Leliwitów i Toporów w Małopolsce w XIV–XVI wieku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 395; zob. też J. Laberscheck, *Klientela Koziegłowskich i Giebułtowskich herbu Lis od schyłku XIV do końca XV wieku*, KH, t. 100, 1993, nr 1, s. 63–64.

⁶ E. Wólkiewicz, *Curia episcopalis. Organizacja rezydencji biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Dom, majątek, klient, służa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX wiek)*, red. M.R. Pauk, M. Saczyńska, Warszawa 2010, s. 86–86, 89–90.

⁷ Treść dokumentu w całości przytoczył Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 723–725, przyp. 3.

⁸ J. Józefcki, *Dzieje Skierniewic 1359–1975*, Warszawa 1988, s. 31–33; A. Nierychlewska, *Zamki i dwory województwa rawskiego w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych*, Łódź 2013, s. 329; nieco niedokładnie wspomina o niej również P. Tafiłowksi, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 400.

⁹ *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, [wyd. J.T. Lubomirski], Warszawa 1863, nr 90, s. 84; *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 1: 1065–1495, wyd. S.M. Szacherska, Warszawa 1975, nr 51; zob. też A. Radzimiński, *Prepozyci kolegiaty św. Michała w Płocku w XIV i na początku XV w.*, „Studia Płockie”, t. 19–20, 1991–1992, s. 208–209.

¹⁰ BP, 4, nr 167, 433, 893, 1109, 1170, 1208 (1418–1423).

Nie wiadomo jednak, czy było to jej pierwotne wezwanie. Warto zauważyć, że przy grodzie pułtuskim już pod koniec pierwszej połowy XIII stulecia funkcjonował kościółek pod tym samym wezwaniem. W XV i XVI w. był to kościół filialny, a prawo prezenty kapłana tego kościoła należało do starosty pułtuskiego¹¹. Analogię tę przytoczyłem z dwóch powodów. Po pierwsze, uwagę zwraca zbieżność wezwań kaplic łowickiej i pułtuskiej. Obie znajdowały się przy grodach, późniejszych zamkach biskupich, w najważniejszych siedzibach rezydencjonalnych arcybiskupa gnieźnieńskiego i biskupa płockiego. Nie należy jednak z tej analogii wyciągać zbyt daleko idących wniosków i automatycznie datować kaplicę św. Marii Magdaleny na zamek łowickim jako pochodzącą co najmniej z XIII stulecia. Nie wiadomo, czy było to pierwotne jej wezwanie. Trudno wskazywać na podstawie patrocinium datę fundacji. Co prawda można wyodrębnić mniej lub bardziej popularne wezwania dla różnych okresów, ale należy pamiętać, że część z tych wezwań mogła być popularna przez cały okres średniowiecza lub do popularności jakiegoś patrocinium wracano po dłuższym czasie. Być może rzeczywiście wezwanie św. Marii Magdaleny było popularne w XI-wiecznej Europie¹², o ile jednak kościół (kaplica) pułtуска została poświadczona w miarę wcześniej w źródłach, o tyle nie można bezrefleksyjnie przenosić takiego datowania na kaplicę łowicką, widząc w niej jakiś załączek łowickiej organizacji kościelnej już w XIII w.

Drugą przyczyną przywołania przykładu kościoła św. Marii Magdaleny w Pułtusk jest fakt istnienia w pobliżu zamku w Łowiczu kościoła św. Jana Chrzciciela. O jego początkach nie wiadomo tak naprawdę nic. Pośrednio można wnioskować, że istniał w 1381 r., skoro w jednym z dokumentów wspomniano o łowickiej ulicy św. Jana („platea sancti Iohannis”)¹³. Bezpośrednie wzmianki o nim pochodzą jednak dopiero z 1404 i 1433 r., gdy określany jest jako prepozytura szpitalna¹⁴. Niekiedy przypuszcza się, że być może świątynia ta była wcześniej kaplicą zamkową. Za przesłankę takiej hipotezy uważa się samo wezwanie kościoła, które miało być charakterystyczne dla świątyń przygodowych¹⁵. Zbigniew Morawski przypuszcza, że był to kościół parafialny dla pierwszej gminy miejskiej w Łowiczu,

¹¹ J. Zwolińska, *Pułtusk w średniowieczu*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. 1, 1969, s. 39; T. Żebrowski, *Kościoty, kaplice, domy kanonickie oraz mury miejskie w średniowieczu i w XVI wieku w Pułtusk*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. 9, 2011, s. 24–25.

¹² J. Kazimierski, *Dzieje miasta Pułtуска do końca XVIII w.*, [w:] J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, J. Szczepański, *Dzieje miasta Pułtуска*, Warszawa 1992, s. 6.

¹³ KDW, 3, nr 1786.

¹⁴ ZWD, nr 2, s. 290, nr 5, s. 303.

¹⁵ Z. Skielczyński, *Kościół św. Jana i inne opowiadania*, Łowicz 2004, s. 5–6.

przeniesiony z grodu¹⁶. Problemy związane z genezą tej świątyni są dalekie od rozwiązania. Nie można całkowicie wykluczyć, że takie właśnie wezwanie miała najdawniejsza kaplica zamkowa. Trudno jednak cokolwiek przesądzać w tej sprawie bez dokładniejszych badań nad patrociniami kościelnymi w średniowieczu w Polsce centralnej i na Mazowszu oraz analiz porównawczych.

O problemach związanych z nadawaniem i zmienianiem patrociniów, z czego wynikają trudności badawcze, mogą świadczyć informacje dotyczące kaplicy zamkowej w Łowiczu z XVI w. 12 X 1557 r. arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski określił zasady funkcjonowania kaplicy konsekrowanej rok wcześniej przez biskupa kamienieckiego Leonarda pod wezwaniami św. Mikołaja, św. Anny i św. Barbary¹⁷. Po siedmiu latach od wystawienia tego dokumentu (24 XII 1564 r.) w kolejnym piśmie, tym razem prymasa Jakuba Uchańskiego, wspomniano o kaplicach pw. Świętej Trójcy i św. Barbary¹⁸. Widać zatem ewolucję i zmianę wezwania kaplicy łowickiej, oczywiście, o ile dotyczy to tej samej kaplicy co na początku XV w.¹⁹

Nie wiadomo, czy kaplica wzmiankowana w 1411 r. zlokalizowana był w samym zamku, czy może raczej w jakimś osobnym budynku. Dokładniejsze informacje dotyczące jej lokalizacji pochodzą dopiero z połowy XVI w. We wspomnianym dokumencie Mikołaja Dzierzgowskiego z 1557 r. jej położenie określono następująco: „in turri castri Loviciensis superioris capellam [...]” – „w wieży wyższego zamku łowickiego kaplicę [...]”²⁰. Z pochodzącego z tego samego roku opisu zamku wiemy, że chodziło o wieżę bramną prowadzącą na dziedziniec zamku wyższego, pierwotnego założenia zamkowego z XIV w.²¹ Czy zatem już od momentu powstania zamku kaplica znajdowała się właśnie nad bramą wjazdową do najstarszego założenia zamkowego? Wydaje się to możliwe. Usytuowanie kaplic i innych miejsc sakralnych właśnie nad bramami wjazdowymi lub tuż przy wjazdach było jednym z rozwiązań rozplanowania całego założenia zamkowego²². Przypuszczalnie w praktyce tej chodziło o „magiczne”, apotropaiczne funkcje kaplicy, która

¹⁶ Z. Morawski, *Łowicz średniowieczny*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 37, 59.

¹⁷ ZWD, nr 28, s. 377.

¹⁸ ZWD, nr 31, s. 381.

¹⁹ O licznych patrociniach kaplic zamków Leliwitów i Toporów zob. J. Rajman, *Kaplice w zamkach*, s. 399–401.

²⁰ ZWD, nr 28, s. 377.

²¹ VB, s. 691.

²² Por. F. Záruba, *Kaple a její úloha v rámci hradního areálu na příkladech z Čech a Moravy*, www.academia.edu/31532803/Kaple_a_jej%C3%AD_%C3%BAloha_v_r%C3%A1mci_hradn%C3%ADho_are%C3%A1lu_na_p%C5%99%C3%ADkladech_z_%C4%8Cech_a_Moravy_In_Stredovek%C3%A9_hrady_%C5%BDivot_kult%C3%BAra_spolo%C4%8Dnos%C5%A5_Daniela_Dvo%C5%99%C3%A1kov%C3%A1_V_tisku (29.08.2017), s. 8, 17,

miała pomóc obleganym na zamku, spowodować odstąpienie od oblężenia przez najeźdźców bądź wzbudzić w napastnikach strach przed atakowaniem świętego miejsca²³. Można przyjąć, że kaplice zamkowe zazwyczaj nie zmieniły swojego położenia, co wiązało się z konsekracją miejsca, w którym zostały założone²⁴. Trzeba jednak pamiętać, że wieże bramne często mogły być z czasem nadbudowywane nad wjazdami. Tak więc o ile w miarę pewną informacją jest fakt istnienia bramy prowadzącej na dziedziniec zamku wyższego już w XIV stuleciu, o tyle sam budynek bramny mógł zostać nadbudowany w jakiś czas po pierwszym wymurowaniu bramy²⁵.

Również fakt, że przez wieżę bramną wiodło dogodne połączenie między obydwoma domami zamku górnego mógł wpłynąć na usytuowanie kaplicy w tym miejscu. Nie zajmowała zatem osobnego budynku, jak część kaplic zamków możnowładczych, lecz znajdowała się w specjalnie wydzielonym pomieszczeniu²⁶. Połączenie kaplic z pomieszczeniami mieszkalnymi było popularnym rozwiązaniem. Także w Uniejowie kaplica ulokowana została w bezpośredniej bliskości pokoi, w ryzalitowej dobudówce domu mieszkalnego²⁷.

Inwentarz zamku z 1557 r. zawiera informację o jeszcze jednej kaplicy na jego terenie. Znajdowała się ona na zamku niższym, w jednym z budynków

---

gdzie jednak autor zaznacza, że w zamkach Czech i Moraw takie rozwiązanie nie było najczęstsze.

²³ P. Lasek, *O apotropaicznej funkcji niektórych kaplic zamkowych w średniowiecznej Polsce – zarys problematyki*, https://www.academia.edu/3028154/O_apotropaicznej_funkcji_niektorych_kaplic_zamkowych_w_sredniowiecznej_Polsce._Zarys_problematyki (29.08.2017), s. 4; L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon*, s. 28; J. Rajman, *Kaplice w zamkach*, s. 398. Kaplice na ogół jednak były niszczone wraz z innymi znajdującymi się wokół nich zabudowaniami; F. Arens, *Staufische Pfalz- und Burgkapellen*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, cz. 1, red. H. Patze, Sigmaringen 1976 (Vorträge und Forschungen, 19), s. 202. Chodzi tu jednak o postrzeganie kaplicy jako „miejsca środka”, miejsca świętego, którego uświęcające właściwości mogły wspomóc w odpieraniu niebezpieczeństwa i zagrożenia śmiercią; zob. M. Eliade, *Obrazy i symbole. Szkice o symbolice magiczno-religijnej*, tłum. M. i P. Rodakowie, Warszawa 2009, s. 47, 64–65.

²⁴ J. Rajman, *Kaplice w zamkach*, s. 396.

²⁵ L. Kajzer, *Wieże zamków Prowincji Wielkopolskiej*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 12, 2002, s. 63.

²⁶ Kaplice tego rodzaju, stosunkowo małe, zazwyczaj przeznaczone dla właściciela zamku, nazywa się często oratoriami; A. Grzybkowski, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów śląskich (XII–XIV wiek)*, Warszawa 1990, s. 8. Skróconą typologię kaplic zamkowych zob. J. Naendrup-Reimann, *Weltliche und kirchliche Rechtsverhältnisse der mittelalterlichen Burgkapellen*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum*, s. 123–124; G. Binding, *Burgkapelle*, „Lexikon des Mittelalters”, t. 2, cz. 5, München 1982, szp. 1054–1055.

²⁷ P. Lasek, *O apotropaicznej*, s. 7; J. Rajman, *Kaplice w zamkach*, s. 399 (w przypisach garść podobnych przykładów); L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon*, s. 28; F. Záruba, *Kaple*, s. 20.

przylegających do północnej części murów zamkowych²⁸. Nie podano jednak jej wezwania. Być może wspomniane w dokumencie z 1564 r. jedno z wezwań (Świętej Trójcy lub św. Barbary) związane było właśnie z omawianą kaplicą. Skoro w latach 1557 i 1564 powtarza się to drugie patrocinium, być może zatem *sacellum* (takiego bowiem łacińskiego terminu użyto na jej określenie) z zamku niższego nosiło wezwanie właśnie Świętej Trójcy, o ile jakiegokolwiek posiadało.

Kaplica w wieży bramnej zamku górnego nie była zapewne szczególnie dużym pomieszczeniem. Zachowało się kilka informacji o wyposażeniu kaplicy i jej wyglądzie. W 1478 r. znajdowały się w niej kielich, okrycia ołtarzowe, dwa mszały i jeden ręcznik²⁹. Na początku drugiej połowy XVI w. w kaplicy ustawiony był ołtarz z obrazem ukrzyżowanego Chrystusa. Podłoga wyłożona była posadzką, a sufity wymalowane wraz z podwieszonymi rzeźbami w kształcie gwiazd. W kaplicy zamku niższego w tym samym czasie przechowywano ornat, srebrne kielich, pacyfikał (krzyż) i mszał³⁰.

KAPELANI

Z okresu objętego badaniem udało się odnaleźć informacje o sześciu osobach związanych z kaplicą na zamku łowickim. Wzmianki te odnoszą się wyłącznie do XV w.

Pierwszy znany kapelan łowicki pojawia się wraz z najwcześniejszą wzmianką o samej kaplicy. Pod koniec 1411 r. Mikołaj Strzeszkowic, rektor kaplicy św. Marii Magdaleny na zamku w Łowiczu, domagał się powrotu do uposażenia kaplicy wsi Błędów i Wola Błędowska, leżących kilkanaście kilometrów na północ od Łowicza. Dochodów z tych wsi pozbawił kaplicę arcybiskup Mikołaj Kurowski³¹. Kwestię wynagrodzenia kapłana omówię nieco

²⁸ VB, s. 693. Podobny przykład funkcjonowania drewnianej kaplicy na terenie przygródka występował na zamku w Gostyninie, najprawdopodobniej już od połowy XV w.; *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959, s. 97–98; L. Kajzer, T. Olszacki, *Mazowieckie zamki w Gostyninie i Sochaczewie na tle problematyki zamków starościńskich Krzysztofa Szydłowieckiego*, [w:] *Fundacje kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego. Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa – Ćmielów 2007*, red. W. Iwańczak, R. Kubicki, D. Kalina, Kielce–Ćmielów 2011, s. 55–56.

²⁹ AC, 1, 2173.

³⁰ VB, s. 691–693. Podobnie wyposażona była m.in. kaplica zamkowa na zamku w Gostyninie w momencie fundacji w połowie XV w. (*Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, s. 97) i w Melsztynie, choć informacja o tym pochodzi z końca XVI w. (J. Rajman, *Kaplice w zamkach*, s. 408–409).

³¹ AC, 1, nr 1479; zob. też Z. Skiełczyński, *Kościół św. Jana*, s. 5–6.

dalej, w tym miejscu można się pokusić o dokonanie krótkiej charakterystyki duchownych związanych z kaplicą zamkową. Ich listę zamieszczono na końcu książki, w aneksie pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r.

Dwóch kapelanów (Mikołaj Strzeszkowic i Mikołaj Kicki) pochodziło z terenów diecezji gnieźnieńskiej, czyli tej samej, do której należał Łowicz. Trzech natomiast (Szczepan, syn Tomasa, Tomasz, syn Piotra z Trębek i Jakub z Sochaczewa) pisało się z miejscowości położonych na terenie archidiaconatu warszawskiego biskupstwa poznańskiego. Fakt obejmowania beneficjum w innej diecezji w średniowieczu nie był niezwykły³², a i w Łowiczu takie sytuacje nie były wyjątkowe³³. Można przypuszczać, że prócz położenia Łowicza tuż przy granicy między diecezjami gnieźnieńską i poznańską wpłynęła na to również możliwość przebywania w otoczeniu arcybiskupa gnieźnieńskiego, co wiązało się oczywiście z pewnym prestiżem. Czterech ze wzmiankowanych kapelanów wywodziło się ze szlachty³⁴, a jeden, piszący się z Sochaczewa, najpewniej był mieszczaninem³⁵.

Dla czterech duchownych kapelania zamku łowickiego nie była jedynym beneficjum, które posiadali lub o które czynili starania. Mikołaj Strzeszkowic był w 1411 r. również skarbnikiem arcybiskupim (od 1389 do 1413 r.),

³² Badanie mobilności kleru w poszukiwaniu beneficjów nie zostało dotychczas gruntownie przebadane. Jedynie E. Wiśniowski przeanalizował informacje o pochodzeniu terytorialnym plebanów z wybranych jednostek administracji diecezjalnej na podstawie ksiąg uposażeń diecezji gnieźnieńskiej i krakowskiej z pierwszych dziesięcioleci XVI w. Odsetek plebanów spoza diecezji właściwej miejscu pełnienia funkcji wynosił mniej więcej 15%; tenże, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 154–156. Brak jednak analogicznych badań dla kleru niższej kategorii; por. z odległością, jaką przemierzali kandydaci na święconych na przełomie XV i XVI w.: A. Borek, *Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznej Polsce: praktyka i jej uwarunkowania na przykładzie włocławskich wykazów święceń*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 52, 2014, s. 64–65.

³³ W 1404 r. pierwszym plebanem nowo utworzonej parafii Świętego Ducha w Łowiczu został Paweł, syn Klemensa z Rybna, położonego kilka kilometrów na zachód od Sochaczewa; ZWD, nr 2, s. 289; Z. Skielczyński, *Powstanie parafii Św. Ducha w Łowiczu w 1404 r.*, Łowicz 2004, s. 19. Sam Szczepan był w tym czasie plebanem w Grzegorzewie, położonym na terenie diecezji gnieźnieńskiej; BP, 4, nr 167, 567.

³⁴ Mikołaj Strzeszkowic h. Sulima (F. Sikora, *Mikołaj Strzeszkowic h. Sulima*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław–Kraków 1976, s. 96; M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 371–372); Mikołaj, syn Filipa z Kik h. Godziemba (Z. Nowak, *Kicki Mikołaj*, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1967, s. 392; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 367–368); Szczepan, syn Tomasa i Tomasz, syn Piotra h. Prawdzic z Trębek (K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostyńskie w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa 2009, s. 220–221).

³⁵ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Łódź 2013, s. 294.

a później jeszcze oficjałem gnieźnieńskim, wikariuszem generalnym i kustoszem w kapitule gnieźnieńskiej³⁶, choć nie wiadomo, czy późniejsze urzędy łączył z kapelańską zamkową. Być może w związku z tym, że był on skarbnikiem arcybiskupim, kaplicę kilka lat później określono jako *thezauraria nuncupata*, obliczając dochody z niej na 15 grzywien srebra³⁷. Nie wiadomo jednak, czy i wcześniej kapelańska prebenda związana była z urzędem skarbnika arcybiskupiego, czy może był to jednorazowy przypadek. Później kaplica tak nazywana już nie była, więc może było to związane jedynie ze Strzeszkowicem³⁸. Mikołaj Kicki, spierając się o kaplicę w latach 1418–1421, był archidiaconem gnieźnieńskim (od 1408 r.)³⁹. Jego konkurent, Szczepan, syn Tomasza z Trębek, sprawował wówczas urząd plebana w Grzegorzewie. Krewny Szczepana, Tomasz, syn Piotra z Trębek, wykazywał dużą aktywność w staraniu się o objęcie kolejnych beneficjów: jeszcze zanim został kapelanem w Łowiczu, starał się o plebanie w Winnicy i Bądkowie na terenie diecezji płockiej. W 1423 r., gdy był tytułowany kapelanem kaplicy św. Marii Magdaleny, pełnił również funkcję kanonika kruszwickiego, wikariusza wieczystego w katedrze płockiej i plebana w rodzinnych Trębkach⁴⁰. Przypuszczalnie jego dalsza aktywność w zdobywaniu beneficjów spowodowała, że wzmiankuje się o nim jako o kapelanie jedynie w 1423 r.⁴¹

Istnieją przesłanki wskazujące, że stanowisko kapelana zamkowego w Łowiczu nie zawsze było obsadzone. W opisie z 1512 r. wśród urzędników zamku nie wymieniono kapelana, choć nieco dalej wspomniano o pobieraniu przez niego wynagrodzenia⁴². W innym miejscu tego opisu wzmiankuje się o przybywaniu do zamku z łowickiego klasztoru dominikańskiego jednego zakonnika, który odprawiał modły na zamku w środy i soboty oraz na każde inne wezwanie, w celu odprawienia mszy i udzielenia sakramentów załodze. W zamian za to dominikanie otrzymywali z zamku chleb i wino, a w czasie

³⁶ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 372.

³⁷ BP, 4, nr 433.

³⁸ Innym możliwym wytłumaczeniem zastosowania wspomnianego określenia mogłoby być wykorzystywanie kaplicy zamkowej jako skarbcza lub ulokowanie jej tuż przy nim. Niestety, brakuje informacji źródłowych, które pozwoliłyby na potwierdzenie takiej hipotezy. Uwagę na takie postępowanie zwróciła mi prof. Alicja Szymczakowa, za co dziękuję.

³⁹ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 367.

⁴⁰ BP, 4, nr 1117; K. Pacuski, *Możliwość*, s. 220.

⁴¹ Od 1426 r. był kanonikiem w katedrze płockiej, w późniejszym czasie został kustoszem w kolegiacie św. Michała na zamku wawelskim (1437 r.), a w 1441 r. na krótko kantorem płockim; A. Radzimiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1: *Prałaci*, Toruń 1991, s. 149–150; K. Pacuski, *Możliwość*, s. 220–221.

⁴² VB, s. 1–2.

adwentu dodatkowo dwa kamienie łożu na świece⁴³. Najwidoczniej była to forma tymczasowego zastępstwa. Późniejszy dopisek w tym miejscu opisu zamku informuje o opłacaniu kapłana, w związku z czym należało się zastanowić, czy trzeba było dalej korzystać z usług dominikanów⁴⁴. Przemawia za tym również informacja zawarta w kolejnym inwentarzu dóbr łowickich, sporządzonym w 1538 r. przez ekonoma Szymona Chabielskiego. Przy okazji opisywania zamku wśród jego urzędników (starosta, burgrabiego, sędziego, poborcy i notariusza) wymieniono także kapelana. Pobierał on opłaty w tej samej wysokości jak w 1512 r.⁴⁵

W połowie XVI w. wpływ na obsadę personalną kaplicy zamkowej miał starosta łowicki. Mikołaj Dzierżgowski w 1557 r. zastrzegł, że to właśnie staroście przysługiwało prawo patronatu i prezenty kandydata na kapelana⁴⁶. Podobne rozwiązania zastosowano wcześniej w Uniejowie i Skierniewicach. Kapelan skierniewicki miał zostać wybrany z grona mansjonarzy tamtejszego kościoła parafialnego i zaprezentowany do zatwierdzenia burgrabiemu⁴⁷. Także starosta uniejowski miał możliwość wyboru kapelana, na co wskazuje wzmianka o posiadaniu przez uniejowskiego zarządcę prawa patronatu nad kaplicą zamkową⁴⁸. Wszystkie te informacje odnoszą się do XVI w., nie wiadomo jednak, czy i w poprzednim stuleciu zamkowi kapelani byli mianowani przez najważniejszych urzędników zamkowych, czy też może leżało to w gestii arcybiskupa. Wzmianki i supliki związane ze sporami dotyczącymi kaplicy z drugiego i trzeciego dziesięciolecia XV w. mogą wskazywać, że w tym czasie starostowie mogli nie mieć decydującego zdania w tej kwestii.

Najstarsza wzmianka o kaplicy łowickiej wskazuje, że na początku XV w. jej prebendarz był uposażony dochodami (zapewne w postaci dziesięcin) z Błędowa i Woli Błędowskiej, dwóch wsi wchodzących w skład klucza łowickiego. W pewnym momencie jednak arcybiskup Mikołaj Kurowski pozbawił kapelana tych dochodów⁴⁹. Od tego czasu brak informacji o wynagrodzeniu kapelanów aż do 1512 r. Wtedy wypłacano im pensję, w którą wliczano 8 groszy na trzy okresy Suchych Dni i pół grzywny na św. Mateusza

⁴³ VB, s. 19. Dominikanie otrzymywali również beczkę piwa i kwartę mięsa z okazji Bożego Narodzenia, a na Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego i Suche Dni po 1 grzywnie. Trudno jednak wywnioskować z kontekstu, czy zapłata ta wynikała z jakichś posług dominikanów w kaplicy zamkowej w czasie wymienionych świąt.

⁴⁴ VB, s. 19, przyp. 3. J. Rajman podaje podobny przykład zamku w Rytwianach, gdzie posługę duszpasterską na zamku w momencie wakatu w kaplicy zamkowej odprawiali bracia eremici z klasztoru w Beszowej; tenże, *Kaplice w zamkach*, s. 405, przyp. 78.

⁴⁵ A.Cap B142, k. 65v.

⁴⁶ ZWD, nr 28, s. 377.

⁴⁷ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 723–725, przyp. 3.

⁴⁸ VB, s. 722.

⁴⁹ AC, 1, nr 1479.

oraz 7 łokci płótna londyńskiego lub mecheleńskiego albo 5 łokci barchanu. Podobnie wynagradzano kapelana w 1538 r.⁵⁰ Dopiero z 1557 r. zachowała się informacja o nadaniu kapelanowi dziesięcin z dwóch wsi – Radzidło (?) i Świące – przez prymasa Mikołaja Dzierzgowskiego⁵¹. Można więc chyba ostrożnie założyć, że przez dość długi czas od pierwszej wzmianki o kaplicy na zamku w Łowiczu kapelan był wynagradzany stałą pensją⁵². Także kapelan zamku w Uniejowie od momentu (ponownego?) erygowania kaplicy zamkowej przez arcybiskupa Jana Łaskiego (7 IX 1525 r.) korzystał z dziesięcin ze wsi Kościelnica oraz folwarku Ubyśław⁵³. Nie wiadomo jednak, czy nadanie tych dziesięcin było zamianą formy uposażenia uniejowskiego kapelana, czy też zamieniono jedynie wsie, z których miał on czerpać dochody. Podobnie Jan Łaski uczynił 20 X 1530 r. w przypadku kaplicy w Skierniewicach, której kapelanowi nadał na utrzymanie dziesięcinę snopową o wartości 4 grzywien ze wsi Kurzeszyn Mały⁵⁴. Zatem już na przełomie pierwszej i drugiej ćwierci XVI stulecia w przypadku kaplic zamkowych należących do arcybiskupów istniał zwyczaj nadawania uposażenia kapelanom w postaci dziesięcin.

Przedstawienie zakresu obowiązków kapelana zamkowego wydaje się dość oczywiste: miał on odprawiać msze święte na zamku i udzielać tam sakramentów. Jak często i w czyjej obecności miał je jednak sprawować? Czy kaplice na zamkach biskupich służyły tylko do prywatnych nabożeństw dla przebywających w danej chwili na zamku biskupów, jak uważa

⁵⁰ VB, s. 2; A.Cap B142, k. 65v.

⁵¹ ZWD, nr 28, s. 377–378; Korytkowski, Arcybiskupi, t. 3, s. 216.

⁵² Uposażenie w dziesięciny i dochody z folwarków zależało w głównej mierze od woli fundatora i właściciela zamku lub kaplicy. Wydaje się, że często czynili tak możnowładcy (J. Rajman, *Kaplice w zamkach*, s. 404–405; J. Laberschek, *Klientela Koziegłowskich*, s. 63), ale także kapelan królewskiego zamku w Nowym Mieście Korczynie otrzymał uposażenie ziemskie (J. Związek, *Kapelanie w zamkach*, s. 54–55), a prebendarz kaplicy na zamku w mazowieckim Gostyninie od 1439 r. miał na swoje utrzymanie pół włóki roli między polami gostynińskich mieszczan, w 1451 r. zaś doszła do tego dziesięcina snopowa z pół kmiecych wsi Brzezia Łąka w parafii iłowskiej; A. Nierychlewska, *Zamki i dwory*, s. 185, przyp. 1478; *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, s. 98. Często jednak kapelani utrzymywali się z pensji wypłacanej im przez właścicieli warowni; K. Nabiałek, *Obsada zamków monarszych w Królestwie Polskim na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej*, RH, t. 74, 2008, s. 128–129. Ciekawym postulatem badawczym wydaje się prześledzenie zależności między rodzajem uposażenia (ziemskie, dochody z folwarków lub pensje) a wielkością i rozmieszczeniem kaplic, tj. czy zajmowały określoną przestrzeń na terenie zamku, czy stanowiły osobne budowle włączone, lub niekiedy wyłączone, w obręb murów założenia zamkowego.

⁵³ VB, s. 722; W. Kujawski, *Rola instytucji kościelnych w życiu miasta*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 401.

⁵⁴ Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 723–725, przyp. 3. Co ciekawe, Kurzeszyn Mały stanowił w XVI w. własność królewska.

Jan Związek?⁵⁵ Oczywiście, w takiej sytuacji kaplica na pewno była wykorzystywana, czy jednak w momencie wyjazdu właściciela zamku kaplica przedstawiała być użytkowana?

Bardziej szczegółowe dane dotyczące obowiązków kapelana odnoszą się dopiero do pierwszej ćwierci XVI w. dla zamku uniejowskiego. W 1525 r. tamtejszy kapelan został zobowiązany przez Jana Łaskiego do przebywania w zamku pod groźbą utraty beneficjum. Informacje te są analogiczne do zawartych w opisie zamku uniejowskiego z 1556 r. Wspomniano wtedy, że kapelan w Uniejowie (był nim Łukasz z Byliny) w zamian za dochody z dziesięcin i możliwość korzystania z miejsca przy stole starościńskim miał odprawiać osobiście lub przez swojego zastępcę dwie msze w tygodniu. Są to te same postanowienia, jakie znaleźć można w dokumencie erekcyjnym Łaskiego⁵⁶. Również kapelan skierniewicki w 1530 r. zobowiązany został do stałej obecności⁵⁷. Jego łowicki odpowiednik w 1557 r. miał odprawiać cztery msze tygodniowo w obecności tak arcybiskupa, jak i załogi zamku⁵⁸. Zarówno obowiązek rezydencji, jak i ilość mszy odprawianych przez kapelanów w Łowiczu i Uniejowie wskazywałyby, że kaplice te przynajmniej w założeniu miały funkcjonować stale, a ich prebendarze mieli pełnić służbę Bożą dla załogi zamku i nauczać ich także w czasie nieobecności arcybiskupa. Co więcej, przemawia za tym fakt wydzielenia w 1557 r. łowickiemu kapelanowi osobnego pokoju do mieszkania, o którym wspomina także opis zamku z tego samego roku. Kapelan miał również zarezerwowane miejsce przy stole starościńskim. Za niewypełnianie obowiązków groziła mu utrata beneficjum⁵⁹. Tak przedstawiała się sytuacja w Łowiczu w 1557 r. Podobne warunki postawiono i zapewniono kapelanom w Uniejowie w 1525 r. i w Skierniewicach w 1530 r.⁶⁰

Trudno stwierdzić, jak dalece można to odnosić do sytuacji wcześniejszej, aby odpowiedzieć na pytanie, czy przedstawione wyżej zasady funkcjonowania kaplic w drugiej ćwierci i połowie XVI w. mogły odpowiadać sytuacji w stuleciu XV.

Na wyposażenie łowickiej kaplicy w 1478 r. składały się dwa mszały, okrycia ołtarzowe, kielich i ręcznik⁶¹. Nie można na tej podstawie wnioskować, że przechowywane w niej paramenty były trzymane jedynie na wypadek przyjazdu arcybiskupa, ale z drugiej strony informacja ta nie daje również

⁵⁵ J. Związek, *Kapelanie w zamkach*, s. 60.

⁵⁶ VB, s. 722; W. Kujawski, *Rola instytucji*, s. 401.

⁵⁷ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 723–725, przyp. 3.

⁵⁸ ZWD, nr 28, s. 377–378.

⁵⁹ ZWD, nr 28, s. 378; VB, s. 693.

⁶⁰ W. Kujawski, *Rola instytucji*, s. 401; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 723–725, przyp. 3.

⁶¹ AC, 1, nr 2173.

przesłanek do potwierdzenia przypuszczenia o regularnym używaniu kaplicy, także wówczas gdy arcybiskupa nie było na zamku. Skłaniam się ku tezie, że również w XV w. w kaplicy odprawiano msze dla mieszkańców i załogi zamku także w czasie nieobecności prymasa. Fakt łączenia beneficjów i urzędów kościelnych przez najwcześniej znanych kapelanów z Łowicza może wskazywać, że duchowni ci nie mieli czasu na regularne odprawianie mszy dla załogi. Mogli oni jednak korzystać z pomocy zastępców-wikariuszy, choć wzmianek o ich istnieniu nie zanotowało żadne znane mi źródło. Zapewne pozycja wikariuszy nie była na tyle znaczna, by pojawiali się w źródłach, choćby wśród świadków dokumentów. Jeśli tacy wikariusze rzeczywiście funkcjonowali, to brak wzmianek o nich może wynikać również z faktu, że porozumienie między nimi a kapelanami przypuszczalnie leżało w gestii tego drugiego, a umowy takiej nie musiano spisywać – obie strony mogły się ułożyć między sobą w kwestii podziału obowiązków i wynagrodzenia za zastępstwo⁶². Zanotowana w inwentarzu z początku XVI w. wzmianka o przybywaniu na zamek dominikanina do odprawienia mszy i udzielenia sakramentów nie przesądza o tym, że zjawiał się on na zamku jedynie w wyjątkowych sytuacjach.

PERSONEL ZAMKOWY – RZEMIEŚLNICY ORAZ OSOBY ZWIĄZANE Z ORGANIZACJĄ ŻYCIA I OBRONY ZAMKU

Informacje odnoszące się do niższego personelu zamku w Łowiczu są o wiele skromniejsze niż w przypadku kapelanów. Pod pojęciem niższego personelu zamkowego rozumiem osoby, które wykonywały na terenie zamku określone prace i posługi, zarówno stale przebywające na zamku, jak i rzemieślników czy służbę ściąganą na zamek z okolicznych wsi. Osoby z ostatniej wymienionej kategorii omówię w osobnym podrozdziale.

Jedną z pierwszych osób tej kategorii personelu zamkowego pojawiającą się w źródłach jest puszkarz, czyli ktoś odpowiedzialny za zaopatrzenie zamku w broń palną i artyleryjską (wyrabiając je lub kupując) oraz amunicję i proch do nich, jak również przystosowanie warowni do obrony przy pomocy tego rodzaju broni⁶³. Takie właśnie obowiązki 28 IV 1435 r. postawił arcybiskup Wojciech Jastrzębiec Grzegorzowi Morawianinowi z Osieka. W zamian za realizowanie postanowień arcybiskup nadał Grzegorzowi wsie Zielkowice i Jastrzębią wraz z młynem w Bobrownikach, znajdujące się w bezpośredniej

⁶² Tak czyniono w przypadku angażowania wikariuszy w parafiach; E. Wiśniowski, *Parafia*, s. 88–89.

⁶³ J. Szymczak, *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*, Łódź 2004, s. 168–169; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 144–145.

bliskości Łowicza⁶⁴. W dokumencie potwierdzającym zatrudnienie puszkacza wspomina się o obronie wszystkich zamków arcybiskupich, podkreślono jednak szczególne znaczenie zamku łowickiego. Także fakt powierzenia Grzegorzowi wsi w rejonie Łowicza świadczy o szczególnym i ścisłym związku puszkacza z łowicką warownią. Donacje te rozszerzono w 1438 r. o sołectwo we wsi Maurzyce, również wchodzącej w skład dóbr łowickich, a także potwierdzano poprzednie nadania, ostatni raz w 1455 r.⁶⁵ Data ta jest ostatnią informacją odnoszącą się do działalności Grzegorza jako arcybiskupiego puszkacza w Łowiczu⁶⁶. Ciekawy jest fakt, że arcybiskup Jastrzębiec, chcąc wzmocnić obronność zamków kościelnych, sprowadził specjalistę aż z Moraw bądź Czech. Zapewne wiązało się to, jak stwierdza Jan Szymczak, z wysokim poziomem puszkarstwa czeskiego⁶⁷.

Nie wiadomo, czy Grzegorz miał dopiero założyć arsenał na zamku, czy też jego zadaniem było uzupełnienie i zmodernizowanie istniejących już zasobów broni palnej. Warto w tym miejscu nadmienić, że w przysięgach starostów dóbr arcybiskupich od lat 30. XV w. pojawiają się wzmianki o wchodzeniu w skład inwentarzy zamkowych broni palnej⁶⁸. Być może zatem Grzegorz był odpowiedzialny za wprowadzenie do zamków arcybiskupich nowego rodzaju broni? W każdym razie stan wyposażenia arsenału łowickiego wyszczególniony w 1478 r. pozwala uznać go za dość dobrze wyekwipowany. W skład oprzyrządowania wojennego wchodziły zarówno zbroje (15 pancerzy kolczych i hełmów, ponadto nakolanniki, opachy czy rękawice pancerne) i broń ręczna, jak również broń palna (24 działa, 22 sztuki

⁶⁴ AC, 1, nr 1645.

⁶⁵ AC, 1, nr 1673, 1846; VB, s. 62–63, 127.

⁶⁶ J. Szymczak, *Początki broni palnej w Łowiczu*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, t. 2, 1996, nr 2, s. 162–165. W 1459 r. puszkaczem zamkowym w Uniejowie był Marcin z Siełkowiec (Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 300), w 1476 r. zaś wspomniano o Wincencie, określonym mianem *bombardarius* w Gnieźnie (AC, 2, nr 643). Nie można jednak z całą pewnością stwierdzić, czy Wincenty był fachowcem zatrudnionym na gnieźnieńskim dworze arcybiskupim, czy może pracował w królewskiej rezydencji w Gnieźnie. Także i inni biskupi zaopatrywali swoje rezydencje w broń palną (np. biskup krakowski Piotr Wysz w 1392 r.) lub zatrudniali specjalistów w tej dziedzinie (w 1439 r. biskup wrocławski Władysław z Oporowa nadał łany we wsi Dąbrówka koło Raciążka puszkarzowi Mikołajowi, przypuszczalnie związanemu z zamkiem biskupim w Raciążku); J. Szymczak, *Początki broni palnej w Polsce*, s. 189–190; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453). Podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „Studia Claromontana”, t. 21, 2003, s. 316.

⁶⁷ J. Szymczak, *Początki broni palnej w Łowiczu*, s. 164.

⁶⁸ KDW, 11, nr 2006 (31 I 1437 r., przysięga dotycząca zamku w Wenecji); A.Cap B14, k. 227v (23 IV 1443 r., przysięga dotycząca zamku w Uniejowie). Pierwsza taka wzmianka dotycząca zamku w Łowiczu znajduje się w treści przysięgi Bartłomieja Gruszczyńskiego (A.Cap B15, k. 203r; 10 XII 1464 r.).

ręcznej broni palnej, proch, saetra i pociski)⁶⁹. Warto też przedstawić stan arsenału zamkowego z 1557 r. Znajdowało się w nim 11 toporów, 16 wielkich i 2 małe bombardy, 4 moździerze, 3 katapulty, 6 *formae* do większych bombard, 3 włócznie, 28 skórzanych kołczanów. Na blankach znajdowało się 16 tarcz, jednakże, zdaniem wizytatora, nie przedstawiały one żadnej wartości. Ponadto było 8 kijów, 3 *glicze* oraz uzbrojenie obronne (napierśniki i nagolenniki) dla 10 żołnierzy⁷⁰. Można zauważyć, że już na początku drugiej połowy XVI stulecia arsenał z zamku był skromniejszy ilościowo niż wcześniej. Zmniejszyła się liczba broni palnej i artyleryjskiej (z czego blisko połowa była przestarzała lub zniszczona) oraz uzbrojenia ochronnego. Wiąże się to najpewniej z przekształceniami funkcji zamkowych w XVI w. i coraz mniejszym przywiązywaniem wagi przez kolejnych arcybiskupów do zapewnienia odpowiedniej obrony swojej rezydencji⁷¹.

Tak jak o odpowiednie zaopatrzenie w broń palną i artyleryjską na zamku dbał puszkarz, tak najpewniej nad zbrojami i opancerzeniem pieczę sprawował wspomniany w 1512 r. płatnerz (*magister armorum*). Nie wiadomo, czy był on stale zatrudniony na zamku, choć wyszczególniono jego wynagrodzenie wśród innych osób stanowiących załogę zamku. W dbaniu o odpowiednią jakość zbroi i broni ręcznej wspomagał go zapewne wymieniony w tym samym miejscu kowal wraz z pomocnikiem. Rola kowala nie ograniczała się tylko do czuwania nad stanem uzbrojenia, wydaje się, że mógł on wspomagać płatnerza, jak również wykonywać inne prace, np. podkuwanie

---

⁶⁹ J. Szymczak, *Die Feuerwaffenorräte in den Schloß- und Stadtarsenalen in Polen in der 2. Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, t. 9, 1996, s. 11; tenże, *Zasoby broni w zamkach polskich w końcu XV i na początku XVI w.*, [w:] *Z dziejów wojen i wojskowości. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Tadeuszowi Rawskiemu z okazji 55-lecia rozpoczęcia pracy naukowej*, red. P. Matusak, Łowicz 2001, s. 22.

⁷⁰ VB, s. 694.

⁷¹ Chociaż porównując stan uzbrojenia zamku łowickiego z zamkami arcybiskupimi w Uniejowie i Opatówku z połowy XVI w., należy stwierdzić, że łowicka warownia i tak była najlepiej wyposażona, jeśli chodzi o sprzęt obronny. W Uniejowie w 1556 r. znajdowały się 3 katapulty, 19 hakownic (w tym 5 starych), 10 rusznic, kilka beczek prochu i pocisków; VB, s. 722. Zaopatrzenie w broń zamku opatóweckiego wygląda jeszcze skromniej, gdyż z przeprowadzonej w 1548 r. rewizji zamku wynika, że w jego arsenałach znajdowały się jedynie 4 hakownice i 9 kopii; VB, s. 705. Jest to liczba zadziwiająco wręcz niska. Najpewniej ma to związek z jakimiś działaniami arcybiskupa Mikołaja Dzierżgowskiego, o czym można wnioskować z prośby kapituły gnieźnieńskiej z 27 X 1571 r., gdy ta usilnie przypominała arcybiskupowi Jakubowi Uchańskiemu o tym, że Dzierżgowski pozostawił na zamku łowickim broń dla 40 mężczyzn. Kapituła chciała, aby zarządcy zamków łowickiego, uniejowskiego i opatóweckiego rozpoznali, która broń pochodziła z ich zamków i zabrali należące do danego zamku, gdyż np. zamek uniejowski z tego powodu nie miał możliwości obrony; zob. *Uchańściana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego*, t. 1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1884, s. 380.

koni⁷². Nie są znane dane personalne puszkarza, płatnerza i kowala zamkowego z 1512 r., wiadomo jednak, jaką otrzymywali zapłatę za swoją pracę. Puszkarz i kowal dostawali 4 grzywny rocznie i sukno zwane koltrysz⁷³ na szaty⁷⁴. Pomocnik kowala dostawał zaledwie pół grzywny. Najprawdopodobniej takie samo wynagrodzenie jak puszkarz i kowal dostawał też płatnerz, wymieniony na końcu spisu bez podania wartości pensji. Trudno bowiem przypuszczać, aby za swoje obowiązki otrzymywał jedynie pół grzywny⁷⁵.

Prócz Grzegorza Morawianina z omawianego okresu zachowała się jeszcze wzmianka o kuchmistrzu zamku łowickiego, szlachetnym Bartłomieju Pągowskim, któremu w 1445 r. sołectwo w podłowickiej Niedźwiadzie miał nadać Wincenty Kot⁷⁶. Zapewne także z zamkiem w Łowiczu związany był Mikołaj Kmita *Parisz*, określony przez tego samego arcybiskupa jako *carpentarius noster*. Trudno wyobrazić sobie, aby chodziło o jakiegoś osobistego cieślę arcybiskupiego. Fakt, że w 1444 r. nabył on połowę młyna w Kompinie może świadczyć o jego pracy dla zamku⁷⁷.

Są to jedyne dokładniejsze wzmianki o niższym personelu zamkowym w Łowiczu w badanym okresie. Na pewno jednak liczba wzmianek zawartych w źródłach nie odzwierciedla stanu faktycznego i nie przedstawia pełnego stanu personelu i czeladzi na zamku w Łowiczu. Przekonują o tym opisy zamku z 1512 i 1557 r., gdzie wspomniane są budynki gospodarcze związane z zamkiem oraz pomieszczenia dla personelu. Wzmianki o stajniach, kuchniach czy piekarni wskazują, że na zamku musieli znaleźć zatrudnienie ludzie w tych budynkach pracujący i odpowiedzialni za obsługę znajdujących się w nich koni (w przypadku stajen) i urządzeń (np. pieców do wypiekania chleba). W pierwszej połowie XVI w. wspomina się o magazynie przyzamkowym, w którym młócono mąkę, o zamkowej piekarni, folwarku

⁷² K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 132. Ten sam badacz wskazuje, że kowal na zamku Olsztyn miał obowiązek produkcji gwoździ z żelaza zamkowego; tenże, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012, s. 316.

⁷³ Był to gatunek sukna gorszej jakości, używanego w Polsce w XVI–XVIII w. do wytwarzania tańszej odzieży i okryć; jego nazwa pochodziła od miasta Kortijk we Flandrii; I. Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999, s. 91.

⁷⁴ Był to najpowszechniejszy chyba rodzaj wynagradzania personelu zamkowego; J. Laberscheck, *Bezpośrednie zaplecze gospodarcze zamków województwa krakowskiego do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Smołucha i in., Kraków 2008, s. 473; zob. też A. Wyczański, *Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego 1500–1663*, Warszawa 1964, s. 170.

⁷⁵ VB, s. 2.

⁷⁶ A.Cap B6, k. 20v; VB, s. 24 (wzmianka o nadaniu sołectwa Pągowskiemu, ale bez przedstawienia jego funkcji).

⁷⁷ KDW, 5, nr 738.

przy granicy z Małszycami, spiżarniach, kuchniach czy stajniach dla koni, karmionych zwożonym z pól sianem. Na zamku niższym w połowie tego samego stulecia znajdowały się pomieszczenia dla pokojowców, koniuszych, stróżów, kuchmistrza i kucharzy, lekarza czy ogólnie pojętych służących⁷⁸. Niedaleko zamku położony był browar, zatem musiał tam znajdować zatrudnienie jakiś piwowar⁷⁹. Takowy pracownik potwierdzony został w 1521 r. dla zamku pułtuskiego – trudno przypuszczać, że był to jakiś wyjątek⁸⁰.

Niełatwo przedstawić bardziej szczegółowo rzemieślników znajdujących w omawianych zamkach stałe zatrudnienie bądź najmowanych do określonych prac. Oczywiście przypuszczać należy, że ludzi tych było znacznie więcej, niż informują nas o tym źródła⁸¹. Status tych ludzi powodował bowiem,

---

⁷⁸ VB, s. 1, 22, 691–694.

⁷⁹ VB, s. 694. Browary stanowiły niezbędne urządzenia gospodarcze przy zamkach; dla zamków woj. krakowskiego zob. J. Laberschek, *Bezpośrednie zaplecze*, s. 470–471. Zob. także ciekawe przykłady dla dóbr biskupstw płockiego i poznańskiego na terenie nowożytnego Mazowsza, gdzie widać, że w XVI-wiecznych inwentarzach dóbr stołowych browary, choć pojawiają się na kartach spisów, to wydają się dość rzadkimi urządzeniami gospodarczymi; J. Pietrzak, *Nowożytnie budownictwo przemysłowe w dobrach biskupich na Mazowszu*, Łódź 2013, s. 69–99.

⁸⁰ ADP, Ep. 204, k. 71v–72r. Także w przeważającej większości spisów personelu zamków królewskich z XVI w. pojawiają się piwowarzy lub słodownicy; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 134.

⁸¹ Dla średniowiecza, tj. do końca XV stulecia, liczba wzmianek tak dla zamków królewskich, jak biskupich i prywatnych jest śladowa i przypadkowa; E. Wólkiewicz, *Curia episcopalis*, s. 108; też, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. L. Bobková, J. Konvičná, Praha 2007 (Korunní země v dějinách českého státu, 3), s. 307; I. Skierska, *Dwór i urząd biskupi w późnośredniowiecznej diecezji poznańskiej*, RH, t. 60, 1994, s. 198; J. Laberschek, *Melsztyński klucz majątkowy od połowy XIV do połowy XVI wieku*, [w:] *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 36. Podobne problemy zaobserwować można, badając świeckie otoczenie poszczególnych biskupów; zob. np. M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423–1455*, Warszawa 2004, s. 72–74. Dopiero inwentarze i lustracje zamków królewskich, zachowane od początków XVI w., dają pełniejsze listy personelu i czeladzi zamkowej; K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 114–115, 152–155; A. Wyczański, *Studia nad gospodarką*, s. 169–177. Sytuacja w stosunku do zamków biskupich i możnowładczych nie zmienia się aż tak, choć zdaje się, że mogło zachować się więcej interesujących informacji, przede wszystkim niewydanych, pozostających w archiwach. Podobnie sytuacja przedstawia się w biskupstwach spoza Królestwa Polskiego. Zachowały się, równie nieliczne, informacje o składzie dworów biskupów lubuskich w Lubuszu i Fürstenwalde z ok. 1520 r. (balwierz, kucharz, piekarz, kowal, stajenny czy owczarz); A. Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 90. Podobnie było w przypadku biskupstwa ołomunieckiego, gdzie wśród licznych wzmianek dotyczących otoczenia dworu biskupa Stanisława Thurza znaleziono jedynie po jednej wzmiance o stajennych i palaczach (T. Baletka, *Dvůr olomouckého biskupa*

że nieczęsto byli oni w źródłach uwzględniani⁸². Tak stało się w 1564 r. w przypadku zamku łowickiego. „Wszyscy, którzy są w służbie zamku, mianowicie służący zamkowi, których nazywa się pospolicie grodzianie”, zobowiązani zostali do uczestniczenia w nauczaniu w łowickiej kaplicy zamkowej. Wśród nich wymieniono kucharzy, piekarzy, palaczy, tragarzy, odźwiernych, stróży, jak również tych, „którzy czynią na zamku prace, jakiegokolwiek miana są określani w rodzinie zamkowej”⁸³.

CASTRENSES I FAMILIARES

W źródłach pojawiają się również osoby określane mianem *castrenses* i *familiares* zamku. Oba terminy są bardzo małą precyzyjne i mają szeroki zakres semantyczny. *Castrensis*, po polsku: grodzianin, w zależności od kontekstu mógł oznaczać zarówno osobę zamieszkujejącą na zamku, jak i należącą do czeladzi zamkowej (zatem niekoniecznie każdego mieszkańca zamku)⁸⁴. Widać to choćby w kronice Jana z Czarnkowa. Autor wspomina o osobach przebywających na zamkach, właśnie używając słowa *castrensis*, jednak zazwyczaj czyni to w kontekście działań wojennych i oblegania poszczególnych warowni. Również w sytuacji wojennej wspomina on o grodzianach z łowickiego zamku, którzy bronili się w czasie oblężenia przez wojska księcia Siemowita IV w kwietniu 1382 r. W zamian za dzielną i mężną obronę zostali wynagrodzeni 12 grzywnami groszy. Nie obyło się jednak bez strat – zabitych zostało dwóch grodzian⁸⁵. Czy chodziło tu o ogół mieszkańców zamku zobowiązanych do obrony warowni w czasie zagrożenia, czy raczej o wyspecjalizowany personel, którego głównym obowiązkiem była obrona zamku i przebywających na nim osób? Myślę, że również szeregowy personel miał powinności obronne, wzmacniając liczebnie obrońców zamku. Karol Nabiałek uważa, że *castrenses* występujący w XVI-wiecznych spisach personelu zamków królewskich to najemni funkcjonariusze

---

Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků, „Sborník Archivních Prací”, t. 54, 2004, nr 1, s. 78–79) lub biskupów z Pécs (Fünfkirchen) na Węgrzech (T. Fedeles, *Eine Bischofsresidenz in Südungarn im Mittelalter. Die Burg zu Fünfkirchen (Pécs)*, „Quaestiones Medii Aevi Novae”, t. 13, 2008, s. 195–196).

⁸² E. Wólkiewicz, *Rezydencja*, s. 307.

⁸³ ZWD, nr 31, s. 384: „omnes, qui in castris famulatu sunt, nimirum castrenses servitores, quos vulgo grodzianie appellant: coci, pistores, calefactores, baiuli, portarii, vigiles denique omnes alii, qui in arce opus faciunt, quocumque nomine in castrensem familiam censentur”.

⁸⁴ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 8, kom. red. S. Bąk i in., Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 130.

⁸⁵ JdC, s. 716.

starostw, wykonujący różne zadania na terenie zamku i starostwa, związane przede wszystkim z kwestią bezpieczeństwa⁸⁶. Wzmianki o obowiązku zapewniania bezpieczeństwa przez grodzian (*castrenses*) łowickich zawarte zostały w inwentarzach z 1512 i 1538 r. Na początku XVI w. pełnili oni na zamku nocną straż, zwaną *ponocka*, wraz z innymi urzędnikami. W 1512 r. dwóch grodzian miało pełnić straż na zamku wyższym, dwóch na niższym. Ponadto wykonywali oni zadania wyznaczone im najpewniej przez starostę lub burgrabiego. Mieli jeździć na koniach do folwarków, co mogłoby wskazywać na jakieś uprawnienia kontrolno-policyjne. Kompetencje wojskowe sugerować może również nagłówek jednego z podpunktów: „*castrenses familiares militares*”⁸⁷.

O szerokim zakresie znaczeniowym (a może i o zmianach istoty) określenia *castrenses* i jego polskiego odpowiednika „grodzianie” świadczyć może przytoczony już wcześniej dokument z 1564 r. Nauk lektora w kaplicy zamkowej słuchać mieli „wszyscy, którzy są na zamku służbą, mianowicie służący zamkowi [*castrenses servitores*], których nazywa się pospolicie grodzianie: kucharze, piekarze, palacze, tragarze, odźwierni, stróże, w końcu wszyscy ci, którzy czynią na zamku prace, jakiegokolwiek miana są określaniani w rodzinie zamkowej”⁸⁸. Przykład ten chyba najlepiej obrazuje, jak pojemnym terminem było określenie *castrenses*, obejmujące osoby i przebywające, i pracujące na zamku.

Nie ulega jednak wątpliwości, że ci grodzianie, których obowiązki określono w inwentarzu z 1512 r., musieli stanowić tę część personelu zamkowego, która miała jakieś kompetencje o charakterze policyjno-militarnym. Za swoją służbę otrzymywali oni wynagrodzenie w postaci 8 groszy na trzy kwartały, tj. na św. Łucję, Środę Popielcową i Zesłanie Ducha Świętego oraz pół grzywny na św. Mateusza. Ponadto dostawali oni kolejne pół grzywny (chyba poza wspomnianymi terminami) oraz 7 łokci koltryszu i 5 łokci barchanu⁸⁹. Warto zauważyć, że pensje wypłacane im w regularnych terminach były tej samej wartości co wynagrodzenie urzędników zamkowych: burgrabiego, sędziego, pisarza i poborcy, a także kapelana.

Trudno określić, ilu *castrenses* przebywało na zamku, a brak precyzji w tym względzie wprowadza samo źródło z 1512 r. Najpierw stwierdzono, że jest ich około 12 („*castrenses dominicelli forsan duodecim*”⁹⁰),

⁸⁶ K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 141–143; tenże, *Starostwo olsztyńskie*, s. 491–492; tak samo W. Wójcik, *Środki wykonawcze nadawane polskim biskupom w średniowieczu*, NP, t. 13, 1961, s. 9.

⁸⁷ VB, s. 1; A.Cap B142, k. 65v.

⁸⁸ ZWD, nr 31, s. 384.

⁸⁹ VB, s. 2.

⁹⁰ VB, s. 1.

by nieco dalej wspomnieć o 16 grodzianach⁹¹. Karol Nabiałek zauważył, że w XVI-wiecznych inwentarzach zamków królewskich zazwyczaj wspomniano o 3–4 grodzianach, wyjątkowo liczba ta była większa (6–7), by w jednym przypadku dojść do 10⁹². Ośmiu grodzian w Łowiczu wspomina inwentarz z 1538 r.⁹³ Zatem nawet jeśli łowickich grodzian było 12, to i tak jest to dużo w porównaniu do personelu tej samej kategorii w warowniach monarszych. Brak dokładniejszych danych dla zamków biskupich powoduje, że trudno stwierdzić, czy taka liczba *castrenses* była typowa dla zamków kościelnych⁹⁴. Przypuszczalnie uzależniona była przede wszystkim od okoliczności i potrzeb kolejnych arcybiskupów i ich starostów.

Nie oznacza to, że nie można znaleźć żadnych wzmianek o osobach określanych w źródłach mianem *castrenses* dla innych zamków biskupich. Z drugiej połowy XV i pierwszej połowy XVI w. pochodzą wzmianki dotyczące tak określanych osób związanych z zamkiem w Pułtusk. W latach 1466–1467 byli to Wyrzyk z Wyrzyków i Jan Staromiejski, a w 1499 r. Mikołaj Świerzewski⁹⁵. Dwóch z nich było szlachcicami, czego nie można z całą pewnością powiedzieć o Janie Staromiejskim. W 1466 r. w jednym miejscu określono go jako *providus*, a w innym – mieszczanina pułtuskiego, chociaż już w następnym roku widać go jako szlachetnego, w dodatku jako „servitor castri Polthoviensis”⁹⁶.

Wzmianka o *castrenses dominicelli* na zamku łowickim w 1512 r. każe się zastanowić nad pochodzeniem społecznym tak określanego personelu. Pojęcie *dominicellus* mogło oznaczać młodego szlachcica, panicza, ale też, jak zauważyła Maria Koczerska, w źródłach wielkopolskich XV w. oznaczało po prostu szlachcica⁹⁷. Zwrotu tego używano również w znaczeniu „grodzianin” lub „osoba wysoko postawiona, służąca radą”, choć to ostatnie znaczenie raczej

⁹¹ VB, s. 2: „Item vigiliis noctis et custodias observantes in castro, videlicet: burgrabius, iudex, exactor, notarius, **prae-fati castrenses sedecim** [...]. Et burgrabius, iudex, exactor, capellanus, notarius [...] **reliqui vero sedecim castrenses** [podkr. M.S.]”. Przytoczyłem obszerniej fragmenty źródła, gdyż początkowo zastanawiałem się, czy do wzmiankowanych 16 *castrenses* nie wliczono też burgrabiego, sędziego, poborcy i pisarza. Drugi przykład wskazuje jednak, że nie miało to miejsca.

⁹² K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 142.

⁹³ A.Cap B142, k. 65v.

⁹⁴ Znamienny jest fakt, że w inwentarzu z 1512 r. dokładny skład osobowy załogi zamkowej podano tylko dla Łowicza. Brak analogicznych informacji dla zamków uniejowskiego, opatóweckiego i kamieńskiego, a także dla pozostałych dworów arcybiskupich znacznie utrudnia badania nad stanem ilościowym personelu zamków arcybiskupich.

⁹⁵ ADP, Ep. 5, k. 168, 187v; 16, k. 44.

⁹⁶ ADP, Ep. 5, k. 168 (1466 r.): „presentibus ibidem nobili et **provido** viris Virzik de Wirziky et **Johanne Staromyeczkycy** castri Polthoviensis castrensi”; ADP, Ep. 5, k. 187v (1467 r.): „**nob. Johannes Staromyeczsky** et Vyrzyk de Wyrzyky castrenses castri Polthoviensis [...] honestum Johannes Staromyeczsky servitor castri Polthoviensis” [podkr. M.S.].

⁹⁷ M. Koczerska, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975, s. 95, przyp. 34.

w przypadku źródeł sądowych⁹⁸. Uwagi te wraz z informacjami o grodzianach pułtuskich sugerują, że grodzianie łowiccy najpewniej pochodzili ze stanu szlacheckiego⁹⁹. Mimo wszystko wydaje się, że przynajmniej część z nich nie mogła pochwalić się odpowiednim pochodzeniem i rekrutowali się co najwyżej ze średniej lub drobnej szlachty. Dlatego też zaciągali się na służbę u pana, w tym przypadku u arcybiskupa gnieźnieńskiego lub urzędników zamkowych. Stanowiliby zatem grupę na kształt klienteli.

Kwestia klienteli biskupiej lub zamkowej jest kolejnym zagadnieniem badawczym¹⁰⁰. W źródłach pojawiają się niekiedy osoby określane mianem *familiaris*. Termin ten jest jeszcze bardziej nieprecyzyjny niż określenie *castrensis*. Mógł on oznaczać osobę zaufaną, dobrze znaną, kogoś z rodziny, ale również sługę, domownika czy chlebojedźcę¹⁰¹. Termin ten na ogół określał osoby zależne od innych, lepiej usytuowanych ludzi. Dlatego też pojawiające się w źródłach arcybiskupich osoby określane jako *familiaris castri* być może należałoby interpretować raczej jako klientów któregoś z zamkowych urzędników¹⁰².

Liczba tych osób na zamku zapewne nigdy nie była stała i różniła się w zależności od związków danego arcybiskupa i jego urzędników¹⁰³. *Familiaris*

⁹⁸ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 3, red. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969–1974, kol. 833–835.

⁹⁹ Zob. analogię w przypadku starostwa olsztyńskiego w połowie XVI w., gdzie nazwiska grodzian również wskazują na ich szlacheckie pochodzenie; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 492–493.

¹⁰⁰ Przez klientelę rozumiem wolnych ludzi pozostających w jakimś stopniu zależności wobec pana, wykonujących dla niego rozmaite posługi (np. tworząc świtę panów, dzierżąc urzędy, pełniąc służbę wojskową); M. Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 165; J. Laberschek, *Klientela Koziegłowskich*, s. 59.

¹⁰¹ Zob. M. Koczarska, *Rodzina szlachecka*, s. 97–98; I. Skierska, *Dwór i urząd*, s. 196–197; B. Czwojdrak, *Z badań nad dworem królowej Zofii Holszańskiej*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, t. 2(6), 2010, s. 176–177. Osoby tak określane pojawiały się również w otoczeniu biskupów ołomunieckich już w XIV w. (T. Baletka, *Na dvoře olomouckých biskupů na přelomu 14. a 15. století*, [w:] *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*, wyd. J. Hrdina, E. Doležalová, J. Kahuda, Praha 2002, s. 341, przyp. 16) i biskupów z Pécs (Fünfkirchen) (T. Fedeles, *Eine Bischofsresidenz*, s. 196–197). Swoich *familiares* mieli nawet pisarze miast późnośredniowiecznej Polski; A. Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 143.

¹⁰² Zdarzało się jednak określanie osób związanych z klasztorami jako *familiares* klasztoru; M. Kaczmarek, „*Familiares*” klasztoru kamienieckiego w świetle nekrologu, [w:] *Źródłoznawstwo i studia historyczne*, red. W. Korta, Wrocław 1989 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 1112; Historia 76), s. 173–187. Problem związków zależności od instytucji, nie zaś od konkretnych osób, wydaje się jeszcze słabo rozpoznany.

¹⁰³ W XVI w. na zamku w Nowym Mieście Korczynie starosta mógł mieć maksymalnie 20 osób służby i domowników, poza nim prawo do ich utrzymywania miał m.in. podstarości i pisarz, ale także kowal; A. Wyczański, *Studia nad gospodarką*, s. 170.

zamku łowickiego nazwany został Grzymała z Kościanek, któremu Wincenty Kot nadał w 1445 r. wójtostwo we wsi Jeziorko¹⁰⁴. Był on także krajczym na dworze Wincentego Kota¹⁰⁵. Bez takiego określenia pojawił się natomiast na listach świadków dwóch dokumentów wystawionych przez starostę łowickiego Jana Furmana w 1443 i 1448 r.¹⁰⁶ W 1459 r. tak samo (*familiaris castri*) określono Mikołaja Bielawskiego¹⁰⁷.

O innych osobach pojawiających się w tych samych testacjach co Grzymała z Kościanek traktując krótko w aneksie pt. Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu do 1531 r. Trudno jednoznacznie określić, czy również oni byli nazywani *familiares* zamku, lecz umieszczenie ich imion powoduje, że należy wziąć taką możliwość pod uwagę.

Osoby takie pojawiały się również w Uniejowie i Pułtusku. W 1441 r. wspomina się o *familiaris* starosty uniejowskiego, Piotrze Bieleckim¹⁰⁸. W Pułtusku zaś przebywali Mikołaj z Dobrej, *familiaris* biskupa płockiego i burgrabiego w 1515 r., czy Jakub, *familiaris* burgrabiego pułtuskiego w 1519 r.¹⁰⁹, a rok później *familiaris de arce Polthoviensi* Leonard Górski¹¹⁰. Odwołując się znów do ustaleń Karola Nabiałka, podaje on przykład z 1427 r., związany z załogą zamku we Lwowie, w którym grodzian z lwowskiego zamku wyższego określono terminem *familiares* tamtejszego starosty¹¹¹.

Trudno dokładnie określić, czym zajmowali się owi *familiares*. Nie mieli oni zapewne ściśle ustalonych zadań. Mogli stanowić np. świtę starosty lub burgrabiego, gdy ten udawał się na objazd podporządkowanego terenu¹¹². Grzymała z Kościanek dwukrotnie pojawił się w testacjach dokumentów starosty łowickiego Jana Furmana, w których rozgraniczał on wsie należące do arcybiskupa z jednej strony i kapituły łowickiej z drugiej (w 1443 r. między Strzelcewem a Popowem oraz w 1448 r. między Bobrownikami, Łupią i Zielkowicami)¹¹³. W 1512 r. nalegano, aby burgrabia *cum familia* doglądał co jakiś czas lasów arcybiskupich przy granicy Kęszyc ze szlachecką wsią Zakrzewo, której właściciele korzystali nielegalnie z tychże lasów¹¹⁴. O tym, że *familiares* mogli stanowić obstawę urzędników zamkowych wywnioskować

¹⁰⁴ VB, s. 88–89.

¹⁰⁵ A. Szweđa, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001, s. 347.

¹⁰⁶ LPKŁ, s. 25, 90 = Sumariusz, nr 5, s. 208, nr 18, s. 214.

¹⁰⁷ A.Cap B5, k. 170r.

¹⁰⁸ AC, 2, nr 380.

¹⁰⁹ AGAD, Księgi grodzkie pułtuskie, Pułtuskie testamenta konsystorskie 1, k. 219, 380.

¹¹⁰ ADP, Ep. 204, k. 42v.

¹¹¹ „[...] revera omnibus quasi castrensibus de castro alciori Leopolieni, familiaribus scilicet dicti capitanei”; AGZ, 9, nr 28; zob. też K. Nabiałek, *Obsada zamków*, s. 142, przyp. 181.

¹¹² Zob. E. Wólkiewicz, *Curia episcopalis*, s. 107.

¹¹³ LPKŁ, s. 25, 90 = Sumariusz, nr 5, s. 208, nr 18, s. 214.

¹¹⁴ VB, s. 74.

można również pośrednio z pochodzącego z 1357 r. dokumentu, w którym biskup płocki Klemens zobowiązał sołtysa wsi do towarzyszenia mu w drodze na zjazdy i w innych potrzebach, jak również do udawania się z nim do Pułtuska lub Górzna wraz z biskupimi *domicelli* i *familiares*¹¹⁵. Być może czynili tak nie tylko klienci biskupi, ale też osoby związane z zamkiem – stanowiły eskortę biskupa w czasie pobytu hierarchy w Łowiczu (bądź innym zamku) i na terenie dóbr stołowych. Mogli też wykonywać jakieś specjalnie powierzone im zadania. Jako przykład takiego właśnie wykorzystania jednego z *familiares* może służyć fakt odbierania w 1396 r. soli z żup bocheńskich do zamku w Szydłowcu przez Piotra, domownika tamtejszego starosty Piotra (Pietrasza), oraz przyniesienie przez innego pokwitowań od starosty za poprzednie zakupy¹¹⁶. Wydaje się, że tak właśnie należy rozumieć powód ich obecności na zamkach. Może pełnili też funkcje obronne? Na to mogłaby wskazywać wspomniana wyżej wzmianka o strzeżeniu lasów na granicy dóbr łowickich¹¹⁷.

Czy zatem *familiares* zamku łowickiego, starosty uniejowskiego bądź burgrabiego pułtuskiego wliczano do załogi zamkowej określanej ogólnym mianem *castrenses*? Nie wykluczałbym takiej możliwości. Założenie takie stanowiłoby w miarę sensowne wytłumaczenie zarówno dużej liczby grodzian wzmiankowanej w przypadku Łowicza w 1512 r., jak również szlacheckie pochodzenie *castrenses* pułtuskich. Najprawdopodobniej pochodzili oni ze średniej i drobnej szlachty¹¹⁸, być może niektórzy z rodu hierarchy¹¹⁹. Z drugiej jednak strony warto byłoby się zastanowić, czy przy odniesieniu

¹¹⁵ „Item Deduximus in ordinationem et in pactum quod idem scultetus et sui successores nobiscum et cum nostris successoribus ad Conuenciones uel quascumque vias necessitate ingruente et ad Castra nostra polthowsko et Gorzno tempore timoris una cum nostris Domicellis et familiaribus mandati transire”; *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, nr 78.

¹¹⁶ F. Sikora, *Starostwo szydłowskie z jurysdykcją grodzką w latach 1394–1438*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 15, 2005, nr 2, s. 140.

¹¹⁷ Na jakąś policyjno-obronną funkcję osób określanych mianem *familiares* wskazywać mogłaby informacja zawarta w dokumencie Kazimierza Jagiellończyka z 1476 r., w którym monarcha nadał zamek i starostwo sochaczewskie Andrzejowi z Kozłowa. Nowy starosta miał z części przekazanych mu dochodów zapewnić utrzymanie rodziny zamkowej, niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania warowni. Wśród nich wymieniono „decem familiares pedites alias holomky”; MK 12, k. 232v. Ludzie zwani holomkami byli jednak określani również mianem *castrenses* (tak było np. w przypadku zamku Olsztyn: K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 322).

¹¹⁸ M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 211.

¹¹⁹ Zob. ustalenia J. Laberscheka, który zauważył, że klienci Kozieglowskich w przeważającej części byli ich współrodowcami; tenże, *Klientela Kozieglowskich*, s. 68–69. I. Skierska stwierdziła, że mianem *familiares* w otoczeniu biskupów poznańskich w XV w. nie nazywano osób z rodziny ordynariusza; taż, *Dwór i urząd*, s. 196.

tego określenia do zarówno osób legitymizujących się szlacheckim pochodzeniem, jak i najemników zatrudnianych do obrony zamku utrzymywano by dla tych obu kategorii społecznych taką samą wartość wynagrodzenia? Co prawda klienci zamkowi urzędników zamkowych mogli być wynagradzani w jeszcze inny, niepodany w inwentarzu sposób, ale poza przekazywaniem sołectw brak informacji o innych metodach nagradzania szlacheckich *castrenses*¹²⁰. Nie można również wykluczyć, że owi dobrze urodzeni *castrenses* i *familiares* starostów czy burgrabiów wspomagali tych urzędników w dowodzeniu „zwykłą”, najemną częścią grodzian¹²¹.

BRACTWO PRZY KOŚCIELE ŚW. JANA CHRZCICIELA

Przy znajdującym się niedaleko zamku łowickiego kościele św. Jana Chrzciciela na początku XVI w. funkcjonowały dwa bractwa: ubogich oraz *fraternitas litteratorum*. To drugie związane było z personelem zamku łowickiego. Zostało ono założone przez prymasa Andrzeja Różę Boryszewskiego – jak podkreślono w zamieszczonym w inwentarzu z 1512 r. regeście dokumentu fundacyjnego – ze szczególnym uwzględnieniem załogi zamku. Co roku w kościele świętojańskim odbywać się miały aniwersarze w intencji zmarłych członków personelu zamkowego, w celu zapewnienia zbawienia ich dusz. Bractwo utrzymywało się ze składek członkowskich w wysokości 1 grosza (nie doprecyzowano, czy składki te zbierane były raz na rok, czy np. co miesiąc). Ponadto na każdy kwartał łożono po 4 denary, które służyły do przygotowania na każde Suche Dni czuwania i mszy za zmarłych braci. W każdą niedzielę i święta ci, którzy umieli śpiewać, mieli uświetniać mszę świętą jej odśpiewaniem¹²².

¹²⁰ Nadawanie sołectw we wsiach należących do dóbr stołowych danych biskupstw było jednym z najpopularniejszych sposobów wynagradzania własnych klientów w zamian za różne usługi przez nich wykonywane; M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 202, 208; A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964, s. 30; J. Ochmański, *Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia”, t. 5, 1961, s. 67–68. Takie same procesy miały miejsce w przypadku dóbr monarszych; P. Guzowski, *Klienci czy wierzyciele? Nie tylko o ekonomicznym wymiarze zastawu dóbr królewskich w pierwszej połowie XV wieku*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 74–78.

¹²¹ Taką możliwość przyjmuje J. Kurtyka, *Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej*, [w:] *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1999, s. 68–69.

¹²² VB, s. 9. Przy kościele Świętego Ducha funkcjonowało ponadto kolejne bractwo literackie, choć o nim nie ma dokładniejszych informacji; Z. Skiełczyński, *Powstanie parafii*, s. 23.

Nie są to szczególnie dokładne informacje, jednak oddają one charakter stowarzyszenia. Podkreślano jego funkcje komemoratywne w postaci modlitw i wspominków za zmarłych grodzian, a także odśpiewywanie mszy świętej. Były to powszechne cele bractw literackich¹²³. Eschatologiczne podłoże powstania stowarzyszenia przy kościele świętojańskim w Łowiczu nie było wyjątkowe, gdyż, jak zauważono w literaturze przedmiotu, we wszystkich bractwach – literackich, różańcowych czy cechowych – mocno akcentowano właśnie wspominkowe funkcje całego stowarzyszenia¹²⁴.

Wydaje się, że nie należy zakładać, iż bractwo literatów przy kościele św. Jana gromadziło jedynie personel zamku. Pochodzące z innych miast polskich przykłady stowarzyszeń religijnych o podobnym, dewocyjnym charakterze ukazują, że zazwyczaj były one otwarte na ludzi pochodzących z różnych warstw społeczeństwa, jeśli tylko spełniali oni odpowiednie warunki dobrego prowadzenia się czy nieposzlakowanej opinii¹²⁵.

SŁUŻBA ZAMKOWA REKRUTUJĄCA SIĘ ZE WSI

Prócz rzemieślników i specjalistów zatrudnianych na zamku w skład personelu wchodził również mieszkańcy wsi należących do dóbr łowickich. Przybywali oni na zamek w celu wykonania określonych posług. Zakres tych zobowiązań można poznać z inwentarza 1512 r. Należy podkreślić, że chodzi wyłącznie o takie rodzaje posług, które zmuszały kmieci do częstego i regularnego przebywania na zamku. Dlatego też nie uwzględniłem obowiązków powszechnych dla wielu wsi, takich jak zwożenie drewna czy siana do zamku raz lub kilka razy w roku. Wykaz tych obowiązków zamieszczono w tabeli 1.

Posługi te można ogólnie podzielić na trzy grupy. Przede wszystkim chodziło o służbę przy przygotowywaniu, dostarczaniu i zapewnianiu zasobów żywnościowych na zamku: pracę w kuchni, młócenie mąki i wypiekanie chleba, łowienie ryb w stawie zamkowym, dogłądanie spiżarni. Dodatkowo przybywający na zamek kmiecie pełnili funkcje, które można uznać za porządkowe, takie jak ogrzewanie komnat zamkowych, czyszczenie fosy

¹²³ E. Wiśniowski, *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 17, 1969, nr 2, s. 57, 68.

¹²⁴ Podobnie funkcjonowało np. bractwo literackie Najświętszej Marii Panny w Urzędowie; M. Surdacki, *Edukacja i opieka społeczna w Urzędowie XV–XVIII w.*, Lublin 2004, s. 151–152. Jednak podobnie działające stowarzyszenia funkcjonowały na terenie wszystkich ziem polskich Korony; H. Zaremska, *Żywi wobec zmarłych. Brackie i cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV – pierwszej połowie XVI w.*, KH, t. 81, 1974, nr 4, s. 737–738, 748; E. Wiśniowski, *Bractwa*, s. 70–71.

¹²⁵ E. Wiśniowski, *Bractwa*, s. 64–65, 72.

w lecie i kruszenie w niej lodu w czasie zimy czy wywożenie nieczystości z zamku. W jakimś stopniu do tej kategorii zaliczyć można także prace w łaźni zamkowej. Ponadto sprawowali obowiązki strażnicze: każdej nocy strzegli tak zamku niższego, jak i dobytku arcybiskupiego podczas każdorazowego pobytu gnieźnieńskiego ordynariusza na zamku¹²⁶.

Tabela 1. Posługi ludności wieśniaczej

Wieś	Obowiązki	Odległość od zamku
Malszyce	Sześciu mężczyzn do stróży nocnej na zamku dolnym + zagrodnicy w nocy z niedzieli na poniedziałek // praca w łaźni // uprawa ogrodów // kiszenie kapusty („caules salsas disponunt”) // trzy razy w tygodniu łowienie ryb dla zamku // zagrodnicy mlóćili mąkę w magazynie zamkowym	2,55 km
Klewków	Przesiewanie mąki w magazynie i wypiekanie chleba	3,38 km
Łaguszew	Praca w kuchni zamkowej	5,96 km
Wierznowice	Dwie osoby do doglądania spiżarni // w XIV w. straż na zamku, w XVI w. płacili na utrzymanie stróży	10,25 km
Strzelcew	Ogrzewanie komnat zamkowych // straż przy wozach i rzeczach arcybiskupa w czasie jego pobytu	5,25 km
Ostrówek-Szczudłów // Otolice // Ostrówek-Skrobaczów // Stroniewice	Czyszczenie fosy w lecie // kruszenie lodu na fosie w zimie (bez Stroniewic)	3,91 km // 3,45 km // 4,82 km // 15,76 km
Pilasków // Pczonów	Wywożenie nieczystości z zamku	4 km // 16,58 km

Źródło: VB, s. 1–2, 22–24, 43, 60–61, 64–65, 101, 129.

Wszystkie wsie, z których mieszkańcy przychodzili na zamek w wyżej wymienionych celach, znajdowały się blisko Łowicza (zob. mapa 2)¹²⁷. Najbliżej do zamku było z Malszyc – ok. 2,5 km w linii prostej, najdalej z Pczonowa (Pszczonowa) – ok. 16,5 km. Najważniejsze posługi przypadły w udziale kmieciom ze wsi położonych najbliżej zamku. Przedział odległości wynosi od 2,5 do prawie 6 km w przypadku Łaguszewa. Zapewne bliskość Malszyc

¹²⁶ VB, s. 1, 22–24, 43–44, 60–61, 64–65, 100, przyp. 9, s. 129.

¹²⁷ Zob. też J. Laberschek, *Bezpośrednie zaplecze*, s. 469.

wpłynęła na fakt, że tamtejsi mieszkańcy mieli najwięcej obowiązków zamkowych¹²⁸, choć dzięki temu na początku XVI w. zwolnieni byli praktycznie ze wszystkich opłat na rzecz arcybiskupa¹²⁹, w tym z dziesięcin. Kmiecie małoszyccy płacili jedynie dwa razy w roku za korzystanie z przyrządów do łowienia ryb oraz za propinację piwa, jeśli ktoś się tym zajmował.

Wspomniane wsie w 1512 r. wchodziły w skład dwóch kluczy: łowickiego (zwanego też w inwentarzu przyzamkowym) i zduńskiego. Wpływała na to wspomniana już względna bliskość wymienionych wsi, jak również fakt, że kmiecie ze wsi wchodzących w skład innych kluczy pełnili posługi w dworach i folwarkach znajdujących się w centrach innych kluczy. Na dworze w Zdunach posługi podobne do wykonywanych na zamku w Łowiczu pełnili tamtejsi chłopci, którzy strzegli dworu w zimie, palili w piecu i doglądali ognia. Podobnie zobligowani tam do służby byli kmiecie z Szymanowic¹³⁰. Analogicznie przedstawiały się obowiązki mieszkańców Kompiny czy Zabostowa Większego, służących na dworze kompińskim, pełnili oni straż i pracowali w kuchni¹³¹.

Na dobrą sprawę nie wiadomo, jak dawna jest metryka tych powinności. Z jednej strony mógł to być relikw archaicznych powinności służebnych, które przetrwały od czasów istnienia grodu, czyli przynajmniej z XIII w.¹³²

¹²⁸ VB, s. 22–23. O Małoszycach wspomina również M. Barański przy okazji omawiania przykładów powinności obronnych ludności podległej władzy zamkowej na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych; tenże, *Zalogi grodowe w Polsce wczesnopiastowskiej*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 6, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 96. Podobne obowiązki mieli kmiecie ze znajdującej się tuż przy Uniejowie Kościelnicy; VB, s. 232.

¹²⁹ Podobną organizację służebną można zauważyć w wypadku dworu biskupów krakowskich w stolicy ich diecezji (Z. Górczak, *Dobra stolowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego (1423–1455)*, [w:] *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Warszawa 2006, s. 246) oraz utworzonego w 1387 r. biskupstwa wileńskiego (J. Ochmański, *Renta feudalna*, s. 59–62, 65–67). O zwolnieniu wsi Waczyn z wszelkich opłat w zamian za ciągłą służbę na zamku w Radomiu wspomina K. Nabiałek; tenże, *Obsada zamków*, s. 142, przyp. 188. Także na monarszym zamku w Rawie w 1564 r. różnego rodzaju służbę i straż pełnili kmiecie z Woli Zamkowej, za co byli zwolnieni od wszelkich czynszów i danin; *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, s. 16–17, 158. Inne przykłady z Mazowsza przedstawia H. Wajs, *Powinności feudalne chłopów na Mazowszu od XIV do początku XVI wieku (w dobrach monarszych i kościelnych)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 112–113.

¹³⁰ VB, s. 48.

¹³¹ VB, s. 66, 68. O tamtejszym dworze zob. A. Nierychlewska, *Zamki i dwory*, s. 210–211.

¹³² K. Nabiałek zwrócił uwagę na wykorzystywanie prac ludności wieśniaczej na zamku królewskim w Chełmie, zauważając specjalizację mieszkańców poszczególnych wsi tego starostwa, wykorzystywaną przy pracach zamkowych. Stwierdza, że musiały stanowić relikw dawnego prawa ruskiego, przypuszczając jednocześnie, że, przynajmniej na Rusi, system taki musiał być rozpowszechniony również w przypadku innych zamków; tenże,

Z drugiej strony jednak trzeba mieć na uwadze, że dwie wsie, z których przychodziła służba w 1512 r., pojawiają się w źródłach później niż w stuleciu XIII. Strzelcew lokowany był na miejscu dąbrowy i zarośli zwanych Kocidąb w 1378 r.¹³³ O Klewkwie pierwsza informacja pochodzi dopiero z 1436 r. Nakazanie zaś kmieciom ze Stroniewic czyszczenia fosy miało miejsce dopiero w 1475 r.¹³⁴ W momencie murowania zamku, czyli około połowy XIV stulecia, poświadczono zostały: Małszyce, Ostrów, Otolice, Łaguszew, Pczonów, Stroniewice, Pilaszków i Wierznowice¹³⁵. Jednak pytanie, czy powinności te istniały już wcześniej, gdy w Łowiczu funkcjonowało drewniano-ziemne założenie obronne, czy zostały nałożone dopiero w czasie budowy zamku na kmieci z istniejących wówczas wsi, czy też może trzeba sytuować nadanie większości powinności już po wymurowaniu założenia, pozostaje otwarte. Na brak pewności w tym względzie może wskazywać przykład Wierznowic i Małszyc. Mieszkańcy tej pierwszej wsi zostali zobowiązani przywilejem Jarosława Bogorii Skotnickiego (niestety, nie wiadomo, z którego okresu jego pontyfikatu) do przysyłania czterech stróżów do zamku, jednak w pewnym momencie zobowiązanie to zamieniono na prace w spiżarni zamkowej. Nie wiadomo, czy kmiecie małszyccy musieli pełnić stróżę już w XIV w., wraz z chłopami z Wierznowic, czy obowiązek ten został na nich nałożony w późniejszym czasie, być może w okresie rozbudowy założenia zamkowego o znany z początku XVI w. zamek niższy.

INNE POSŁUGI

Fakt, że pewne posługi i służbę wykonywali kmiecie przychodzący z kilku wsi z łowickich dóbr stołowych nie oznaczał, że mieszkańcy innych osad

---

Obsada zamków, s. 130–131. Wydaje się jednak, że nie musiało to być regułą. J. Kurtyka, co prawda na przykładzie klienteli, a nie służby możnowładczej, podał w wątpliwość tego rodzaju aksjomat, wskazując kilka przypadków nakładania pewnych obowiązków na klientów dopiero w późnym średniowieczu; tenże, *Problem klienteli możnowładczej*, s. 67–68, przyp. 33.

¹³³ J16, nr 3; VB, s. 42 (jedynie regest); NKDM, 3, nr 184 (tu pod datą 1377 r.).

¹³⁴ VB, s. 23, 115. Wieś Klewków mogła zostać założona w czasach pontyfikatu Mikołaja Kurowskiego (1402–1411). O nadaniu sołectwa w nowo założonej wsi Stara Wola *alias* Klewków wspomina dokument Wojciecha Jastrzębca z 1436 r.; AAG, A.Cap B143, f. 44–47; zob. też H. Wajs, *Powinności feudalne*, s. 113.

¹³⁵ Wsie te wymienione zostały w dwóch przywilejach dla arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego: jednym Kazimierza Wielkiego z 1357 r., dotyczącym zatwierdzenia stanu posiadania Kościoła gnieźnieńskiego na terenie Królestwa Polskiego, i drugim, wystawionym przez księcia mazowieckiego Siemowita III w 1359 r., potwierdzającym własność wsi na zachodnim Mazowszu; KDW, 3, nr 1354, 1404.

nie mieli obowiązków wobec zamku. Większość z tych danin przeznaczana była zapewne na utrzymanie i wyżywienie załogi zamkowej. Wydaje się, że zaznaczone w inwentarzu z 1512 r. wszelkie daniny i opłaty *pro castro* odnosiły się właśnie do opłat dla załogi zamkowej, podczas gdy opłaty stanowiące część dochodów arcybiskupich rezerwowano *pro domino* lub *pro archiepiscopo*.

Mieszkańcy dóbr łowickich musieli przekazywać na zamek daninę złożoną z dwóch kogutów, jednego wielkiego lub dwóch mniejszych serów i 20 jaj z łanu, ewentualnie z połowy łanu jednego koguta, sera i 10 jaj. Daninę tę pobierano raz do roku¹³⁶, chociaż mieszkańcy zobowiązani byli do tego świadczenia również na czas przyjazdu arcybiskupa do Łowicza, na Wielkanoc oraz przed świętem Wniebowstąpienia. Związek między pojawieniem się arcybiskupa w mieście a koniecznością oddawania tej daniny jawi się jako reminiscencja dawniejszych świadczeń stacyjnych, ale też może być wynikiem organizacji obowiązków mieszkańców dóbr łowickich np. po wybudowaniu zamku¹³⁷. Ponadto raz w roku każdy zobowiązany był do przekazania na rzecz zamku kapłonów: dwóch z łanu i jednego z półłanka¹³⁸.

Nie były to oczywiście jedyne posługi na rzecz zamku świadczone przez mieszkańców dóbr łowickich. Spora ich część związana była z dostarczaniem pożywienia innego rodzaju. Prócz łowiących ryby kmieci z Małszyc, rybacy tak z Łowicza, jak i innych osad mieli zwozić do zamku ryby, przy okazji płacąc za używanie przy połowie sieci zamkowych. Rzecz dotyczyła głównie wsi położonych nad Bzurą. Tak arcybiskup, jak i załoga zamkowa korzystali jednak również ze stawów rybnych w poszczególnych wsiach, rezerwując w dokumentach lokacyjnych czy sprzedaży wójtostw i sołectw prawo do

¹³⁶ VB, s. 23. H. Wajs uważa, że danina ta mogła być pobierana co miesiąc; tenże, *Powinności feudalne*, s. 101. Z jednej strony trudno sobie wyobrazić, aby dostarczane przez kmieci raz na rok pożywienie zachowało świeżość przez długi czas. Niemniej jednak można założyć, że danina ta nie musiała być zbierana we wszystkich wsiach w tym samym terminie, dzięki czemu kmiecie mogli tylko raz w roku – poza zaznaczonymi w tekście wizytacji dość licznymi wyjątkami – oddawać tę daninę (dziękuję prof. Alicji Szymczakowej za zwrócenie mi uwagi na taką możliwość).

¹³⁷ Jeszcze w XVII w. niektóre wsie na terenie Małopolski zobowiązane były do oddawania tego rodzaju daniny na rzecz tamtejszych starostw; M. Zgórnik, *Relikty średniowiecznych powinności skarbowych na wsi małopolskiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1959, s. 58–65. Obciążenia te nie ograniczały się zapewne do Małopolski, choć zostały słabiej przedstawione w literaturze przedmiotu.

¹³⁸ VB, s. 2. Niekiedy pewną część tej daniny znoszono, np. kmieci z Wejśc płacili rocznie tylko 2 kapłony i 20 jaj (VB, s. 33), a ci z Maurzyc tylko 2 kapłony (VB, s. 63, przyp. 2). Czasem przekazywano ją innej instytucji kościelnej, np. chłopci ze Strzelcewa płacili ją na rzecz szpitala przy kościele św. Jana Chrzciciela w Łowiczu; VB, s. 43. Niekiedy opłatę tę umarzono: w 1512 r. nie płacili jej mieszkańcy Łaguszewa, zapewne wynikało to z ich posług w kuchni na zamku; VB, s. 44. Wyjątkowe były wypadki, gdy płacono 30 jaj, np. w Jackowicach czy Wiskitnicy; VB, s. 49, 53.

łowienia ryb przez arcybiskupa lub starostę. Ponadto arcybiskupi posiadali nad Wisłą, niedaleko Płocka, wieś Niesnachy, z której w 1512 r. w okresie od narodzin św. Wojciecha (23 kwietnia) do zamarznięcia Wisły dostarczano dwa razy w tygodniu ryby o łącznej wartości 4 groszy¹³⁹.

Personel zamkowy nie żywił się wyłącznie rybami, drobiem i nabiałem. Każdy rzeźnik, który w dni targowe sprzedawał w Łowiczu mięso, musiał przekazać do zamku łopatkę mięsa¹⁴⁰. Obowiązki w tym względzie mieli również młynarze, zawiadujący młynami położonymi przy Bzurze i innych ciekach. Mieli oni tuczyć przy młynie jednego lub dwa wieprze z przeznaczeniem na oddanie ich zamkowi. Część z nich przekazywała również dwie miary mąki wyprodukowanej w młynie, a młynarz z miejskiego młyna miał dostarczać na każde żądanie zamku proso¹⁴¹. Mąkę do zamku zwozili również kmiecie, choć bezpośrednio, dokładnych wzmianek o zwożeniu mąki do zamku w inwentarzu 1512 r. jest niewiele. Częściej spotyka się informacje o przewożeniu mąki z młyna, bez podania, czy chodzi o zamek, czy może o folwark lub dwór w centrum klucza¹⁴². Niezmiernie mało informacji zachowało się dla obowiązku zwożenia piwa do zamku – na podstawie wizytacji można jedynie stwierdzić, że byli do tego zobowiązani mieszkańcy Goleńska¹⁴³. Kończąc rozważania na temat powinności związanych z pożywieniem, warto dodać, że każdy zdun z łowickiego cechu miał dawać tygodniowo do kuchni zamkowej jeden garnek lub miskę o wartości 1 grosza¹⁴⁴.

Prócz produktów żywnościowych dostarczano również inne materiały, produkty i wyroby potrzebne dla funkcjonowania zamku w takim samym stopniu jak żywność. Zwożonym sianem m.in. karmiono konie zamkowe¹⁴⁵. Drewno, przywożone najczęściej w okolicach Bożego Narodzenia, wykorzystywano zapewne do palenia w piecach czy w kuchni, jak również do reperowania wcale licznych drewnianych elementów i budynków na terenie warowni¹⁴⁶. Była to jedna z najbardziej rozpowszechnionych powinności

¹³⁹ VB, s. 11, 94, 110, przyp. 5, s. 111, 123; H. Wąjs, *Powinności feudalne*, s. 114–115; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 315. O Niesnachach zob. J. Korepta-Żółtowska, *Pieczyska Łowickie*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, t. 2, 1996, nr 2, s. 171–181.

¹⁴⁰ VB, s. 12.

¹⁴¹ VB, s. 13, 64, 66, 68, 69, przyp. 9, s. 70, 72, 74–75, 77, 79, 98, 102, 107, 126; zob. też J. Laberschek, *Bezpośrednie zaplecze*, s. 472; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 315.

¹⁴² VB, s. 65–66; H. Wąjs, *Powinności feudalne*, s. 116.

¹⁴³ VB, s. 42 przyp. 4.

¹⁴⁴ VB, s. 9.

¹⁴⁵ VB, s. 1, 31, 33–34, 39, 45–46, 57.

¹⁴⁶ Opis zamku z 1557 r. wskazuje, że jeszcze na początku drugiej połowy XVI w. dużo budynków znajdujących się na terenie zamku niższego zbudowanych było w całości z drewna

wśród kmieci¹⁴⁷. Ponadto z Bednar i chyba z Błędowa dostarczano 6 kit (wiązek) lnu¹⁴⁸, z Wrzeczka ściągano węgiel¹⁴⁹, rzeźnicy łowiccy zaś co roku płacili 5 kamieni łożu naturalnego do zamku¹⁵⁰.

Oprócz tego mieszkańcy Krępy mieli za zadanie przewozić rzeczy arcybiskupa w czasie jego pobytu w dobrach łowickich. Zdaje się, że mieli również obowiązek przewożenia rzeczy na potrzeby zamku, choć traktujący o tym ustęp wydaje się nieco niejasny¹⁵¹. Do przewożenia rzeczy arcybiskupa zobowiązani byli również chłopci z Pilaszkowa¹⁵².

Osobną kategorię posług stanowią te związane z naprawą i reperacją mostów i wałów zamkowych. Mieszkańcy każdej wsi zobowiązanej do tego rodzaju działania mieli wyznaczoną jakąś część wału lub mostu (np. przęsło lub pręt) do naprawy raz w roku¹⁵³. Zwożono też materiały niezbędne do reparacji, wspomniane już drewno, ale także glinę do cegielni w celu wytworzenia cegieł oraz kamienie¹⁵⁴.

Czasami miały jednak miejsce przypadki zwalniania kmieci z obciążeń względem pana i zamku, w tym z obowiązku prac na rzecz zamku za odpowiednią rekompensatą pieniężną. Tak uczynił Andrzej Róža Boryszewski w 1504 r. wobec mieszkańców Lipnic – ordynacja miała obowiązywać 3 lata¹⁵⁵. Inny przykład związany jest z sytuacją chłopów z Karsznic. Ordynacja Wincen-tego Kota dla wsi nie mówiła o obowiązkach względem zamku, gdyż ustalono roczny czynsz po 40 groszy płacony dwa razy w roku¹⁵⁶. Pod koniec XV w.

---

lub posiadało drewniane elementy; VB, s. 691–694; zob. też: A. Marciniak-Kajzer, *Drewno na zamkach, czyli o czym na ogół zapominamy*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna*, s. 491–496.

¹⁴⁷ VB, s. 31, 33, 35, 38–39, 45–46, 49, przyp. 1, s. 55, 69, przyp. 8, s. 75, 81, 86–88, 91, 93, 97, 100, 105, 107, 115, 121, przyp. 5, s. 122, 126, 129; H. Wąjs, *Powinności feudalne*, s. 116–117.

¹⁴⁸ VB, s. 78, 84.

¹⁴⁹ VB, s. 104. K. Nabiałek przypuszcza, że węgla dostarczanego na zamek Olsztyn używano w kuźnicy zamkowej; tenże, *Starostwo olsztyńskie*, s. 316.

¹⁵⁰ VB, s. 12. Analogiczną opłatę łożyli do zamku Olsztyn rzeźnicy z Przyrówu; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 316.

¹⁵¹ „Szarwark faciunt pro necessitate ducendarum rerum archiepiscopi, ad castrum tamen ducturas pro die faciunt”; VB, s. 117, przyp. 2; por. H. Wąjs, *Powinności feudalne*, s. 116.

¹⁵² VB, s. 129.

¹⁵³ VB, s. 35, przyp. 3, s. 51, 55, 57, 61, 81, 88, 91, 97, 102–103, 107. Szerszy kontekst, przede wszystkim na przykładzie zamków królewskich, zob. S.M. Zajączkowski, *Obowiązki ludności wiejskiej w Polsce w budownictwie obronnym do połowy XV w.*, [w:] *Budownictwo i budownictwo w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Abramowicz, J. Maik, Łódź 2002, s. 399–427.

¹⁵⁴ VB, s. 35, przyp. 3, s. 39, 55, 121, przyp. 5.

¹⁵⁵ VB, s. 88.

¹⁵⁶ W źródle zapisano, że kmiecie mieli płacić dwa razy w roku 40 groszy *de laneo* – wydaje się, że mogło chodzić o wszystkie łany ze wsi, gdyż czynsz 40 groszy z łanu byłby bardzo

nałożono na tamtejszych kmieci obowiązek sprowadzania materiałów i drewna dla budowy zamku. Rozwiązanie to nie spodobało się mieszkańcom Karsznic, chcieli się więc wykupić od tej powinności, twierdząc, że mają za daleko do zamku. Propozycję tę zaakceptował Andrzej Róža Boryszewski, a potem Jan Łaski: kmiecie z Karsznic płacili od tej pory dwa razy w roku 44 grosze¹⁵⁷.

Prace dla i na zamku wykonywali także młynarze z terenów dóbr łowickich¹⁵⁸. W treści przywilejów dla młynarzy i informacjach zawartych w inwentarzu z 1512 r. nie ma konkretnych wskazówek związanych z charakterem tych obowiązków. Młynarz z Bobrownik pracował co piąty tydzień dla zamku, młynarz z Zabostowa Małego zaś jeden tydzień w miesiącu, a w razie niewywiązania się z powinności płacił 4 grosze¹⁵⁹. Warto się przyjrzeć, jakie obowiązki mieli młynarze z innych kluczy majątkowych Kościoła gnieźnieńskiego. Władysław Oporowski, przyznając niejakiemu Mikołajowi Kotnemu, mistrzowi ciesielskiemu, możliwość wzniesienia lub przebudowy młyna Dąbskiego pod Skierniewicami, zastrzegł, że młynarz ma wykonywać prace na dworze skierniewickim „more aliorum molendinatorum”. Arcybiskup zaliczył do nich naprawę starych budynków dworu przed przyjazdem hierarchy do Skierniewic oraz dbanie o stolki, stoły, ławy i inne wyposażenie tego rodzaju¹⁶⁰. Być może obowiązek ten wynikał z posiadanych przez Mikołaja umiejętności ciesielskich, trudno więc powiedzieć, czy i pozostali młynarze na dworze skierniewickim mieli wyznaczony tego rodzaju obowiązek. Można przypuszczać, że tak, gdyż tego typu umiejętności musiały być potrzebne przy stawianiu i prowadzeniu młyna. Podobne powinności zostały nałożone na młynarzy z trzech młynów koło Uniejowa. Także oni byli zobowiązani wytwarzać lub naprawiać drewniane wyposażenie tamtejszego zamku, przede wszystkim stoły i siedziska¹⁶¹. Warto zauważyć, że wiadomości o obowiązkach młynarzy pochodzą głównie z przywilejów dotyczących młynów podmiejskich położonych koło Łowicza, Skierniewic i Uniejowa. W przypadku młynów ulokowanych dalej od centrów dóbr kluczy w inwentarzu z 1512 r. podawano jedynie, że pracują oni jak inni młynarze¹⁶².

---

dużym obciążeniem finansowym (za zwrócenie mi na to uwagi dziękuję prof. Alicji Szymczakowej). O ordynacjach (wykupach pieniężnych z posług) i wsiach ordynowanych w mazowieckich dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego zob. H. Wajs, *Powinności feudalne*, s. 121–127.

¹⁵⁷ VB, s. 37–38.

¹⁵⁸ VB, s. 72, 74, 98, 107.

¹⁵⁹ VB, s. 77, 79.

¹⁶⁰ VB, s. 139.

¹⁶¹ Zawarto to w przywilejach Mikołaja Trąby z 1420 r., Wincentego Kota z 1446 r. i Mikołaja z Sienna, starosty uniejowskiego, z 1480 r.; VB, s. 229–231.

¹⁶² Może chodziło również o naprawę murów czy wałów zamkowych, por. z obowiązkami młynarzy ze starostwa olsztyńskiego; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 316.

Do powinności innego rodzaju zaliczyć należy obowiązek stawiania się sołtysów i wójtów ze wsi arcybiskupich na zamku w razie niebezpieczeństwa. Wyekwipowanie i ewentualną eskortę określono w przywileju wójtowskim lub sołeckim. Nadmienić jednak trzeba, że informacji takich nie zachowało się wiele¹⁶³. Na powszechność tego obowiązku mogą wskazywać zwroty występujące w dokumentach lokacyjnych, w których sołtys lub wójt miał służyć arcybiskupowi „more aliorum nostrorum scultetorum” lub „advocatorum”. Niestety, formularzowy charakter tych wzmianek powoduje, że nie można być całkowicie pewnym, czy rzeczywiście wymagano pomocy wojennej od wszystkich sołtysów i wójtów. Rozpowszechnienie jednak takich obowiązków w innych częściach Królestwa Polskiego może sugerować, że rzeczywiście każdy sołtys i każdy wójt był zobowiązany do służby wojennej dla arcybiskupa¹⁶⁴. Także gnieźnińscy ordynariusze dostrzegali korzyść, jaka płynęła z rekrutowania wójtów w razie niebezpieczeństwa. Pozostaje jednak pytanie, dlaczego doprecyzowanie tej powinności, jak również wartości i jakości wymaganego ekwipunku, wyartykułowano jedynie w kilku przypadkach.

* * *

Z przytoczonych przykładów widać, że na podstawowe funkcjonowanie zamku składał się wysiłek dużej grupy osób. Część z nich najmowano bądź wykorzystywano ich umiejętności w związku ze specjalistycznymi zajęciami. Sporo jednak zależało od obowiązków poddanych arcybiskupich, których różnego rodzaju posługi o feudalnym charakterze zapewniały praktycznie bezpłatną siłę roboczą oraz darmowe uzupełnianie zapasów i naprawę warowni.

¹⁶³ VB, s. 35, 40, 62, 70, 84, 99, 112–113, 173.

¹⁶⁴ Zob. też: M. Friedberg, *Klientela świecka*, s. 178–179 (autor uważał, że sołtysi z obowiązkami wojennymi byli prywatnymi żołnierzami biskupa krakowskiego, a ich służba wojenna podobna była do obowiązków innych klientów; zauważał ponadto problem niedokładności określenia obowiązków sołtysich); S.M. Zajączkowski, *O wojskowych powinnościach sołtysów w Polsce w okresie monarchii stanowej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 19, 1973, nr 1, s. 23–59, zwł. s. 50–56; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie*, s. 322 (który twierdzi, że obowiązki wojenne sołtysów i wójtów z terenu starostwa olsztyńskiego miały charakter głównie służby zamkowej, a nie udziału w bitwach czy pospolitym ruszeniu); por. S. Russocki, *Nadania ziemi „ad servitia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XV wieku*, [w:] *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, [red. K. Bukowska i in.], Warszawa 1961, s. 116.

ZAKOŃCZENIE

W niniejszej pracy przedstawiłem sposób zarządzania wielką własnością kościelną na przełomie średniowiecza i nowożytności na przykładzie dóbr łowickich arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Równie istotnym celem książki była próba zaprezentowania funkcjonowania zamku arcybiskupiego w Łowiczu w tym samym czasie. Po przeanalizowaniu dostępnych informacji źródłowych oraz wzmianek zamieszczonych w literaturze przedmiotu przygotowałem dodatkowo aneks, w którym starałem się odtworzyć skład osobowy grupy urzędników i personelu zamkowego.

Zamek w Łowiczu wybudowany został w mieście stanowiącym centrum dóbr arcybiskupich, wchodzących w skład uposażenia arcybiskupiego już w 1136 r. Rozwój miasta oraz osadnictwa wokół niego wynikał z działalności kolejnych ordynariuszy: Jakuba Świnki, Janisława i Jarosława Bogorii Skotnickiego. Wokół lokowanego przed 1298, a może już ok. 1286 r. miasta arcybiskupi prowadzili politykę gospodarczą, w wyniku której w 1359 r. dobra skupione wokół miasta liczyły już 114 miejscowości, a do początku XVI w. stan posiadania arcybiskupów w tym rejonie zwiększył się do blisko 130 punktów osadniczych. Zamek łowicki był jednym z pięciu zamków, których właścicielami byli arcybiskupi gnieźnieńscy. Prócz Łowicza warownie wzniesiono w Uniejowie, Opatówku, Kamieniu Krajeńskim, a w XV w. arcybiskupi nabyli również zamek w Wenecji koło Żnina. Nie wiadomo dokładnie, kiedy ukończono w Łowiczu budowę założenia zamkowego, które po raz pierwszy w źródłach jako *castrum* pojawia się w dokumencie z 1359 r. Podawana w literaturze przedmiotu oraz popularnonaukowej data 1355 nie ma żadnego potwierdzenia źródłowego. Najpewniej założenie to stanowiło kontynuację wzmiankowanej w 1242 r. *mansio* arcybiskupiej i wymienionego w 1339 r. *domus*. Wymiary pierwszego znanego założenia wynosiły 33×34×31×31 m, a jego plan zbliżony był do kwadratu. W późniejszym czasie zamek rozbudowano. Na początku XVI w. złożony był z dwóch części: zamku górnego (*arx superior*), spełniającego funkcje reprezentacyjne i rezydencjonalne, oraz wykształconego zapewne z przedzamcza zamku dolnego

(*castrum inferior*), pełniącego raczej funkcje gospodarcze. Obok uniejowskiego zamek łowicki miał dla arcybiskupów największe znaczenie.

Zarząd nad dobrami łowickimi nie leżał wyłącznie w gestii urzędników zamkowych. Byli oni przede wszystkim wykonawcami decyzji podejmowanych przez arcybiskupa wraz z kapitułą gnieźnieńską. Arcybiskup współpracował z kapitułą, która miała wpływ na decyzje ordynariusza i kontrolowała jego działania w dobrach stołowych. Udział członków kapituły w zarządzie majątkiem arcybiskupim był najistotniejszy przede wszystkim w okresie wakatu na arcybiskupstwie. Kanonicy przejmowali wtedy zarząd nad poszczególnymi kluczami, przez co sami stawali się urzędnikami administracyjnymi. Prerogatywa ta ma przypuszczalnie starą metrykę, choć pierwsze o niej wzmianki pochodzą dopiero z lat 80. XIV w., a dobrze uchwytna w źródłach jest dopiero w następnym stuleciu. Istotnym aspektem stosunków między arcybiskupami a kapitułą było powierzanie zamków w zarząd świeckim. Kapituła co jakiś czas przypominała o tym, że ordynariusz powinien przekazywać warownie i klucze majątkowe wyłącznie duchownym. Prowadziło to do sporów między kanonikami a arcybiskupami, z których chyba najzagorzalszy miał miejsce w czasie pontyfikatu Władysława z Oporowa w połowie XV w. Przypuszczalnie w związku z tym właśnie wykształcił się wówczas dualizm urzędniczy, polegający na tym, że starostami łowickimi (a być może niekiedy także i uniejowskimi – kwestia ta wymaga dalszych badań) zostawali jednocześnie członkowie kapituły katedralnej, określani jako starostowie główni (*capitanei principales*), oraz osoby świeckie, ustanowione przez arcybiskupa, nazywane w źródłach po prostu starostami (*capitanei*).

Wydaje się, że system administracji majątkiem w XIV w. w pewnych punktach różnił się od funkcjonującego w XV i XVI w. Określenie kompetencji zarządców majątków biskupich w XIV w. jest niekiedy dość problematyczne. Wpływ na to ma stan zachowania bazy źródłowej dla tego stulecia oraz wieloznaczność semantyczna terminu prokurator (*procurator*), jakim najczęściej określano zarządców arcybiskupich. Pojęcie to mogło oznaczać zarówno kierującego majątkiem, jak również pełnomocnika sądowego czy osobę oddelegowaną do wykonania konkretnego zadania. Kompetencje XIV-wiecznych prokuratorów są trudno uchwytnie źródłowo, odnosiły się w większości do spraw gospodarczych i finansowych klucza majątkowego, którym kierowali. Być może mieli oni również uprawnienia sądowe wobec poddanych arcybiskupich, choć nie musiało być to regułą. Wzmianka o związanym z Łowiczem „sędzim ubogich” (*iudex pauperum*) powoduje, że należy się zastanawiać nad rozdzieleniem tych kompetencji między różne osoby. Pierwsi prokuratorzy łowiccy pojawiają się w źródłach około połowy XIV w. Trudno jednak określić, kim byli, gdyż są to w przeważającej większości wzmianki w testacjach dokumentów arcybiskupich. Być może byli

to głównie duchowni, choć pewne przypadki z innych dóbr mogą wskazywać, że funkcję tę powierzano również świeckim. Trudno powiedzieć, czy w zakresie kompetencji XIV-wiecznych prokuratorów mieściło się kierowanie zamkiem. Zdarzało się tak, jednak wtedy osoba taka nazywana była prokuratorem i kasztelanem (*procurator et castellanus*) łowickim. Pojawiają się również kasztelanowie łowiccy, co do których nie ma wzmianek o pełnieniu przez nich funkcji prokuratorowskiej. Pierwszym znanym zarządcą zamkowym był Mszczuj ze Strońska (1361 r.). Kompetencje osób określanych mianem kasztelana łowickiego pozostają w gruncie rzeczy nieznane. Przypuszczać należy, że odpowiadał on za bezpieczeństwo zamku i dóbr łowickich, być może miał również jakieś uprawnienia względem majątku, choć na ile wynikały one z uprawnień, a na ile z łączenia funkcji – nie umiem odpowiedzieć.

Chyba na przełomie XIV i XV w. doszło do ewolucji w systemie administracji majątkowej, przypuszczalnie wzorowanej na podobnych przemianach zachodzących w sposobie zarządzania dobrami kościelnymi. Od początku XV stulecia w źródłach związanych z Kościołem gnieźnieńskim pojawiają się osoby określane mianem starosty (*capitaneus*) i burgrabiego (*burgrabius*). Pierwszy raz zarządcę łowickiego nazwano starostą w 1414 r., był nim Marcisz z Wrocimowic, choć już w 1411 r. wzmiankowano w Łowiczu burgrabiego, którym przypuszczalnie był ten sam Marcisz. Od początku drugiego dziesięciolecia XV w. w dobrach należących do archidiecezji gnieźnieńskiej pojawiają się inne osoby określane tymi terminami. Porównując z przykładami pochodzącymi z innych dóbr, można jednak zauważyć, że zmiany terminologiczne mogły jednak zależeć od pewnych kancelaryjnych zależności pisarza arcybiskupiego lub kapitulnego. W niektórych biskupstwach zarządców dóbr wciąż określano mianem *procurator*, do tego zaś dochodziły i inne terminy, z których najpopularniejszym był *tenutariusz* (*tenutarius*). Władza starostów łowickich rozciągała się na dobra położone na północ od państwowej granicy administracyjnej, między pow. rawskim a sochaczewskim w woj. rawskim. Tereny na południe od tej linii zawiadywane były przez osobnych urzędników przebywających w Skierniewicach, drugim pod względem wielkości mieście dóbr łowickich, lokowanym w 1457 r. Kilkanaście lat przed lokacją pojawiają się pierwsi urzędnicy arcybiskupi określani przydawką posesjonatyczną „skierniewicki” (*Sqwierniewicensis*), z tego też mniej więcej okresu mamy wzmianki o okręgu skierniewickim (*districtus Sqwierniewicensis*), a kanonicy gnieźnieńscy w aktach metryki wyraźnie oddzielają klucz łowicki od skierniewickiego.

Na dobrą sprawę nie wiadomo, na jakich zasadach powierzano starostom zamek i dobra w XV w. Milczenie źródeł w tej kwestii jest problematyczne i zastanawiające. Niemniej dla tego stulecia można odnaleźć wzmianki o wykupywaniu zamków z rak starostów po śmierci ordynariusza,

co sugeruje, że dochodziło do jakiejś formy zastawu lub dzierżawy. Najdokładniej oświetlony źródłowo przykład z należących do biskupów lubuskich dóbr kazimierskich z 1441 r. pokazuje, że system dzierżaw majątkowych był praktykowany, choć fakt, że czynili to biskupi rezydujący przede wszystkim poza granicami Królestwa Polskiego każe się zastanowić, czy system ten nie był spowodowany właśnie tym czynnikiem. Liczniejsze informacje na temat zawierania kontraktów dzierżawnych i prób przekazywania kluczy w zastaw pochodzą dopiero z XVI w. Trudno wskazać pewną przyczynę tego stanu rzeczy. Być może jednak było tak, że część kluczy rzeczywiście bywała wydzierżawiana, inne zaś mogły być oddawane na jakichś odmiennych zasadach. Zastawianie dóbr królewskich lub dzierżawienie dochodów plebańskich i beneficjalnych w samym Kościele w tym okresie jest przesłanką do szukania podobieństw obu systemów powierzania dóbr. W literaturze znajdujemy również próby definiowania tego systemu poprzez analizę terminologii – zjawiska określania urzędników administracji biskupiej mianem *tenutariusz*, kluczy majątkowych zaś jako *tenuta*. Jest to jednak zagadnienie wymagające dalszych, bardziej szczegółowych badań.

Nowo obrani zarządcy dóbr i zamków składali przysięgi wierności. Ponownie nie wiadomo, jak daleko wstecz należy szukać początków tego zwyczaju. Dla arcybiskupstwa gnieźnieńskiego pierwsze wzmianki o przysięgach pochodzą z lat 80. XIV w. W XV w. przysięgi takie stają się częstsze, choć głównie od połowy tego stulecia. Głównym punktem każdej przysięgi była obietnica nowo obranego starosty dotycząca wiernej służby na rzecz arcybiskupa oraz bezproblemowego oddania zarządzanego przez siebie zamku i klucza na każde żądanie arcybiskupa lub kapitule po jego śmierci. W późniejszym czasie do tego podstawowego formularza roty dochodziły inne zobowiązania, takie jak rozsądzanie sporów wedle najlepszej wiedzy i możliwości czy nieumniejszanie stanu posiadania dóbr lub ruchomości zamkowych. Wydaje się, że od połowy XV w. przysięgi takie musiały być już spisywane w formie dokumentu, choć już w latach wcześniejszych dochodziło do ich spisywania.

Zakres uprawnień starostów łowickich był zapewne dość szeroki, choć przy podejmowaniu decyzji niewątpliwie musieli skonsultować je z arcybiskupem lub kapitułą albo po wykonaniu czynności i wystawieniu dokumentu przekazać go do zatwierdzenia ordynariuszowi i kanonikom. Najpewniej jednak przede wszystkim realizowali oni zadania wyznaczone im przez głównego użytkownika dóbr, czyli arcybiskupa. Do zadań tych należało: nadawanie ziemi, pomiary pól, przynajmniej obecność przy rozgraniczeniach ze wsiami stanowiącymi własność innych osób lub instytucji, kontrola prac kmieci, zapewne głównie na folwarkach rozlokowanych w poszczególnych wsiach dóbr łowickich, być może również nadzór nad wysokością czynszów kmiecznych. Rejestrowali i zatwierdzali oni także obrót nieruchomościami

w dobrach. Zapewne jednym z ich głównych obowiązków była ochrona dóbr, jednak więcej informacji na ten temat związanych jest z burgrabią łowickim. Innym obowiązkiem starostów było rozsądzanie spraw mieszkańców Łowicza i wsi arcybiskupich, dla których sąd starościński stanowił instancję odwoławczą, oraz sądzenie wójta łowickiego i sołtysów/wójtów ze wsi, dla których był pierwszą instancją. Ponadto starostowie kontrolowali życie wewnętrzne miasta, z czym wiąże się wpływ na skład rady miejskiej i sądu wójtowskiego. Im prezentowano do zatwierdzenia również kandydatów na kanoników łowickich. Najmniej pewnych informacji dotyczy działań starostów na samym zamku. Należy jednak przypuszczać, że to do nich w głównej mierze należały decyzje personalne i zarząd nad odpowiednim funkcjonowaniem warowni. Źródłem dochodów starostów łowickich było partycypowanie w części opłat pochodzących od poddanych arcybiskupich. Jeśli dochodziło do zawierania kontraktów dzierżawnych, to jakaś część czynszu przeznaczonego dla arcybiskupa również trafiała do kieszeni starosty, nie wiadomo jednak, na jakich zasadach ewentualne zastawy funkcjonowały.

Starostami na ogół zostawały osoby pozostające w bliskich związkach z arcybiskupami. Najczęściej była to najbliższa rodzina – bracia rodzeni bądź stryjeczni, dużo rzadziej synowcy lub siostrzeńcy. Niekiedy jednak zdarzało się, że starostami zostawały osoby, których związki z gnieźnieńskimi ordynariuszami miały charakter majątkowy i opierały się na szeroko pojmowanych interesach. Powierzenie starostwa łowickiego najbliższej rodzinie miało wielorakie znaczenie. Poza moralnym obowiązkiem polepszania statusu własnej rodziny, ewentualnie rodu, w grę wchodziły przede wszystkim kwestie majątkowe i możliwość szybkiego wzbogacenia się. Na ogół jednak kariery majątkowe rodzin hierarchów nie były trwałe i kończyły się zazwyczaj niedługo po śmierci arcybiskupa-patrona. Nie można lekceważyć również kwestii zaufania wobec rodzeństwa czy przedstawiciela rodziny bądź rodu, wobec którego okazywało się jakieś specjalne względy. Najczęściej starostowie „przybywali” na zamek wraz z arcybiskupami, zatem przeważająca większość z nich wywodziła się z terenów odległych od zamku: Małopolski, Wielkopolski czy nawet Rusi Czerwonej. Ciekawe, że do 1531 r. żaden starosta nie pochodził z Mazowsza. Trudno natomiast odpowiedzieć na pytanie, w jakim wieku musiał być starosta, aby została mu powierzona ta funkcja. Najpewniej nie było tu żadnej reguły, choć kryterium doświadczenia gospodarczego nabywało się zapewne z wiekiem. Najczęściej osoba zarządzająca dobrami łowickimi pełniła różne inne funkcje, czy to jako urzędnik państwowy, czy duchowny, z licznymi beneficjami i obowiązkami. Jedynie w wyjątkowych wypadkach starostwo łowickie było apogeum kariery.

Prócz starostów na zamku przebywali inni urzędnicy odpowiedzialni za właściwe administrowanie dobrami. Naturalnym zastępcą starosty był

burgrabia, którego prerogatywy pokrywały się z posiadanymi przez głównego urzędnika. Być może w jego gestii leżała również organizacja straży leśnej. Poborca najpewniej kontrolował i przeprowadzał (nie wiadomo jednak, czy osobiście) pobór opłat i danin od poddanych arcybiskupich. Być może w jakimś stopniu odpowiedzialny był również za zbieranie dziesięcin, choć informacje z innych kluczy arcybiskupich o sprzedawcach dziesięcin podają tę hipotezę w wątpliwość. Obowiązkiem sędziego i pisarza był udział w sądach odbywających się we wsiach. Pisarz zapewne archiwizował wszelkie sprawy rozstrzygane przed obliczem starosty, być może był również odpowiedzialny za sporządzanie dokumentów starościńskich.

Prócz tych urzędników na zamku przebywał personel, dzięki któremu możliwe było codzienne funkcjonowanie warowni. Wśród nich znajdowali się kapelani. Na początku XVI w. mieli oni wypłacaną pensję, choć bywały okresy, kiedy do odprawienia mszy na zamku wzywano dominikanina z łowickiego konwentu. Najwięcej informacji o kapelanach pochodzi z pierwszych dziesięcioleci XV w. Być może kwestie prawne kapelanii uregulowano dopiero w połowie XVI w., gdy arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski określił obowiązki kapelana i jego uposażenie. Położenie kaplicy w obrębie założenia zamkowego znane jest dopiero dla połowy XVI w. – znajdowała się w wieży bramnej prowadzącej na dziedziniec zamku górnego. Przypuszczalnie była to jej starsza lokalizacja, może już od początku XV w. Prócz duchownych na zamku przebywały osoby odpowiedzialne za uzbrojenie zamku: puzkarcz, płatnerz i kowal. Ten ostatni zapewne wykonywał również inne prace związane ze swoim rzemiosłem. W skład personelu zamkowego wchodził również grodzianie (*castrenses*) i chlebojedźcy-dworzanie (*familiares*). Określenie ich statusu jest problematyczne. Z jednej strony grodzianami mogli być nazywani np. kucharze w kuchni zamkowej lub tragarze, z drugiej, zwłaszcza w XIV w., mogła być to załoga stróżów zamkowych. Trudno również określić, kim byli *familiares*. Najpewniej była to szlachta związana jakimiś więzami zależności z arcybiskupami lub starostami łowickimi. Być może te same osoby nazywano zamiennie grodzianami lub chlebojedźcami. Przypuszczalnie stanowiły oni świtę starosty lub burgrabiego, udającą się z nimi w teren. Na zamek przybywała również ludność ze wsi arcybiskupich. Mieszkańcy niektórych z nich mieli precyzyjnie określone powinności: mieli pilnować zamku w nocy, pracować w łaźni, łowić ryby dla zamku (Małszyce), wypiekać chleb (Klewków), pracować w kuchni zamkowej (Łaguszew), doglądać spiżarni (Wierznowice) czy ogrzewać komnaty zamkowe i pełnić straż przy wozach i rzeczach w czasie pobytu arcybiskupa (Strzelcew). Poza tym kmiecie mieli doglądali fosy latem i zimą (Ostrówek-Szczudłów, Otolice, Ostrówek-Skrobaczów, Stroniewice) i wywozić nieczystości z zamku (Pilaszków, Pczonów). Ludność wszystkich dóbr wokół

Łowicza zobligowana była ponadto do napraw określonych odcinków wałów i prześel mostowych oraz zwożenia do zamku drewna i składania danin w naturaliach w postaci kur, kogutów, jaj i serów.

Zaprezentowany obraz zarządzania wielką własnością kościelną oraz funkcjonowania zamku nieco przybliży jeden z jeszcze dość słabo poznanych aspektów związanych z administracją majątkiem kościelnym oraz zamkowej codzienności w Polsce na przełomie średniowiecza i nowożytności. Badania te ukazują duży wysiłek organizacyjny, jaki podejmowano w celu zapewnienia sprawnego funkcjonowania zamku oraz dóbr, dla których był on centralnym punktem. Sprawny, efektywny zarząd nad majątkiem stanowiącym jeden z głównych filarów uposażenia był jedną z najistotniejszych kwestii pontyfikatu każdego arcybiskupa.

ANEKS

URZĘDNIICY I PERSONEL ZAMKU ARCYBISKUPÓW GNIEŹNIEŃSKICH W ŁOWICZU DO 1531 R.

Dla uczynienia aneksu postanowiłem przedstawić sylwetki urzędników i członków personelu zamku łowickiego w postaci formularza. Jego wzór zaczerpnąłem z prac Sobiesława Szybkowskiego i Marty Czyżak.

Budowa formularza:

Nagłówek: imię, nazwisko lub przydomek, herb

1. najwcześniejsza i najpóźniejsza wzmianka o osobie jako o urzędniku łowickim lub członku personelu zamkowego;
2. arcybiskup, za pontyfikatu którego osoba pełniła urząd lub wchodziła w skład personelu zamkowego;
3. inne daty wystąpienia źródłowego z tytułem urzędnika łowickiego lub jako członek personelu zamkowego;
4. inne sprawowane urzędy (kościelne lub świeckie) wraz z datami ich pełnienia;
5. związki z arcybiskupem (rodzina, interesy, etc.);
6. data śmierci;
7. uwagi.

Urzędnikami łowickimi były zarówno osoby dobrze poznane dzięki licznym badaniom, jak również takie, które w literaturze pojawiały się rzadko lub wcale. W miarę możliwości przybliżę postaci mniej rozpoznane. Punkt siódmy poświęcony jest głównie omówieniu problemów napotkanych podczas kwerendy lub identyfikowania danej osoby. Odniesienia do podstawowej literatury zamieszczone zostały w każdym pierwszym przypisie kolejnego biogramu.

Prokuratorzy

1. Mikołaj

1. 29 X 1345 r.¹
2. Jarosław Bogoria Skotnicki

---

¹ 44ND, nr 3 = NKDM, 2, nr 268; Ł. Włodarski, *Dwór i najbliższe otoczenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii ze Skotnik (1342–1374)*, „Studia z Dziejów Średniowiecza”, t. 19, 2015, s. 242.

2. Wacław

1. 9 VI 1357², 15 VIII 1360 r.³

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

3. Mikołaj

1. 28 II 1366 r.⁴

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

7. pojawił się w źródle z tytułem kasztelana

4. Paweł

1. 13 IV 1369 r.⁵

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

5. Stanisław

1. 15 II 1374 r. (druga połowa 1373?)⁶

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

7. pojawił się w źródle z tytułem kasztelana

Kasztelanowie

6. Mszczuj ze Strońska, „qui tunc castrum Louicense regebat et tenebat”⁷

1. 15 VIII 1361 r.⁸

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

4. burgrabia bydgoski (1349–1359), kasztelan rudzki (1360–1377)

6. zm. po 21 V 1377 r.

7. Mikołaj

1. 28 II 1366 r.⁹

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

7. pojawił się w źródle z tytułem prokuratora

8. Stanisław

1. 15 II 1374 r. (druga połowa 1373?)¹⁰

2. Jarosław Bogoria Skotnicki

² 44ND, nr 23.

³ 44ND, nr 28; Ł. Włodarski, *Dwór*, s. 242.

⁴ NKDM, 3, nr 84; Ł. Włodarski, *Dwór*, s. 243.

⁵ KDW, 3, nr 1611; Ł. Włodarski, *Dwór*, s. 243.

⁶ KDW, 3, nr 1697. Stanisław został napadnięty przez ludzi księcia mazowieckiego Siemowita III podczas transportu zboża z Łowicza do Kurzelowa. K. Pacuski przypuszcza, że do napadu doszło niedługo po żniwach 1373 r.; tenże, *O rodzie Wężyków na Mazowszu w XIV–XV wieku*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 218–219.

⁷ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 457; Ł. Włodarski, *Dwór*, s. 243.

⁸ NKDM, 3, nr 56.

⁹ Tamże, nr 84.

¹⁰ KDW, 3, nr 1697.

7. pojawił się w źródle z tytułem prokuratora
- 9. Dzierśław (Dzierżek) z Iwna h. Grzymała¹¹**
  1. 14 XII 1374¹², po 16 IV 1382 r.¹³
  2. Janusz Suchywilk
  4. podstoli kaliski (1368–1379) i kasztelan gnieźnieński (1381–1383)
  5. *Nepos* Janusza Suchegowilka. Andrzej Marzec i Adam Szweda przypuszczają, że Suchywilk i Iwieńscy h. Grzymała mogli się wywodzić od wspólnego przodka, a ojciec arcybiskupa pochodził z Wielkopolski, być może był bratem dziada Dzierśława.
  6. zm. przed I 1388 r.

Starostowie

- 10. Marcin (Marcisz) z Wrocimowic (z Rogów, Moszczenicy) h. Półkoźc¹⁴**
  1. 24 XI 1414¹⁵, 12 XII 1422 r.¹⁶
  2. Mikołaj Trąba
  4. chorąży krakowski (1410–1441/1442), starosta dębowiecki (1433–1441/1442), uczestnik bitwy pod Grunwaldem
  6. zm. między 16 X 1441 a 7 III 1442 r.
  7. dzierżył starostwo najprawdopodobniej pod zastaw pożyczki udzielonej Mikołajowi Trąbie
- 11. Sędziwój z Czarnicy h. Łodzia (?)¹⁷**
  1. 21 X 1433¹⁸, 12 IV 1436 r.¹⁹
  2. Wojciech Jastrzębiec

¹¹ UrzWlkp, nr 41, s. 104, nr 176, s. 120; J. Mitkowski, *Dzierśław (Dzierżko) z Iwna*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 140–141; A. Marzec, *Krąg rodzinny arcybiskupa Janusza Suchywilka*, „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne”, t. 8, 1996, s. 14–18, 22–25; A. Szweda, *W kręgu synowców arcybiskupa Janusza Suchegowilka*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 8, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1999, s. 178–180, 194; tenże, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001, s. 90–92.

¹² KDW, 3, nr 1711.

¹³ JdC, s. 715–716.

¹⁴ Boniecki, Herbarz, t. 3, s. 293; UrzMał, nr 74, s. 51; T. Silnicki, *Arcybiskup Mikołaj Trąba*, Warszawa 1954, s. 97–98; S.M. Kuczyński, J. Wiśniewski, *Marcin (Martinus, Marcissius) z Wrocimowic (z Rogów, Moszczenicy)*, [w:] PSB, t. 19, Kraków 1974, s. 577–578; F. Sikora, *Dębowiec – tenuta, starostwo niegrodowe*, [w:] SHGK, cz. 1, Wrocław 1980–1986, s. 544.

¹⁵ AC, 1, nr 1522.

¹⁶ AC, 1, nr 1580.

¹⁷ Niesiecki, t. 3, s. 187; W. Tomkiewicz, *Stefan Czarniecki i jego gniazdo rodzinne*, „Ziemia. Ilustrowany Miesięcznik Krajoznawczy”, t. 9–10, 1937, s. 202; M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat checiński. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, oprac. D. Kalina, Kielce 2001, s. 417; *Czarnca. Gniazdo rodu Czarnieckich*, red. Z. Fatyga, Czarnca 2010, s. 12.

¹⁸ A.Cap B14, k. 147v–148r; M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 281.

¹⁹ A.Cap B6, k. 12v, 14r, 36r.

6. zmarł po 1437 r., kiedy wspomniany jest jeszcze jako skupujący działły w Czarnicy i Woli Czarnkowskiej (późniejszych Kątach)
7. Wiadomości o Sędziwoju są bardzo skąpe. W literaturze podkreśla się przede wszystkim fakt otrzymania przez niego oraz jego braci prawa do lokowania Czarnicy na prawie magdeburskim w 1423 r. Ponadto spotkać można się z informacją, że Sędziwój brał udział w bitwie pod Grunwaldem. Prowadził transakcje majątkowe w 1434 i 1437 r.²⁰ Był rodzonym bratem Janusza, archidiacona kurzelowskiego i starosty uniejowskiego w 1433 r. Czy rzeczywiście pieczętował się herbem Łódzia? Chyba tak, choć jeszcze Oskar Halecki miał w tym względzie wątpliwości²¹.

12. Maciej Bielawski z Bielaw h. Jastrzębiec²²

1. IX 1436 r.²³
2. Wojciech Jastrzębiec
4. kasztelan brzeziński (1418–1436) i łączycycki (1436–1456)
5. Pochodził z rodu Wojciecha Jastrzębca: Łazękowie i Jastrzębce stanowili dwie z trzech gałęzi genealogicznych Jastrzębców (trzecią byli mazowieccy Boleści)²⁴. Pojawił się w otoczeniu Jastrzębca 10 VI 1428 r.²⁵ jedynie z tytułem kasztelana brzezińskiego.
6. zm. w 1462 r.²⁶
7. Był bratankiem scholastyka łączycyckiego i kanonika gnieźnieńskiego Wojciecha z Bielaw²⁷. Czasem, głównie w starszej literaturze, można

²⁰ *Wyciągi z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej*, wyd. A.Z. Helcel, [w:] SPPP, t. 2, Kraków 1870, nr 2522, s. 393; Boniecki, Herbarz, t. 3, s. 293; M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat checiński*, s. 417, przyp. 4.

²¹ O. Halecki, *Ród Łódziów w wiekach średnich*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. 5, 1912, nr 7–8, s. 113.

²² UrzŁęcz XIII–XV, nr 8, s. 35, nr 85, s. 46; S.M. Zajączkowski, *Z dziejów miasta Bielaw i majątkowego kompleksu bielawskiego od XIV do XVI w. (przyczynek do rozwoju wielkiej własności szlacheckiej)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, t. 14, 1983, s. 111, 114–115, 118.

²³ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281, przyp. 66.

²⁴ Boniecki, Herbarz, t. 1, s. 213; S.M. Zajączkowski, *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996, s. 42, przyp. 32; J. Bieniak, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, [w:] tenże, *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, wybór i posł. A. Supruniuk, J. Wroniszewski, A. Radziwiński, Kraków 2002, s. 91.

²⁵ AC, 1, nr 1608.

²⁶ *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 5: *Województwo skierniewickie*, red. R. Rosin, z. 1: *Skierniewice i region*, wyd. A. Szymczakowa, Warszawa–Łódź 1991, nr 18, s. 87. Wydaje się, że ta data roczna jest datą śmierci Macieja. Mogłaby być ewentualnie związana z powstaniem płyty nagrobnej, na której ta data się znajduje, wtedy Maciej zmarłby między 1456 (ostatnie poświadczanie na urzędzie kasztelana łączycyckiego) a 1462, a nawet 1458 r., kiedy to z tytułem kasztelana łączycyckiego pojawił się Eustachy ze Sprowy; UrzŁęcz XIII–XV, nr 86, s. 46.

²⁷ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281, przyp. 66.

napotkać informację, że pieczętował się herbem Zareba (tak np. Kasper Niesiecki), wątpliwości co do tego rozwiewa płyta nagrobkowa Macieją, znajdująca się w kościele w Bielawach, na której znajduje się herb Jastrzębiec²⁸.

13. Jan Furman z Mchów (z Niezamyśla) h. Doliwa²⁹

1. 4 VIII 1437³⁰, 21 V 1448 r.³¹
2. Wincenty Kot
3. 21 V 1443³², 7 X 1444³³, 1444³⁴, 16 III 1446³⁵, 16 VII 1446³⁶, 1447 r.³⁷
4. kustosz gnieźnieński (1437–1458), dziekan łączycycki (1446–1458), kanonik poznański (1414/1415–1458), oficjał i administrator archidiakonatu warszawskiego (1438–1440), pleban w Noskowie (1428–1431), Międzyrzeczu (1433), Siedleminie (1434–1438) i Mieszkowie (1440), prokurator generalny (1429–1430, 1433–1434, 1434–1435) i skarbnik (1435–1437, 1439–1443) kapituły poznańskiej
5. stryjeczny brat Wincentego Kota³⁸
6. zm. przed 15 V 1458 r.
7. Miał pewne doświadczenia w zarządzaniu dobrami kościelnymi. W 1427 r. był tenentariuszem w Krobi, centrum klucza dóbr należących do biskupów poznańskich, a w czasie wakansu w Gnieźnie w latach 1448–1449 i 1453 tenentariuszem zamku łowickiego. Był również administratorem *sede vacante* na terenie archidiakonatu warszawskiego w latach 1437–1438, po śmierci biskupa poznańskiego Stanisława Ciołka³⁹.

²⁸ Niesiecki, t. 2, s. 138. *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 5, z. 1, nr 18, s. 87.

²⁹ J. Nowacki, *Furman Jan z Niezamyśla*, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 185; J. Bieniak, *Krąg rodzinny Jadwigi z Żerkowa*, [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, [red. T. Jasiński, T. Jurek, J.M. Piskorski], Poznań 1997, s. 140; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 341–342; P. Dembiński, *Poznańska kapituła katedralna wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500*, Poznań 2012, s. 416–420.

³⁰ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 297, 341–342.

³¹ LPKŁ, s. 88–90 = Sumariusz, nr 18, s. 214.

³² LPKŁ, s. 24–25 = Sumariusz, nr 5, s. 208.

³³ KDW, 5, nr 738.

³⁴ VB, s. 106.

³⁵ ĘLB, 2, s. 537 = Sumariusz, nr 10, s. 210.

³⁶ Sumariusz, nr 42, s. 224.

³⁷ VB, s. 114.

³⁸ W jednym ze źródeł nazwany przez Wincentego Kota „frater noster carissimus”; KDW, 5, nr 738.

³⁹ AC, 1, nr 1768; J. Nowacki, *Furman Jan*, s. 185; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 342; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 418–419.

14. Piotr Oporowski z Oporowa h. Sulima⁴⁰

1. 11 I 1452⁴¹, 7 III 1453 r.⁴²
2. Władysław Oporowski
4. chorąży większy łęczycki (1434–1450), starosta łęczycki (1448–1451/1452), podkomorzy łęczycki (1450–1453), wojewoda łęczycki (1454–1467), starosta kowalski (1438–1462)
5. rodzony brat Władysława Oporowskiego
6. zm. 5 V 1467 r.
7. Jan Fijałek uważał, że użycie wobec Piotra Oporowskiego tytułu starosty łowickiego w dokumencie erekcyjnym ojców paulinów w Oporowie było błędem. Piotr został tak określony tylko w tym miejscu, wcześniej zaś był starostą łęczyckim, Fijałek zasugerował zatem możliwość pomyłki w zapisie⁴³. Trudno powiedzieć, czy zdawali sobie z tego sprawę XVIII-wieczni kopiści dokumentu fundacyjnego, wpisanego do ksiąg inskrypcji grodu łęczyckiego 1 II 1794 r.⁴⁴ Wątpliwości Fijałka były uzasadnione – brak w innych opublikowanych wydawnictwach źródłowych informacji o pełnieniu tego stanowiska przez Oporowskiego. Jednak kwerenda archiwalna przeprowadzona przez Zofię Wilk-Woś wykazała, że rzeczywiście pełnił on funkcję starosty łowickiego, choć nie wiadomo, czy od początku pontyfikatu Władysława Oporowskiego, nie wydaje się to wszak niemożliwe. Pod koniec lat 30. XV w. (od ok. 1437 r.) zarządzał kluczem wrocławskim biskupstwa wrocławskiego, w czasie gdy jego brat był tamtejszym biskupem⁴⁵.

⁴⁰ J. Bieniak, *Oporowski Piotr (właściwie Piotr z Oporowa) h. Sulima*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław–Kraków 1979, s. 139–142; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453). Podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „Studia Claromontana”, t. 21, 2003, s. 218–222; T. Pietras, *Wojewoda łęczycki Piotr z Oporowa jako polityk, gospodarz i fundator klasztoru OO. Paulinów w Oporowie*, [w:] *Oporów. Stan badań II. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia Konwentu Ojców Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora Prymasa Władysława Oporowskiego*, [red. G. Kin-Rzymkowska i in.], Oporów 2008, s. 29–56; tenże, *Oporowscy herbu Sulima. Kariera rodziny możnowładczej w późnośredniowiecznej Polsce*, Łódź 2013, s. 139–161.

⁴¹ Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa*, s. 220.

⁴² *Zbiór dokumentów zakonu OO. Paulinów w Polsce*, t. 1: 1328–1464, oprac. J. Fijałek, Kraków 1938, nr 140, s. 283; nieco inny odczyt dokumentu, choć w miejscu najbardziej interesującym identyczny, daje A. Szymczakowa, *XVIII-wieczna kopia dokumentu erekcyjnego paulinów oporowskich*, [w:] *Oporów. Stan badań II*, s. 157–161.

⁴³ *Zbiór dokumentów zakonu OO. Paulinów*, nr 140, s. 283, przyp. 1.

⁴⁴ A. Szymczakowa, *XVIII-wieczna kopia*, s. 149.

⁴⁵ T. Pietras, *Oporowscy herbu Sulima*, s. 155.

15. Stanisław Szydłowiecki z Szydłowca h. Odrowąż⁴⁶

1. 13 IV 1455⁴⁷, 1456 r.⁴⁸
2. Jan Sprowski
3. 1455 r.⁴⁹
4. kasztelan żarnowski (1457–1478), marszałek dworu królewskiego (1467), kasztelan radomski (1478–1493); czy to on piastował urzędy kasztelana rawskiego, burgrabiego i starosty krakowskiego w latach 80. i 90. XV w. (zob. niżej)?
5. Współrodowiec Jana Sprowskiego, zrezygnował z powierzonej mu funkcji w 1456 r. *Liber geneleos illustris familiae Schidlovicie*, spisana ok. 1530 r. genealogia rodziny Szydłowieckich, dotycząca przede wszystkim pokolenia żyjącego pod koniec XV i na początku XVI w.⁵⁰, wspomina tylko o jednym Stanisławie z Szydłowca, kasztelanie radomskim, krakowskim i staroście iłżeckim, marszałku dworu Kazimierza Jagiellończyka oraz wychowawcy królewskich potomków. Miał dwóch braci: burgrabiego krakowskiego Mikołaja, duchownego Piotra oraz dziewięć siostr. Ożeniony z Starosielczanką, ze związku tego miał czterech synów. Ostatnio w literaturze przypuszcza się jednak, że w XV w. w przestrzeni publicznej mogło działać dwóch przedstawicieli tej rodziny o imieniu Stanisław, ojciec i syn. Twierdził tak już Kasper Niesiecki, który uważał, że syn Stanisława o tym samym imieniu był kasztelanem radomskim i podskarbisem koronnym⁵¹, a ostatnio podaje się w wątpliwość, aby Stanisław Szydłowiecki (starszy) ożenił się w dość późnym wieku, choć był po śmierci swych braci jedynym dziedzicem Szydłowca, a także, aby dopiero

⁴⁶ *Liber geneleos illustris familiae Schidlovicie MDXXXI*, [wyd. T. Działyński], [Poznań 1852]; J. Kieszkowski, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmunto-wskich czasów*, Poznań 1912, s. 10–16; L. Michalska-Bracha, J. Wijaczka, *Szydłowiecy – pierwsi właściciele miasta i zamku w Szydłowcu*, [w:] *Zamek szydłowiecki i jego właściciele. Materiały sesji populamonaukowej 24 lutego 1996 roku*, [red. J. Wijaczka], Szydłowiec 1996, s. 63–82; D. Kupisz, *Rody szlacheckie ziemi radomskiej*, Radom 2009, s. 195–211; R. Mirowski, *Krzysztof Szydłowiecki – szkic do portretu*, [w:] *Fundacja kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego. Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa – Ćmielów 2007*, red. W. Iwańczak, R. Kubicki, D. Kalina, Kielce-Ćmielów 2011, s. 10–11; *Urząd*, nr 688, s. 165, nr 1190, s. 265, nr 1300, s. 289.

⁴⁷ A.Cap B15, k. 81v–82r.

⁴⁸ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Łódź 2013, s. 249.

⁴⁹ VB, s. 58.

⁵⁰ M. Koczerska, *Świadomość genealogiczna możnowładztwa polskiego w XV wieku. Podstawy i środki wyrazu*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 2, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1982, s. 317–318.

⁵¹ Niesiecki, t. 8, s. 639.

na starość spłodził dzieci. Zostałby również późno poświadczony na pierwszym dzierzonym przez siebie urządzie kasztelana żarnowskiego. Prawdopodobne wydaje się zatem, że w XV w. żyło dwóch Stanisławów Szydłowieckich, choć zastanawia brak wzmianki o tym w *Liber geneaeos illustris familiae Schidlovicie*. Być może wynikało to z faktu, że starszy Stanisław był dla młodszego nie ojcem, a stryjem⁵².

Nie mając wystarczających kompetencji do rozwiązania tego problemu, zastanowić się należy, czy Jan Sprowski powierzył funkcję starosty łowickiego Stanisławowi urodzonemu ok. 1405 r., czy może dzierzył ją jego syn, o ile rzeczywiście istniał? Za starszym ze Stanisławów przemawiałby fakt, że starostwo łowickie było zbyt ważnym urzędem w systemie administracyjnym majątku arcybiskupiego, aby powierzano je wchodzącej dopiero w dorosłe życie osobie, a doświadczenie, jakie mógł posiadać starszy Stanisław w administrowaniu dobrami szydłowieckimi byłoby przydatne w zarządzie dóbr stołowych arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Zakładając, że młodszy Stanisław mógł urodzić się ok. 1430 r., w chwili objęcia starostwa mógł mieć ok. 25 lat, jego starszy krewny zaś (ojciec bądź stryj) w tym samym czasie mógł dobijać do pięćdziesiątki. Trudno jednoznacznie przesądzać, który z nich został starostą. Wydaje się jednak, że nieco bardziej prawdopodobne jest, aby był to starszy ze Stanisławów. Z drugiej strony jednak, w przysiędze złożonej 13 IV 1455 r. Stanisław Szydłowiecki nie wspomina o żadnym pełnionym przez siebie urządzie⁵³. Jest to wyjątkowa sytuacja. Spośród znanych mi treści przysięg tylko w przypadku Feliksa Oleśnickiego i Jana Oleśnickiego nie wspomniano o żadnych urzędach przez nich dzierzonych, gdyż takich prawdopodobnie nie piastowali. Zatem albo starszy ze Stanisławów późno objął jakiś urząd ziemski, albo jednak chodziło o młodszego Szydłowieckiego. Nie można jednak wykluczyć, że pominięto pełnione przez niego inne funkcje, choć byłby to przypadek wyjątkowy, w porównaniu ze zwyczajowym postępowaniem w tym względzie, tj. wymienianiem pełnionych przez daną osobę urzędów lub stanowisk.

6. zm. w końcu 1493 lub początku 1494 r.?
7. W jednym ze źródeł został określony jako *vicescapitaneus* starosty głównego łowickiego Piotra Pniewskiego⁵⁴, co najprawdopodobniej miało związek z dualizmem urzędu starościńskiego i podkreśleniem prymatu starosty duchownego nad świeckim. Zrezygnował z pełnienia funkcji starosty łowickiego.

⁵² Na taką możliwość uwagę zwróciła mi prof. Alicja Szymczakowa, za co dziękuję.

⁵³ AAG, A.Cap 15, k. 81v.

⁵⁴ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 249.

16. Dobiesław Żurawski z Żurawicy i ze Sprowy h. Odrowąż⁵⁵

1. 1 I 1457⁵⁶, 1 I 1464 r.⁵⁷
2. Jan Sprowski
3. 7 I 1457⁵⁸, 8 I 1457⁵⁹, 9 I 1457⁶⁰, 4 VII 1459⁶¹, 27 IV 1460⁶², 31 I 1461⁶³, 16 III 1462⁶⁴, 22 XI 1462 r.⁶⁵
4. podkomorzy przemyski (1458), kasztelan przemyski (1460–1475), tennariusz m. Gliniany (1470)⁶⁶
5. rodzony brat Jana Sprowskiego z tego samego ojca, sędziego sandomierskiego Jana ze Sprowy⁶⁷
6. zm. między 30 VII 1476 a 20 IV 1477 r.
7. W inwentarzu dóbr z lat 1511–1512 można przeczytać, że „quendam burgrabius Szyrawski” nakazał chłopom ze wsi Niedźwiada pracować jeden dzień w tygodniu z połowy łąnu, jednak wydawcy źródła w przypisie dodali, że słowa te zostały później przekreślone⁶⁸. Czy mogło chodzić właśnie o Dobiesława Żurawskiego? Dlaczego Żurawski został określony mianem burgrabiego? Czy piastował ten urząd zanim został starostą łowickim, tj. przed 1457 r., czy jest to błąd sporządzającego inwentarz bądź później go przepisującego, polegający na pomyleniu pojęć lub nazwisk? Wydaje się, że nie sposób tego rozstrzygnąć. Niestety, nie

⁵⁵ K. Górski, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, Kraków 1927, s. 60–61; H. Polaczkówna, *Dobiesław z Żurawicy h. Odrowąż*, [w:] PSB, t. 5, Kraków 1946, s. 235–236; B. Śliwiński, *Pochodzenie rodzinne Odrowążów: Dobiesława ze Sprowej i Żurawicy, podkomorzego ruskiego, oraz Jana ze Sprowej, sędziego sandomierskiego*, „Teki Krakowskie”, t. 5, 1997, s. 147–154; S. Szybkowski, *Matżeństwa i pochodzenie kasztelana przemyskiego Dobiesława z Żurawicy*, [w:] tenże, *Studia z genealogii i prozopografii polskiej szlachty późnośredniowiecznej*, Gdańsk 2003, s. 183–215; *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*. Spisy, oprac. K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, nr 1659, s. 201, nr 1866, s. 220; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 188–189.

⁵⁶ AGZ, 19, nr 2781, s. 499.

⁵⁷ Dobiesław miał wtedy oddać Jakubowi ze Stradzewa 50 grzywien, co zapisano w księgach sądowych łączyckich; S. Szybkowski, *Matżeństwa i pochodzenie*, s. 200.

⁵⁸ AGZ, 15, s. 3.

⁵⁹ AGZ, 19, nr 2797, s. 502.

⁶⁰ AGZ, 6, nr 25.

⁶¹ Sumariusz, nr 19, s. 214–215.

⁶² A.Cap B15, k. 138v.

⁶³ A.Cap B6, k. 60r.

⁶⁴ AGZ, 7, nr 53.

⁶⁵ *Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, oprac. F. Piekosiński, Kraków 1865, nr 140, s. 128–129.

⁶⁶ AGZ, 15, nr 735, s. 104.

⁶⁷ Przyjmuję tu wykładnię S. Szybkowskiego; tenże, *Matżeństwa i pochodzenie*, s. 195–208.

⁶⁸ VB, s. 25, przyp. 1.

została podana przybliżona możliwa data ustanowienia nowych robót dla chłopów z Niedźwiady, co mogłoby ułatwić rozstrzygnięcie tej kwestii. Może Żurawski był burgrabią w czasie, gdy starostą był Stanisław Szydłowiecki? Nie wydaje się to niemożliwe, choć jest bardzo trudne do zweryfikowania. Zdecydowałem się przedstawić te wątpliwości w tym miejscu, nie wpisując burgrabiego *Szyrawskiego*, którego należy chyba identyfikować z Dobiesławem, do spisu burgrabiów łowickich.

17. Bartłomiej Gruszczyński z Gruszczyc, Iwanowic i Koźmina h. Poraj⁶⁹

1. 10 XII 1464⁷⁰, 28 V 1470 r.⁷¹
2. Jan Gruszczyński
3. 14 I 1465⁷², 23 IV 1466 r.⁷³
4. podkomorzy sieradzki (1455–1465), kasztelan gnieźnieński (1467–1468) i kaliski (1468–1486)
5. rodzony brat Jana Gruszczyńskiego, jak określił go w 1466 r. sam arcybiskup: „germanus noster dilectus”⁷⁴
6. zm. między 29 VIII 1486 a 23 I 1487 r.

18. Jan Sienieński (Oleski) z Sienna i Oleska h. Dębno⁷⁵

1. 26 IV 1475⁷⁶, 13 V 1481 r.⁷⁷
2. Jakub Sienieński
3. 2 V 1475⁷⁸, 3 I 1477⁷⁹, 18 I 1477⁸⁰, 20 III 1477⁸¹, 1 VIII 1478⁸², bliżej nieokreślony „tempore domini archiepiscopi de Senno”⁸³

⁶⁹ A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998, s. 140–145; Z. Górczak, *Kariera majątkowa rodzin aspirujących do kręgu elity możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI w.*, Poznań 2013, s. 94–113 (dotyczy głównie transakcji majątkowych); UrzŁęcz XIII–XV, nr 181, s. 116; UrzWlkp, nr 50, s. 105, nr 98, s. 112.

⁷⁰ A.Cap B15, k. 203r; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 199.

⁷¹ VB, s. 130.

⁷² AC, 1, nr 1969.

⁷³ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939, s. 349–350.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ W. Bukowski, *Sienieński (Oleski) Jan z Sienna i Oleska h. Dębno*, [w:] PSB, t. 37, Warszawa–Kraków 1996, s. 179–181; UrzMał, nr 636, s. 154, nr 848, s. 196–197.

⁷⁶ A.Cap B15, k. 372r–372v; Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 425; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 205, pisze o 1476 r.

⁷⁷ ADP, Dokumenty pergaminowe, sygn. 365.

⁷⁸ AGZ, 18, nr 648, s. 100.

⁷⁹ AGZ, 15, s. 193.

⁸⁰ AGZ, 17, nr 1282, s. 128.

⁸¹ Tamże, nr 1317, s. 132.

⁸² AC, 1, nr 2173.

⁸³ VB, s. 110, przyp. 7.

4. kasztelan małogoski (1476–1506), podkomorzy sandomierski (1494–1510)
5. synowiec Jakuba Sienieńskiego: ojciec Jana, Jan z Sienna i Oleska, kasztelan lwowski (1438–1448 i 1459), rodzony brat arcybiskupa Jakuba Sienieńskiego⁸⁴
6. zm. między 16 IX 1510 a 4 III 1513 r., przypuszczalnie w 1510/1511 r.

19. Jan Feliks Oleśnicki z Oleśnicy h. Dębno⁸⁵

1. 17 II 1482 r.⁸⁶
2. Zbigniew Oleśnicki
4. tenentariusz solecki (1466–1487), burgrabia kaliski (1505)
5. brat rodzony arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego
6. zm. między 28 IV 1511 a 17 XI 1512 r.
7. zrezygnował z pełnienia funkcji starosty łowickiego

20. Jan Oleśnicki (Jaworski) z Oleśnicy h. Dębno⁸⁷

1. 27 XII 1488⁸⁸, 23 XI 1492 r.⁸⁹
2. Zbigniew Oleśnicki
3. 11 IV 1490⁹⁰, 7 IV 1491⁹¹, 28 II 1492 r.⁹²
5. synowiec arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego⁹³, syn Jana Feliksa Oleśnickiego⁹⁴
6. zm. po 16 V 1543 r.

21. Piotr Pacanowski z Pacanowa h. Jelita⁹⁵

1. 15 XI 1493⁹⁶, ok. 1497 r.⁹⁷

⁸⁴ *Urzędnicy województwa ruskiego*, nr 826, 828, s. 115; M. Koczerska, *Rola związków rodzinnych i rodowych w działalności publicznej Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1996, tab. 2: Krewni i powinowaci Zbigniewa Oleśnickiego, s. 91.

⁸⁵ J. Pielas, *Oleśnicy herbu Dębno w XVI–XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej*, Kielce 2007, s. 69 i tab. 1.

⁸⁶ A.Cap B16, k. 106r; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 249.

⁸⁷ J. Pielas, *Oleśnicy*, tab. 2.

⁸⁸ A.Cap B16, k. 108r = AA3, k. 142r.

⁸⁹ A.Cap B16, k. 177v–178r.

⁹⁰ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 480.

⁹¹ ZWD, nr 10, s. 329–330.

⁹² Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 483.

⁹³ Tamże, s. 483; A.Cap B16, k. 177v: „Ego Johannes de Oleschnicza nepos Reverendissimi in Christo patris et domini, domini Sbignei Dei gratia sancte Ecclesie Gneznensis archiepiscopi”.

⁹⁴ Zob. wyżej, nr 19.

⁹⁵ KDM, 5, nr 1959; Niesiecki, t. 7, s. 232; K. Fedorowicz, *Dostojnicy i urzędnicy świeccy województwa krakowskiego w latach 1374–1506*, Kraków 1896 (Archiwum Komisji Historycznej, 8), s. 90; A. Kamiński, *Florian z Pacanowa h. Jelita*, [w:] PSB, t. 7, s. 41; UrzMał, nr 350, s. 107, nr 690, s. 165, 252.

⁹⁶ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 503; bez daty dziennej: H. Rybus, *Królewicz kardynał Fryderyk Jagiellończyk jako biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński*, Warszawa 1935, s. 171.

⁹⁷ ŁLB, 2, s. 238.

2. Fryderyk Jagiellończyk
3. 21 XI 1493⁹⁸, 29 I 1494⁹⁹, 3 III 1494¹⁰⁰, 24 VII 1494¹⁰¹, 14 III 1495 r.¹⁰²
4. podstoli krakowski (1478–1496), marszałek dworu Fryderyka Jagiellończyka (1489, 1494), kasztelan radomski (1497)
5. Trudno jednoznacznie stwierdzić, dlaczego Pacanowski otrzymał starostwo łowickie. Na pewno w jakiś sposób związany był z królem Kazimierzem Jagiellończykiem, kilkakrotnie pojawiał się bowiem w jego otoczeniu, choć zaznaczyć trzeba, że nie były to sytuacje częste. Być może jednak źródła nie oddają w pełni związków łączących go z królem polskim. Pierwsze znane jego wystąpienie przy Kazimierzem Jagiellończyku miało miejsce w 1479 r., gdy znalazł się wśród poręczycieli królewskich długów i zastawów¹⁰³. W otoczeniu króla Pacanowski znajdował się również w Nowym Mieście Korczynie i Krakowie, o czym świadczą królewskie dokumenty i ich testacje od 1488 r.¹⁰⁴ W 1489 i 1490 r. świadkował w akcjach prawnych związanych z Fryderykiem Jagiellończykiem¹⁰⁵. Był synem Floriana z Pacanowa oraz dwórki królewskiej Zofii Heleny Kostczanki, być może zatem tu leży przyczyna jego dobrych, jak się wydaje, stosunków z dworem królewskim. W 1494 r. Jan Olbracht chciał powierzyć mu urząd burgrabiego krakowskiego, wystawił nawet dokument nominacyjny, jednak nie doszło do przejścia przez Pacanowskiego urzędu, może wiązało się to z częstym jego przebywaniem w towarzystwie Fryderyka?¹⁰⁶
6. Zm. przed 1498 r., od tego bowiem roku marszałkiem dworu Fryderyka Jagiellończyka był Piotr Gniady z Zabierzowa¹⁰⁷. W literaturze na ogół

⁹⁸ Dypl. gn., sygn. 1213 = A.Cap B16, k. 216v–217r.

⁹⁹ MK 15, k. 180.

¹⁰⁰ A.Cap B5, k. 28v–29r = AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 3750.

¹⁰¹ A.Cap B5, k. 28v = AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 3750.

¹⁰² H. Rybus, *Królewicz kardynał*, s. 77, przyp. 3.

¹⁰³ MRPS, 1, nr 1487 (1479 r.), 1932 (1488 r.).

¹⁰⁴ MK 14, k. 139r–139v (reg.: MRPS, 1, nr 2014); Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność kanclerza Krzesława z Kurozwęk i podkanclerzego Grzegorza z Lubrańca w latach 1484–1495*, Bydgoszcz 2007, s. 97, przyp. 174. Wydaje się, że badacz ten źle odczytał zapis na k. 139 i 139v – nazwisko Pacanowskiego jako Parzmowski; tamże, s. 99, przyp. 191. Pismo jest co prawda nieco wyblakłe, jednak dość dobrze widać cz, a nie rz oraz an zamiast m.

¹⁰⁵ KDM, 5, nr 1959, 2010.

¹⁰⁶ MK 15, k. 180: „Johannes Albertus [...] significamus [...] quia propter servicia generosi Petri Paczanowski, quibuse se nobis, singulariter tamen illustrissimo principi et reverendissimo in Christo patri Frederico divina misericordione sacrosancte Romane Ecclesie tituli sancte Lucie in Septemsolis cardinali, archiepiscopo Gnezniensi et primati atque episcopo Cracoviensi, germano nostro charissimo reddidit, comandatum sibi burgrabiatum meum castris Cracoviensis [...] dedimus et contulimus” (reg.: MRPS, 2, nr 336).

¹⁰⁷ H. Rybus, *Królewicz kardynał*, s. 57, przyp. 2.

podaje się datę śmierci Pacanowskiego przed 14 I 1499 r., gdy urząd kasztelana radomskiego sprawuje już Stanisław Szafraniec z Młodziejowic¹⁰⁸.

7. w czasie spisania księgi uposażeń archidiecezji gnieźnieńskiej w kapitule łowickiej zasiadało kilku kanoników wprowadzonych do niej z prezenty Pacanowskiego¹⁰⁹

22. Andrzej Gałka z Niedźwiedzia

1. 28 V 1498 r.¹¹⁰
2. Fryderyk Jagiellończyk
7. Nie ma pewności, czy to on w 1468 r. wraz z braćmi niedzielnymi poświadczal sprawę graniczną¹¹¹. W 1490 r. wraz z Piotrem z Pacanowa świadkował na dokumencie dotyczącym wsi Jemielin w kluczu lipowieckim biskupstwa krakowskiego¹¹². Pojawienie się Andrzeja Gałki w dokumencie dotyczącym sprawy wytyczonej przez Fryderyka Jagiellończyka wraz z Piotrem Pacanowskim sugeruje bliżej nierozpoznane kontakty między późniejszym arcybiskupem i późniejszym starostą. Nie wiadomo, czy Andrzej był potomkiem Andrzeja Gałki z Niedźwiedzia, burgrabiego krakowskiego z lat 1425–1433. Karol Górski nie znał Gałków z Niedźwiedzia już pod koniec XV w.¹¹³

23. Mikołaj Kleczewski z Łukowa h. Topór¹¹⁴

1. 27 V 1503 r.¹¹⁵
2. wakans po śmierci Fryderyka Jagiellończyka
6. zm. przed 1519 r.¹¹⁶
7. Właściciel Kleczewa w pow. konińskim w woj. kaliskim¹¹⁷. Syn Andrzeja Kleczewskiego z Łukowa, chorążego kaliskiego (1476–1477)¹¹⁸. Pierwszy raz pojawia się w źródłach w 1477 r.¹¹⁹ Przypuszczalnie z prowizji Mikołaja w 1484 r. święcenia kapłańskie z rąk Zbigniewa Oleśnickiego

¹⁰⁸ UrzMał, nr 691, s. 165.

¹⁰⁹ Byli to: prepozyt Stanisław Szamowski i kanonik Stanisław z Zawad; ŁLB, 2, s. 238, 242.

¹¹⁰ A.Cap B5, k. 234v.

¹¹¹ KDM, 5, nr 814.

¹¹² Tamże, nr 2010.

¹¹³ K. Górski, *Ród Odrowążów*, s. 47.

¹¹⁴ Boniecki, Herbarz, t. 16, s. 126–127; Dworzaczek, *Materiały*, s. 26 zakresu *Łobescy – Łyszkowscy*; A. Gąsiorowski, *Ostroróg Dobrogost (właściwie Dobrogost z Ostroroga, także z Lwówka, Lwowski) h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 24, s. 499; J. Łojko, *Kleczew w XVI–XVIII stuleciu*, [w:] *Dzieje Kleczewa. Praca zbiorowa*, red. J. Stępień, Poznań–Konin 1999, s. 67, 81–82; Z. Górczak, *Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI wieku. Studium z dziejów wielkiej własności ziemskiej*, Poznań 2007, s. 348, 353.

¹¹⁵ MK 20, k. 63v (reg.: MRPS, 3, nr 785).

¹¹⁶ Wspomniany jako nieżyjący w 1519 r.; Dworzaczek, *Regesty*, nr 1440.

¹¹⁷ ŁLB, 1, s. 192.

¹¹⁸ UrzŁęcz XIII–XV, nr 68, s. 108.

¹¹⁹ Dworzaczek, *Materiały*, s. 26 zakresu *Łobescy – Łyszkowscy*.

przyjął Piotr, syn Macieja z Powidza¹²⁰. Mąż Małgorzaty, córki Dobrogosta Ostroroga, kasztelana międzyrzeckiego i poznańskiego. Najpewniej on został wymieniony w 1497 r. w związku z wyprawą mołdawską¹²¹. Synowiec Jana Łukowskiego z Łukowa, kanonika gnieźnieńskiego i dziekana poznańskiego¹²² – tłumaczyłoby to fakt zajmowania przez niego stanowiska starosty łowickiego. Jan Łukowski był administratorem archidiecezji gnieźnieńskiej po śmierci Fryderyka Jagiellończyka (14 III 1503 r.)¹²³, można więc przypuszczać, że to za jego sprawą Mikołaj został lub pozostał starostą łowickim.

24. Klemens Busiński z Businy h. Grzymała¹²⁴

1. 26 II 1504¹²⁵, 22 V 1512 r.¹²⁶
2. Andrzej Róża Boryszewski, Jan Łaski
3. 6 VII 1505¹²⁷, 24 VI 1507¹²⁸, 21 IX 1507¹²⁹, 1 XII 1507¹³⁰, 27 IX 1509¹³¹, 1 IV 1510¹³², 1512 r.¹³³
4. pleban w Kole (1487) i Lublinie (1489–1497), kanonik gnieźnieński (1503–1517), ekonom generalny arcybiskupstwa gnieźnieńskiego (1511–1517), kanclerz Andrzeja Róży Boryszewskiego (1503–1510)

¹²⁰ AA3, k. 57v.

¹²¹ MRPS, 2, nr 1072; *Acta expeditionum bellicialium palatinatus Calissiensis et Posnaniensis in Valachos et in Turcas a. 1497–1498 in archivo regio Posnaniensi asservata*, wyd. M. Bobrzyński, Cracoviae 1882, nr 435, s. 129.

¹²² W 1507 i 1508 r. Jan Łukowski zrezygnował ze swych dóbr na rzecz Mikołaja, jako syna Andrzeja Łukowskiego, oraz Anzelma, Michała, Jana i Macieja, synów zmarłego Wincentego Łukowskiego, chorążego kaliskiego. Wszystkich określono mianem *nepotes* dziekana; Dworzaczek, Regesty, nr 430, 6873. Z kolei w 1514 r. Kleczewski został nazwany bratem stryjecznym wspomnianych synów Wincentego Łukowskiego; tamże, nr 3608.

¹²³ AC, 1, nr 2587, 2590; Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 553; Dworzaczek, Materiały, s. 26 zakresu *Łobescy – Łyszkowscy*.

¹²⁴ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 111–112; *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3: *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego*, oprac. S. Kuraś, Warszawa 1983, s. 132; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, s. 391–392; też, *Wywód przodków prymasa Jana Łaskiego herbu Korab*, [w:] *Jan Łaski, prymas i mąż stanu. Materiały z sesji popularnonaukowych poświęconych Janowi Łaskiemu, prymasowi Polski i kanclerzowi wielkiemu koronnemu*, red. W. Grochowalski, Łódź 2006, s. 39, 41; P. Tańkowski, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 257.

¹²⁵ Dypl. gn., sygn. 1216.

¹²⁶ AC, 1, nr 2787.

¹²⁷ Dypl. gn., sygn. 993 (za katalogiem on-line AAG).

¹²⁸ Tamże, sygn. 1005 (za katalogiem on-line AAG).

¹²⁹ Tamże, sygn. 1007 (za katalogiem on-line AAG).

¹³⁰ Tamże, sygn. 1009 (za katalogiem on-line AAG).

¹³¹ A.Cap B5, k. 188r.

¹³² A.Cap B5, k. 234v; AC, 1, nr 2718.

¹³³ VB, s. 154.

5. Jan Korytkowski podaje, że pochodził on z archidiecezji lwowskiej, co nie wydaje się jednak prawdą – miejscem jego pochodzenia była Busina w pow. szadzkowski w woj. sieradzkim. Był jednak zaufanym współpracownikiem Andrzeja Róży Boryszewskiego, gdy ten był arcybiskupem lwowskim, pomagał mu m.in. w sprawach finansowych¹³⁴. Wraz z przejściem Boryszewskiego do Gniezna stał się jednym z jego najważniejszych współpracowników, zwłaszcza w kwestiach majątkowych. Być może powierzenie Busińskiemu zamku i starostwa w Łowiczu wynikało z faktu, że bracia Boryszewskiego – Mikołaj i Zawisza – w momencie jego przejścia na arcybiskupstwo gnieźnieńskie już nie żyli¹³⁵. Niemniej jednak chorążym krakowskim w latach 1507–1527 był Jan Róża Boryszewski, nazywany neposem arcybiskupa¹³⁶, a na początku XVI stulecia żyli jeszcze jacyś – niewymienieni z imienia – bratankowie Boryszewskiego¹³⁷. Jeśli zaś chodzi o pozostanie Busińskiego na stanowisku starosty łowickiego, stało się tak zapewne za przyczyną zarówno posiadanego przez niego doświadczenia w administrowaniu dobrami łowickimi, jak i faktu pochodzenia z rodu matki Jana Łaskiego, Barbary z domu Rembieszewskiej, córki podczaszego sieradzkiego Jarosława h. Grzymała. Jednak kontakty Łaskiego z Busińskim były dużo wcześniejsze, sięgały lat 90. XV w.¹³⁸
6. zm. w 1517 r.
7. Warto zauważyć, że równie wysoko przez Łaskiego ceniony jak Klemens był synowiec Busińskiego, Jan, prepozyt uniejowski, a od 1526 r. biskup sufragan gnieźnieński¹³⁹. Wokół postaci Klemensa Busińskiego narodziło kilka nieporozumień: wspomniane już pochodzenie z archidiecezji lwowskiej, kłopoty z ustaleniem brzmienia jego nazwiska (proponowano odczyt Buszyński lub Burzyński). Został wybrany na archidiacona gnieźnieńskiego w 1513 r., jednak nie pełnił długo tej funkcji¹⁴⁰.

¹³⁴ P. Tańkowski, *Finanse prymasa Jana Łaskiego. Na podstawie raptularza z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, PH, t. 95, 2004, nr 1, s. 14, przyp. 99, s. 30, przyp. 218.

¹³⁵ Boniecki, Herbarz, t. 2, s. 74–75; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Boryszowice*, [w:] SHGK, cz. 1, Wrocław 1980–1986, s. 196–197.

¹³⁶ AC, 1, nr 2730; MRPS, 4/1, nr 600; *Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990, nr 74, s. 54.

¹³⁷ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Boryszowice*, s. 197.

¹³⁸ P. Tańkowski, *Jan Łaski*, s. 137.

¹³⁹ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 108; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, tab. 14: Grzymałowie z Dominikowic, Businy, Lipek; A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*, Kielce 2005, s. 108–109.

¹⁴⁰ Korytkowski, Prałaci, t. 3, s. 421.

25. Jarosław Łaski h. Korab¹⁴¹

1. IV 1517¹⁴², 26 XI 1518 r.¹⁴³
2. Jan Łaski
4. wojski mniejszy sieradzki (1488–1506), wojewoda łęczycki (1506–1511) i sieradzki (1511–1521)
5. rodzony brat Jana Łaskiego
6. zm. między 27 IV a 24 IX 1521 r.
7. wcześniej starosta skierniewicki (1511–1517)

26. Grzegorz Sarnowski z Sarnowa i Dalikowa h. Jastrzębiec (Łazęka?)¹⁴⁴

1. 9 III 1521¹⁴⁵, 4–23 IV 1526¹⁴⁶, 27 V 1530 r.¹⁴⁷
2. Jan Łaski
3. 23 IV 1522¹⁴⁸, 4 V 1522¹⁴⁹, 14 VIII 1522 r.¹⁵⁰
5. mąż Heleny Łobodzkiej¹⁵¹, córki Rafała Łobodzkiego h. Jastrzębiec i Anny z Łaskich, siostry arcybiskupa
6. zm. po 1531 r.
7. Pełnił funkcje burgrabiego (zob. niżej, nr 57), starosty i sędziego łowickiego, praktycznie całe swoje źródłowo znane życie związany był z zamkiem w Łowiczu. Zastanawiające wydaje się, że w pewnym momencie (1524–1526) tytułowany jest naprzemiennie starostą i sędzią łowickim (zob. niżej, nr 69), raz z obiema tymi godnościami („Gregorius Sarnowski, capitaneus et iudex castris”)¹⁵². Po opuszczeniu stanu duchownego przez Macieja Łobodzkiego otrzymał z powrotem urząd starosty łowickiego.

¹⁴¹ S.M. Zajączkowski, *Jarosław Łaski herbu Korab, wojewoda sieradzki – niedoceniony człowiek epoki odrodzenia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, seria I, t. 105, 1974, s. 105–119; *Łask. Dzieje miasta*, red. J. Śmiałowski, Łask 1998, s. 62–63; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, s. 193–197.

¹⁴² Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 636.

¹⁴³ A. Bołdyrew, *Bractwo strzeleckie w Łowiczu w latach 1518–1794*, RŁ, 1, 2003, s. 136.

¹⁴⁴ Boniecki, Herbarz, t. 15, s. 340; A. Szymczakowa, *Wychód przodków*, s. 40–41.

¹⁴⁵ A.Cap B5, k. 198v.

¹⁴⁶ Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, przyp. 5, s. 684.

¹⁴⁷ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dokumenty samoistne, sygn. dok. 1218.

¹⁴⁸ ZWD, nr 18, s. 352–354 = Sumariusz, nr 46, s. 225.

¹⁴⁹ A.Cap B5, k. 203v–204r = A.Cap B6, k. 40v–41r.

¹⁵⁰ MRPS, 4/2, nr 13311.

¹⁵¹ Taż wzmiankowana w przywileju Jana Łaskiego z 4 V 1522 r., zezwalającym Grzegorzowi Sarnowskiemu na zbudowanie młyna w Jastrzębi; A.Cap B5, k. 203v–204r.

¹⁵² Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, przyp. 5, s. 684. Podobny przypadek miał miejsce nieco później: w 1543 r. starostą i sędzią łowickim nazwano Grzegorza Zaleskiego; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 412.

27. Stanisław Czaśnicki h. Trąby¹⁵³

1. 8 IX 1527 r.¹⁵⁴
2. Jan Łaski
4. kanonik gnieźnieński (1510–1528), scholastyk gnieźnieński (1528–1535), kanonik krakowski (1528, 1533) archidiakon krakowski, dziekan łowicki (do 1535), pleban w Makowie, ekonom generalny arcybiskupstwa
6. zm. ok. 1539 r.¹⁵⁵
7. dziekan łowicki z prezenty Grzegorza Sarnowskiego¹⁵⁶; wspomniana wzmianka jest jedyną, w której Czaśnicki występuje z tytułem starosty łowickiego

28. Maciej Łobodzki z Łobodzic h. Jastrzębiec¹⁵⁷

1. 19 X 1527¹⁵⁸, 1 II 1529 r.¹⁵⁹
2. Jan Łaski
3. 10 XII 1527¹⁶⁰, 9 IV 1528¹⁶¹, 20 IV 1528 r.¹⁶²
4. archidiakon gnieźnieński (1517, 1525–1528), kanclerz gnieźnieński (do 1532), dziekan łęczycki (1521–1525)
5. siostrzeniec Jana Łaskiego – syn Rafała Łobodzkiego h. Jastrzębiec i Anny z Łaskich, siostry arcybiskupa, *nepos ex sorore*, jak sam określił go Łaski w swoim testamencie¹⁶³
6. zm. w 1553 r.
7. 24 VIII 1525 r. występował jako świadek na dokumencie Jana Łaskiego z tytułem starosty uniejowskiego¹⁶⁴, jako taki wspomniany także 5 IX 1525 r.¹⁶⁵ 18 IX i 2 X 1528 r. świadkował z tytułem starosty skierniewickiego¹⁶⁶. Na przełomie lat 20. i 30. XVI w. porzucił stan duchowny i działał

¹⁵³ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 161–162; J. Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971, s. 36.

¹⁵⁴ *Statuty świętej kapituły w Łowiczu*, oprac. i wyd. S. Librowski, ABMK, t. 46, 1983, s. 206–207.

¹⁵⁵ Dworzaczek, Materiały, s. 20 zakresu *Łobescy-Łyszkowscy*.

¹⁵⁶ ŁLB, 2, s. 239.

¹⁵⁷ Korytkowski, Prałaci, t. 2, s. 526–527; W. Urban, *Łobocki (Łobodzki) Maciej h. Jastrzębiec*, [w:] PSB, t. 18, Kraków 1973, s. 374–375; A. Szymczakowa, *Wywód przodków*, s. 41.

¹⁵⁸ A.Cap B5, k. 246r.

¹⁵⁹ A.Cap B5, k. 243r; Sumariusz, nr 52, s. 228.

¹⁶⁰ A.Cap B5, k. 292v.

¹⁶¹ ZWD, nr 20, s. 361–362.

¹⁶² AC, 2, nr 808.

¹⁶³ H. Zeissberg, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesen (1510–1531) und sein Testament*, Wien 1874, s. 177.

¹⁶⁴ MK 38, f. 773.

¹⁶⁵ A.Cap B5, k. 228r.

¹⁶⁶ A.Cap B5, k. 244v (18 IX), 245v (2 X).

na Węgrzech, gdzie występował już w 1530 r. wraz z Hieronimem Łaskim i gdzie był m.in. marszałkiem koszyckiego dworu królowej Izabeli Jagiellonki.

Starostowie duchowni – główni, *principales*¹⁶⁷

29. Mikołaj (Niklin) z Niewiesza h. Pomian¹⁶⁸

1. 21 XI 1453 r.¹⁶⁹
2. Jan Sprowski
4. kanonik kruszwicki (1423), prepozyt kolegiaty św. Michała na Wawelu (1425), archidiakon płocki (1426–1434/1435), prepozyt kruszwicki (1427–1455), kanonik wrocławski (1435–1455), płocki (1437), poznański (1444–1455) i gnieźnieński (1444–1455), dziekan poznański (1449, 1453–1455)
6. zm. między 2 I a 19 II 1455 r.

30. Piotr Pniewski z Pniew h. Nałęcz¹⁷⁰

1. 1455 r.¹⁷¹
2. Jan Sprowski
4. kanonik gnieźnieński (1433–1480), kanclerz poznański (1435), kanonik poznański (1436–1457), sekretarz królewski (1447), kanonik krakowski (1453–1456), kantor poznański (1443–1480), oficjał gnieźnieński (1455–1457, 1464–1480), prepozyt gnieźnieński (1455–1456), kanonik kolegiaty NMP w Poznaniu (1457–1480), prepozyt wrocławski (1457–1478), administrator i oficjał *sede vacante* archidiecezji gnieźnieńskiej (1464, 1473–1474), wikariusz generalny gnieźnieński (1464–1480), pleban w Kcynie (przed 1444) i Rogoźnie (1474), kanonik płocki (ok. 1470)
5. krewny Jana Sprowskiego
6. zm. 2 IV 1480 r.

31. Benedykt z Łopienna h. Szaszor¹⁷²

1. 2 XII 1464¹⁷³, 24 I 1465 r.¹⁷⁴
2. Jan Gruszczyński

¹⁶⁷ Opracowano w przeważającej mierze na podstawie informacji przekazanych przez Z. Wilk-Woś w książce dotyczącej kancelarii arcybiskupów gnieźnieńskich z lat 1437–1493; też, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 248–251.

¹⁶⁸ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 127–128; t. 3, s. 97; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 373–374; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 576–579.

¹⁶⁹ A.Cap B15, k. 65v–66r; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 249–250.

¹⁷⁰ Korytkowski, Prałaci, t. 3, s. 227–237; A. Gąsiorowski, J. Jaskulski, *Pniewski Piotr h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław–Kraków 1981, s. 826–827; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 386–387.

¹⁷¹ A.Cap B15, k. 81v.

¹⁷² Korytkowski, Prałaci, t. 2, s. 528–532; Boniecki, Herbarz, t. 15, s. 392; J. Nowacki, *Benedykt z Łopienna*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 426–427; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 191–192, 202–203.

¹⁷³ A.Cap B15, k. 202r.

¹⁷⁴ Tamże, k. 204r.

3. 10 XII 1464 r.¹⁷⁵
  4. kanonik włocławski (1459–1480), scholastyk krakowski (1463), kanonik krakowski (1463–1480) i gnieźnieński (9 III 1464–1480), archidiakon pomorski (1468–1480), kanclerz Jana Gruszczyńskiego (1455–1473) i Jakuba Sienieńskiego (1474–1480), pleban w Łopienniu (1456), sędzia dworu arcybiskupiego Jakuba Sienieńskiego
  5. jeden z najbliższych współpracowników Jana Gruszczyńskiego, przebywał w jego otoczeniu już w czasie zasiadania Gruszczyńskiego na biskupstwie włocławskim
  6. zm. między 24 IV a 23 V 1480 r.
  7. W czasie wakansu po śmierci Jana Sprowskiego w 1464 r. był tenentariuszem opatówceckim. Był też starostą weneckim – jako taki wspomniany został 8 III 1465 r. przy okazji przejmowania klucza znińskiego i zamku Wenecja przez Piotra z Szamotuł, kasztelana poznańskiego i starostę generalnego Wielkopolski¹⁷⁶.
- 32. Paweł Głowiński z Głowiny h. Godziemba**¹⁷⁷
1. 26 VI 1475 r.¹⁷⁸
  2. Jakub Sienieński
  4. dziekan krakowski (1451–1493), prepozyt gnieźnieński (1461), kanonik gnieźnieński (1468–1487), sekretarz królowej Zofii Holszańskiej (1451?)
  6. zm. 1493 r.
- 33. Jan Lasocki h. Dołęga**¹⁷⁹
1. 21 XII 1481, przed 23 XI 1492 r.
  2. Zbigniew Oleśnicki
  3. 17 II 1482¹⁸⁰, 27 XII 1489 r.¹⁸¹
  4. kanonik łączycki (1470) i gnieźnieński (1474–1479), scholastyk gnieźnieński (1479–1492), archidiakon kurzelowski, kanonik krakowski, kustosz kolegiaty św. Michała na zamku krakowskim, kanonik uniejowski, dziekan włocławski, sekretarz królewski (1479–1480), pleban w Brzezcinach (1470), starosta śremski (1475)
  7. Jan Korytkowski uważał, że w 1481 r. Jan Lasocki przestał być starostą, a po nim urząd przejął Jan Feliks Oleśnicki¹⁸²

¹⁷⁵ Tamże, k. 203r.

¹⁷⁶ Korytkowski, *Prałaci*, t. 2, s. 528, przyp. 10.

¹⁷⁷ Tamże, s. 75; Boniecki, *Herbarz*, t. 6, s. 114.

¹⁷⁸ A.Cap B15, k. 372r.

¹⁷⁹ Korytkowski, *Prałaci*, t. 2, s. 420; Boniecki, *Herbarz*, t. 13, s. 388; A. Kowalska-Pietrzak, *Prałaci i kanonicy kapituły łączyckiej do schyłku XV wieku*, Łódź 2004, s. 324; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 223–224.

¹⁸⁰ A.Cap B16, k. 106r.

¹⁸¹ Tamże, k. 108r.

¹⁸² Korytkowski, *Prałaci*, t. 2, s. 420.

34. Jan Goślubski z Goślubia¹⁸³

1. 23 XI 1492¹⁸⁴, 21 XI 1493 r.¹⁸⁵
2. Zbigniew Oleśnicki, Fryderyk Jagiellończyk
4. kanonik łęczycki (1462–1478), archidiakon poznański (1468–1493) i pomorski (1478–1483), kanonik gnieźnieński (1482–1492, 1498–1500), prepozyt gnieźnieński (1483–1500), administrator archidiecezji *sede vacante* po śmierci Zbigniewa Oleśnickiego (1493), oficjał i wikariusz generalny gnieźnieński (1484–1500)
6. zm. 22 VII 1500 r.
7. Pochodził z Goślubia w pow. łęczyckim w woj. łęczyckim, należącego do parafii Piątek, znajdującej się w centrum klucza dóbr piątkowskich, będących własnością arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Zastanawiający jest fakt rozdysponowania arcybiskupich kluczy majątkowych na czas wakansu po śmierci arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego. Jan Goślubski został wyznaczony do kluczy skierniewickiego, piątkowskiego i gnieźnieńskiego¹⁸⁶, chociaż jako starosta łowicki pojawiał się zarówno przed rozdysponowaniem tenut (tj. przed 2 III 1493 r.), jak i po tej dacie.

Tenutariusze *sede vacante***35. Bogusław z Oporowa h. Sulima**¹⁸⁷

1. po 16 IV 1382 r.¹⁸⁸
4. kanonik gnieźnieński (1360–1398) i płocki (1377–1398), archidiakon łęczycki (1374), scholastyk łęczycki (1377–1398)
6. przed 26 V 1398 r.
7. Przejął zarząd nad zamkiem łowickim z rąk Dzierśława z Iwna. Jest to pierwszy znany przypadek przejścia przez kanonika zamku w czasie wakansu na tronie arcybiskupim. Jan Korytkowski podaje, że dzierżył zamek do przejścia dóbr arcybiskupich przez Bodzetę, co nastąpiło po wyborze na arcybiskupa 9 VI 1382 r.

¹⁸³ Tamże, s. 103–105; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, RH, t. 41, 1995, s. 82–83; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 421–423; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 161, 220, 227, 237, 250–251, 265.

¹⁸⁴ A.Cap B16, k. 177v.

¹⁸⁵ Dypl. gn., sygn. 1213.

¹⁸⁶ A.Cap B16, k. 186v.

¹⁸⁷ Korytkowski, *Prałaci*, t. 1, s. 57; A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej plockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 2: *Kanonicy*, Toruń 1993, s. 42–43; A. Kowalska-Pietrzak, *Prałaci i kanonicy*, s. 98–101; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa*, s. 203–205.

¹⁸⁸ JdC, s. 715–716.

36. Bogusław z Oporowa h. Sulima¹⁸⁹1. 1 II 1393 r.¹⁹⁰

7. Był zarządcą zamku w czasie sporu o obsadę arcybiskupstwa gnieźnieńskiego między Władysławem Jagiełłą a Władysławem Opolczykiem i jego bratankiem, posiadającym papieską prowizję księciem opolskim Janem Kropidłą. Konflikt ten wybuchł po śmierci arcybiskupa Bodzety 26 XII 1388 r., a impas w tej sprawie powodował, że archidiecezja gnieźnieńska przez blisko 5 lat pozostawała *de facto* bez arcybiskupa (choć sam Kropidło podejmował, jak się zdaje, pewne decyzje związane z zarządzeniem diecezją)¹⁹¹. Być może zatem zarówno Bogusław z Oporowa, jak i Wojciech z Bielaw zarządzali zamkiem już od 1389 r. Zofia Wilk-Woś uważa, że Bogusław i Wojciech zajmowali się tym przez cały okres 1382–1393¹⁹². Nie jest to wykluczone, jednak nie ma żadnych przesłanek potwierdzających tę tezę, a obaj kanonicy są poświadczeni w Łowiczu właśnie w czasie wakansu i problemów z obsadą tronu arcybiskupiego.

37. Wojciech z Bielaw zwany Pustołka h. Jastrzębiec (Łazęka)¹⁹³1. 1 II 1393 r.¹⁹⁴

4. kanonik łęczycki (1381–1430) i gnieźnieński (1384–1430), scholastyk łęczycki (1398–1430), tenutariusz klucza piątkowskiego (1396/1398) i pleban w Piątku (1385–1396)
6. przed 3 V 1430 r.
7. Wspomniany jako *tutor Lowiczensis* w 1393 r. przy okazji nadania pola dla niejakiego Pawła, syna kmiecia Jakuba z Ziąbek na tzw. Turzym Polu¹⁹⁵. Określany także mianem tenutariusza łowickiego w 1396 r., gdy przed sądem w Orłowie miał sprawę z Filipem z Soboty o napaść tego drugiego na arcybiskupią wieś Bąków i zranienie sześciu tamtejszych kmieci¹⁹⁶. Jako zarządzający zamkiem wspomniany również w przywileju Wincentego Kota dla wsi Urzeczce z 1436 r.¹⁹⁷ Być może zarówno

¹⁸⁹ Zob. wyżej, przyp. 187.¹⁹⁰ KDW, 3, nr 1933.¹⁹¹ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 1, s. 722–724; A. Prochaska, *Książę Jan Kropidło, biskup włocławski*, KH, t. 19, 1905, nr 1, s. 15–21; J. Sperka, *Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401)*, Kraków 2012, s. 172–175.¹⁹² Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa*, s. 204.¹⁹³ Korytkowski, *Prałaci*, t. 1, s. 42–44; t. 3, s. 344 (z błędami); M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 404–405; A. Kowalska-Pietrzak, *Prałaci i kanonicy*, s. 101–104.¹⁹⁴ KDW, 3, nr 1933.¹⁹⁵ VB, s. 72.¹⁹⁶ *Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419*, cz. 1, Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, 3), nr 3911, 3926 = tamże, cz. 2, nr 5324, 5339.¹⁹⁷ A.Cap B6, k. 13v.

Wojciech z Bielaw, jak i Bogusław z Oporowa zarządzali zamkiem już od 1389 r. (zob. wyżej, nr 36).

38. Wojciech z Bielaw zwany Pustołka h. Jastrzębiec (Łazęka)¹⁹⁸

1. s. v. 1411–1412¹⁹⁹, 12 III 1412 r.²⁰⁰
3. 7 III 1412²⁰¹, 8 III 1412 r.²⁰²

39. Jarosław Kąkolewski z Kąkolewa h. Krakwicz²⁰³

1. wyznaczony 12 XII 1422 r.²⁰⁴
4. kanonik gnieźnieński (1418–1453), wrocławski (1420–1453), poznański (1421–1453), kruszwicki (1418–1421) i głogowski (1420–1421), prokurator kapituły gnieźnieńskiej (1424–1426, 1432–1433, 1434–1436), notariusz królewski (1420)
6. zm. 21 III 1453 r.
7. zarządca *sede vacante* zamków w Wenecji i Kamieniu podczas wakansu w 1436 r. i starosta uniejowski w 1437 r.

40. Władysław Oporowski z Oporowa h. Sulima²⁰⁵

1. wyznaczony 12 XII 1422 r.²⁰⁶
4. biskup wrocławski (1434–1449) i arcybiskup gnieźnieński (1449–1453), scholastyk wrocławski (1420–1426), prepozyt średzki (1426–1429), kolegiaty św. Floriana na Kleparzu (1429–1432), łączycy (1430–1434), dziekan krakowski (1431–1434), kanonik gnieźnieński (1420–1433), krakowski (1428–1434), poznański (1429–1434), kruszwicki (1429–1430), łączycy (1419) i gracialny wrocławski (1419), altarysta krakowski (1429–1432), wikariusz generalny i oficjał gnieźnieński (1420–1422), doktor dekretów (1420), podkanclerzy koronny (1428–1434)
6. zm. 11 III 1453 r.
7. administrator *sede vacante* archidiecezji gnieźnieńskiej w 1423 r.²⁰⁷

¹⁹⁸ Zob. wyżej, przyp. 193.

¹⁹⁹ AC, 1, nr 1484; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 292, 404.

²⁰⁰ AC, 1, nr 1493–1494.

²⁰¹ AC, 1, nr 1484.

²⁰² M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 293.

²⁰³ Korytkowski, *Prałaci*, t. 2, s. 244–245; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 351–352; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 490–491; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 247.

²⁰⁴ AC, 1, nr 1579–1580.

²⁰⁵ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 211–244; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 403; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa*, s. 177–449; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 698–701.

²⁰⁶ AC, 1, nr 1579–1580.

²⁰⁷ KDW, 11, nr 1944.

41. Jan Lutek z Brzezia h. Doliwa²⁰⁸

1. 7 IX 1436²⁰⁹, 9 IV 1437 r.²¹⁰
4. biskup włocławski (1464) i krakowski (1464–1471), archidiakon gnieźnieński (1454–1464), scholastyk włocławski (1455–1464), kantor łęczycki (1438–1458), kanonik gnieźnieński (1434–1458), krakowski (1431–1464), poznański (1432–1464), łęczycki (1431–1433), kolegiaty św. Jerzego w Gnieźnie (1433–1462), kolegiaty NMP w Kaliszu (1437–1447) i średzki (1433), pleban w Siedleminie (1446–1447), oficjał i wikariusz generalny gnieźnieński (1436), podkanclerzy koronny (1455–1464)
6. zm. 24 V 1471 r.
7. prócz Łowicza, w latach 1436–1437 zarządzał również kluczem skiernewickim i łęgonickim, administrator *sede vacante* w 1453 r.

42. Maciej Dryja h. Dryja²¹¹

1. 7 IX 1436²¹², po 9 IV–przed 4 VIII 1437 r.²¹³
4. dziekan poznański (1428–1449), kanonik gnieźnieński (1426–1449), poznański (1418–1425?), włocławski (1424–1449), kruszwicki (1424–1429) i kaliski (1441), pleban w Dzierzbiniu (1418), Piątku (1423–1425), Spycimierzu (do 1427) i kościoła św. Mikołaja za murami Krakowa (1424–1429?)
6. zm. 12 III 1449 r.
7. prócz Łowicza, w latach 1436–1437 zarządzał również kluczem skiernewickim i łęgonickim

43. Jan Furman z Mchów i Niezamyśla h. Doliwa²¹⁴

1. s. v. 1448–1449²¹⁵, 7 I 1449 r.²¹⁶

44. Jan Furman z Mchów i Niezamyśla h. Doliwa²¹⁷

1. s. v. 1453 r.²¹⁸

45. Jakub Kot z Dębna h. Doliwa²¹⁹

1. s. v. 1453 r.²²⁰

²⁰⁸ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 93–99; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 333–334; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 443–448.

²⁰⁹ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 298, 333–334.

²¹⁰ Tamże, s. 333–334.

²¹¹ Tamże, s. 356; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 503–505.

²¹² M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 298, 356.

²¹³ Tamże, s. 298.

²¹⁴ Zob. wyżej, nr 13, przyp. 29.

²¹⁵ J. Nowacki, *Furman Jan*, s. 185.

²¹⁶ AC, 1, nr 1768.

²¹⁷ Zob. wyżej, nr 13, przyp. 29.

²¹⁸ A.Cap B15, k. 66r; J. Nowacki, *Furman Jan*, s. 185.

²¹⁹ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 127–128; t. 3, s. 97; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 327–328; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 399–401.

²²⁰ A.Cap B15, k. 66r; Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 128; t. 3, s. 97.

4. kanonik gracjalny (1440–1443) i gremialny (1443–1478), dziekan gnieźnieński (1444–1478), pleban w Niemysłowie (1440), kanonik uniejowski (1443–1478?), poznański (1443–1478), kruszwicki (1455–1478) i krakowski (1459–1478), kustosz łączycy (1455–1478), oficjał uniejowski (1440, 1443, 1447–1448), starosta uniejowski (1443), notariusz (1447) i sekretarz królewski (1454)

6. zm. przed 14 V 1478 r.

7. w czasie pontyfikatu Wincentego Kota zarządzał zamkiem w Uniejowie²²¹

46. Piotr Pniewski z Pniew h. Nałęcz²²²

1. s. v. 1464 r.?

7. zdaje się, że informację o rezygnacji Piotra z Pniew z zarządzania zamkiem łowickim, który 2 XII 1464 r. przeszedł w ręce Benedykta z Łopienna²²³, należy interpretować właśnie jako wskazówkę o pełnieniu przez Piotra funkcji tenutariusza *sede vacante*

47. Andrzej Boryszewski h. Róża²²⁴

1. 2 III 1493²²⁵, 7 III 1493 r.²²⁶

4. notariusz publiczny (od 1463 r.), kanonik poznański (1464–1495), krakowski (1464–1468, 1476–1500), gnieźnieński (1458–1503) i wrocławski (1474–1492), scholastyk krakowski (1474–1476), kustosz gnieźnieński (1487–1501), prepozyt łączycy (1472–1493), arcybiskup tytularny teomonieński (od 1488), lwowski (1493–1504) i gnieźnieński (1504–1510), biskup przemyski (1498–1504)

6. zm. 20 IV 1510 r.

48. Krzesław Kurozwecki h. Poraj²²⁷

1. 2 III 1493 r.²²⁸

4. kantor poznański (1480–1484), dziekan kurzelowski (1470–1476), pleban w Bochni (1474–1494), kanonik krakowski (1476–1494) i gnieźnieński (1479–1494), dziekan gnieźnieński (1478–1487, 1493–1494), kantor krakowski (1479–1492), sandomierski (1479) i przemyski (1482), kanclerz gnieźnieński (1489–1493), dziekan krakowski (1493–1494), prepozyt

²²¹ Korytkowski, *Pralaci*, t. 2, s. 310–315; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Kot Jakub z Dębna*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1969, s. 448; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 327–328; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 401.

²²² Zob. wyżej, nr 30, przyp. 170.

²²³ A.Cap B15, k. 202r.

²²⁴ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 543–579; F. Papée, *Boryszewski Andrzej Róża*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 359–360; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 361–365.

²²⁵ A.Cap B16, k. 186v.

²²⁶ Tamże, k. 188v.

²²⁷ Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność*, s. 60–64; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 495–497.

²²⁸ A.Cap B16, k. 186v.

kolegiaty św. Michała na Wawelu (1493–1494), biskup wrocławski (1495–1503), wielki sekretarz królewski (1476–1480), kanclerz koronny (1484–1503)

6. zm. 5 IV 1503 r.

49. Jan Chojeński h. Jastrzębiec²²⁹

1. wyznaczony 19 III 1503 r.²³⁰

4. archidiakon łęczycki (1479–1507), kantor wiślicki (lata 80.–90. XV w.), altarysta poznański (1492–1501), kanonik gnieźnieński (1500–1507), łęczycki (1478), pleban w Bielawach (1470–1492), pisarz kancelarii królewskiej (1459–1484), poborca podatków w ziemi łęczyckiej (1485–1487)

6. zm. przed 17 V 1507 r.

7. 10 IV 1503 r. wybrany jednak na zarządcę klucza łęgonickiego, Łowicz objął Wincenty Łagiewnicki (zob. niżej, nr 50)

50. Wincenty Łagiewnicki h. Grzymała²³¹

1. s. v. 1503 r. (po 10 IV 1503?)²³²

4. kanonik gnieźnieński (1493–1525), oficjał i wikariusz generalny gnieźnieński (1503–1525), archidiakon gnieźnieński (1517–1525)

6. zm. w 1525 r.

7. Adam Boniecki wzmiankuje, że Wincenty Łagiewnicki w 1503 r. zarządził kluczem uniejowskim

Burgrabiowie

51. Marcisz

1. ok. 7 IX 1411 r.²³³

2. Mikołaj Kurowski

7. być może identyczny ze starostą łowickim Marciszem z Wrocimowic (zob. wyżej, nr 10)

²²⁹ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 131–132; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, CPH, t. 47, 1995, nr 1–2, s. 121; Z. Wilk-Woś, *Kariera Jana Chojeńskiego, czyli kilka uwag o życiu pewnego kanonika w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie, miejsca, przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 327–335.

²³⁰ AC, 1, nr 2586.

²³¹ Korytkowski, Prałaci, t. 2, s. 493–498; Boniecki, Herbarz, t. 15, s. 154; Dworzaczek, *Materiały*, s. 3 zakresu *Łabęccy – Łobescy*.

²³² Korytkowski, Prałaci, t. 2, s. 493.

²³³ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 281.

52. Paszek (Paweł) z Gosławic h. Doliwa²³⁴

1. 1436–1437²³⁵
2. wakans; Wincenty Kot (?)
4. kasztelan konarski łączycycki (1430–1457), ostatni marszałek dworu arcybiskupa Mikołaja Trąby (po 18 VI 1413 r., gdy marszałkiem był Bogusław z Gębic, podkoni łączycycki²³⁶)
6. zm. po 9 X 1457, a przed 26 VII 1463, być może już przed 17 VIII 1459 r., gdy urząd kasztelana konarskiego łączycyckiego sprawował Jakub z Brużycy (Bielaw)
7. W zapisie w metryce kapitulnej z 11 VII 1440 r. określony jako „burgrabijs tuus [tj. Jana Lutka z Brzezia – M.S.] tunc Lovicensi”. Ponieważ Jan Lutek był tenutariuszem *sede vacante* zamku łowickiego po śmierci Wojciecha Jastrzębca, za okres pełnienia przez Paszka funkcji burgrabiego łowickiego przyjąłem lata 1436–1437. Jerzy Wiśniewski stwierdza, że przez pewien czas za pontyfikatu Wincentego Kota był on burgrabią łowickim – pojawiał się w otoczeniu arcybiskupa, jednak bez tytułu burgrabiego łowickiego, 17 II 1441 r. w Uniejowie²³⁷. W 1441 r. poświadczony jako tenutariusz klucza sędziejowickiego²³⁸. Pochodził z Gosławic w pow. orłowskim w woj. łączycyckim, położonych niedaleko łowickich dóbr stołowych arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.

53. Niemierza z Mikułowic

1. 30 VI 1452 r.²³⁹
2. Władysław Oporowski
7. przypuszczalnie brat Jana z Mikułowic, plebana w Łagowie w woj. sandomierskim, który kilkakrotnie pojawiał się w otoczeniu Władysława Oporowskiego²⁴⁰

54. Strasz z Białaczowa h. Odrowąż

1. 18 IV 1457 r.²⁴¹
2. Jan Sprowski
7. 18 IV 1457 r. kapituła gnieźnieńska zaaprobowała dożywotnie nadanie wsi Urzeczce dla Strasza. Sprowscy w XV w. wykupili od Straszów pewne

²³⁴ J. Wiśniewski, *Paszek (Pasek, Paweł) z Gosławic h. Doliwa*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław–Kraków 1980, s. 267–268; UrzŁęcz XIII–XV, nr 92, s. 47; T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łączycyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003, s. 390.

²³⁵ AC, 1, nr 1699.

²³⁶ KDW, 5, nr 218.

²³⁷ AC, 2, nr 380.

²³⁸ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses*, s. 282, przyp. 569.

²³⁹ KDM, 5, nr 46.

²⁴⁰ Tamże; Z. Wilk-Woś, *Władysław z Oporowa*, s. 368.

²⁴¹ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 276.

posiadłości²⁴². Najprawdopodobniej burgrabią był któryś z potomków Jana Strasza Czarnego z Białaczowa, syna Strasza z Białaczowa (pow. opoczyński w woj. sandomierskim). Jan Strasz Czarny miał czterech synów: Jana, Andrzeja, Piotra i Mikołaja²⁴³, przypuszczalnie burgrabią łowickim został któryś z nich, być może Mikołaj, który na początku drugiej połowy XV w. pisał się właśnie z Białaczowa²⁴⁴.

55. Piotr Gliński

1. 21 III 1484²⁴⁵ 25 VI 1485 r.²⁴⁶
2. Zbigniew Oleśnicki
3. 3 IV 1484²⁴⁷, 3 VIII 1484 r.²⁴⁸
7. Wspominany w inwentarzu przy opisie wsi Wrzeczko w kluczu łyszko-wickim, gdzie zapisano, że „tempore nobilis Glynski burgrabii” tamtejszy wójt nabył jeden *sors* pola we wsi²⁴⁹. Z jego prowizji święcenia z rąk Zbigniewa Oleśnickiego w 1484 r. otrzymał Jakub, syn Stefana z Łowicza²⁵⁰.

56. Aleksander Irzykowski

1. 27 V 1503 r.²⁵¹
2. wakans
4. podwojewodzi gnieźnieński (1503–1508)²⁵², burgrabia ziemski kaliski (1512)²⁵³
6. zm. w 1516 r. lub później²⁵⁴
7. Wspomina się o nim przy okazji wyprawy wojennej 1497 r., gdy wyekwi-pował dwóch żołnierzy ze swoich dóbr. Co ciekawe, w tej samej zapisce wspomina się o Mikołaju Kleczewskim, być może Aleksandra Irzykow-skiego łączyły z Mikołajem Kleczewskim jakieś interesy, pokrewieństwo lub powinowactwo²⁵⁵.

²⁴² K. Górski, *Ród Odrowążów*, s. 31.

²⁴³ M. Wilamowski, *Strasz Mikołaj z Białaczowa, Kościelnik, Stanisławic, Zakrzowa, zwany Zakrzowskim h. Odrowąż (ok. 14535 – w lub po 1506)*, [w:] PSB, t. 44, Warszawa–Kraków 2006, s. 213–215.

²⁴⁴ K. Górski, *Ród Odrowążów*, s. 40.

²⁴⁵ AA3, k. 52r.

²⁴⁶ AA3, k. 74v.

²⁴⁷ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 461.

²⁴⁸ AA3, k. 63v.

²⁴⁹ VB, s. 103.

²⁵⁰ AA3, k. 54r, 57r, 59v.

²⁵¹ MK 20, k. 63v (reg.: MRPS, 3, nr 785).

²⁵² Dworzaczek, *Regesty*, nr 638, 1181, 1444, 3950.

²⁵³ Tamże, nr 1455.

²⁵⁴ Tamże, nr 3757 – ostatni raz wspomniany w 1516 r., gdy przekazywał swojemu synowi Marcinowi z Komorowa 5 łanów w Komorowie.

²⁵⁵ *Acta expeditionum*, nr 435, s. 129.

57. Grzegorz Sarnowski z Sarnowa i Dalikowa h. Jastrzębiec (Łazęka?)²⁵⁶

1. 24 VII 1506²⁵⁷, 27 IX 1520 r.²⁵⁸
2. Andrzej Róża Boryszewski, Jan Łaski
3. 24 VIII 1507²⁵⁹, 24 X 1507²⁶⁰, 19 VI 1509²⁶¹, 3 VIII 1509²⁶², 25 III 1511²⁶³, 7 III 1513²⁶⁴, 20 X 1516 r.²⁶⁵
7. wspomniany jako starosta łowicki 3 III 1509 r., gdy z jego prowizji (oraz prepozyta łowickiego Stanisława z Szamowa) święcenia kapłańskie z rąk biskupa wrocławskiego Wincentego Przerębskiego otrzymał Grzegorz, syn Mikołaja z Łowicza²⁶⁶

58. Marcin Chorzeński

1. 14 IV 1529 r.²⁶⁷
7. wspomniany w dokumencie Jana Łaskiego zezwalającym Chorzeńskiemu na wykupienie wójtostwa w Bełchowie z rąk szlachetnego Andrzeja Wierzbińskiego

Wiceburgrabia**59. Dzierśław Goliński**

1. 7 III 1513 r.²⁶⁸
2. Jan Łaski
7. Przypuszczalnie pochodził z Golicy k. Ponieca w pow. kościańskim w woj. poznańskim. Od 1517 r. pojawiał się w źródłach Dzierśław Goliński wraz z braćmi Janem, Kasprem i Melchior²⁶⁹. Identyfikacja ta nie jest jednak pewna. Nie wiadomo, czy pełnienie przez Golińskiego funkcji wiceburgrabiego wynikało ze związków z arcybiskupem Janem Łaskim, ówczesnym starostą łowickim Klemensem Busińskim czy burgrabią Grzegorzem Sarnowskim.

²⁵⁶ Zob. wyżej, nr 26.

²⁵⁷ A.Cap B5, k. 79v.

²⁵⁸ MRPS, 4/1, nr 3448.

²⁵⁹ A.Cap B5, k. 81r–81v.

²⁶⁰ Tamże, k. 81r.

²⁶¹ T. Nowak, T. Pietras, *Łęczycy współrodowcy Oporowskich herbu Sulima do początku XVI wieku*, Łódź 2016, s. 123.

²⁶² MRPS, 4/1, nr 646.

²⁶³ Dypl. gn., sygn. 602.

²⁶⁴ MK 28, k. 14v (reg.: MRPS, 4/1, nr 1949).

²⁶⁵ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła*, s. 524.

²⁶⁶ W. Kujawski, *Wykazy święconych z najstarszej księgi akt działalności biskupów wrocławskich (Kurozwęckiego i Przerębskiego – lata 1496–1511)*, ABMK, t. 72, 1999, s. 94.

²⁶⁷ A.Cap B6, k. 131v.

²⁶⁸ MK 28, k. 14v (reg.: MRPS, 4/1, nr 1949).

²⁶⁹ Dworzaczek, Regesty, nr 4732; J. Luciński, *Golina*, [w:] SHGP, cz. 1, Wrocław 1982, s. 526.

Sędziowie

60. Benon (Benek), *iudex pauperum*

1. 29 X 1345 r.²⁷⁰

61. Jan (z Kompiny), *iudex pauperum*

1. 8 VI 1357²⁷¹, 9 VI 1357 r.²⁷²

7. o wątpliwościach związanych z tytułem „sędziego ubogich” zob. rozdz. 3

62. Tomasz z Dębowej Góry

1. 1455 r.²⁷³

2. Jan Sprowski

7. Zakładam, że chodzi o Dębową Górę w pow. orłowskim w woj. łęczyckim, w parafii bąkowskiej, a nie o Dębową Górę niedaleko Skierniewic w pow. rawskim w woj. rawskim, w parafii Żelazna. Na przełomie XIV i XV w. wieś była w posiadaniu przedstawicieli rodziny szlacheckiej Jelita. W 1434 i 1436 r. potwierdzony źródłowo został Tomasz, syn Borka²⁷⁴. Być może był to przyszły sędzia łowicki. W 1473 r. przed konsystorzem łowickim toczyła się sprawa pomiędzy plebanem w Bąkowie a dziedzicami z Dębowej Góry: Tomaszem, Maciejem, Mścigniewem i *Lyp* o pobór dziesięcin²⁷⁵. Można się zastanawiać, czy wymieniony w aktach konsystorskich Tomasz był tym samym Tomaszem, który został poświadczony w 1434 r. Nie wydaje się to zupełnie niemożliwe – oba fakty dzieli 40 lat, a zakładając, że w 1434 r. Tomasz mógł mieć około 20 lat, to jeszcze jako 60-latek mógł się procesować z bąkowskim plebanem. W każdym razie wydaje się, że to właśnie dziedzic Dębowej Góry Tomasz z 1434 r. mógł być wymienionym w 1455 r. sędzią łowickim. Pojawił się wśród świadków na dokumencie zawierającym treść przysięgi wierności, którą złożył Stanisław Szydłowiecki, jednak bez żadnego tytułu²⁷⁶. Czy dopiero po tej dacie został sędzią łowickim?

63. Mikołaj Bielawski (?) (Bielowski?)

1. po 28 V 1470²⁷⁷, ok. 4 X 1480 r.²⁷⁸

2. Jakub Sienieński

7. Może był to Mikołaj Bielawski h. Jastrzębiec (Łazęka) z niedalekich Bielaw, pojawiający się w 1489 r. w Łęczycy przy okazji oczyszczania szlachectwa

²⁷⁰ 44ND, nr 3 = NKDM, 2, nr 268 = VB, s. 65.

²⁷¹ 44ND, nr 22 = VB, s. 77.

²⁷² 44ND, nr 23 = VB, s. 109.

²⁷³ VB, s. 58.

²⁷⁴ S.M. Zajączkowski, *Powiat orłowski*, s. 52–53; T. Nowak, *Własność ziemska*, s. 366.

²⁷⁵ AC, 2, nr 902.

²⁷⁶ A.Cap B15, k. 82r.

²⁷⁷ VB, s. 131.

²⁷⁸ Tamże.

wójta łęczyckiego, podczaszy łęczycki 1491–1516, syn Wojciecha z Bielaw, również podczaszego łęczyckiego?²⁷⁹ Jeśli tak, to przypuszczalnie on otrzymał w 1459 r. 2 łany w Kocierzewie, w wydanym z tej okazji dokumencie został określony jako *familiaris* zamku łowickiego²⁸⁰.

64. Jakub Świder z Kruszowa h. Gryf²⁸¹

1. 25 XI 1489 r.
2. Zbigniew Oleśnicki
4. podsędek (1497–1502) i sędzia sieradzki (1503–1526)
6. zm. 1526 r.

65. Mikołaj z Lubochy (?)

1. 3 III 1494 r.²⁸²
2. Fryderyk Jagiellończyk
7. przypuszczalnie pochodził ze wsi Lubocha, położonej w pow. łęczyckim w woj. łęczyckim, w parafii Dalików²⁸³

66. Wojciech Gutkowski h. Rawicz/Lubicz (?)

1. 28 V 1498²⁸⁴, 27 V 1503 r.²⁸⁵
2. Fryderyk Jagiellończyk/wakans (?)
7. Wydaje się, że miejscowością, z której się pisał, było Gutkowo w pow. raciańskim. Przypuszczenie to opieram na informacjach podanych przez Adama Bonieckiego o pisaniu się przez pewnych Gutkowskich *Niedźwiedziami* oraz wzmianką o przeniesieniu się niektórych z nich do ziemi sandomierskiej, choć pierwsze zapiski o przedstawicielach tej rodziny w woj. sandomierskim pochodzą z początku XVII w.²⁸⁶ Informacje te wiążę ze starostą łowickim Andrzejem Gałką z Niedźwiedzia, być może obu urzędników łączyły jakieś bliższe związki. Identyfikacja pozostaje jednak niepewna.

67. Jan Psarski h. Jastrzębiec

1. 24 VII 1506²⁸⁷, 7 III 1513 r.²⁸⁸
2. Andrzej Róża Boryszewski, Jan Łaski

²⁷⁹ T. Piotrowski, Z. Wdowiszewski, *Średniowieczne zapiski heraldyczne łęczyckie*, „Miesięcznik Heraldyczny”, 14, 1935, t. 10, nr 41, s. 147; A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses*, s. 314, przyp. 68; UrzŁęcz XIII–XV, nr 191, s. 59; UrzŁęcz XVI–XVIII, nr 443, s. 76.

²⁸⁰ A.Cap B5, k. 170r.

²⁸¹ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses*, s. 343; UrzŁęcz XVI–XVIII, nr 1167, s. 161, nr 1211, s. 165.

²⁸² A.Cap B5, k. 29r.

²⁸³ ŁLB, 2, s. 375–376.

²⁸⁴ A.Cap B5, k. 234v.

²⁸⁵ MK 20, k. 63v (reg.: MRPS, 3, nr 785).

²⁸⁶ Boniecki, Herbarz, t. 7, s. 205–206.

²⁸⁷ A.Cap B5, k. 79v.

²⁸⁸ MK 28, k. 14v (reg.: MRPS, 4/1, nr 1949).

3. 5 X 1507²⁸⁹, 3 VIII 1509 r.²⁹⁰
4. podstoli (1509–1515) i poborca łęczycki (1513–1515)
6. Zm. przed 11 II 1516 r.²⁹¹, a może nawet już w 1515 r. Jego następcą na urzędzie poborcy łęczyckiego, Tomasz z Soboty, składał rachunki z poboru za okres 1515–1518, wspominając o śmierci Jana Psarskiego²⁹².
7. W 1508 r. starał się o urząd sędziego łęczyckiego, był jednym z czterech kandydatów na wakujące po śmierci lub rezygnacji Adama z Woźnik stanowisko, nie został jednak wybrany²⁹³. Fakt ubiegania się o nie sugeruje, że mógł pochodzić z woj. łęczyckiego, np. z Psar w parafii Domaniewo w pow. łęczyckim lub znajdujących się na terenie parafii Waliszewo w pow. orłowskim. Nie był to raczej Jan Kostro z Psar w pow. bialskim w woj. rawskim, pełniący w tym czasie funkcje podsędka rawskiego czy pisarza sochaczewskiego²⁹⁴.

68. Stanisław z Sokołowa h. Lubiewo

1. 10 III 1507 r.²⁹⁵
2. Andrzej Róża Boryszewski
7. W 1508 r. starał się o urząd podsędka łęczyckiego, był jednym z czterech kandydatów na wakujące po śmierci lub rezygnacji Teofila z Wiesiołowa stanowisko, nie został jednak wybrany²⁹⁶. Fakt ubiegania się o nie sugeruje, że mógł pochodzić z woj. łęczyckiego, np. z Sokołowa w parafii Zgierz w pow. łęczyckim, ewentualnie z Sokołówka w parafii Zychlin (pow. orłowski). Skłaniałbym się jednak ku pierwszej możliwości.

69. Grzegorz Sarnowski z Sarnowa i Dalikowa h. Jastrzębiec (Łazęka?)

1. 1524²⁹⁷, 30 I 1531 r.²⁹⁸

²⁸⁹ A.Cap B5, k. 82r.

²⁹⁰ MK 23, f. 656 (reg.: MRPS, 4/1, nr 650). Wydaje się, że S. Uruski błędnie uznawał go za sędziego łęczyckiego; tenże, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, oprac. A. Włodarski, Warszawa 1931, s. 58.

²⁹¹ UrzŁęcz XVI–XVIII, nr 509, s. 84.

²⁹² MK 30, k. 251r (reg.: MRPS, 4/1, nr 2815).

²⁹³ MK 23, s. 242–243 (reg.: MRPS, 4/1, nr 292). Na urząd sędziego łęczyckiego wybrano Jana Ponętowskiego; MRPS, 4/1, nr 282; UrzŁęcz XVI–XVIII, nr 527, s. 87.

²⁹⁴ Wzmianki o Janie Kostro z Psar wraz z posiadanymi przez niego godnościami (z lat 1508–1519, jako zmarły wspomniany w 1522 r.): MRPS, 4/1, nr 272, 289, 509, 575; MRPS, 4/2, nr 13396; MRPS, 4/3, nr 23194.

²⁹⁵ *Wypowy szlachectwa w Polsce XIV–XVII w.*, wyd. W. Semkowicz, Lwów 1913 (Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie, 3, 1911–1912), nr 281, s. 207.

²⁹⁶ MK 23, s. 242–243 (reg.: MRPS, 4/1, nr 292). Na urząd podsędka łęczyckiego wybrano Mikołaja Boczkowskiego z Murzynowa; MRPS, 4/1, nr 293; UrzŁęcz XVI–XVIII, nr 492, s. 82.

²⁹⁷ AGAD, Księgi grodzkie łęczyckie, Liber inscriptionum 14, k. 271v.

²⁹⁸ VB, s. 680.

2. Jan Łaski
3. 14 IV 1526²⁹⁹, 4–23 IV 1526 r.³⁰⁰
7. zob. wyżej, nr 26

Pisarze

70. Bodzęta

1. 7 I 1449 r.³⁰¹
2. wakans

71. Marcin Kamiński (Kamiński?)

1. po 4 X 1480 r.³⁰²
2. Jakub Sienieński (?), wakans

Poborcy

72. Maciej

1. 9 IX 1445 r.
2. Wincenty Kot
7. określony w źródle jako „notarius seu collator censum domini archiepiscopi in clave Loviciensis”, duchowny, pleban w Złakowie Kościelnym w kluczu łowickim, zapewne jednocześnie piastował urząd poborcy czynszu³⁰³

73. Stanisław Szamowski h. Prus³⁰⁴

1. 12 IX 1489 r.³⁰⁵
2. Zbigniew Oleśnicki, w inwentarzu wspomina się o nim jako poborcy również w czasie pontyfikatu Fryderyka Jagiellończyka³⁰⁶
7. Pochodził z Szamowa w pow. łęczyckim, od ok. 1480 r. był plebanem w Pszczonowie w kluczu łyszkowickim, przypuszczalnie do swojej śmierci, od lat 1488–1489 w kapitule łowickiej, pełnił również funkcję jej prokuratora. 17 III 1484 r. wzmiankowany jako poborca skierniewicki³⁰⁷. Z prezenty starosty Piotra Pacanowskiego otrzymał ok. 1497 r. prepozyturę łowicką. Był także kanonikiem skalbmierskim (1458–1460). Jego

²⁹⁹ MK 39, k. 776r (reg.: MRPS, 4/2, nr 14543).

³⁰⁰ A.Cap B5, k. 233r; Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 684–685, przyp. 5.

³⁰¹ AC, 1, nr 1768.

³⁰² VB, s. 131.

³⁰³ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 168.

³⁰⁴ ELB, 2, s. 281; J. Wieteska, *Katalog prałatów*, s. 33; T. Nowak, *Szamowski Jan h. Prus*, [w:] PSB, t. 46, Warszawa–Kraków 2010, s. 590; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 664–665.

³⁰⁵ AC, 2, nr 685.

³⁰⁶ VB, s. 118.

³⁰⁷ AA3, k. 51v.

bratem był Jan Szamowski, kasztelan konarski łęczycki, w jakiś sposób spokrewniony również z biskupem krakowskim Tomaszem Strzępińskim h. Prus.

74. Stanisław z Sudołu

1. 4–23 IV 1526 r.³⁰⁸
7. Pleban w Kutnie w czasach spisywania *Liber beneficiorum* (między 1511 a 1523 r.) z prezenty Andrzeja z Kutna, kasztelana gostynińskiego, zmarłego w 1503 r., i Wacława Ostroroga, kasztelana kaliskiego, zmarłego w 1527 r.³⁰⁹ – czyli przypuszczalnie przed śmiercią Andrzeja został plebanem w Kutnie. Pojawia się wśród świadków dokumentu Jana Łaskiego z 21 IV 1530 r. dotyczącego wójtostwa i młyna w Łęgonicach, określony jako pleban w Kutnie, penitencjarz i kapelan arcybiskupa Łaskiego³¹⁰.

75. Stanisław z Gorzewa

1. b.d.³¹¹
7. Na podstawie edycji źródłowych bardzo trudno przeprowadzić identyfikację Stanisława, a także stwierdzić, z którego Gorzewa się pisał i w którym Siedlcu był plebanem. Mógł pochodzić z Gorzewa w pow. szadkowskim w woj. sieradzkim, ze wsi o tej samej nazwie w pow. gostynińskim w woj. rawskim lub w pow. gnieźnieńskim w woj. kaliskim, a może ze wsi kościelnej Gorzewo pod Sierpcem (choć wydaje się to mniej prawdopodobne niż pierwsze trzy możliwości). Na terenie Królestwa Polskiego było również dużo miejscowości o nazwie Siedlec (przy założeniu, że nie doszło do jakiegoś zniekształcenia nazwy w źródle lub błędnego odczytu wydawcy), w których znajdował się kościół parafialny. Znaleźć można takich co najmniej kilka: w pow. pyzdrowskim w woj. kaliskim, w pow. przasnyskim w woj. mazowieckim, w pow. łęczyckim w woj. łęczyckim, w pow. sądeckim w woj. krakowskim. Z racji dużej odległości tej ostatniej osady można ją chyba wykluczyć z rozważań. W każdym razie pewne wydaje się tylko to, że był duchownym.

Mierniczy

76. Jan z Gzowa(?)

1. „tempore olim domini Sbignei archiepiscopi”
2. Zbigniew Oleśnicki
7. Duchowny, początkowo w źródłach występuje jako pleban w Bąkowie

³⁰⁸ A.Cap B5, k. 232r; Korytkowski, Arcybiskupi, t. 2, s. 684, przyp. 5.

³⁰⁹ ҒLB, 2, s. 479; S. Szybkowski, *Możnowładztwo i szlachta ziemi gostynińskiej w późnym średniowieczu. Uzupełnienia genealogiczne i prozopograficzne*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 23, 2011, s. 13.

³¹⁰ A.Cap B5, k. 275v.

³¹¹ VB, s. 106.

w kluczu zduńskim³¹² (być może w tym samym czasie, kiedy był mierniczym). 31 I 1487 r. doszło do zamiany między Janem (nazwanym w źródle „z Gzowa”) a Janem z Mrowisk, plebanem w Żelechlinie Mniejszych³¹³, Jan jako pleban w Żelechlinie Mniejszych pojawił się jeszcze w 1512 r.³¹⁴

Kapelani

77. Mikołaj Strzeszkowic h. Sulima³¹⁵

1. 30 XII 1411 r.³¹⁶
2. Mikołaj Kurowski (?), wakans
4. kustosz gnieźnieński (1415–1419), skarbnik dworu arcybiskupiego (1389–1413), oficjał (1402–1411, 1412–1413, 1414–1415) i wikariusz generalny gnieźnieński (1402, 1414–1419), kanonik gnieźnieński (1383–1415, 1418) i poznański (1377–1419)
6. zm. przed 1 IX 1419 r.
7. przypuszczalnie w związku z pełnieniem funkcji skarbnika arcybiskupiego przez Mikołaja Strzeszkowica kaplica na przełomie drugiego i trzeciego dziesięciolecia XV w. określona została jako „thezauraria nuncupata”³¹⁷

78. Mikołaj Kicki h. Godziemba³¹⁸

1. 15 I 1418³¹⁹, 10 IX 1421 r.³²⁰
2. Mikołaj Trąba
4. archidiakon gnieźnieński (1408–1429), wikariusz generalny poznański (1422–1427), kanonik gnieźnieński (1408–1429), wrocławski (1419–1429), poznański (1420–1429) i kolegiaty św. Wita na zamku kruszwickim (a. 1419–1429)
6. zm. przed 19 II 1429 r.
7. Powyższe daty związane są ze sporem o prebendę kaplicy św. Marii Magdaleny na zamku łowickim między Mikołajem Kickim a Szczepanem, synem Tomasza z Trębek. Marta Czyżak w biogramie Mikołaja pisze, że był on prebendarzem kaplicy św. Marii Magdaleny na zamku

³¹² AA3, k. 80r, 101v (2 VI 1486 r., występuje jako jedna ze stron sporu między nim a kmieściami ze wsi wchodzących w skład parafii w Bąkowie).

³¹³ AA3, k. 112v.

³¹⁴ VB, s. 56.

³¹⁵ KDW, 3, nr 1886; F. Sikora, *Mikołaj Strzeszkowic h. Sulima*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław–Kraków 1976, s. 95–96; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 371–372.

³¹⁶ AC, 1, nr 1479.

³¹⁷ BP, 4, nr 167, 433, 893, 1109, 1208.

³¹⁸ Z. Nowak, *Kicki Mikołaj*, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1967, s. 392; M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 367–368; P. Dembiński, *Poznańska kapituła*, s. 548–551.

³¹⁹ BP, 4, nr 167.

³²⁰ Tamże, nr 893.

łęczyckim w 1412 r.³²¹ Kaplica zamkowa w Łęczycy na pewno istniała, choć wzmianek o niej nie zawierają np. lustracje królewsczyzn z 1564 i 1570 r.³²² Także opracowania dotyczące zamku łęczyckiego nie wspominają o kaplicy³²³. Wydaje się, że mogło tu dojść do pomyłki w odczycie *Loviciensis* jako *Lanciciensis*. O wiele bardziej frapujący jest podany przez wspomnianą badaczkę rok, w którym Mikołaj Kicki miał być kapelanem zamkowym.

Można zaproponować następujący przebieg wydarzeń, który w pewnym stopniu tłumaczyłby spór z przełomu drugiego i trzeciego dziesięciolecia XV w. Najwidoczniej z powodu odebrania przez Mikołaja Kurowskiego rektorowi kaplicy dochodów ze wsi Mikołaj Strzeszkowic złożył rezygnację z prebendy zamkowej. Świadczyłby o tym zapis: „per resignationem Nicolai Strzeskonis, seu Nicolai de Kyky in manibus loci ordinarii factam”³²⁴. Po nim zapewne przejął kapelanię Mikołaj Kicki. Być może mogło dojść przy tym do jakichś nieprawidłowości. Nie wiadomo, kto był odpowiedzialny za obsadzanie kaplicy zamkowej, choć wydaje się, że dużo rolę w tym względzie odgrywał zapewne arcybiskup lub główny zarządca zamku. Tymczasem Szczepan, syn Tomasza z Trębek otrzymał prowizję na kaplicę od papieża Aleksandra V³²⁵.

79. Szczepan, syn Tomasza z Trębek h. Prawdzic³²⁶

1. 15 I 1418³²⁷, 10 IX 1421 r.³²⁸
2. Mikołaj Trąba
4. pleban w Grzegorzewie (1412–1422) i Brochowie (1425)
6. zm. po 17 II 1430 r.³²⁹
7. Najpewniej nie objął kapelanii, nigdy bowiem nie pojawił się z tytułem kapelana. Być może wpływ na to miała nałożona na niego ekskomunika

³²¹ M. Czyżak, *Kapituła katedralna*, s. 368.

³²² *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. 1, wyd. A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961, s. 81–90.

³²³ W. Puget, *Dzieje budowlane zamku w Łęczycy XIV–XVIII w.*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 26, 1965, nr 1, s. 74–77; *Zamki środkowopolskie*, cz. 1: *Besiekiery, Lutomiersk, „Dom stary” w Łęczycy*, red. T. Poklewski, Łódź 1977, s. 79–91.

³²⁴ BP, 4, nr 167.

³²⁵ Tamże, nr 167, 433.

³²⁶ ŁLB, 1, s. 219, przyp. 13; BP, 4, nr 167, 567, 893, 1070, 1484, 1648, 1853, 2011; S.M. Zajączkowski, *Z przeszłości miasta Grzegorzewa (Przyczynek do dziejów ziemi łęczyckiej w średniowieczu)*, cz. 2, RŁdz, t. 41, 1994, s. 138; K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa 2009, s. 220.

³²⁷ BP, 4, nr 167.

³²⁸ Tamże, nr 893.

³²⁹ Tamże, nr 2430.

za współudział w morderstwie, przez co nie mógł rezydować w parafii grzegorzewskiej³³⁰. Trudno powiedzieć, jakie były podstawy jego dążeń do objęcia kapelanii. Zob. również uwagi przy biogramie Mikołaja Kického (zob. wyżej, nr 78).

80. Tomasz, syn Piotra z Trębek h. Prawdzic³³¹

1. 22 III 1423³³², 21 VI 1423 r.³³³
2. Wojciech Jastrzębiec
4. wikariusz wieczysty płocki (1423–1426), kanonik kruszewicki (1423–1425, 1427, 1437) i płocki (1423–1441), kustosz kolegiaty św. Michała na zamku krakowskim (1438, 1441), pleban w Trębkach (1423, 1425–1441), starał się o plebanie w Bądkowie i Winnicy (1422–1423?), a także o archidiakoniat dobrzyński (1423) i kantorę płocką (1439–1441), notariusz publiczny (1424), kapelan i *commensalis* Władysława Warneńczyka (1441)
6. zm. między 10 VII a 6 XII 1441 r.

81. Jan

1. 2 VIII 1484 r.³³⁴
2. Zbigniew Oleśnicki

82. Jakub z Sochaczewa

1. 1491 r.³³⁵
2. Zbigniew Oleśnicki

Puszkarz

83. Grzegorz Morawianin z Osieka

1. 28 IV 1435³³⁶, 21 X 1455 r.³³⁷
2. Wojciech Jastrzębiec, Wincenty Kot, Władysław Oporowski, Jan Sprowski
3. Wzmiankuje się o nim również w latach 1438 i 1441³³⁸. Ponadto w 1437 r. miał w konsystorzu gnieźnieńskim sprawę z Piotrem z Sochaczewa

³³⁰ „[...] propter absentiam cuiusdam Stephani de Trampky, qui propter certa crimina in partibus commissa in eadem residere non potest [...] si constiterit ipsum Stephanum homicidi et aliis criminibus fore irretitum”; BP, 4, nr 567, 885, 1070.

³³¹ BP, 4, nr 892, 989, 1104, 1109, 1208, 1342, 1503, 1548, 1579, 1701, 2421; BP, 5, nr 631, 660, 869, 946, 958, 1013, 1076–1077, 1082, 1086, 1109, 1114; A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1: *Pralaci*, Toruń 1991, s. 149–150; K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 220–221.

³³² BP, 4, nr 1109.

³³³ Tamże, nr 1170.

³³⁴ LPKŁ, s. 23.

³³⁵ Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 294.

³³⁶ AC, 1, nr 1645.

³³⁷ AC, 1, nr 1846.

³³⁸ AC, 1, nr 1673; VB, s. 62–63, 127.

i Stefanem z Łowicza³³⁹. W pochodzącym z 1540 r. transumpcie przywi-
leju Wojciecha Kota dla Grzegorza na wójtostwo w Maurzycach z 1441 r.
zapisano go jako pochodzącego *de Luthumisl*³⁴⁰.

- zm. między 1455 a 1472 r., w którym to roku wspomniana została jego
żona Helena, określona jako wdowa po nim³⁴¹

Kuchmistrz

84. Bartłomiej Pągowski

- 1445 r.³⁴²
- Wincenty Kot
- szlachcic, otrzymał od Wincentego Kota sołectwo w podłowickiej wsi
Niedźwiada

Cieśla

85. Mikołaj Kmita *Parisz*

- 7 X 1444 r.
- Wincenty Kot
- Określony w źródle jako „carpentarius noster” przez Wincentego Kota.
Wydaje się, że związany był z zamkiem w Łowiczu, tym bardziej że
w 1444 r. zakupił połowę młyna w Kompinie. Mimo pewnych wątpli-
wości zamieszczam go w aneksie³⁴³.

Familiars

86. Grzymała z Kościanek h. Grzymała

- 1445 r.³⁴⁴
- Wincenty Kot
- Pojawia się również w otoczeniu starosty łowickiego Jana Furmana
21 V 1443 i 21 V 1448 r.³⁴⁵ W otoczeniu arcybiskupa Wincentego Kota
w latach 1442–1444 funkcjonował Jan Grzymała, najpewniej identyczny
z Grzymałą z Kościanek, któremu nadano sołectwo w Jeziorku³⁴⁶. Istnieją

³³⁹ Z. Morawski, *Łowicz średniowieczny*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 62; J. Szymczak, *Początki broni palnej w Łowiczu*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, t. 2, 1996, nr 2, s. 163.

³⁴⁰ A.Cap B5, k. 317v–318r = A.Cap B6, k. 41r–41v (Grzegorz *de Luthomysl*).

³⁴¹ J. Szymczak, *Początki broni palnej w Łowiczu*, s. 165, przyp. 16.

³⁴² A.Cap B6, k. 20v; VB, s. 24 (wzmianka o nadaniu sołectwa Pągowskiemu, ale bez poda-
nia jego funkcji); S. Hain, *Wincenty Kot, prymas polski 1436–1448*, Poznań 1948, s. 116.

³⁴³ KDW, 5, nr 738.

³⁴⁴ VB, s. 88–89.

³⁴⁵ LPKŁ, s. 25, 90 = Sumariusz, nr 5, s. 208, nr 18, s. 214.

³⁴⁶ A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, s. 388; A. Szweda, *Ród Grzymałów*, s. 347.

dwie możliwości identyfikacji Grzymały. Mógł pisać się z Kościanek w pow. pyzdrowskim w woj. kaliskim lub z Kościanek w pow. sieradzkim w woj. sieradzkim. Za Grzymałą z pyzdrowskich Kościanek przemawia fakt, że Grzymała sieradzki nie jest znany jako właściciel tamtejszych Kościanek, choć skupował części wsi znajdujących się w ich bezpośredniej bliskości³⁴⁷. W źródłach jednak często ten pierwszy pojawia się jako Jan Grzymała z Kościanek, podczas gdy sieradzki Jan Grzymała najczęściej pisał się z Lipek. W przeciwieństwie zatem do Zofii Wilk-Woś nie identyfikowałbym go z Janem Grzymałą z Lipek, podstolim sieradzkim w latach 1463–1465³⁴⁸, lecz z wielkopolskim Janem Grzymałą. Występował w źródłach również jako Jan Grzymała Paruszewski. Żył jeszcze w 1464 r.³⁴⁹

Na listach świadków dokumentów z 21 V 1443 i 21 V 1448 r. pojawili się również inni świadkowie. W obu testacjach obecny jest Mikołaj z Drwalewa. Najpewniej pochodził z Drwalewa w pow. łęczyckim, w którym siedzieli Doliwowie, współrodowcy arcybiskupa Kota³⁵⁰. W 1443 r. Wincenty Kot nadał mu sołectwo we wsi Łągów Mniejszy (obecnie Zakulin), w ramach wynagrodzenia za wierną służbę³⁵¹.

Wraz z Janem Grzymałą i Mikołajem z Drwalewa w 1443 r. świadkował Andrzej z Brzozogaju, leżącego w pow. gnieźnieńskim. Pod koniec życia był księdzem, Włodzimierz Dworzaczek twierdzi nawet, że kanonikiem łowickim, choć informacji o nim nie notuje katalog prałatów i kanoników kapituły łowickiej Józefa Wieteski. W 1477 r. wspomniany jako zmarły³⁵².

Z kolei na dokumencie z 1448 r. wymieniony został Borsza *de Dziwanicze*. Identyfikacja tej osoby nastęrcza trudności. Jan Korytkowski (a za nim Józef Wieteska) wspomina, że w 1480 r. Jakub Sienieński wprowadził Stanisława Borszę z Dziwanowic do kapituły łowickiej jako kanonika nadliczbowego³⁵³. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy chodziło o tę samą osobę. Nie jest to wykluczone, jednak na początku

³⁴⁷ A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka*, s. 388.

³⁴⁸ UrzŁęcz XIII–XV, nr 227, s. 122; Z. Wilk-Woś, *Późnośredniowieczna kancelaria*, s. 166, 178.

³⁴⁹ S. Hain, *Wincenty Kot*, s. 140; A. Szweda, *Ród Grzymałów*, s. 346–347.

³⁵⁰ Boniecki, Herbarz, t. 5, s. 49; S. Kozierowski, *Studia nad pierwotnym rozszedleniem rycerstwa wielkopolskiego. IX. Ród Doliwów*, Poznań 1923, s. 35–36; T. Nowak, *Własność ziemska*, s. 248–250, przyp. 870 na s. 249.

³⁵¹ VB, s. 98.

³⁵² Dworzaczek, *Materiały*, s. 21 zakresu *Bronowscy – Bzowscy*; Dworzaczek, *Regesty*, nr 8380; J. Wieteska jako kanonika łowickiego wymienia jedynie Piotra, brata Andrzeja; tenże, *Katalog prałatów*, s. 31.

³⁵³ Korytkowski, *Arcybiskupi*, t. 2, s. 441; J. Wieteska, *Katalog prałatów*, s. 32.

lat 80. XV w. musiałby być już w podeszłym wieku. Księgi sądowe łączycykie poświadczają istnienie Stanisława, syna Jana z Żeronic, od początku lat 30. XV w.³⁵⁴ Może więc chodzi o tę samą osobę? Stanisław Librowski z kolei sugeruje, że mógł to być Borsza z Żeronic w pow. orłowskim, który w 1446 r. sprzedał kapitulę łowickiej wieś Łupia (wydaje się, że należałoby widzieć tutaj wykupienie przez kapitułę sołectwa we wsi)³⁵⁵. Najbardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że Borsza ten pisał się z Ziewanic, wsi położonej w pow. orłowskim w woj. łęczyckim, w parafii Waliszewo, niedaleko od łowickich dóbr arcybiskupich³⁵⁶. Ten sam Borsza był zapewne wspomnianym w 1443 i 1456 r. wójtem w Chruślinie, sołtysiem z 1446 r. w Łupi oraz dzierżącym w 1456 r. jeszcze jedną wieś, Mystkowice³⁵⁷. Nadanie Borszy wójtostwa w Chruślinie, wsi, w której znajdowała się *curia* arcybiskupia oraz stanowiącej centrum klucza chruślińskiego, a także dzierżenie lub bycie sołtysiem w co najmniej dwóch wsiach położonych w dobrach łowickich arcybiskupich (Łupi i Mystkowicach) wskazuje na jakieś związki jeśli nie z załogą zamku łowickiego, to przynajmniej z arcybiskupem Kotem. Także pojawienie się Borszy w 1448 r. na dokumencie Jana Furmana może sugerować taką właśnie interpretację. Różnice w zapisie miejsca pochodzenia Borszy: *Dziwanowice*, *Zyronice*, *Giwanice* mogą wynikać przede wszystkim z kwestii paleograficznych i trudności z oddaniem i zapisaniem dużej litery Z.

W 1448 r. pojawili się również Wincenty z Bąkowa, Stanisław z Bedlna i prokurator Bura. Wydaje się, że zarówno Wincenty, jak i Stanisław mogli być plebanami w Bąkowie i Bedlnie, choć nie wzmiankowano tego w jakikolwiek sposób w dokumencie. Warto zauważyć, że Borsza, Wincenty i Stanisław pisali się z miejscowości położonych w pow. orłowskim. Nie wiadomo natomiast, kim był ów Bura.

Trudno jednak jednoznacznie określić, czy pojawienie się wymienionych osób w testacjach obu dokumentów może wskazywać na ich związki z zamkiem i status chlebojedźcy zamku lub starosty łowickiego. Wydaje się, że mogło tak być w przypadku Mikołaja z Drwalewa, pojawiającego się dwukrotnie i uposażonego sołectwem w jednej ze wsi okręgu łowickiego, oraz Borszy z Ziewanic, posiadającego co najmniej dwa wójtostwa w dobrach łowickich i świadkującego na jednym z dokumentów Jana Furmana.

³⁵⁴ T. Nowak, *Własność ziemska*, s. 376.

³⁵⁵ ŁLB, 2, s. 536–537; Sumariusz, nr 10, s. 210, nr 18, s. 214.

³⁵⁶ T. Nowak, *Własność ziemska*, s. 395–396. Za tę ceną wskazówkę dziękuję prof. Alicji Szymczakowej.

³⁵⁷ KDW, 5, nr 702; S. Hain, *Wincenty Kot*, s. 121; Sumariusz, nr 14, s. 211–212; ŁLB, 2, s. 540–541.

16 IV 1459 r. 2 łany w Kocierzewie otrzymał Mikołaj Bielawski³⁵⁸, który w późniejszym czasie został przypuszczalnie sędzią zamkowym. Określony jako *familiaris* zamku łowickiego.

Być może *familiaris* zamku bądź któregoś z urzędników zamkowych był Jan Świącianowski (*Swyandzyanowsky*), który uzyskał 7 III 1513 r. od króla Zygmunta zwolnienie od obowiązku służby wojennej z powodu zabezpieczenia i straży zamku łowickiego³⁵⁹. Być może Jan był związany z zamkiem już wcześniej, gdyż 19 IX 1509 r. otrzymał zwolnienie z wyprawy wojennej na prośbę Jana Łaskiego, wówczas tytułowanego jeszcze kanclerzem³⁶⁰. Brakuje informacji, na jakiej podstawie doszło do zwolnienia, można chyba przypuszczać, że mogło to mieć związek z obowiązkami Świącianowskiego na zamku łowickim.

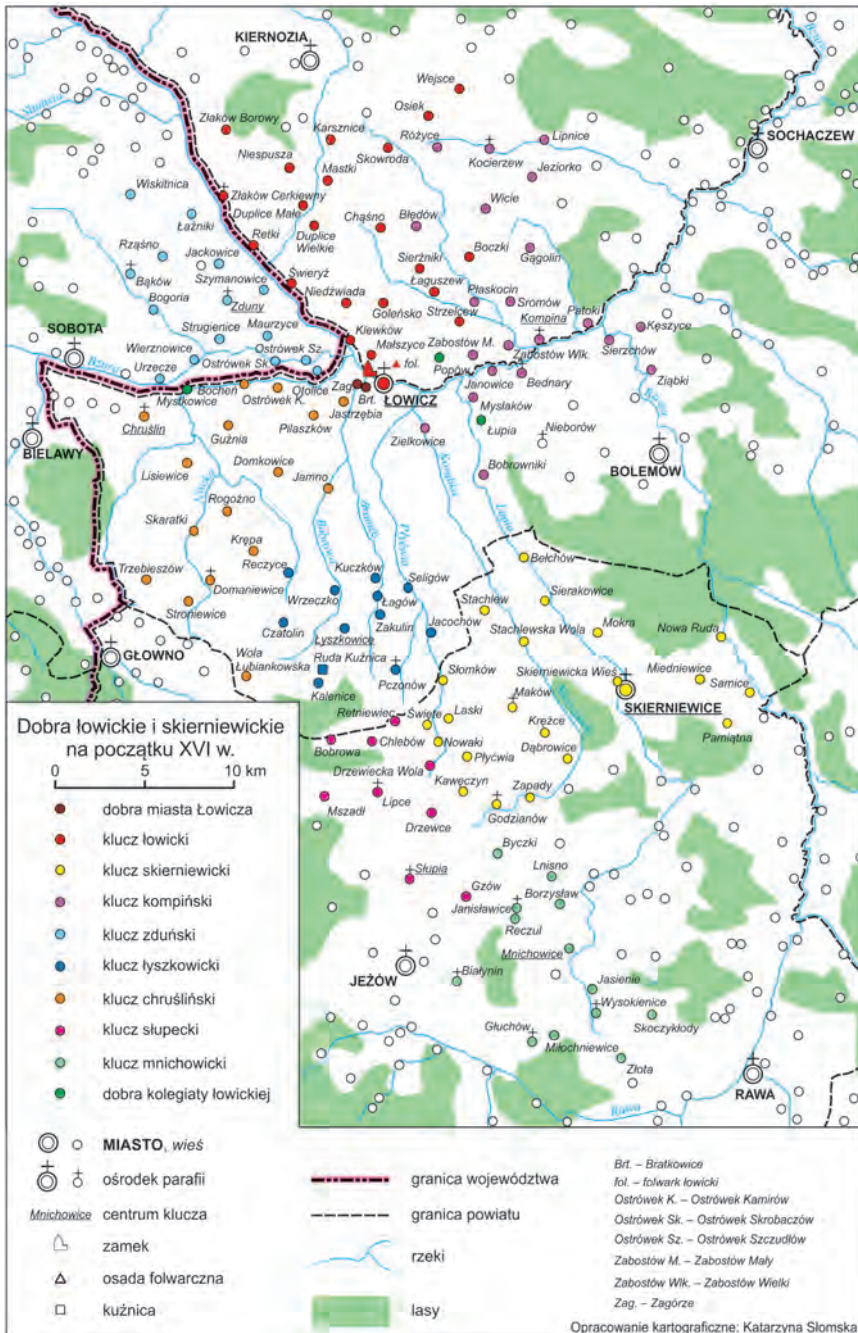
---

³⁵⁸ A.Cap B5, k. 170r.

³⁵⁹ MK 28, k. 14v (reg.: MRPS, 4/1, nr 1949).

³⁶⁰ MK 24, k. 450v (reg.: MRPS, 4/2, nr 9251).

Mapa 1. Dobra łowickie i skierniewickie na początku XVI w.

Źródło: VB, s. 1–193.

WYKAZ SKRÓTÓW*

- 16ND – *Szesnaście nie drukowanych dokumentów wystawionych przez arcybiskupa Janisława w latach 1319–1341*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 51, 1985, s. 347–372
- 44ND – *Czterdzieści cztery nie drukowane dokumenty arcybiskupa Jarosława z lat 1343–1372*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 52, 1986, s. 175–256
- AA3 – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, *Acta archiepiscopalia Sbignei de Oleśnica 1482–1493*, sygn. A.Cap A3
- AAG – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie
- ABMK – „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
- AC – *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 1: *Acta capitulorum Gneznensis, Posnaniensis et Vladislaviensis (1408–1530)*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1894; t. 2: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Gneznensis et Poznaniensis (1403–1530)*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1902
- A.Cap B5 – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kapituły Metropolitalnej, *Liber privilegiorum 1495–1585*, sygn. A.Cap B5
- A.Cap B6 – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kapituły Metropolitalnej, *Liber privilegiorum 1298–1579*, sygn. A.Cap B6
- A.Cap B14–16 – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kapituły Metropolitalnej, *Akta kapituły gnieźnieńskiej*, sygn. A.Cap B14 (lata 1408–1448), B15 (lata 1449–1480), B16 (lata 1480–1508)
- A.Cap B142 – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kapituły Metropolitalnej, *Liber revisionis bonorum archiepiscopatum*, sygn. A.Cap B142

---

* Przy wydawnictwach wielotomowych przywoływanych w przypisach zastosowano następujący sposób zapisu: skrót i nr tomu, nr dokumentu lub strony.

- A.Cap B143 – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kapituły Metropolitalnej, *Inventarium omnium proventuum et aedificiorum Archiepiscopatus Gnesn. sub Stanislao Karnkowski per Iacobi Pradzewski Inventarium omnium proventuum et aedificiorum Archiepiscopatus Gnesn. sub Stanislao Karnkowski per Iacobi Pradzewski*, sygn. A.Cap B143
- ACCP – *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438–1523; 1438–1525)*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1891 (Archiwum Komisji Historycznej, 6), s. 1–295
- ADP – Archiwum Diecezjalne w Płocku
- ADP, Ep. – Archiwum Diecezjalne w Płocku, *Acta Episcopalia*
- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
- AGZ – *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 6–9, Lwów 1876–1883; t. 15, Lwów 1891; t. 17–19, Lwów 1901–1906
- Boniecki, Herbarz – *Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, cz. 1, t. 1–3, 5–7, 13, wyd. Adam Boniecki, Warszawa 1899–1900, 1902–1904, 1909; t. 15–16, wyd. Adam Boniecki, Artur Reiski, Warszawa 1912–1913
- BP – *Bullarium Poloniae*, t. 4: 1417–1431, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Hubert Wajs, Romae–Lublina 1992; t. 5: 1431–1449, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Maria Kowalczyk, Anna Wajs, Hubert Wajs, Romae–Lublina 1995; t. 6: 1447–1464, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Paweł Szczaniecki, Maria Kowalczyk, Romae–Lublina 1998; t. 7: 1464–1471, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Janusz Smołucha, Przemysław Stanko, Romae–Lublina 2006
- CDP – *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 2, cz. 1–2, wyd. Leon Ryszczewski, Antoni Muczkowski, Warszawa 1848–1852
- CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”
- Dworzaczek, Materiały – Włodzimierz Dworzaczek, *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, Kórnik–Poznań 2004, teki.bkpan.poznan.pl (30.12.2014)
- Dworzaczek, Regesty – Włodzimierz Dworzaczek, *Regesty, [w:] tenże, Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, Kórnik–Poznań 2004, teki.bkpan.poznan.pl (30.12.2014)
- Dypl. gn. – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Dyplomy gnieźnieńskie

- J16 – *Jeszcze szesnaście nie drukowanych dokumentów arcybiskupów z XIV wieku*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 55, 1987, s. 101–128
- JdC – *Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*, oprac. Jan Kanty Szlachtowski, [w:] MPH, t. 2, wyd. August Bielowski, Lwów 1892, s. 619–756
- KDKK – *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, cz. 1–2, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1874–1883
- KDM – *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 2, 4, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1886, 1905
- KDM, 5 – *Materiały do kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, t. 5: 1451–1506. *Edycja elektroniczna*, oprac. Waldemar Bukowski, Franciszek Sikora, Jan Wroniszewski, red. Waldemar Bukowski, współpr. Janusz Szyszko, Kraków 2014, www.kodeks.pau.krakow.pl/index.html
- KDW – *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1–3, [wyd. Ignacy Zakrzewski], Poznań 1877–1881; t. 5, wyd. Franciszek Piekosiński, Poznań 1908; t. 6, wyd. Antoni Gąsiorowski, Henryk Kowalewicz, Warszawa–Poznań 1982; t. 7, wyd. Antoni Gąsiorowski, Ryszard Walczak, Warszawa–Poznań 1985; t. 8–9, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jasiński, Warszawa–Poznań 1989–1990; t. 10, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jasiński, Poznań 1993; t. 11, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jasiński, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, Poznań 1999
- KH – „Kwartalnik Historyczny”
- KopCeb – AGAD, Varia z biblioteki Baworowskich, sygn. 257, *Copia privilegiorum civitatis Loviciae, a serenissimis regibus et ab illustrissimis et reverendissimis dominis dominis archiepiscopis Gnesnensibus huic gratiose et liberaliter datae atque per venerabile capitulum Gnesnense approbatorum et confirmatorum*, k. 30r–128r
- Korytkowski, – Jan Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, t. 1–3, Poznań 1888
- Korytkowski, – Jan Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1–4, Gniezno 1883
- Prałaci
- LPKŁ – Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Liber Privilegiorum Kapituły Łowickiej w Łowiczu. Odpisy 1433–1906*, mkf, sygn. mf. 9205, w zasobach Czytelni Mikroform Biblioteki Narodowej w Warszawie
- ŁLB – *Joannis de Lasco Liber Beneficiorum Archidioecesis Gnesnensis*, t. 1–2, wyd. Jan Łukowski, Gnesnae 1880–1881

- MK – AGAD, Metryka Koronna, Księgi wpisów
- MPH – *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, 5, 6, Lwów 1892, 1888, 1893
- MRPS – *Matricularum Regni Poloniae summaria*, wyd. Teodor Wierzbowski, cz. 1: *Casimiri IV regis tempora complectens (1447–1492)*, Varsoviae 1905; cz. 2: *Iohannis Alberti regis tempora complectens (1492–1501)*, Varsoviae 1907; cz. 3: *Alexandri regis tempora complectens (1501–1506)*, Varsoviae 1908; cz. 4: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, t. 1: *Acta cancellariorum 1507–1548*; t. 2: *Acta vicecancellariorum, 1507–1535*; t. 3: *Acta vicecancellariorum, 1533–1548*, Varsoviae 1910–1912–1915
- Niesiecki – *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, t. 2–4, 7, 8, wyd. Jan N. Bobrowicz, Lipsk 1839, 1841
- NKDM – *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2, wyd. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989; cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Warszawa 2000
- NP – „Nasza Przeszłość”
- PSB – *Polski słownik biograficzny*, t. 1–51, Kraków–Wrocław–Warszawa 1935–2016
- RH – „Roczniki Historyczne”
- RŁ – „Roczniki Łowickie”
- RŁdz – „Rocznik Łódzki”
- SHGK – *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1–5, Wrocław–Kraków 1980–2016
- SHGP – *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1–, oprac. Stefan Chmielewski, Krystyna Górską-Gołaska, Jerzy Luciński, Wrocław 1982–
- SPPP – *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 2, Kraków 1870; t. 4, Kraków 1875
- Sumariusz – Stanisław Librowski, *Sumariusz wpisów kopiařiusza kapituły kolegiackiej w Łowiczu z przełomu XVIII i XIX wieku (z kontynuacją do roku 1961)*, ABMK, t. 34, 1977, s. 191–291
- UrzŁęcz XIII–XV – *Urzednicy łęczycy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, red. A. Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985
- UrzŁęcz XVI–XVIII – *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993
- UrzMał – *Urzednicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., red. A. Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990

- UrżWlkp – *Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. M. Bie-lińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, red. A. Gąsiorowski, Wro-cław–Warszawa–Kraków 1985
- VB – *Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieź-nieńskiej z XVI wieku*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1920
- ZDM – *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 1, 4, wyd. Stanisław Kuraś, Wrocław 1962, 1969
- ZDMŁ – *Zbiór dokumentów miasta Łowicza ujętych około 1780 roku w punkty, ekscerpty i rejestry*, oprac. i wyd. Stanisław Librow-ski, ABMK, t. 55, 1987, s. 303–349
- ZWD – *Zbiór ważniejszych dokumentów natury kościelnej archidiecezji gnieźnieńskiej do lat 1818/1821, cz. 3: Ośrodek Łowicz*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 35, 1977, s. 285–400

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I NIEPUBLIKOWANE

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Acta archiepiscopalia Sbignei de Oleśnica 1482–1493, sygn. A.Cap A3

Archiwum Kapituły Metropolitalnej, Akta kapituły gnieźnieńskiej, sygn. A.Cap B14 (lata 1408–1448), B15 (lata 1449–1480), B16 (lata 1480–1508)

Archiwum Kapituły Metropolitalnej, Inventarium omnium proventuum et aedificiorum Archiepiscopatus Gnesn. sub Stanislao Karnkowski per Jacobi Pradzewski, sygn. A.Cap B143

Archiwum Kapituły Metropolitalnej, Liber privilegiorum 1459–1585, sygn. A.Cap B5

Archiwum Kapituły Metropolitalnej, Liber privilegiorum 1298–1579, sygn. A.Cap B6

Archiwum Kapituły Metropolitalnej, Liber revisionis bonorum archiepiscopatum, sygn. A.Cap B142

Dyplomy gnieźnieńskie, sygn. 532, 602, 752, 993, 994, 1005, 1007, 1009, 1212, 1213, 1216, 1232

Archiwum Diecezjalne w Płocku*

Acta Episcopalia, sygn. 5, 16, 204

Dokumenty pergaminowe, sygn. 365

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

Dokumenty samoistne, sygn. dok. 1218

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Acta terrestria et castrensia Varsoviensia, 1, 4* Księgi grodzkie łęczyckie, Liber inscriptionum 14, k. 271v*

Księgi grodzkie pułtuskie, Pułtuskie testamenta konsystorskie 1*

Metryka Koronna, Księgi wpisów, 11, 12, 14, 15, 17, 20, 21, 23, 24, 28, 30, 35, 38, 39

Varia z biblioteki Baworowskich, sygn. 257, Copia privilegiorum civitatis Loviciae a serenissimis regibus et ab illustrissimis et reverendissimis dominis dominis archiepiscopis

---

* Z zasobów Archiwum Diecezjalnego w Płocku oraz Acta terrestria et castrensia Varsoviensia, 1, Książ grodzkich łęczyckich, Liber inscriptionum 14, k. 271v, a także Książ grodzkich pułtuskich, Pułtuskie testamenta konsystorskie 1 (z AGAD) korzystałem za pośrednictwem Kartoteki słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu, zwanej też kartoteką Wolffa, przechowywanej w Zakładzie Atlasu Historycznego Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Gnesnensibus huic gratiose et liberaliter datae atque per venerabile capitulum Gnesnense approbatorum et confirmatorum, k. 30r–128r
 Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 2900, 2903, 3743
 Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 3750

Archiwum Państwowe m.st. Warszawy. Oddział w Łowiczu

Zbiór Władysława Tarczyńskiego, sygn. 46, Copia Priruigelum [!] Sallicidarum, s. 1–4

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Liber Privilegiorum Kapituły Łowickiej w Łowiczu. Odpisy 1433–1906, mkf, sygn. mf. 9205, w zasobach Czytelnii Mikroform Biblioteki Narodowej w Warszawie

ŹRÓDŁA PUBLIKOWANE

- Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438–1523; 1438–1525)*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1891 (Archiwum Komisji Historycznej, 6), s. 1–295
- Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 1: *Acta capitulorum Gneznensis, Poseniensis et Vladislaviensis (1408–1530)*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1894; t. 2: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Gneznensis et Poznaniensis (1403–1530)*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1902
- Acta expeditionum bellicialium palatinatus Calissiensis et Poseniensis in Valachos et in Turcas a. 1497–1498 in archivo regio Poseniensis asservata*, wyd. Michał Bobrzyński, Cracoviae 1882
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 6–9, Lwów 1876–1883; t. 15, Lwów 1891; t. 17–19, Lwów 1901–1906
- Analecta Vaticana 1202–1366*, wyd. Jan Ptaśnik, Cracoviae 1914 (Monumenta Poloniae Vaticana, 3)
- Annales Lubinenses*, wyd. Wojciech Kętrzyński, [w:] MPH, t. 5, Lwów 1888, s. 861–873
- Articuli Vladislao regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi A.D. 1426 et 1428*, wyd. Wojciech Kętrzyński, [w:] MPH, t. 6, Lwów 1893, s. 628–641
- Bołdyrew Aleksander, *Bractwo strzeleckie w Łowiczu w latach 1518–1794*, RŁ, 1, 2003, s. 121–138
- Bullarium Poloniae*, t. 4: *1417–1431*, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Hubert Wajs, Romae–Lublina 1992; t. 5: *1431–1449*, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Maria Kowalczyk, Anna Wajs, Hubert Wajs, Romae–Lublina 1995; t. 6: *1447–1464*, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Paweł Szczaniecki, Maria Kowalczyk, Romae–Lublina 1998; t. 7: *1464–1471*, wyd. i oprac. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, współpr. Janusz Smołucha, Przemysław Stanko, Romae–Lublina 2006
- Codex diplomaticus Poloniae*, t. 2, cz. 1–2, wyd. Leon Ryszczewski, Antoni Muczowski, Warszawa 1848–1852
- Constitutiones synodorum metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis, provincialium, tam vetustorum quam recentiorum, usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera Reverendissimi in Christo patris, domini Stanislai Kamkowski, Dei gratia episcopi Vladislaviensis & Pomeraniae, collectae & ad praescriptum sacrosancti Concilii Tridentini & Sancte Sedis Apostolicae correctae & in unum volumen redactae*, Cracoviae 1579
- Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 5: *Województwo skierniewickie*, red. Ryszard Rosin, z. 1: *Skierniewice i region*, wyd. Alicja Szymczakowa, Warszawa–Łódź 1991
- Corpus iuris Polonici*, seria 1, t. 3, wyd. Oswald Balzer, Cracoviae 1906
- Czterdzieści cztery nie drukowane dokumenty arcybiskupa Jarosława z lat 1343–1372*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 52, 1986, s. 175–256

- Cztery dokumenty wystawione przez arcybiskupa Jakuba w latach 1285–1298*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 49, 1984, s. 361–367
- Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, oprac. Franciszek Piekosiński, Kraków 1865
- Inwentarze dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z XVII w.*, wyd. Leonid Żytkowicz, Toruń 1957
- Iohannis Długossii Vita episcoporum Plocensium abbreviatae cum continuatione Laurentii de Wszerecz*, wyd. Wojciech Kętrzyński, [w:] MPH, t. 6, Lwów 1893, s. 592–619
- Jeszcze szesnaście nie drukowanych dokumentów arcybiskupów z XIV wieku*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 55, 1987, s. 101–128
- Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*, oprac. Jan Kanty Szlachtowski, [w:] MPH, t. 2, wyd. August Bielowski, Lwów 1892, s. 619–756
- Joannis de Lasco Liber Beneficiorum Archidioecesis Gnesnensis*, t. 1–2, wyd. Jan Łukowski, Gnesnae 1880–1881
- Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, cz. 1–2, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1874–1883
- Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, [wyd. Jan Tadeusz Lubomirski], Warszawa 1863
- Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 2, 4, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1886, 1905
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1–3, [wyd. Ignacy Zakrzewski], Poznań 1877–1881; t. 5, wyd. Franciszek Piekosiński, Poznań 1908; t. 6, wyd. Antoni Gąsiorowski, Henryk Kowalewicz, Warszawa–Poznań 1982; t. 7, wyd. Antoni Gąsiorowski, Ryszard Walczak, Warszawa–Poznań 1985; t. 8–9, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jasiński, Warszawa–Poznań 1989–1990; t. 10, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jasiński, Poznań 1993; t. 11, wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jasiński, Tomasz Jurek, Izabela Skierska, Poznań 1999
- Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum)*, wyd. Zofia Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968
- Księgi sądowe łączycie od 1385 do 1419*, cz. 1–2, Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, 3–4)
- Kujawski Witold, *Wykazy święconych z najstarszej księgi akt działalności biskupów włocławskich (Kurozuwęckiego i Przerębskiego – lata 1496–1511)*, ABMK, t. 72, 1999, s. 23–112
- Kwiatkowski Władysław, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939
- Liber geneleos illustris familiae Schidlovicie MDXXXI*, [wyd. Tytus Działyński], [Poznań 1852]
- Librowski Stanisław, *Sumariusz wpisów kopiařusza kapituły kolegiackiej w Łowiczu z przełomu XVIII i XIX wieku (z kontynuacją do roku 1961)*, ABMK, t. 34, 1977, s. 191–291
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, Posnaniae 1890; t. 2, wyd. 2, Posnaniae 1892; t. 3, wyd. Jadwiga Krzyżaniakowa, Warszawa 1935
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. 1, wyd. Andrzej Tomczak, Czesława Ohryzko-Włodarska, Jerzy Włodarczyk, Bydgoszcz 1961
- Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Zofia Kędzierska, Warszawa 1959
- Materiały do dziejów kolegiaty pultuskiej*, wyd. Bolesław Ulanowski, Stanisław Zachorowski, Kraków 1916 (Archiwum Komisji Historycznej, 10), s. 306–415
- Materiały do kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, t. 5: 1451–1506. *Edycja elektroniczna*, oprac. Waldemar Bukowski, Franciszek Sikora, Jan Wroniszewski, red. Waldemar Bukowski, współpr. Janusz Szyszko, Kraków 2014, www.kodeks.pau.krakow.pl/index.html
- Matricularum Regni Poloniae summaria*, wyd. Teodor Wierzbowski, cz. 1: *Casimiri IV regis tempora complectens (1447–1492)*, Varsoviae 1905; cz. 2: *Iohannis Alberti regis tempora complectens (1492–1501)*, Varsoviae 1907; cz. 3: *Alexandri regis tempora complectens (1501–1506)*, Varsoviae 1908; cz. 4: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, t. 1: *Acta cancellariorum*

- 1507–1548; t. 2: *Acta vicecancellariorum (1507–1548)*; t. 3: *Acta vicecancellariorum, 1533–1548, Varsoviae 1910–1912–1915*
- Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowska, cz. 2, wyd. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989; cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Warszawa 2000
- Parczewski Alfons Józef, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 77–100
- Piotrowski Tadeusz, Wdowiszewski Zygmunt, *Średniowieczne zapiski heraldyczne łeczyckie*, „Miesięcznik Heraldyczny”, 14, 1935, t. 10, nr 41, s. 145–148
- Sawicki Jakub, *Przyczynek do problemu zwierzchnictwa królewskiego nad Kościołem w Polsce XVI w.*, CPH, t. 14, 1962, nr 1, s. 167–173
- Statuta capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis a. MCCCXXVIII–MCCCCLXXVIII*, wyd. Udalryk Heyzman, [w:] SPPP, t. 4, Kraków 1875, s. 115–170
- Statuta capitulorum Gnieznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiatatum Varsoviensis et Lanciencis*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1896 (Archiwum Komisji Prawniczej, 5), s. 451–546
- Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej*, z materiałów przysposobionych przez Stanisława Chodyńskiego wyd. i bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził Jan Fijałek, Kraków 1915
- Statuty świętej kapituły w Łowiczu*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 46, 1983, s. 203–369
- Statuty wrocławskiej kapituły katedralnej z roku 1482/83*, wyd. Kazimierz Dola, Wrocław–Opole 2004
- Szesnaście nie drukowanych dokumentów wystawionych przez arcybiskupa Janisława w latach 1319–1341*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 51, 1985, s. 347–372
- Szweda Adam, *Na polsko-krzyżackim pograniczu. Działalność starosty nakielskiego Jarostawa z Iwna (1413–1423)*, RH, t. 69, 2003, s. 105–126
- Szymczakowa Alicja, *XVIII-wieczna kopia dokumentu erekcyjnego paulinów oporowskich*, [w:] *Oporów. Stan badań II. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia Konwentu Ojców Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora Prymasa Władysława Oporowskiego*, [red. Grażyna Kin-Rzymkowska i in.], Oporów 2008, s. 149–161
- Szymczakowie Alicja i Jan, *Statuty łowickiego cechu kowalsko-ślusarskiego w XV–XVII w. (1474–1645)*, RŁ, t. 3, 2005, s. 97–148
- Uchańsciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego, t. 1, wyd. Teodor Wierzbowski, Warszawa 1884
- Urban Waclaw, Wierzba Elżbieta, *Marcin Józef z Gniezna: O Janie Łaskim starszym i jego mecenasowaniu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 58, 1996, nr 3–4, s. 307–309
- Visitatio archidiaconatus Camenensis Andrea de Leszno Leszczyński archiepiscopo a. 1652 et 1653 facta*, oprac. Paweł Panke, Toruń 1907 (Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 11)
- Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI wieku*, wyd. Bolesław Ulanowski, Kraków 1920
- Wyciągi z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej*, wyd. Antoni Z. Helcel, [w:] SPPP, t. 2, Kraków 1870, s. 37–958
- Wýwody szlachectwa w Polsce XIV–XVII w.*, wyd. Władysław Semkowicz, Lwów 1913 (Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie, 3, 1911–1912)
- Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 1: 1065–1495, wyd. Stella M. Szacherska, Warszawa 1975
- Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 1, 4, wyd. Stanisław Kuraś, Wrocław 1962, 1969
- Zbiór dokumentów miasta Łowicza ujętych około 1780 roku w punkty, ekscerpty i registry*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 55, 1987, s. 303–349
- Zbiór dokumentów zakonu OO. Paulinów w Polsce*, t. 1: 1328–1464, oprac. Jan Fijałek, Kraków 1938
- Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, t. 1, wyd. Jan Karol Kochanowski, Warszawa 1919

Zbiór ważniejszych dokumentów natury kościelnej archidiecezji gnieźnieńskiej do lat 1818/1821, cz. 3: *Osrodek Łowicz*, oprac. i wyd. Stanisław Librowski, ABMK, t. 35, 1977, s. 285–400
 Zeissberg Heinrich, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesen (1510–1531) und sein Testament*, Wien 1874

OPRACOWANIA

- Arens Fritz, *Staufische Pfalz- und Burgkapellen*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, cz. 1, red. Hans Patze, Sigmaringen 1976 (Vorträge und Forschungen, 19), s. 197–210
- Arnold Stanisław, *Władztwo biskupie na grodzie wolkorskim w w. XIII*, [w:] tenże, *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa 1968, s. 5–147
- Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 1: *Mapa, plany*, red. Władysław Pałucki, Warszawa 1973
- Atlas historyczny Polski. Rejestry poborowe województwa kaliskiego w XVI w.*, red. Marek Słoń, Instytut Historii PAN im. Tadeusza Manteuffla (Atlas Źródeł i Materiałów do Dziejów Dawnej Polski, 2013–), <http://atlasfontium.pl/index.php?article=kaliskie> (19.08.2017)
- Augustyniak Jerzy, *Archeologia o zamku w Łowiczu*, „Spotkania z Zabytkami”, t. 6, 2001, s. 17–19
- Baletka Tomáš, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, „Sborník Archivních Prací”, t. 54, 2004, nr 1, s. 3–236
- Baletka Tomáš, *Na dvoře olomouckých biskupů na přelomu 14. a 15. století*, [w:] *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*, vyd. Jan Hrdina, Eva Doležalová, Jan Kahuda, Praha 2002, s. 339–355
- Baletka Tomáš, *Olomoucké biskupství a proměny jeho správního organismu mezi středověkem a novověkem*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. Lenka Bobková, Jana Konvičná, Praha 2007 (Korunní země v dějinách českého státu, 3), s. 161–170
- Barański Marek, *Zalogi grodowe w Polsce wczesnopiastowskiej*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 6, red. Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 91–99
- Barciak Antoni, *Posiadłości biskupów wrocławskich w księstwie opolskim do początków XIV w. Przykład Ujazdu*, [w:] *Tysiąclecie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. Antoni Barciak, Katowice 2000, s. 66–74
- Bartoszewicz Agnieszka, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012
- Bielińska Maria, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967
- Bieniak Janusz, *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, t. 9(58), 1973, s. 71–87
- Bieniak Janusz, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, [w:] tenże, *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism, wybór i posł.* Anna Supruniuk, Jan Wroniszewski, Andrzej Radzimiński, Kraków 2002, s. 83–122
- Bieniak Janusz, *Krąg rodzinny Jadwigi z Żerkowa*, [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, [red. Tomasz Jasiński, Tomasz Jurek, Jan M. Piskorski], Poznań 1997, s. 135–146
- Bieniak Janusz, *Oporowski Piotr (właściwie Piotr z Oporowa) h. Sulima*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław–Kraków 1979, s. 139–142
- Bieniak Janusz, *Powstanie miasta samorządowego – najstarsze lokacje miejskie*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1: *Od początków do 1918 roku*, red. Jacek Staszewski, Włocławek 1999, s. 87–117

- Bieniak Janusz, *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII–XV wieku (uwagi problemowe)*, [w:] *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, red. Henryk Łowmiański, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 161–200
- Bieniak Janusz, *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łączycza i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969
- Bilska-Ciećwierz Małgorzata, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007
- Binding Günther, *Burgkapelle*, „Lexikon des Mittelalters”, t. 2, cz. 5, München 1982, szp. 1054–1055
- Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986
- Borek Arkadiusz, *Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznej Polsce: praktyka i jej uwarunkowania na przykładzie wrocławskich wykazów święceń*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 52, 2014, s. 45–71
- Brunn Karl von, *Das Domkapitel von Meissen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der deutschen Domkapitel*, Meissen 1902
- Brust Mięczysław, *Lokacje miejskie w wielkopolskich dobrach arcybiskupów gnieźnieńskich w XIII i XIV wieku*, NP, t. 95, 2001, s. 29–104
- Brzeziński Witold, *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 2012
- Bukowski Waldemar, *Sieniński (Oleski) Jan z Sienna i Oleska h. Dębno*, [w:] PSB, t. 37, Warszawa–Kraków 1996, s. 179–181
- Chodyński Stanisław, *Zamki, pałace i rezydencje biskupów wrocławskich*, „Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis”, t. 24, 1910, s. 66–97
- Chojnacki Piotr, *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność*, [w:] *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza. Studia*, red. Maria Koczerska, Warszawa 2001 (Fasciculi Historici Novi, 4), s. 87–181
- Ciura Franciszek, *Klucz lipowiecki. Studia z dziejów klucza lipowieckiego i jego miejscowości*, Kraków 2009
- Czarnca. *Gniazdo rodu Czarnieckich*, red. Zygmunt Fatyga, Czarnca 2010
- Czwojdrak Bożena, *Z badań nad dworem królowej Zofii Holszańskiej*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, t. 2(6), 2010, s. 157–179
- Czyżak Marta, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003
- Dąbrowski Franciszek, *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, Warszawa 2007
- Dembiński Paweł, *Kłopoty z biskupimi nepotami, czyli perypetie Piotra ze Śmigła*, [w:] *Memoria viva. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skierskiej (1967–2014)*, [red. Grażyna Rutkowska, Antoni Gąsiorowski], Warszawa–Poznań 2015, s. 688–702
- Dembiński Paweł, *Poznańska kapituła katedralna wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500*, Poznań 2012
- Dembiński Paweł, *Prokuratorzy poznańskiej kapituły katedralnej w latach 1428–1500*, RH, t. 69, 2003, s. 127–166
- Dworzaczek Włodzimierz, *Łaski Jan*, [w:] PSB, t. 18, Kraków 1973, s. 229–237
- Dworzaczek Włodzimierz, *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, Kórnik–Poznań 2004, teki.bkpan.poznan.pl (19.08.2017)
- Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3: *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego*, oprac. Stanisław Kuraś, Warszawa 1983
- Eliade Mircea, *Obrazy i symbole. Szkice o symbolice magiczno-religijnej*, tłum. Magda i Paweł Rodakowie, Warszawa 2009
- Fedeles Tamás, *Eine Bischofsresidenz in Südungarn im Mittelalter. Die Burg zu Fünfkirchen (Pécs)*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae”, t. 13, 2008, s. 179–217

- Fedorowicz Kazimierz, *Dostojnicy i urzędnicy świeccy województwa krakowskiego w latach 1374–1506*, Kraków 1896 (Archiwum Komisji Historycznej, 8), s. 1–290
- Fijałek Jan, *O archidiakonach pomorskich i urzędnikach biskupich w archidiakonacie pomorskim diecezji włocławskiej w XII–XV wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 6, 1899, s. 125–172
- Friedberg Marian, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 165–216
- Gawlas Sławomir, *Chłopi w Polsce piastowskiej przed kolonizacją na prawie niemieckim jako problem historiograficzny*, RH, t. 78, 2012, s. 7–50
- Gawlas Sławomir, *Człowiek uwikłany w wielkie procesy – przykład Muskaty*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, [red. Roman Michałowski i in.], Warszawa 1997, s. 391–401
- Gawlas Sławomir, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996
- Gawlas Sławomir, *Polityka wewnętrzna Przemysła II a mechanizmy społecznych dążeń i konfliktów w Wielkopolsce jego czasów*, [w:] *Przemysł II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, red. Jadwiga Krzyżaniakowa, Poznań 1997, s. 65–80
- Gawlas Sławomir, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, [w:] *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Zofia Kurnatowska, Tomasz Jurek, Poznań 2005, s. 133–162
- Gawlas Sławomir, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w 1. połowie XIII wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 23, 2015, s. 7–56
- Gawlas Sławomir, *Znaczenie kolonizacji niemieckiej dla rozwoju gospodarczego Śląska*, [w:] *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej*, red. Antoni Barciak, Katowice 2003, s. 22–46
- Gąsiorowski Antoni, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w Polsce pierwszych Jagiellonów*, RH, t. 59, 1993, s. 93–111
- Gąsiorowski Antoni, *Castellanus. Przyczynek semazjologiczny*, „Slavia Antiqua”, t. 18, 1971, s. 207–221
- Gąsiorowski Antoni, „Districtus” w Wielkopolsce początków XIV wieku (Z zagadnień zarządu terytorialnego Polski średniowiecznej), RH, t. 32, 1966, s. 173–193
- Gąsiorowski Antoni, *Gniezno monarsze i Gniezno biskupie w średniowieczu. Problem rezydowania*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. Jerzy Strzelczyk, Janusz Górny, Gniezno 2000, s. 143–163
- Gąsiorowski Antoni, *Kolskie starostwo i kolscy starostowie w czasach jagiellońskich* [w:] *Królewskie miasto Koło. Studia w 650. rocznicę lokacji miasta*, red. Izabela Skierska, Koło 2012, s. 31–67
- Gąsiorowski Antoni, *Ostroróg Dobrogost (właściwie Dobrogost z Ostroroga, także z Lwówka, Lwowski) h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 24, Warszawa–Kraków 1979, s. 499
- Gąsiorowski Antoni, *Prokuratorzy gnieźnieńskiej kapituły katedralnej w XV wieku*, [w:] *Droga historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Piotr Dymmel, Krzysztof Skupieński, Barbara Trelińska, Lublin 2001, s. 451–460
- Gąsiorowski Antoni, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa–Poznań 1981
- Gąsiorowski Antoni, *Urzędnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970
- Gąsiorowski Antoni, *Uwagi o mniejszych kasztelaniach wielkopolskich XIII–XV wieku*, CPH, t. 19, 1967, nr 1, s. 71–108
- Gąsiorowski Antoni, *Walki o władzę w Poznaniu u schyłku wieków średnich*, KH, t. 82, 1975, nr 2, s. 255–266

- Gąsiorowski Antoni, *Wójt i starosta. Ramię monarsze w polskim mieście średniowiecznym*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. Marian Biskup i in., Poznań 1976, s. 437–444
- Gąsiorowski Antoni, Jaskulski Jacek, Pniewski Piotr h. *Nalęcz*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław–Kraków 1981, s. 826–827
- Gąsiorowski Antoni, Skierska Izabela, *Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, CPH, t. 47, 1995, nr 1–2, s. 93–124
- Gąsiorowski Antoni, Skierska Izabela, *Początki oficjalu kamieńskiego archidiecezji gnieźnieńskiej (wieki XIV–XV)*, KH, t. 103, 1996, nr 2, s. 3–21
- Gąsiorowski Antoni, Skierska Izabela, *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, RH, t. 41, 1995, s. 37–86
- Goetel-Kopffowa Maria, *Konarski Jan h. Abdank (1447–1524), biskup krakowski*, [w:] PSB, t. 13, Wrocław 1968, s. 458
- Goliński Mateusz, *Książę, biskup i zamki*, [w:] *Nie tylko zamki. Szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Małgorzata Chorowska i in., Wrocław 2005, s. 41–53
- Góralski Wojciech, *Skład osobowy oraz obsadzanie prałatur i kanonii w kapitule kolegiackiej w Pułtusk*, „Prawo Kanoniczne”, t. 19, 1976, nr 1–2, s. 241–269
- Górczak Zbyszko, *Dobra stołowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego (1423–1455)*, [w:] *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. Feliks Kiryk, Zdzisław Noga, Warszawa 2006, s. 241–270
- Górczak Zbyszko, *Kariery majątkowe rodzin aspirujących do kręgu elity możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI w.*, Poznań 2013
- Górczak Zbyszko, *Lokacja miejska Żnina oraz dzieje osady do końca średniowiecza*, [w:] *Żnin. 750 lat dziejów miasta*, red. Tadeusz Janicki, Żnin 2013, s. 49–81
- Górczak Zbyszko, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999
- Górczak Zbyszko, *Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI wieku. Studium z dziejów własności ziemskiej*, Poznań 2007
- Górska-Gołąska Krystyna, *Kazimierz Biskupi w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Kazimierza Biskupiego*, cz. 1: *Monografia*, red. Zbigniew Chodyła, Kazimierz Biskupi–Konin 2001, s. 50–72
- Górski Karol, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, Kraków 1927
- Graczyk Waldemar, *Wkład biskupa płockiego Pawła Giżyckiego (1439–1463) w rozwój kulturowy Pułtusa*, [w:] *Artem historicam aliis tradere. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Anzelma Weissa*, red. Włodzimierz Bielak, Jarosław Marczewski, Tomasz Moskal, Lublin 2011, s. 77–84
- Grad Stanisław, *Kościelna działalność arcybiskupa i prymasa Jana Łaskiego*, Warszawa 1979 (Studia z Historii Kościoła w Polsce, 5)
- Graff Tomasz, *Mikołaj Trąba jako gospodarz archidiecezji halickiej i gnieźnieńskiej*, [w:] *Mikołaj Trąba, mąż stanu i prymas Polski. Materiały z konferencji. Sandomierz 13–14 czerwca 2008 roku*, red. Feliks Kiryk, Kraków 2009, s. 89–101
- Grygiel Ryszard, Jurek Tomasz, *Dolwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź 1996
- Grzybkowski Andrzej, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów śląskich (XII–XIV wiek)*, Warszawa 1990
- Guerquin Bohdan, *Zamki w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1984
- Guzowski Piotr, *Klienci czy wierzyciele? Nie tylko o ekonomicznym wymiarze zastawu dóbr królewskich w pierwszej połowie XV wieku*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 67–86

- Guzowski Piotr, *The Role of Enforced Labour in the Economic Development of Church and Royal Estates in 15th and 16th-century Poland*, [w:] *Schiavitù e servaggio nell'economia europea SECC. XI–XVIII / Serfdom and Slavery in the European Economy 11th–18th Centuries*, red. Simo-netta Cavaciocchi, Firenze 2014, s. 215–234
- Hain Stefan, *Wincenty Kot, prymas polski 1436–1448*, Poznań 1948
- Halecki Oskar, *Ród Łodziów w wiekach średnich*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. 5, 1912, nr 7–8, s. 107–115
- Herbarz polski Kaspra Niesieckiego, t. 2–4, 7–8, wyd. Jan N. Bobrowicz, Lipsk 1839, 1841
- Herbarz polski. *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, cz. 1, t. 1–3, 5–7, 13, wyd. Adam Boniecki, Warszawa 1899–1900, 1902–1904, 1909; t. 15–16, wyd. Adam Boniecki, Artur Reiski, Warszawa 1912–1913
- Herrmann Christofer, *Peryferyjne miasta katedralne i rezydencje biskupie w Prusach Zakonnych w kontekście europejskim*, [w:] *Katedra, ratusz, dwór. Wielkie miasta a władza świecka i kościelna w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały XXXIII Seminarium Mediewistycznego im. Alicji Karłowskiej-Kamzowej, 29 listopada – 1 grudnia 2012 w Poznaniu*, red. Jacek Kowalski, Tomasz Ratajczak, Poznań 2014, s. 131–135
- Inglot Stefan, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku. Próba odtworzenia zaginionej części Liber Beneficiorum Długosza*, Lwów–Warszawa 1925
- Inglot Stefan, *Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Lwów 1927
- Jabłońska Anna, *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*, Kielce 2005
- Janiš Dalibor, *Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století*, [w:] *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, red. Dana Dvořáčková-Malá, Jan Zelenka, Praha 2008, s. 347–362
- Jaskulski Jacek, *Dzieło ks. Jana Ignacego Korytkowskiego w ocenie historiografii i metodologii XIX i XX wieku*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. Jerzy Strzelczyk, Janusz Górny, Gniezno 2000, s. 407–417
- Józefceki Jan, *Dzieje Skierniewic 1359–1975*, Warszawa 1988
- Jurek Tomasz, *Polska pod władzą obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. Andrzej Marzec, Maciej Wilamowski, Kraków 2006, s. 187–220
- Jurek Tomasz, *Ryczyn biskupi. Studium z dziejów Kościoła polskiego w XI wieku*, RH, t. 60, 1994, s. 21–66
- Jurek Tomasz, *Wstęp*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu*, oprac. Adam Wolff, Kazimierz Pacuski, do druku przyg. Marta Piber-Zbieranowska, Anna Salina, red. Tomasz Jurek, Warszawa 2013, s. V–X
- Kaczmarek Michał, „*Familiars*” klasztoru kamienieckiego w świetle nekrologu, [w:] *Źródłoznawstwo i studia historyczne*, red. Wacław Korta, Wrocław 1989 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 1112; Historia 76), s. 173–187
- Kajzer Leszek, *Uwagi o budownictwie obronnym arcybiskupów gnieźnieńskich*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica”, t. 3, 1983, s. 147–158
- Kajzer Leszek, *Warownie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w świetle nowych badań*, [w:] *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Materiały z sesji naukowej (9–10 maja 1994 roku)*, red. Olga Krut-Horonzak, Leszek Kajzer, Włocławek 1995, s. 105–122
- Kajzer Leszek, *Wieże zamków Prowincji Wielkopolskiej*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 12, 2002, s. 47–71
- Kajzer Leszek, *Z problematyki badań zamków biskupich w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej. Kielce 20 IX 1997*, [red. Leszek Kajzer], Kielce 1997, s. 7–14

- Kajzer Leszek, *Z problematyki budownictwa obronnego biskupów włocławskich*, NP, t. 82, 1994, s. 281–298
- Kajzer Leszek, *Zamek w Raciążku*, Łódź 1990
- Kajzer Leszek, *Zamki i społeczeństwo. Przemiany architektury i budownictwa obronnego w Polsce w X–XVIII wieku*, Łódź 1993
- Kajzer Leszek, Kołodziejcki Stanisław, Salm Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, red. Leszek Kajzer, Warszawa 2001
- Kajzer Leszek, Olszacki Tomasz, *Mazowieckie zamki w Gostyninie i Sochaczewie na tle problematyki zamków starożytnych Krzysztofa Szydłowieckiego*, [w:] *Fundacje kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego. Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa – Ćmielów 2007*, red. Wojciech Iwańczak, Radosław Kubicki, Dariusz Kalina, Kielce–Ćmielów 2011, s. 49–62
- Kamiński Adam, *Florian z Pacanowa h. Jelita*, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 41
- Kamiński Adam, *Myszkowski Marcin z Mirowa*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław–Kraków 1977, s. 376–377
- Kazimierski Józef, *Dzieje miasta Pułtusza do końca XVIII w.*, [w:] Józef Kazimierski, Ryszard Kołodziejczyk, Janusz Szczepański, *Dzieje miasta Pułtusza*, Warszawa 1992, s. 5–49
- Kądziołka Jerzy, *Żnin po lokacji (1263–1654)*, [w:] *Żnin. 700 lat dziejów miasta*, [red. Jerzy Topolski], Bydgoszcz 1965, s. 49–75
- Kieszkowski Jerzy, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmunto-wskich czasów*, Poznań 1912
- Kiryk Feliks, *Miasto średniowieczne*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, red. Feliks Kiryk, Kraków 2001, s. 79–106
- Kiryk Feliks, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994
- Kłoczowski Jerzy, *Biskupi i kapituły w dziele Janka z Czarnkowa*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. Helena Chłopocka i in., Poznań 1984, s. 205–212
- Kobojek Elżbieta, Pietrzak Janusz, *Zamek arcybiskupi w Łowiczu i jego umocnienia ziemne na tle środowiska przyrodniczego doliny Bzury*, [w:] *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa*, red. Lucyna Domańska, Piotr Kittel, Jacek Forsyś, Poznań 2009, s. 265–278
- Koczerska Maria, *Długosz jako sekretarz Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980 r.)*, red. Feliks Kiryk, Olsztyn 1983, s. 53–64
- Koczerska Maria, *Prawo patronatu w Polsce późnego średniowiecza i jego wpływ na kulturę pisma społeczeństwa świeckiego*, [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. Pavel Krafl, Praha 2008, s. 224–234
- Koczerska Maria, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975
- Koczerska Maria, *Rola związków rodzinnych i rodowych w działalności publicznej Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. Andrzej Radziwiński, Jan Wroniszewski, Toruń 1996, s. 67–92
- Koczerska Maria, *Świadomość genealogiczna możnowładztwa polskiego w XV wieku. Podstawy i środki wyrazu*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 2, red. Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1982, s. 266–322
- Koczerska Maria, *Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach średniowiecznych*, [w:] *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, red. Jacek Hertel, Toruń 1982, s. 25–47
- Koczerska Maria, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423–1455*, Warszawa 2004

- Kołodziejcki Stanisław, *Średniowieczne rezydencje obronne możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Kraków 1994
- Korepta-Żółtowska Joanna, *Pieczyska Łowickie*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, t. 2, 1996, nr 2, s. 171–181
- Korta Waclaw, *Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do połowy XIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964
- Korytkowski Jan, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, t. 1–3, Poznań 1888
- Korytkowski Jan, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1–4, Gniezno 1883
- Kowalczyk Andrzej, *Buk. Zarys dziejów miasta*, Poznań 1989
- Kowalska-Pietrzak Anna, *Pralaci i kanonicy kapituły łęczyckiej do schyłku XV wieku*, Łódź 2004
- Kozierowski Stanisław, *Studia nad pierwotnym roziedleniem rycerstwa wielkopolskiego. IX. Ród Doliwów*, Poznań 1923
- Kozłowski Tadeusz, Sitnik Aleksander Kazimierz OFM, *Bernardyni łowicy. Historia klasztoru i kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła w Łowiczu (1469–1806)*, Kalwaria Zebrzydowska 2015
- Krantz Liliana, *Zamek w Uniejowie*, Warszawa–Poznań 1980
- Kriedte Peter, *Die Herrschaft der Bischöfe von Wloclawek in Pommerellen von den Anfängen bis zum Jahre 1409*, Göttingen 1974 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 40)
- Kryściak Zdzisław, *Klasztory w przestrzeni miejskiej Łowicza do końca XVI wieku*, RŁ, t. 2, 2003, s. 45–64
- Kubicki Radosław, *Przynależność administracyjna, lokacja, właściciele oraz władze Ilży i klucza ilżeckiego do początków XIX wieku. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, [w:] *Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na ziemi ilżeckiej. Ilża. Miasto biskupów krakowskich na tle regionu. Materiały z sesji popularno-naukowej „Przeszłość w służbie przyszłości” w Ilży w dniu 22 X 2010 r.*, red. Dariusz Kalina, Radosław Kubicki, s. 9–16
- Kuczyński Janusz, *Rezydencja biskupów krakowskich w Bodzentynie*, [w:] *Bodzentyn. Z dziejów miasta w XII–XX wieku*, red. Krzysztof Bracha, Kielce 1998, s. 65–79
- Kuczyński Stefan Maria, *Mikołaj Trąba*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław–Kraków 1979, s. 97–99
- Kuczyński Stefan Maria, Wiśniewski Jerzy, *Marcin (Martinus, Marcissius) z Wrocimowic (z Rogów, Moszczenicy)*, [w:] PSB, t. 19, Kraków 1974, s. 577–578
- Kujawski Witold, *Rola instytucji kościelnych w życiu miasta*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. Jan Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 373–422
- Kupisz Dariusz, *Rody szlacheckie ziemi radomskiej*, Radom 2009
- Kuraś Stanisław, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971
- Kurtyka Janusz, *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle najnowszych badań*, Kraków 2001
- Kurtyka Janusz, *Posiadłość, dziedzicność i prestiż. Badania nad późnośredniowieczną i wczesnonowżytną wielką własnością możnowładczą w Polsce XIV–XVII wieku*, RH, t. 65, 1999, s. 161–194
- Kurtyka Janusz, *Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej*, [w:] *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. Andrzej Radzimiński, Jan Wroniszewski, Toruń 1999, s. 47–124
- Kutrzeba Stanisław, *Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV wieku*, Kraków 1903
- Kwiatkowski Stanisław, *Problem ubóstwa w Kościele XI–XV w.*, [w:] *Inter economiam caelestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. Wiesław Długokęcki i in., Kraków 2011, s. 35–68
- Kwiatkowski Władysław, *Łowicz prymasowski w świetle źródeł archiwalnych*, Warszawa 1939

- Laberschek Jacek, *Bezpośrednie zaplecze gospodarcze zamków województwa krakowskiego do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Janusz Smołucha i in., Kraków 2008, s. 459–476
- Laberschek Jacek, *Klientela Koziegłowskich i Giebuttowskich herbu Lis od schyłku XIV do końca XV wieku*, KH, t. 100, 1993, nr 1, s. 59–73
- Laberschek Jacek, *Lelów – klucz majątkowy*, [w:] SHGK, cz. 3, z. 3, Kraków 2000, s. 517
- Laberschek Jacek, *Melsztyński klucz majątkowy od połowy XIV do połowy XVI wieku*, [w:] *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 117–143
- Laberschek Jacek, *Zamek Czorsztyn i jego królewscy zarządcy w czasach jagiellońskich*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 21. Studia Historica*”, t. 3, 2004, s. 59–68
- Lasek Piotr, *O apotropaicznej funkcji niektórych kaplic zamkowych w średniowiecznej Polsce – zarys problematyki*, https://www.academia.edu/3028154/O_apotropaicznej_funkcji_niektorych_kaplic_zamkowych_w_sredniowiecznej_Polsce. Zarys problematyki (19.08.2017)
- Leszczyńska-Skrętowa Zofia, *Boryszowice*, [w:] SHGK, cz. 1, Wrocław 1980–1986, s. 195–197
- Lewicki Jakub, *Dzieje i architektura zamku w Ilży. Problematyka badawcza i konserwatorska*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej. Kielce 20 IX 1997*, [red. Leszek Kajzer], Kielce 1997, s. 57–71
- Lolo Radosław, *Samorząd miejski Pultuska a biskupi płoccy w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Pultusk – 600 lat samorządu. Materiały sesji z okazji 600-lecia samorządu pultuskiego*, red. Henryk Samsonowicz, Warszawa 2006, s. 67–80
- Luciński Jerzy, *Buk – klucz, dwór, folwark*, [w:] SHGP, cz. 1, Wrocław 1982–1987, s. 144
- Luciński Jerzy, *Dolsk – klucz, dwór, folwark*, [w:] SHGP, cz. 1, Wrocław 1982–1987, s. 384
- Luciński Jerzy, *Golina*, [w:] SHGP, cz. 1, Wrocław 1982–1987, s. 524–527
- Lutyński Konrad, *Kościelna działalność Jana Lubrańskiego jako biskupa poznańskiego*, „*Kronika Miasta Poznania*”, t. 67, 1999, nr 2, s. 71–92
- Łaniecki Sławomir, *Kamień okresu staropolskiego (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Dzieje Kamienia Krajeńskiego i okolic od pradziejów do współczesności*, red. Jan Dorawa, Tomasz Fiałkowski, Sępólno Krajeńskie 2009, s. 97–135
- Łaniecki Sławomir, *W czasach średniowiecza*, [w:] *Dzieje Kamienia Krajeńskiego i okolic od pradziejów do współczesności*, red. Jan Dorawa, Tomasz Fiałkowski, Sępólno Krajeńskie 2009, s. 64–96
- Łask. *Dzieje miasta*, red. Józef Śmiałowski, Łask 1998
- Łojko Jerzy, *Kleczew w XVI–XVIII stuleciu*, [w:] *Dzieje Kleczewa. Praca zbiorowa*, red. Jerzy Stępień, Poznań–Konin 1999, s. 19–110
- Łowmiański Henryk, *Początki Polski. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1985
- Maciejewski Jacek, *Adventus episcopi. Pozaliturgiczne aspekty inauguracji władzy biskupiej w Polsce średniowiecznej na tle europejskim*, Bydgoszcz 2013
- Maciejewski Jacek, *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa, biskupa wrocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996
- Maisel Witold, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961
- Małuszyński Marian, *Łowicz w wiekach średnich*, Łowicz 1934 (wyd. 2: Łowicz 2016)
- Małuszyński Marian, *Rozwój terytorialny Księstwa Łowickiego*, „*Ziemia. Ilustrowany Miesięcznik Krajoznawczy*”, t. 7–8, 1936 (wyd. 2: Łowicz 2012), s. 181–186
- Mandziuk Józef, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 2: 1302–1417, Warszawa 2004
- Marciniak-Kajzer Anna, *Drewno na zamkach, czyli o czym na ogół zapominamy*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. Marcei Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 491–496

- Marzec Andrzej, *Krąg rodzinny arcybiskupa Janusza Suchywilka*, „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne”, t. 8, 1996, s. 9–25
- Michalska-Bracha Lidia, Wijaczka Jacek, *Szydłowieccy – pierwsi właściciele miasta i zamku w Szydłowcu*, [w:] *Zamek szydłowiecki i jego właściciele. Materiały sesji popularyzacyjnej 24 lutego 1996 roku*, [red. Jacek Wijaczka], Szydłowiec 1996, s. 63–82
- Mirowski Roman, *Krzysztof Szydłowiecki – szkic do portretu*, [w:] *Fundacje kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego. Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa – Ćmielów 2007*, red. Wojciech Iwańczak, Radosław Kubicki, Dariusz Kalina, Kielce–Ćmielów 2011, s. 9–16
- Mitkowski Józef, *Dzierżawo (Dzierżko) z Iwna*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 140–141
- Modzelewski Karol, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987
- Modzelewski Karol, *Między prawem książęcym a władztwem gruntowym. I. Z zagadnień początków poddaństwa w Polsce*, PH, t. 71, 1981, nr 2, s. 209–233
- Modzelewski Karol, *Między prawem książęcym a władztwem gruntowym. II. Instytucja kasztelanii majątkowych Kościoła w Polsce XII–XIII w.*, PH, t. 71, 1981, nr 3, s. 449–477
- Morawski Michał, *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933
- Morawski Zbigniew, *Łowicz średniowieczny*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. Ryszard Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 11–91
- Morawski Zbigniew, *Pułtusk na szlakach Europy*, [w:] *Pułtusk – 600 lat samorządu. Materiały sesji z okazji 600-lecia samorządu pułtuskiego*, red. Henryk Samsonowicz, Warszawa 2006, s. 41–55
- Muszyńska Jadwiga, *Biskupi krakowscy rządcami dóbr sandomierskich (od połowy XV do połowy XVII wieku)*, [w:] *Kościół krakowski w życiu państwa i narodu polskiego*, red. Andrzej Panikowicz, Kraków 2002, s. 95–112
- Muszyńska Jadwiga, *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich w połowie XVII wieku*, Kielce 2012 (wyd. 2, Kielce 2014)
- Muszyńska Jadwiga, *Gospodarka dworska w dobrach biskupstwa krakowskiego. Produkcja zbożowa w kluczu ilżeckim w połowie XVII wieku*, [w:] *Folwark, wieś, latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jadwiga Muszyńska, Szymon Kazusek, Jacek Pielas, Kielce 2009, s. 197–210
- Muszyńska Jadwiga, *Sandomierskie dobra biskupstwa krakowskiego od połowy XV do połowy XVII wieku. Zmiany osadnicze*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej. Kielce 20 IX 1997*, [red. Leszek Kajzer], Kielce 1997, s. 25–39
- Nabiałek Karol, *Obsada zamków monarszych w Królestwie Polskim na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej*, RH, t. 74, 2008, s. 113–156
- Nabiałek Karol, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012
- Naendrup-Reimann Johanna, *Weltliche und kirchliche Rechtsverhältnisse der mittelalterlichen Burgkapellen*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, cz. 1, red. Hans Patze, Sigmaringen 1976 (Vorträge und Forschungen, 19), s. 123–153
- Niedziałkowska Zofia, *Przywileje miasta Łowicza*, RŁ, t. 1, 1973, s. 53–62
- Nierychlewska Anna, *Zamki i dwory województwa rawskiego w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych*, Łódź 2013
- Noga Zdzisław, *W okresie nowożytnym*, [w:] *Dzieje Sławkowa*, red. Feliks Kiryk, Kraków 2001, s. 107–179
- Nowacki Józef, *Benedykt z Łopienna*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 426–427
- Nowacki Józef, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustroj*, Poznań 1964

- Nowacki Józef, *Furman Jan z Niezamyśla*, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 185
- Nowak Tadeusz, Pietras Tomasz, *Łęczycyccy współrodowcy Oporowskich herbu Sulima do początku XVI wieku*, Łódź 2016
- Nowak Tadeusz, *Szamowski Jan h. Prus*, [w:] PSB, t. 46, Warszawa–Kraków 2010, s. 590
- Nowak Tadeusz, *Własność ziemska w ziemi łęczycyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003
- Nowak Zenon, *Kicki Mikołaj*, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1967, s. 392
- Nowakowski Paweł, *Ilża. Miasto kościelne*, Radom 2012
- Nowakowski Paweł, *Z dziejów biskupiego miasta Ilży*, [w:] *Z dziejów budownictwa rezydencjonalno-obronnego na ziemi ilżeckiej. Ilża. Miasto biskupów krakowskich na tle regionu. Materiały z sesji popularno-naukowej „Przeszłość w służbie przyszłości” w Ilży w dniu 22 X 2010 r.*, red. Dariusz Kalina, Radosław Kubicki, s. 163–192
- Obląk Jan, *Kapitulacje biskupów warmińskich*, „*Studia Warmińskie*”, t. 12, 1975, s. 5–26
- Ochmański Jerzy, *Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia*”, t. 5, 1961, s. 37–94
- Orsini-Rosenberg Stanisław, *Rozwój i geneza folwarku pańszczyźnianego w dobrach katedry gnieźnieńskiej w XVI w.*, Poznań 1925
- Orzechowski Kazimierz, *Dzieje i ustrój księstwa biskupiego na Śląsku*, „*Szkice Nyskie*”, t. 3, 1986, s. 7–43
- Otręba Alojzy, *Dzieje niższych kolegiów duchownych przy kolegiacie w Łasku 1525–1819*, Warszawa 1973
- Pabin Andrzej OFM, *Łowicz*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. Hieronim E. Wyczawski OFM, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 202–208
- Pacuski Kazimierz, *Drobne rycerstwo w służbie Kościoła płockiego w pierwszej połowie XIII wieku*, [w:] *HistorioZofia. Księga jubileuszowa Zofii Teresy Kozłowskiej*, red. Danuta Koniczka-Śliwińska, Stanisław Roszak, Warszawa 2016, s. 175–191
- Pacuski Kazimierz, *Dzieje osady i parafii w średniowieczu*, [w:] *Ecclesia Viscoviensis. Dzieje parafii św. Idziego w Wyszkowie*, red. Zbigniew Morawski, Maria Przytocka, Pułtusk 2006, s. 29–46
- Pacuski Kazimierz, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa 2009
- Pacuski Kazimierz, *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV w. i jego tradycjach*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, [red. Danuta Gawinowa i in.], Warszawa 1991, s. 655–665
- Pacuski Kazimierz, *O rodzie Wężyków na Mazowszu w XIV–XV wieku*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. Andrzej Radziwiński, Anna Supruniuk, Jan Wroniszewski, Toruń 1997, s. 213–224
- Pakulski Jan, *Władze i społeczność miejska w dobie polokacyjnej (XIV–XV w.)*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1: *Od początków do 1918 roku*, red. Jacek Staszewski, Włocławek 1999, s. 118–138
- Papć Fryderyk, *Boryszewski Andrzej Róża*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 359–360
- Paroń Aleksander, *Ugoda w sprawie kasztelanii milickiej (26 VI 1249)*, [w:] *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, red. Justyna Kolenda, Wrocław 2008, s. 97–128
- Pastwiński Zbigniew, *Jan z Czarnkowa o zajęciu zamku w Uniejowie w 1381 roku*, „*Biuletyn Uniejowski*”, t. 3, 2014, s. 151–163
- Patk Marcin Rafał, *Funkcjonowanie regale fortyfikacyjnego w Europie Środkowej w średniowieczu*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, t. 51, 2003, nr 1, s. 3–16
- Pauk Marcin Rafał, *Moneta episcopalis. Mennictwo biskupie w Europie Środkowej X–XIII w. i jego zachodnioeuropejski kontekst*, PH, t. 101, 2010, nr 4, s. 539–571

- Patk Marcin Rafał, Wólkiewicz Ewa, *Ministri enim altaris ministri curie facti sunt. Ottońsko-salicki „system” Kościoła Rzeszy i jego oddziaływanie w Europie Środkowej XI–XII wieku*, [w:] *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej. Gniezno 21–24 września 2006 roku*, red. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 105–138
- Patk Marcin Rafał, Wólkiewicz Ewa, *Struktury administracyjne Śląska jako czynnik spójności prawnoustrojowej (XII–XV w.)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 68, 2012, nr 4, s. 53–77
- Pfitzner Josef, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, cz. 1: *Bis zum Beginne der böhmischen Herrschaft*, Reichenberg i. B. 1926
- Pielas Jacek, *Oleśnicy herbu Dębno w XVI–XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej*, Kielce 2007
- Pietras Tomasz, *Oporowcy herbu Sulima. Kariera rodziny możnowładczej w późnośredniowiecznej Polsce*, Łódź 2013
- Pietras Tomasz, *Wojewoda łączycy Piotr z Oporowa jako polityk, gospodarz i fundator klasztoru OO. Paulinów w Oporowie*, [w:] *Oporów. Stan badań II. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia Konwentu Ojców Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora Prymasa Władysława Oporowskiego*, [red. Grażyna Kin-Rzymkowska i in.], Oporów 2008, s. 29–56
- Pietrzak Janusz, „*Dwuodmowe*”, *nizinne zamki średniowieczne i ich dziedzicze w Prowincji Wielkopolskiej*, „*Archaeologia Historica Polona*”, t. 15, 2005, nr 1, s. 207–233
- Pietrzak Janusz, *Nowożytnie budownictwo przemysłowe w dobrach biskupich na Mazowszu*, Łódź 2013
- Piotrkiewicz Katarzyna, *Arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski (1465–1531) – opiekunem Łowicza*, *RŁ*, t. 8, 2011, s. 9–46
- Pokora Piotr, *Herby arcybiskupa Mikołaja Trąby*, [w:] *Mikołaj Trąba. Mąż stanu i prymas polski. Materiały z konferencji. Sandomierz 13–14 czerwca 2008 roku*, red. Feliks Kiryk, Kraków 2009, s. 151–169
- Polackówna Helena, *Dobiesław z Żurawicy h. Odrowąż*, [w:] *PSB*, t. 5, Kraków 1946, s. 235–236
- Polak Wojciech, *Wokół kwestionariusza i metod badań nad miejscem dokumentu w działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, [w:] *Kultura pisma w średniowieczu. Znane problemy, nowe metody*, red. Anna Adamska, Paweł Kras, Lublin 2012, s. 139–152
- Prochaska Antoni, *Książę Jan Kropidło, biskup włocławski*, *KH*, t. 19, 1905, nr 1, s. 8–29
- Prokop Krzysztof Rafał, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000
- Przybyłowicz Olga Miriam, *Reguła zakonna jest wozem do nieba. Realia życia w klasztorach klarysek od XIII do końca XVI w. w Małopolsce, Wielkopolsce i na Śląsku*, Warszawa 2016
- Przygoda-Stelmach Marta, *Konwent i życie religijne dominikanów łowickich od XV wieku do początku XIX wieku*, *RŁ*, t. 10, 2012, s. 47–75
- Puget Wanda, *Dzieje budowlane zamku w Łęczycy XIV–XVIII w.*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, t. 26, 1965, nr 1, s. 74–77
- Puget Wanda, *Łowicz – zamek prymasowski*, [w:] *Pałace i dwory w dawnym województwie rawsko-mazowieckim*, t. 1, red. Wanda Puget, Warszawa 1995, s. 15–51
- Radziwiński Andrzej, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1: *Prałaci*, Toruń 1991; t. 2: *Kanonicy*, Toruń 1993
- Radziwiński Andrzej, *Prepozyci kolegiaty św. Michała w Płocku w XIV i na początku XV w.*, „*Studia Płockie*”, t. 19–20, 1991–1992, s. 203–213
- Rajman Jerzy, *Kaplice w zamkach rodowych Leliwitów i Toporów w Małopolsce w XIV–XVI wieku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, red. Waldemar Bukowski, Tomasz Jurek, Kraków 2012, s. 387–415
- Rajman Jerzy, *Lipowiec. Z dziejów zamku i klucza majątkowego biskupów krakowskich (XIII–XVI w.)*, [w:] *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi*

- Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin, red. Anna Sochacka, Paweł Jusiak, Lublin 2014, s. 89–99
- Rawita-Witanowski Michał, *Dawny powiat chęciński. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, oprac. Dariusz Kalina, Kielce 2001
- Rosin Ryszard, *Wolbórz i jego okolice w XI–XVI w. Kasztelania – osadnictwo – miasto*, [w:] *400-lecie śmierci Andrzeja Frycza Modrzewskiego. 700-lecie nadania praw miejskich Wolborzowi. Materiały sesji popularnonaukowej z 24 IX 1972 r.*, red. Ryszard Rosin, Łódź 1975, s. 11–58
- Russocki Stanisław, *Nadania ziemi „ad servitia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XV wieku*, [w:] *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, [red. Krystyna Bukowska i in.], Warszawa 1961, s. 111–119
- Rutkowska Grażyna, *Krobia – klucz dóbr, folwark i zamek (dwór)*, [w:] SHGP, cz. 2, Wrocław–Poznań 1988–1992, s. 457–458
- Rutkowski Jan, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, KH, t. 23, 1909, s. 1–77
- Rybus Henryk, *Kolegiata w Pultusku i jej kapituła*, Łódź 1933
- Rybus Henryk, *Królewicz kardynał Fryderyk Jagiellończyk jako biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński*, Warszawa 1935
- Salm Jan, *Zabytki Uniejowa. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. Jan Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 423–454
- Senkowicz Jerzy, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965
- Sikora Franciszek, *Dębowiec – tenuta, starostwo niegrodowe*, [w:] SHGK, cz. 1, Wrocław 1980–1986, s. 544–547
- Sikora Franciszek, *Lipowiec*, [w:] SHGK, cz. 3, Kraków 1994–2003, s. 670–675
- Sikora Franciszek, *Mikołaj Strzeszkowicz h. Sulima*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław–Kraków 1976, s. 95–96
- Sikora Franciszek, *Starostwo szydlowskie z jurysdykcją grodzką w latach 1394–1438*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 15, 2005, nr 2, s. 139–153
- Sikora Franciszek, *Wielkorządy krakowskie na przełomie XIV i XV wieku*, [w:] *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu – listopad 1993*, red. Antoni Gąsiorowski, Ryszard Skowron, Kraków 1996, s. 101–139
- Sikorski Czesław, *Historia wojskowa archidiecezji gnieźnieńskiej*, „Rocznik Kasprowiczowski”, t. 9, 2000, s. 150–157
- Sikorski Czesław, *Uwagi o gnieźnieńskim zamku arcybiskupim*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne”, t. 3, 1990, s. 247–266
- Sikorski Czesław, *Zamek w pałuckiej Wenecji*, Bydgoszcz 1986 (Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Bydgoszczy. Komunikaty Archeologiczne, 4)
- Silnicki Tadeusz, *Arcybiskup Mikołaj Trąba*, Warszawa 1954
- Skiełczyński Zbigniew, *Kościół św. Jana i inne opowiadania*, Łowicz 2004
- Skiełczyński Zbigniew, *Powstanie parafii Św. Ducha w Łowiczu w 1404 r.*, Łowicz 2004
- Skiełczyński Zbigniew, *Szkice do kościelnych dziejów Łowicza*, Łowicz 2004
- Skierska Izabela, *Ad fratres et nepotes secundum carnem totus intensus. Późnośredniowieczny biskup polski wśród krewnych*, [w:] *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Żaneta Sztylec i in., Pelplin 2013, s. 241–281
- Skierska Izabela, *Dwór i urząd biskupi w późnośredniowiecznej diecezji poznańskiej*, RH, t. 60, 1994, s. 185–202
- Skierska Izabela, *Pczew – klucz dóbr*, [w:] SHGP, cz. 3, Poznań 1993–1999, s. 623–625
- Słomski Michał, *„quos vulgo grodziane apellant, ale nie tylko. Kapelani i niższy personel zamków biskupich w Łowiczu, Uniejowie i Pultusku w XV–XVI stuleciu*, [w:] *Additamenta historica. Studia z dziejów dalekich i bliskich*, red. Barbara Klasa, Gdańsk 2016, s. 111–124

- Słomski Michał, *Problemy przynależności terytorialno-administracyjnej Łowicza w średniowieczu*, RŁ, t. 10, 2012, s. 101–135
- Słomski Michał, *Sieć miast kościelnych ziem polskich Korony w XVI wieku. Przyczynek do problematyki badań*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 77 (specjalny), 2016, s. 427–456
- Słomski Michał, *Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu i jego funkcje w średniowieczu i początkach nowożytności*, „Teki Historyka. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 47, 2014, s. 7–29
- Słomski Michał, *Zamki arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu, Uniejowie i Opatówku w świetle opisów inwentarzowych z lat 1591–1592*, RŁdz, t. 65, 2016, s. 139–156
- Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu*, oprac. Adam Wolff, Kazimierz Pacuski, do druku przyg. Marta Piber-Zbieranowska, Anna Salina, red. Tomasz Jurek, Warszawa 2013
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 3, red. Marian Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969–1974; t. 7, red. Marian Plezia, Kraków 1992
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 8, kom. red. Stanisław Bąk i in., Wrocław–Warszawa–Kraków 1974
- Sobisiak Walerian, *Rozwój latyfundium biskupstwa poznańskiego w XVI do XVIII wieku*, Poznań 1960
- Sperka Jerzy, *Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401)*, Kraków 2012
- Stabrowska Dorota, *Pułtуска kasztelania majątkowa biskupstwa płockiego*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. 6, 2005, s. 13–32
- Starecka Katarzyna, *Badania archeologiczne na terenie Łowicza*, RŁ, t. 9, 2011, s. 313–318
- Starzyński Marcin, *Herby średniowiecznych opatów mogiłskich*, Kraków 2005
- Stępkowski Lech, *Bodzentyn nowożytny. Z dziejów miasta biskupiego w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Bodzentyn. Z dziejów miasta w XII–XX wieku*, red. Krzysztof Bracha, Kielce 1998, s. 81–101
- Suchodolski Stanisław, *Moneta możnowładcza i kościelna w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987
- Suchojad Henryk, *Urząd starosty w Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku*, [w:] *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, red. Wojciech Saletra, Kielce 2003, s. 27–40
- Sułkowska-Kurasiowa Irena, *Kot Jakub z Dębna*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1969, s. 448
- Surdacki Marian, *Edukacja i opieka społeczna w Urzędowie XV–XVIII w.*, Lublin 2004
- Szady Bogumił, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003
- Szorc Alojzy, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990
- Szulc Tadeusz, *Organizacja poboru podatków pokoszyckich do połowy XVI wieku*, CPH, t. 40, 1988, nr 2, s. 63–83
- Szulc Tadeusz, *Sposoby wynagradzania poborców podatkowych w Polsce od schyłku XIV do XVIII wieku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica”, t. 56, 1993, s. 91–106
- Szweda Adam, *Arcybiskup gnieźnieński Janusz Suchywilk jako protektor krewnych*, „Historia. Pismo Młodych Historyków”, t. 5, 1997, nr 2, s. 179–191
- Szweda Adam, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001
- Szweda Adam, *W kręgu synowców arcybiskupa Janusza Suchegowilka*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 8, red. Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1999, s. 175–194
- Szybkowski Sobiesław, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006
- Szybkowski Sobiesław, *Małżeństwa i pochodzenie kasztelana przemyskiego Dobiesława z Żurawicy*, [w:] tenże, *Studia z genealogii i prozopografii polskiej szlachty późnośredniowiecznej*, Gdańsk 2003, s. 183–215

- Szybkowski Sobiesław, *Możnowładztwo i szlachta ziemi gostynińskiej w późnym średniowieczu. Uzupełnienia genealogiczne i prozopograficzne*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 23, 2011, s. 11–27
- Szymański Józef, *Kanonicy świeccy narzędziem feudalnej organizacji władzy kieleckiej biskupów krakowskich na przełomie XII i XIII w.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 3, 1965 [1966], s. 305–327
- Szymczak Jan, *Die Feuerwaffenvorräte in den Schloß- und Stadtarsenalen in Polen in der 2. Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, t. 9, 1996, s. 9–14
- Szymczak Jan, *Piotr Wspinek z Będkowa, przedsiębiorczy gospodarz i administrator dóbr pabianickich kapituły krakowskiej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Ludzie, Kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, [red. Wojciech Iwańczak, Stefan K. Kuczyński], Warszawa 2001, s. 543–551
- Szymczak Jan, *Początki broni palnej w Łowiczu*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, t. 2, 1996, nr 2, s. 161–170
- Szymczak Jan, *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*, Łódź 2004
- Szymczak Jan, *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. Jan Szymczak, Łódź–Uniejów 1995, s. 57–109
- Szymczak Jan, *Zasoby broni w zamkach polskich w końcu XV i na początku XVI w.*, [w:] *Z dziejów wojen i wojskowości. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Tadeuszowi Rauskiemu z okazji 55-lecia rozpoczęcia pracy naukowej*, red. Piotr Matusak, Łowicz 2001, s. 17–22
- Szymczakowa Alicja, *Łęczyskie i sieradzkie wobec zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, RŁdz, t. 20 (23), 1975, s. 331–346
- Szymczakowa Alicja, *Nazewnictwo stosunków rodzinnych w świetle praktyki sądów sieradzkich w 15. wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 2, 1995, s. 92–108
- Szymczakowa Alicja, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011
- Szymczakowa Alicja, *Powiązania genealogiczne elity sieradzkiej w XV wieku*, [w:] *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym*, red. Jan Wroniszewski, Toruń 1993, s. 93–107
- Szymczakowa Alicja, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998
- Szymczakowa Alicja, *Wywód przodków prymasa Jana Łaskiego herbu Korab*, [w:] *Jan Łaski, prymas i mąż stanu. Materiały z sesji popularnonaukowych poświęconych Janowi Łaskiemu, prymasowi Polski i kanclerzowi wielkiemu koronnemu*, red. Wojciech Grochowalski, Łódź 2006, s. 31–42
- Śliwiński Błażej, *Pochodzenie rodzinne Odrowążów: Dobiesława ze Sprowej i Żurawicy, podkomorzego ruskiego, oraz Jana ze Sprowej, sędziego sandomierskiego*, „Teki Krakowskie”, t. 5, 1997, s. 147–154
- Śmigiel Kazimierz, *Rezydencje prymasowskie*, „Studia Gnesnensia”, t. 26, 2012, s. 253–289
- Tafiłowski Piotr, *Finanse prymasa Jana Łaskiego. Na podstawie raptularza z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, PH, t. 95, 2004, nr 1, s. 1–36
- Tafiłowski Piotr, *Jan Łaski (1456–1531), kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007
- Tęgoski Jan, *O włodarzach w Polsce XIII wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 15, 1983, nr 1, s. 5–17
- Tomala Janusz, *Budownictwo obronne powiatu kaliskiego w XIV–XVIII wieku*, Poznań 1995
- Tomczak Andrzej, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964
- Tomkiewicz Władysław, *Stefan Czarniecki i jego gniazdo rodzinne*, „Ziemia. Ilustrowany Miesięcznik Krajoznawczy”, t. 9–10, 1937, s. 202–206
- Topolski Jerzy, *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII w.*, Poznań 1955

- Trawkowski Stanisław, *Homines ascriptici castellanie de Vóybor. W sprawie genezy kasztelanii kościelnych*, [w:] tenże, *Opuscula medievistica. Studia nad historią społeczną Polski wczesnopiastowskiej*, Warszawa 2005, s. 262–269
- Turnau Irena, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999
- Tymosz Stanisław, *Synody diecezjalne i prowincjonalne gnieźnieńskie w XIV i XV wieku*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. 16, 2006, nr 1, s. 175–194
- Tyszkiewicz Lech A., *Granice i pierwotne uposażenie biskupstwa wrocławskiego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 53, 1998, nr 3–4, s. 339–350
- Urban Waclaw, *Łobocki (Łobodzki) Maciej h. Jastrzębiec*, [w:] PSB, t. 18, Kraków 1973, s. 374–375
- Uruski Seweryn, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, oprac. Aleksander Włodarski, Warszawa 1931
- Urzędnicy łączycy, sieradzcy i wieluniscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. Janusz Bieniak, Alicja Szymczakowa, red. Antoni Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985
- Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. Janusz Kurtyka i in., red. Antoni Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990
- Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. Maria Bielińska, Antoni Gąsiorowski, Jerzy Łojko, red. Antoni Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985
- Urzędnicy województw łączycy i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Edward Opaliński, Hanka Żerek-Kleszcz, red. Antoni Gąsiorowski, Kórnik 1993
- Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Stanisław Cynarski, Alicja Falniowska-Gradowska, red. Antoni Gąsiorowski, Kórnik 1990
- Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy*, oprac. Kazimierz Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987
- Wąjs Hubert, *Powinności feudalne chłopów na Mazowszu od XIV do początku XVI wieku (w dobrach monarszych i kościelnych)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986
- Walachowicz Jerzy, *Starostwo w zarządzie terytorialnym Marchiae Transoderanae do początków XV wieku*, CPH, t. 34, 1982, nr 2, s. 17–72
- Walachowicz Jerzy, *Z zagadnień terminologii źródłowej i zarządu terytorialnego Rugii, Pomorza Zachodniego i Nowej Marchii w średniowieczu*, [w:] Niemcy – Polska w średniowieczu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 14–16 XI 1983 roku, red. Jerzy Strzelczyk, Poznań 1986, s. 237–246
- Waręzak Jan, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.*, Lwów 1929
- Wawrzyńczyk Alina, *Urząd wiejski na Mazowszu w XVI w. (ze studiów nad ustrojem społecznym wsi mazowieckiej XVI w.)*, [w:] *Społeczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, red. Andrzej Wyczański, Warszawa 1979, s. 23–69
- Wegner Jan, *Łowicz w okresie 1525–1655*, [w:] *Łowicz. Dzieje miasta*, red. Ryszard Kołodziejczyk, Warszawa 1986, s. 92–110
- Weiss Anzelm, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977
- Wieteska Józef, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971
- Wilamowski Maciej, *Strasz Mikołaj z Białaczowa, Kościelnik, Stanisławic, Zakrzowa, zwany Zakrzowskim h. Odrowąż (ok. 14535 – w lub po 1506)*, [w:] PSB, t. 44, Warszawa–Kraków 2006, s. 213–215
- Wilk-Woś Zofia, *Kariera Jana Chojeńskiego, czyli kilka uwag o życiu pewnego kanonika w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie, miejsca, przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. Tadeusz Grabarczyk, Anna Kowalska-Pietrzak, Tadeusz Nowak, Warszawa 2011, s. 327–335

- Wilk-Woś Zofia, *Późnośredniowieczna kancelaria arcybiskupów gnieźnieńskich (1437–1493)*, Łódź 2013
- Wilk-Woś Zofia, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453). Podkanclerzy królewski, biskup włocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „*Studia Claromontana*”, t. 21, 2003, s. 177–449
- Wilk-Woś Zofia, *Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Uniejowie w XV wieku w świetle źródeł pisanych*, „*Biuletyn Uniejowski*”, t. 4, 2015, s. 45–62
- Wiśniewski Jerzy, *Paszek (Pasek, Paweł) z Gosławic h. Doliwa*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław–Kraków 1980, s. 267–268
- Wiśniewski Krzysztof, *Pułtusk w XVI–XVII wieku. Ustrój – gospodarka – ludzie*, [w:] *Dzieje Pułtuska*, t. 1: *Do 1795 roku*, red. Henryk Samsonowicz, Radosław Lolo, Pułtusk 2016, s. 147–263
- Wiśniowski Eugeniusz, *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „*Roczniki Humanistyczne*”, t. 17, 1969, nr 2, s. 51–81
- Wiśniowski Eugeniusz, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004
- Włodarski Łukasz, *Dwór i najbliższe otoczenie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii ze Skotnik (1342–1374)*, „*Studia z Dziejów Średniowiecza*”, t. 19, 2015, s. 225–256
- Wojda Leszek, *Zamek we Włocławku na tle średniowiecznego miasta*, [w:] *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Materiały z sesji naukowej (9–10 maja 1994 roku)*, red. Olga Krut-Horonziak, Leszek Kajzer, Włocławek 1995, s. 123–135
- Wojtylak Marek, *Akta łowickich cechów w zasobie archiwum w Łowiczu*, RŁ, t. 1, 2003, s. 139–170
- Wójcik Marcin, *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa wiejskiego w okolicach Łowicza (XI–XIV w.)*, [w:] *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa*, red. Lucyna Domańska, Piotr Kittel, Jacek Forsyś, Poznań 2009, s. 257–264
- Wójcik Walenty, *Środki wykonawcze nadawane polskim biskupom w średniowieczu*, NP, t. 13, 1961, s. 5–15
- Wólkiewicz Ewa, *Biskup, zamek i szlachta. Stoszowie w służbie biskupów wrocławskich*, [w:] *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. Wioletta Zawitkowska, Anna Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 186–205
- Wólkiewicz Ewa, *Curia episcopalis. Organizacja rezydencji biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX wiek)*, red. Marcin Rafał Pauk, Monika Saczyńska, Warszawa 2010, s. 81–110
- Wólkiewicz Ewa, *Episcopus ambulans. Formy i organizacja podróży biskupów wrocławskich w późnym średniowieczu*, [w:] *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. Monika Saczyńska, Ewa Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 83–109
- Wólkiewicz Ewa, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje, organizacja, skład osobowy (1386–1477)*, Opole 2004
- Wólkiewicz Ewa, *Patrimonium sancti Iohannis. U początków władztwa biskupiego w ziemi otmuchowsko-myskiej*, [w:] *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, red. Justyna Kolenka, Wrocław 2008, s. 225–234
- Wólkiewicz Ewa, *Pinguis pastor, oves macre. W kwestii organizacji dworu biskupa wrocławskiego Jodoka z Rožmberka (1456–1467)*, [w:] *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, red. Dana Dvořáčková-Malá, Jan Zelenka, Praha 2008, s. 363–385
- Wólkiewicz Ewa, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, [w:] *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 29.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. Lenka Bobková, Jana Konvičná, Praha 2007 (Korunní země v dějinách českého státu, 3), s. 301–319
- Wólkiewicz Ewa, *Zwischen Kathedrale und Residenz. Zu den Beziehungen von Breslauer Bischöfen und Bürgern von Breslau und Neisse im Spätmittelalter*, [w:] *Bischof und Bürger. Herrschafts-*

- beziehungen in den Kathedralstädten des Hoch- und Spätmittelalters, red. Uwe Grieme, Nathalie Kruppa, Stefan Pätzold, Göttingen 2004, s. 243–257
- Wroniszewski Jan, *Król jako właściciel ziemski w średniowiecznej Polsce*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. Andrzej Marzec, Maciej Wilamowski, Kraków 2006, s. 103–135
- Wroniszewski Jan, *Nobiles Sandomirienses. Rody Dębnów, Janinów, Grzymalów, Doliwów i Powalów*, Kraków 2013
- Wroniszewski Jan, *Ród Dębnów. Krąg rodowy Zbigniewa Oleśnickiego*, [w:] *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. Feliks Kiryk, Zdzisław Noga, Kraków 2006, s. 39–52
- Wroniszewski Jan, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001
- Wróblewska Zofia, *Praca gospodarcza arcybiskupa Jana Łaskiego*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, t. 16, 1936, nr 2, s. 174–182
- Wróblewski Sławomir, *Zamki i dwory obronne województwa sandomierskiego w średniowieczu*, Nowy Sącz 2006
- Wünsch Thomas, *Landesherrschaft und geistliches Territorium der Breslauer Bischöfe im 13. Jahrhundert – zur Präsenz eines westlichen Musters in der ostmitteleuropäischen Verfassungsgeschichte*, [w:] *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Wrocław 15–18 września 1999 roku. Pamiętnik*, t. 1, [red. Krzysztof Ruchniewicz i in.], Toruń 2000, s. 155–179
- Wünsch Thomas, *Territorienbildung zwischen Polen, Böhmen und dem deutschen Reich. Das Breslauer Bistumsland vom 12. bis 16. Jahrhundert*, [w:] *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum*, red. Joachim Köhler, Rainer Bendel, Münster 2002, s. 199–264
- Wybranowski Dariusz, *Początki świeckiego kręgu wasali biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichena (1251–1288/1289) na tle jego działalności politycznej i kolonizacyjnej. Przyczynek do dziejów państwa biskupiego w XIII w.*, cz. 1: 1251–1274, [w:] *Biskupi, lennicy, żeglarze*, red. Błażej Śliwiński, Gdańsk 2003 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, 9) s. 321–359; cz. 2: 1275–1280, [w:] *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*, red. Błażej Śliwiński, Malbork 2004 (Studia z Dziejów Średniowiecza, 10), s. 323–357; cz. 3: 1281–1288, [w:] *Krzyżacy, szpitalnicy, kondotierzy*, red. Błażej Śliwiński, Malbork 2006 (Studia z Dziejów Średniowiecza, 12), s. 425–452
- Wyczański Andrzej, *Funkcjonowanie zamku w Nowym Mieście Korczynnie w XVI wieku*, [w:] *Po dług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Mitobędzkiemu*, [red. Zbigniew Bania i in.], Warszawa 1988, s. 258–262
- Wyczański Andrzej, *Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego 1500–1663*, Warszawa 1964
- Zachorowski Stanisław, *Rozwój i urządzenie kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912
- Zajązkowski Stanisław Marian, *Jarosław Łaski herbu Korab, wojewoda sieradzki – niedoceniony człowiek epoki odrodzenia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, seria I, t. 105, 1974, s. 105–119
- Zajązkowski Stanisław Marian, *O wojskowych powinnościach sołtysów w Polsce w okresie monarchii stanowej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 19, 1973, nr 1, s. 23–59
- Zajązkowski Stanisław Marian, *Obowiązki ludności wiejskiej w Polsce w budownictwie obronnym do połowy XV w.*, [w:] *Budownictwo i budowniczości w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Andrzej Abramowicz, Jerzy Maik, Łódź 2002, s. 399–427
- Zajązkowski Stanisław Marian, *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996
- Zajązkowski Stanisław Marian, *Z dziejów miasta Bielaw i majątkowego kompleksu bielawskiego od XIV do XVI w. (przyczynek do rozwoju wielkiej własności szlacheckiej)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, t. 14, 1983, s. 97–146

- Zajączkowski Stanisław Marian, *Z przeszłości miasta Grzegorzewa (Przyczynek do dziejów ziemi łęczyckiej w średniowieczu)*, cz. 1, RŁdz, t. 40, 1993, s. 49–76; cz. 2, RŁdz, t. 41, 1994, s. 129–141
- Zamki środkowopolskie, cz. 1: *Besiekiery, Lutomiersk, „Dom stary” w Łęczycy*, red. Tadeusz Poklewski, Łódź 1977
- Zaremska Hanna, *Żywi wobec zmarłych. Brackie i cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV – pierwszej połowie XVI w.*, KH, t. 81, 1974, nr 4, s. 733–749
- Záruba František, *Kaple a její úloha v rámci hradního areálu na příkladech z Čech a Moravy*, www.academia.edu/31532803/Kaple_a_jej%C3%AD_%C3%BAloha_v_r%C3%A1mci_hradn%C3%ADho_are%C3%A1lu_na_p%C5%99%C3%ADkladech_z_%C4%8Cech_a_Moravy. In *Stredovek%C3%A9 hrady. %C5%BDivot kult%C3%BAra spo%C4%8Dnos%C5%A5 Daniela_Dvo%C5%99%C3%A1kov%C3%A1. V_tisku* (19.08.2017)
- Zgórnjak Marian, *Relikty średniowiecznych powinności skarbowych na wsi małopolskiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1959
- Zjawiński Adam, *Niepospolita postać Andrzeja Kazimierza Cebrowskiego i jego „Roczniki miasta Łowicza”. Dzieje rodu aptekarzy łowickich*, „Teki Historyka. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 20, 2001, s. 61–76
- Zjawiński Adam, *Rozwój przestrzenny konurbacji łowickiej do końca XVIII wieku*, RŁ, t. 3, 2005, s. 41–96
- Związek Jan, *Kapelanie w zamkach obronnych na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i ziemi wieluńskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. Marceł Antoniowicz, Warszawa 2002, s. 51–63
- Zwolińska Janina, *Pułtusk w średniowieczu*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. 1, 1969, s. 25–60
- Zyglewski Zbigniew, *Polityczna i akotwórcza działalność kanderza Krzesława z Kurozwęk i podkanderzego Grzegorza z Lubrańca w latach 1484–1495*, Bydgoszcz 2007
- Zyglewski Zbigniew, *Tutor – opiekun klasztoru w Koronie w XV i XVI wieku*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole–Warszawa 2005, s. 125–135
- Żabka Tomasz, *Oficjalat łowicki w XV–XVI wieku*, RŁ, t. 6, 2008, s. 9–36
- Żebrowski Tadeusz, *Kościoty, kaplice, domy kanonickie oraz mury miejskie w średniowieczu i w XVI wieku w Pułtusk*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. 9, 2011, s. 13–31
- Żebrowski Tadeusz, *Kościół (X–XIII w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. Henryk Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 161–195
- Żytkowicz Leonid, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.*, Warszawa 1962
- Żytkowicz Leonid, *Uwagi o gospodarstwie chłopskim w dobrach kościelnych w XVI wieku*, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”, 1955, s. 12–93

OFFICIALS AND PERSONNEL OF THE CASTLE OF GNIEZNO ARCHBISHOPS AT ŁOWICZ (14TH CENTURY–1531)

ABSTRACT

The castle at Łowicz was built in a town being the centre of archbishops' estates which made part of the archbishops' endowment as early as 1136. The development of the town and the settlement in its neighbourhood resulted from activities of successive ordinaries: Jakub Świnka, Janisław and Jarosław Bogoria Skotnicki. In consequence of the economic policy of the archbishops followed around the town, which was chartered before 1298 or even ca. 1286, in 1359 the archbishop's estates near Łowicz had already 114 places of settlement, and by the early sixteenth century the number grew to almost 130. The castle at Łowicz was one of five castles belonging to Gniezno archbishops, for they had strongholds at Uniejów, Opatówek, and Kamień Krajeński, and in the fifteenth century bought a castle at Wenecja near Żnin. We do not know when exactly the construction of the castle complex was finished, but it appears as a *castrum* in a document from 1359. The year of 1355 referred to in the scholarly and popular science literature on the subject does not find confirmation in sources. Most probably, the complex was a genetic continuation of the archbishops' *mansio* mentioned in 1242 and *domus* referred to in 1339. The dimension of the first one, square in plan, were 33×34×31×31 m. In time, the castle was extended. In the early sixteenth century it was made of two parts: the upper castle (*arx superior*), combining representative and residential functions, and the lower castle which probably developed out of the outer ward (*castrum inferior*), and was serving as the auxiliary service area. Apart from the castle at Uniejów, Łowicz castle was most important for the archbishops.

The administration of the Łowicz estates did not lie solely in the hands of the castle officials, who in large part only executed decisions made by the archbishop and the Gniezno Chapter. The archbishop cooperated with the Chapter which influenced decisions of the ordinary and supervised his actions towards the so-called table lands (Polish: *dobra stolowe*, Latin: *mensa archiepiscopalis*). The participation of the Chapter members in the

administration of the archbishops' estates was most important during the periods of vacancy in the archiepiscopal see. At such times, canons took over the management of individual demesnes, thus becoming administrative officials. This prerogative is presumably of an old origin; and although the first references to it date to the 1380s, it is well evidenced as late as in the fifteenth century. One crucial aspect of the relationship between archbishops and the Chapter was the practice of entrusting the management over the castles to the lay administration. From time to time the Chapter had to remind that the ordinary should hand over the strongholds and demesnes only to ecclesiastics. This sparked off disputes between the canons and archbishops, such as one of the most heated under Archbishop Władysław of Oporów in the mid-fifteenth century. It was probably at that time that the administrative dualism developed, and both the members of the Cathedral Chapter and the laypersons designated by the archbishops were appointed to the offices of Łowicz *starosta* (and occasionally also of Uniejów – but this requires further study). The first post was known as principal *starosta* (*capitaneus principalis*), the latter simply as *starosta* (*capitaneus*).

It seems that the management system in the fourteenth century differed from that of the fifteenth and sixteenth century. It is not an easy task to define the powers and responsibilities of the administrators of the bishops' estates in the fourteenth century both because of the scarcity of sources for that century and of the semantic ambiguity of the term "prosecutor" (*procurator*), most often used to describe bishop's estate managers. The term could have denoted either an administrator of the estate, or a court official, and a person delegated to fulfil a specific task. It is hard to perceive the scope of authority of fourteenth-century prosecutors in the preserved sources, for in their majority they dealt with economic and financial matters. It is probable, however, that they exercised some type of judicial jurisdiction over the archbishop's subjects, although it was by no means the rule. The reference to a judge of the poor (*iudex pauperum*) associated with Łowicz makes us consider the possibility of distinction between the two scopes of authority. The first Łowicz prosecutors appear in the sources around the mid-fourteenth century. But it is difficult to tell who they were, for the majority of references are to be found in lists of signatures of the witnesses to archiepiscopal documents. It is possible that usually they were clergymen, although some cases from other estates could have indicated that it was not necessarily so. And it is equally hard to tell whether the management of the castle was within the authority of fourteenth-century prosecutors. It occasionally happened, but in that case the official was called "the prosecutor and castellan" (*procurator et castellanus*) of Łowicz. There are also to be found Łowicz castellans without any references to their prosecutor functions. The

first known administrator of the castle was Mszczuj of Strońsk (1361). The powers and responsibilities of the officials termed as “Łowicz castellan” are, in fact, unknown. We may assume that he was responsible for the security of the Łowicz castle and estates; he might have had some power in reference to the property, but I am unable to tell whether it resulted from the scope of his authority or from the combination of his administrative positions.

It is probable that at the turn of the fifteenth century there were some changes in the system of property administration, presumably on the model of similar transformations made in the management of the estates belonging to the Church.

From the early fifteenth century on, there appear in the sources pertaining to the Gniezno Church persons called *starosta* (*capitaneus*) and *burgrave* (*burgrabius*). It was in 1414 that the Łowicz administrator was called *starosta* for the first time, and it was Marcisz of Wrocimowice; but already in 1411 there was a reference to a burgrave of Łowicz – and it probably was the same Marcisz. From the early 1410s on, there are other people described with the same terms. On the examples taken from other estates, however, it is possible to establish that the changes in terminology could have been influenced by the chancellery vocabularies used by archbishop’s or Chapter’s clerks. In some bishoprics those administrators were still called *procurators*, with the addition of other terms, such as the most popular *tenutarius*. Łowicz starostas exercised their power over the estates north of the state administrative boundary line between the Rawa and Sochaczew districts of the Rawa province. The lands south of that line were under the authority of officials residing in Skierniewice, the second town of the Łowicz estates, chartered in 1457. First archiepiscopal officials designed with the possessive attribute “of Skierniewice” (*Squierniewicensis*) appeared several years before the town was chartered; at the same time the first references to the Skierniewice district (*districtus Squierniewicensis*) could be found, and canons of the Gniezno chapter in documents of the register made a clear distinction between the demesnes of Łowicz and Skierniewice.

In actual fact it is uncertain on what grounds the administration over the castle and estates was handed over to *starostas* in the fifteenth century. The silence of sources in this matter is both problematic and puzzling. But there are in that century certain references to the buying out of castles from the hands of *starostas* after the ordinary’s death, which might suggest that it was a certain form of pledge or lease. The best evidenced example of 1441 taken from the Kazimierz estates belonging to the Bishopric of Lebus reveals that the system of property lease was in practice, although the fact that it was used mainly by bishops from outside the territory of the Polish Kingdom makes us wonder whether it was not the main factor. More information

about lease contracts and attempts to give the demesnes as a pledge are to be found in the sixteenth century, but it is hard to tell exactly why. Maybe a part of the estates was leased out, and other was given out on different terms. The practice of putting in pledge of royal lands or leasing parish incomes and benefices within the Church at that time gives us reasons to look for a similar system in regard to the property of the Church. There have been some attempts made in the literature to search for this system with the help of terminology used to describe officials of the archiepiscopal administration as *tenutarii*, and demesnes as *tenuta*. This, however, is certainly not conclusive and requires further detailed study.

Newly appointed administrators of the estates and castles swore an oath of allegiance. And again, we do not know how deeply rooted in the past this duty was. For the Gniezno archbishopric, the first references to those oaths appear in the 1380s. In the fifteenth century the oaths were more frequent, but mainly to the middle of the century. The main point of each oath was the promise made by the newly appointed *starosta* to serve faithfully the archbishop and to give back the leased castle and lands upon the archbishop's order or the order of the Chapter after the ordinary's death. Later on, other duties were added, such as the settling of disputes to the best of their knowledge and judgement, and the promise not to reduce in any way the lands or possessions of the castle. It seems that from the mid-fifteenth century the oaths must have been presented in the written form, but such documents had been occasionally prepared before that time.

The scope of the authority of Łowicz *starostas* was probably quite broad, even if they had to consult their decisions with the archbishop or the Chapter, or present documents prepared by them to the approval of the ordinary and canons. Most likely, however, they carried out tasks assigned to them by the archbishop, such as granting of land, measurement of fields, attendance at boundary delimitations between villages belonging to other people or institutions, the supervision of the works done by peasants, probably mainly in the estates situated in different villages of the Łowicz district, or the control of rents paid by the peasants. They also registered and authorised real estate trading. Presumably they had also the duty to protect the estates, but more information on the subject is related to the Łowicz burgrave. Another duty of *starostas* was to hear and sentence in cases brought up by inhabitants of Łowicz and the archbishop's villages, for whom the *starosta*'s court functioned as an appellate instance, and to adjudicate cases of Łowicz's *wójt* (a head of commune) and heads of villages (*sołtys* and *wójt*) for whom he served as a court of first instance. *Starostas* also controlled the everyday life of the town, including their influence on the composition of the town council and the *wójt* court of justice, and they approved candidates to the Łowicz Chapter.

The least documented are operations of *starostas* at the castle. But we may be justified in believing that they were responsible for its staff and smooth functioning of the stronghold. Their income included a part of payments made by the archbishop's subjects; they also charged some part of the rent paid to the archbishop when they legalised contracts of lease, but exact terms of this arrangement remain unclear.

Most often the office of *starosta* was entrusted to people related to the archbishop in one way or another, such as his close family members, brothers or brothers' sons, much less frequent stepsons or sisters' sons. Occasionally it were persons associated with ordinaries of Gniezno through some financial matters and businesses in the broad sense of the term. Appointing close family relatives to the office of *starosta* served several purposes; with the exception of moral duty to raise the status of the own family, there were other factors at play, mainly financial ones. In general, however, material careers of such families were not permanent and usually they ended sooner or later after their patron-archbishop's death. We should not diminish the importance of the question of trust and confidence in close family relations or members of the family thus favoured. Most often, *starostas* arrived to the castle with the archbishops, which suggests that they came from other, distant parts of Poland: Little Poland (*Małopolska*), Great Poland (*Wielkopolska*) or even Red Ruthenia (*Ruś Czerwona*). What is interesting is the fact that until 1531 there was no *starosta* from Mazovia. But it is hard to tell, how old they had to be to qualify for the appointment. Probably there was no strict rule, although the experience in managing economic affairs was gained with age. Most frequently, the administrator of the Łowicz estates fulfilled other functions either as a state official or a clergyman with numerous benefices and duties. Only in exceptional cases was the position of Łowicz *starosta* the peak of the personal career.

Apart from *starostas*, there were other officials at the castle responsible for the proper administration of the estates. A natural deputy of the *starosta* was a burgrave whose authority overlapped that of his superior. He might have been responsible also for the organisation of a forest guard. A collector supervised and conducted (although we do not know whether he had to do it in person) the collection of fees and payments from the archbishop's subjects, maybe with the inclusion of the tithes, although there is information from other archbishops' demesnes about sellers of tithes which prevents us from ascertaining the fact with certainty.

The judge and clerk had to attend court sessions held in villages. The clerk probably had to register all cases heard by the *starosta*, and maybe he also was responsible for preparing all documents of the *starosta*.

Apart from these officials, there were other personnel at the castle essential to its everyday functioning, including chaplains. In the early sixteenth century

chaplains were paid by the castle, although there were times where the mass was celebrated by a Dominican from the Łowicz convent. Most information about chaplains dates to the first decades of the fifteenth century. It is possible that the legal matters pertaining to the chaplaincy were not regulated until the mid-sixteenth century, when Archbishop Mikołaj Dzierzowski defined the chaplain's duties and his endowment. The location of the chapel within the castle complex is known for the middle of the sixteenth century – it was situated in the gate tower leading to the courtyard of the upper castle. Probably it was its older place, maybe from the early fifteenth century.

The castle staff also included people responsible for its weapons and armament: a gunsmith, an armourer and a smith. Doubtless, the latter carried out other works of his trade necessary for the castle's life. The castle staff included the inhabitants of the borough (*castrenses*) and the members of the castle household (*familiares*). But determining their status can be problematic. On the one hand the term *castrenses* could have been used to denote, for example, cooks of the castle kitchen or porters. On the other, however, especially in the fourteenth century, it could have meant the castle guard. It is equally difficult to say who *familiares* were. Most probably it was the nobility associated in one way or another with the archbishop or *starostas* of Łowicz. Maybe the same persons were termed alternatively *castrenses* or *familiares*? They probably formed the entourage of the *starosta* or burgrave and followed him in the field. Also peasants from the villages belonging to the archbishop were coming to the castle, for they had specific duties to fulfil there, like to guard the castle at night, work in the castle bath, provide fish for the castle (the village of Małszyce), bake bread (the village of Klewków), work in the castle kitchen (the village of Łaguszew), supervise the pantry (the village of Wierznowice) or to heat the castle chambers and guard the horses and carts laden with things during the archbishop's stay (the village of Strzelcew). Apart from that, peasants had to care for the condition of the moat both in summer and winter (the villages of (Ostrówek-Szczudłów, Otolice, Ostrówek-Skrobaczów, Stroniewice), and to remove waste and ordure (the villages of Pilaszków and Pczonów). In addition, population of all estates around Łowicz was obliged to maintain and repair assigned sections of the bulwark and bridges, to bring to the castle timber and levies in kind, in the form of cocks, chickens, eggs and cottage cheese.

The presented image of the administration of great Church estates and of the functioning of the castle sheds some light on one of the little known aspects of the management of the Church properties and everyday life of castles in Poland at the turn of the early modern period.

Translated by Grażyna Waluga

INDEKS OSÓB

- Abramowicz Andrzej* 195
Adam z Błonia 140
Adam z Mchów, tenentariusz skierniewicki 96, 139
Adam z Woźnik, sędzia łączycycki 235
Adamska Anna 27
Aleksander Jagiellończyk, król polski 41, 103
Aleksander V, papież 239
Andrzej z Brzozogaju 242
Andrzej z Kozłowa, starosta sochaczewski 98, 187
Andrzej z Kutna, kasztelan gostyniński 237
Andrzej z Łukowa, chorąży kaliski 149
Andrzej z Nadolnej, sędzia skierniewicki 97
Andrzej z Oleśnicy, podczaszy dworu Jana Łaskiego 162
Andrzej z Szaradowa, kasztelan kazimierski 67
Andrzej z Wielunia, kolektor dziesięciny w kluczu opatówceckim 164
Andrzej, burgrabia sławkowski 76
Andrzej, prokurator i rzecznik Jarosława Bogorii Skotnickiego 62, 66, 69
Andrzej, syn Jana Strasza Czarnego z Biaczowa 231
Antoniewicz Marceł 166
Arens Fritz 170
Arnold Stanisław 20
Augustyniak Jerzy 31
- Baletka Tomáš* 37, 98, 181, 185
Balzer Oswald 33
Bania Zbigniew 14, 165
Barański Marek 191
Barciak Antoni 22, 26
Bartoszewicz Agnieszka 17, 185
Bąk Stanisław 182
Bendel Rainer 22, 41
- Benon (Benek), sędzia ubogich w Łowiczu 29, 71, 73, 233
Bernard z Garbowa 81, 104
Bielak Włodzimierz 128
Bielawski Maciej (Maciej z Bielaw), starosta łowicki 55, 104, 136, 146, 147, 208
Bielawski Wojciech (Wojciech z Bielaw), tutor dóbr łowickich, tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego, kanonik gnieźnieński, scholastyk łowicki 54, 62, 63, 111, 146, 208, 225, 226, 234
Bielawski(?) (Bielowski?) Mikołaj, sędzia łowicki 186, 233, 244
Bielecki Piotr, *familiaris* starosty uniejowskiego 186
Bielic Jerzy, kasztelan zamku w Kamieniu 75
Bielińska Maria 27, 35
Bieniak Janusz 27, 78, 87, 139, 142, 143, 157, 208–210
Bieniasz, kanclerz abpa Mikołaja Trąby 117
Bilska-Ciećwierz Małgorzata 61, 129
Binding Günther 170
Biskup Marian 14, 122
Bniński Andrzej (Andrzej z Bnina), bp poznański 144
Bobková Lenka 15, 63, 93, 154, 181
Bobrzyński Michał 218
Boczkowski (Boćkowski) Mikołaj, kolektor dziesięciny w kluczu łączycyckim 164, 235
Bodzęta, abp gnieźnieński 224, 225
Bodzęta, bp krakowski 41, 62, 77
Bodzęta, pisarz łowicki 54, 236
Bogucka Maria 33, 120, 122
Bogusław (Bogusz) z Gębic, podkoni łączycycki 96, 100, 117, 230
Bogusław z Kijaszkowa, podstoli dobrzyński i tenentariusz skierniewicki 139

- Bogusław, kanonik gnieźnieński i pleban łowicki 28, 43, 54, 146, 224–226
- Boksa, archidiacon pomorski 64
- Bolesław Pobożny, książę wielkopolski 23–25
- Bolesław II Szczodry, król polski 19
- Bołdyrew Aleksander* 126, 220
- Boniecki Adam* 137, 207207, 208, 217, 219, 220, 222, 223, 229, 234, 242
- Borek Arkadiusz* 163, 172
- Borsza z Ziewanic 242, 243
- Borysław, syn Dziwisza z Przewiszw 78, 81
- Boryszewski Andrzej Róża, abp gnieźnieński 38, 52, 115, 135, 137, 138, 141, 142, 147, 148, 160, 188, 195, 196, 218, 219, 228, 232, 234, 235
- Boryszewski Jan Róża, chorąży krakowski 219
- Boryszewski Mikołaj 99, 219
- Boryszewski Zawisza 99, 219
- Borzewicki Wojciech, starosta wolborski 87
- Borzymowski Mikołaj, tenentariusz skierniewicki 97, 114
- Bracha Krzysztof* 13, 123
- Brunn Karl von* 43
- Brust Mieczysław* 24
- Brzeziński Witold* 67, 141, 149
- Budek, burgrabia uniejowski 55, 88
- Bukowska Krystyna* 197
- Bukowski Waldemar* 167, 214
- Bura, prokurator(?) 243
- Busiński Jan, kanonik gnieźnieński, bp sufragan gnieźnieński 219
- Busiński Klemens, starosta łowicki 10, 37–41, 51, 106–110, 115, 132, 135–137, 139, 142, 145–147, 151, 156, 157, 218, 219, 232
- Bużeński Spytek, starosta uniejowski 39
- Cavaciocchi Simonetta* 12
- Cebrowski Andrzej Kazimierz 9
- Chabielski Szymon, ekonom arcybiskupstwa gnieźnieńskiego 39, 40, 174
- Chłopocka Helena* 77
- Chodyła Zbigniew* 13, 88
- Chodyński Stanisław* 13, 44, 75
- Chojeński Jan 229
- Chojnacki Piotr* 144
- Chorowicz Wincenty 104
- Chorowska Małgorzata* 22
- Chorzeński Marcin, burgrabia łowicki 232
- Ciołek Erazm, bp płocki 41
- Ciołek Stanisław, bp poznański 52, 75, 209
- Ciura Franciszek* 13
- Cynarski Stanisław* 219
- Czajka Jan z Jaworu 144
- Czarny Abraham z Goszczyc, starosta czorszyński 86
- Czarny Jan Strasz z Białaczowa 231
- Czańnicki Stanisław, starosta łowicki 39, 135, 138, 139, 142, 145, 147, 221
- Czwojdrak Bożena* 185
- Czyżak Marta* 15, 34–36, 41–43, 45, 46, 48, 51, 53, 54, 88, 91, 100, 105, 106, 134, 139, 142, 143, 146, 172, 173, 205, 207–209, 222, 225–229, 238, 239
- Dasz, włodarz w Tarczku 62
- Dąbrowski Franciszek* 57, 59
- Deher Jan von, bp lubuski 99
- Dembiński Paweł* 35, 51, 64, 144, 209, 222, 224, 226–228, 236, 238
- Derśław, brat Jana, Marcina, Mikołaja i Grota 114
- Derwich Marek* 63
- Długokęcki Wiesław* 73
- Długosz Jan 26, 36, 37
- Dłuski Piotr, starosta lipowiecki 99, 103, 108
- Dobosz Józef* 19, 57
- Dola Kazimierz* 42, 105
- Doležalová Eva* 37, 185
- Doliwa Jan, bp poznański 63
- Domarńska Lucyna* 28
- Dominik, bp skopolski 64
- Dorawa Jan* 74, 101
- Dryja Maciej, tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego 146, 227
- Drzewicki Maciej, abp gnieźnieński 39, 130
- Dubas-Urwanowicz Ewa* 98, 188
- Dunin Krzysztof, starosta inowrocławski i starosta sędziejowicki 90
- Dvořáková-Malá Dana* 15, 23, 71, 87
- Dworzaczek Włodzimierz* 54, 217, 218, 221, 229, 231, 232, 242
- Dymmel Piotr* 64
- Działyński Tytus* 211
- Dziersław (Dzierżek) z Iwna, kasztelan łowicki 78, 79, 81, 91, 135, 207, 224
- Dzierzgowski Jan, starosta łowicki 106, 107
- Dzierzgowski Mikołaj 128, 132, 169, 174, 175, 179, 203
- Dziwisz z Przewiszw 78, 81

- Eliade Mircea* 170
- Falniowska-Gradowska Alicja* 219
- Fatyga Zygmunt* 207
- Fedeles Tamás* 75, 182, 185
- Fedorowicz Kazimierz* 215
- Fiałkowski Tomasz* 74, 101
- Fijatek Jan* 44, 63, 66, 210
- Filip z Soboty 225
- Florian z Pacanowa 216
- Florian z Poklatek 52, 53
- Florian, kanonik poznański 112
- Florian, syn Dziwisza z Przewisk 78, 81
- Forysiak Jacek* 28
- Fraenberg Konrad 100
- Franciszek (Franczek), starosta uniejowski 100
- Franciszek z Cerekwicy, cześnik kaliski 67
- Franciszek z Pakości 114
- Friedberg Marian* 22, 36, 60–63, 66, 71, 185, 187, 188, 197
- Fryderyk Jagiellończyk, abp gnieźnieński 10, 46, 49, 51, 54, 55, 106, 120, 122, 123, 127, 128, 136, 137, 141, 148, 216–218, 224, 234, 236
- Furman Filip, starosta uniejowski 104, 139, 143
- Furman Jan, starosta łowicki 54, 104, 111, 112, 114, 135, 136, 138, 139, 146–148, 186, 209, 227, 241, 243
- Furman Wincenty, prokurator pczewski 93, 104
- Galczyński Marcin, ekonom arcybiskupstwa gnieźnieńskiego 39
- Gałka Andrzej z Niedźwiedzia, burgrabia krakowski 217
- Gałka Andrzej z Niedźwiedzia, starosta łowicki 115, 137, 142, 148, 217, 234
- Gamrat Jan z Wiślicy, prokurator i wódarz w Uszwi 62
- Garwacki Paweł, starosta uniejowski 106, 107, 123
- Gawinowa Danuta* 144
- Gawlas Sławomir* 20–24, 26, 68, 74, 85, 94
- Gąsiorowski Antoni* 14, 27, 30, 64, 65, 74–76, 80, 84–86, 89, 91, 92, 94, 98, 103, 107, 117, 122, 138, 144, 145, 147, 149, 151, 157, 160, 217, 219, 222, 224, 229
- Gerazy, mieszczanin łowicki 25
- Giżycki Paweł, bp płocki 128, 144
- Gliński Piotr, burgrabia łowicki 231
- Głowacz Jan z Oleśnicy, starosta ilżecki 106, 144
- Głowiński Paweł z Głowiny, starosta główny łowicki 223
- Gniady Piotr z Zabierzowa, marszałek dworu Fryderyka Jagiellończyka 216
- Goetel-Kopffowa Maria* 108
- Goliński Dzierław (Derśław), wiceburgrabia łowicki 156, 232
- Goliński Jan 232
- Goliński Kasper 232
- Goliński Melchior 232
- Goliński Mateusz* 22
- Goślubski Jan, starosta główny łowicki 51, 108, 109, 145, 224
- Góralski Wójciech* 128
- Górczak Zbyszko* 12, 33, 36, 88–90, 92, 92, 99, 103, 113, 116, 117, 123, 142, 145, 150, 163, 164, 191, 214, 217
- Górecki Maciej, starosta gnieźnieński 105, 107
- Górka Mikołaj 50
- Górka Uriel 47
- Górny Janusz* 27
- Górska-Gońska Krystyna* 13, 88
- Górski Karol* 158, 213, 217, 231
- Górski Leonard, *familiaris de arce Polthoviensi* 186
- Górski Tomasz, kolektor dziesięciny w kluczu kurzelowskim 164
- Grabarczyk Tadeusz* 229
- Grabowski Mikołaj, starosta bodzentyński 87, 89
- Graczyk Waldemar* 128
- Grad Stanisław* 101
- Graff Tomasz* 100
- Grieme Uwe* 22
- Grochowalski Wójciech* 41, 139, 158, 218
- Grot, brat Derśława, Jana, Marcina i Mikołaja 114
- Gruszczyński Andrzej, starosta uniejowski 142, 143
- Gruszczyński Bartłomiej, starosta łowicki 47, 106, 107, 136, 142, 147, 178, 214
- Gruszczyński Jan, abp gnieźnieński 44, 47, 95, 131, 142, 143, 159, 214, 222, 223
- Grygiel Ryszard* 139, 143
- Grzegorz z Osieka Morawianin 177, 178, 180, 240, 241

- Grzegorz, syn Mikołaja z Łowicza, wyświęcany 232
- Grzybkowski *Andrzej* 170
- Grzymała Jan z Kościanek (Paruszewski), *familiaris* zamku łowickiego 186, 241, 242
- Grzymała Jan z Lipiek 242
- Guerquin Bohdan* 31
- Gutkowski Wojciech, sędzia łowicki 160, 234
- Guzowski Piotr* 12, 98, 188
- Hain Stefan* 96, 100, 241–243
- Halecki Oskar* 208
- Hanko, syn Krystiana, burmistrz łowicki 119
- Helcel Antoni Z.* 208
- Helena, żona Grzegorza z Osieka Morawianina 241
- Henryk IV, książę wrocławski 22
- Henryk, kanonik wrocławski, prokurator wolborski 67, 76
- Henryk, kapelan zamku rawskiego, pisarz grodu rawskiego, kanonik płocki, prepozyt kolegiaty św. Michała w Płocku 167
- Herrmann Christofer* 24
- Hertel Jacek* 79
- Heyzman Udalryk* 41, 77
- Holszańska Zofia 185, 223
- Hrdina Jan* 37, 185
- Inglot Stefan* 11, 90, 110, 133
- Innocenty II, papież 19
- Irzykowski Aleksander, burgrabia łowicki 54, 55, 158, 231
- Iwańczak Wójciech* 137, 171, 211
- Izabela Jagiellonka 222
- Jabłońska Anna* 61, 143, 219
- Jaksa, starosta sieradzki 62
- Jakub z Brużycy (Bielań), kasztelan konarski łączycy 230
- Jakub z Dębna, tenutariusz skierniewicki 96
- Jakub z Jeziorska, oficjał uniejowski 142
- Jakub z Kurdwanowa, bp płocki 72
- Jakub z Sochaczewa, kapelan zamku łowickiego 172, 240
- Jakub z Szadka, kanonik sandomierski 53
- Jakub z Winiar, starosta uniejowski 99, 100, 105, 107, 136
- Jakub z Ziąbek 225
- Jakub ze Stradzewa 213
- Jakub, *familiaris* burgrabiego pułtuskiego 186
- Jakub, nabywca sołectwa w Michałowic 65
- Jakub, syn Stefana z Łowicza, wyświęcany 231
- Jan Olbracht, król polski 216
- Jan Sroka, burgrabia w Kazimierzu Biskupim 89
- Jan Strasz, syn Jana Czarnego z Białaczowa 231
- Jan Turek 101
- Jan z Czarnkowa 11, 28, 30, 43, 67, 75–77, 80, 81, 94, 104, 182
- Jan z Dobrzycy 65
- Jan z Gzowa(?), mierniczy łowicki, pleban w Bąkowie i Żelechlinie 237, 238
- Jan z Lichenia, tenutariusz Kazimierza Biskupiego 88
- Jan z Lubiatowa, starosta i gubernator opatówecki 91
- Jan z Łukowa, archidiakon gnieźnieński 51
- Jan z Mikułowic, pleban w Łagowie 158, 230
- Jan z Mrowisk, pleban w Żelechlinie i Bąkowie 238
- Jan z Oleśnicy 75, 106, 108
- Jan z Twardowa, kanonik poznański i tenutariusz skierniewicki 96
- Jan z Wilamowa 104, 142
- Jan z Wylatowa, notariusz Mikołaja Kickiego, zarządcy *sede vacante* zamku w Opatówku 45, 55
- Jan ze Sprowy, sędzia sandomierski 213
- Jan, archidiakon gnieźnieński i prokurator pomorski 65
- Jan, brat Dersława, Marcina, Mikołaja i Grota 114
- Jan, burgrabia opatówecki 55, 88
- Jan, kapelan zamku łowickiego 240
- Jan, pleban w Bąkowie i Żelechlinie, mierniczy zamkowy 165, 237, 238
- Jan, skarbnik abpa Jakuba Świnki 36
- Jan, starosta uniejowski 87
- Jan, syn Benona (z Kompiny), sędzia ubogich 71
- Jan, syn Jana z Dobrzycy i Ofki 65
- Jan, wódarz bpa krakowskiego Bodzęty 62
- Janicki Tadeusz* 123
- Janiš Dalibor* 23
- Janisław, abp gnieźnieński 25, 27, 28, 64, 198
- Janusz I, książę mazowiecki 72, 116
- Janusz z Czarnocy, starosta opatówecki 91, 104, 137, 208
- Janusz z Tuliszkowa, kasztelan kaliski 117

- Jarosław z Jarogniewic, starosta raciański 87
 Jarosław z Rembieszowa, podczaszy sieradzki 140, 219
 Jasiek, burgrabia słupecki 88
Jasiński Tomasz 209
Jaskulski Jacek 222
 Jastrzębiec Wojciech, abp gnieźnieński 29, 35, 51, 75, 100, 104, 106, 117, 127, 129, 133, 137, 142, 157, 177, 178, 192, 207–209, 230, 240
 Jerzy z Bielic, burgrabia kamieński 91
 Jodok z Rożmberka, bp wrocławski 93
Józefek Jan 167
Jurek Tomasz 9, 21, 24, 84, 85, 97, 139, 143, 167, 209
Jusiak Paweł 12, 49
- Kaczmarek Michał* 185
Kahuda Jan 37, 185
Kajzer Leszek 12, 13, 31, 138, 166, 170, 171
Kalina Dariusz 61, 124, 171, 207, 211
 Kamiński (Kamiński?) Marcin, pisarz łowicki 236
Kamiński Adam 40, 215
 Katarzyna, siostra matki Jana Łaskiego, babka Marcina Rambiewskiego 140
Kazimierski Józef 168
 Kazimierz, książę opolski 23
 Kazimierz I Odnowiciel, książę polski 19
 Kazimierz III Wielki, król polski 61, 65, 70, 74, 77, 78, 82, 84, 85, 94, 122, 192
 Kazimierz IV Jagiellończyk, król polski 98, 137, 187, 211, 216
Kazusek Szymon 12
Kądziołka Jerzy 24, 123, 124
 Kąkolewski Jan, ekonom arcybiskupstwa gnieźnieńskiego 39, 40
 Kąkolewski Jarosław, z Kąkolewa Jarosław, tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego 146, 226
Kędzierska Zofia 171
Kętrzyński Wójciech 26, 27, 116
 Kicki Mikołaj, kapelan zamku łowickiego 45, 55, 172, 173, 238–240
Kieszkowski Jerzy 211
 Kietlicz Henryk, abp gnieźnieński 23
Kin-Rzymkowska Grażyna 210
Kiryk Feliks 12, 13, 25, 36, 76, 100, 123, 136, 142, 191
Kittel Piotr 28
- Klassa Barbara* 166
 Kleczewski Andrzej z Łukowa, chorąży kaliski 217
 Kleczewski Mikołaj, starosta łowicki 54, 55, 136, 142, 145, 158, 217, 218, 231
 Klemens z Krajewic, starosta wrocławski 87
 Klemens, arbiter 81
 Klemens, archidiakon uniejowski i kaliski, prokurator pomorski 65, 69
 Klemens, bp płocki 187
Kłoczowski Jerzy 77
 Kmita Mikołaj *Parisz*, cieśla 114, 180, 241
Kobojek Elżbieta 31
Kochanowski Jan Karol 59
Koczerska Maria 12, 17, 26, 34, 36, 42, 79, 127, 139, 144, 181, 184, 185, 211, 215
Köhler Joachim 22, 41
Kolenda Justyna 19
Kołodziejczyk Ryszard 25, 72, 120, 168, 169, 241
Kołodziejki Stanisław 23, 166, 170
Konieczka-Słowińska Danuta 23
 Konrad, książę mazowiecki 23, 26, 57–60
Konvičná Jana 15, 63, 93, 154, 181
Korepta-Żółtowska Joanna 194
Korta Wacław 22, 185
Korytkowski Jan 15, 39, 40, 44, 46–48, 51, 95, 96, 105, 108, 109, 112, 113, 130, 137, 140, 141, 156, 157, 162, 167, 174–176, 178, 214, 215, 218–231, 236, 237, 242
 Kostczanka Zofia Helena 216
 Kostka 101, 140
 Kostro Jan z Psar, stolnik gostyniński, podsekretarz rawski, pisarz sochaczewski 235
 Kościelecki Mikołaj 102
 Kot Jakub, starosta uniejowski 104, 139, 143, 227
 Kot Wincenty, abp gnieźnieński 9, 42, 47, 51, 53, 54, 90, 96, 100, 105, 107, 113, 114, 121, 125, 130, 131, 138, 141, 143, 153, 157, 180, 186, 195, 196, 209, 225, 228, 230, 236, 240–243
 Kot Wojciech, starosta zniński 143
 Kotny Mikołaj, młynarz młyna Dąbskiego k. Skierniewic 196
Kowalczyk Andrzej 123
Kowalska-Pietrzak Anna 223–225, 229
Kowalski Jacek 24
 Kozielski Feliks, starosta uniejowski 140
Kozierowski Stanisław 242
Kozłowski Tadeusz 29

- Krafl Pavel* 127
Krantz Liliana 13
Kras Paweł 27
Kriedte Peter 63
 Kropidło Jan, książę opolski, mający prowizję na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, bp włocławski 225
Kruppa Nathalie 22
Krut-Horonziak Olga 34
 Krystyn, pleban w Bidzinach i wódz złocki 53
Kryściak Zdzisław 29
Krzyżaniakowa Jadwiga 21, 75, 88, 94
Kubicki Radosław 124, 171, 211
 Kuchmeister Michał, wielki mistrz krzyżacki 72
Kuczyński Janusz 13
Kuczyński Stefan Krzysztof 48, 79, 137, 191, 207, 211
Kuczyński Stefan Maria 207
Kujawski Witold 175, 176, 232
Kupisz Dariusz 211
Kuraś Stanisław 121, 218
 Kurdwanowski, poborca skierniewicki 97
Kurnatowska Zofia 24
 Kurowski Mikołaj, abp gnieźnieński 55, 137, 171, 174, 192, 229, 238, 239
 Kurozwęcka Anna, wnuczka Mikołaja Kurozwęckiego 140
 Kurozwęcki Krzesław (Krzesław z Kurozwęk), tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego 228
 Kurozwęcki Mikołaj, kasztelan lubelski 140
Kurtyka Janusz 27, 59, 71, 84, 85, 122, 149, 188, 192
Kutrzeba Stanisław 14, 75, 84
Kwiatkowski Stanisław 73
Kwiatkowski Władysław 29, 92, 95–97, 116, 140, 143, 154, 214, 220, 232

Laberschek Jacek 14, 76, 80, 85, 86, 92, 99, 150, 164, 167, 175, 180, 181, 185, 187, 190, 194
Lasek Piotr 170
 Lasocki Jan, starosta główny łowicki 109, 223
 Latański Jan, abp gnieźnieński 39, 102
 Legat Piotr, prokurator pomorski, wicearchidiakon słupski, prepozyt łączycycki 64
 Leonard, bp kamieniecki 169
 Leonard, kolektor dziesięciny w kluczu uniejowskim 164

Leszczyńska-Skrętowa Zofia 99, 137, 219
 Leszczyński Jan, kasztelan brzeski, starosta radziejowski i zniński 102, 141
 Leszek Biały, książę 23
Lewicki Jakub 13
Librowski Stanisław 25, 36, 39, 71, 221, 243
Lolo Radosław 13, 118, 123, 124, 129
Lubomirski Jan Tadeusz 72, 167
 Lubrański Jan, bp poznański 144, 145
 Lubrański Mikołaj, starosta krobowski 145
Luciński Jerzy 91–93, 232
 Ludwik Andegaweński, król węgierski i polski 78, 85, 86, 94
 Lutek Jan z Brzezia, tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego 54, 157, 227, 230
Lutyński Konrad 99, 103, 145
Lyp z Dębowej Góry 233

 Łągiewnicki Wincenty, tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego 229
Łaniecki Sławomir 74, 75, 101
 Łaska Barbara z Rembieszewskich 41, 136, 139, 140, 219
 Łaska Zuzanna 40
 Łaskarz Andrzej, bp poznański 52
 Łaski Andrzej 40
 Łaski Hieronim 140, 222
 Łaski Jan 8–10, 32, 37–41, 50, 100–103, 109–111, 115, 116, 119, 120, 123–128, 130, 132, 133, 135, 136, 138–141, 146, 147, 152–154, 156, 157, 159, 162, 167, 175, 176, 196, 218–221, 232, 234, 236, 237, 244
 Łaski Jan młodszy 102
 Łaski Jarosław, starosta łowicki 97, 136, 139–141, 146, 147, 220
 Łaski Michał 40
 Łaski Olbracht 141
 Łobodzka Anna z Łaskich 140, 157, 220, 221
 Łobodzka Helena 157, 220
 Łobodzki Maciej, starosta łowicki 39, 102, 135, 136, 139, 141, 147, 220, 221
 Łobodzki Rafał 220, 221
Łojko Jerzy 217
 Łopatecki Marcin, burgrabia opatówecki i uniejowski 139
Łowmiański Henryk 20, 139, 157
 Łukasz z Byliny 176
 Łukowski Andrzej 218
 Łukowski Anzelm 218

- Łukowski Jan, kanonik gnieźnieński, dziekan poznański, administrator archidiecezji gnieźnieńskiej po śmierci Fryderyka Jagiellończyka 54, 136, 218
- Łukowski Jan, syn Wincentego 218
- Łukowski Maciej 218
- Łukowski Michał 218
- Łukowski Wincenty, chorąży kaliski 218
- Maciej z Dębowej Góry 233
- Maciej z Szamowa, sędzia skierniewicki 97
- Maciej, bp włocławski 60
- Maciej, pisarz i poborca łowicki(?) 236
- Maciejewski Jacek* 36, 41, 61, 63, 65, 66, 70, 71
- Maik Jerzy* 195
- Maisel Witold* 122
- Małgorzata, córka Dobrogosta Ostroroga z Lwówka 148, 218
- Matuszyński Marian* 25, 26, 28, 29
- Mandziuk Józef* 22, 42
- Marcin (Marcisz) z Wrocimowic, starosta łowicki 87–89, 99, 100, 105, 107, 136, 137, 142, 147, 200, 207, 229
- Marcin Struś, starosta wyszkowski 87
- Marcin z Kłobi, tenentariusz grzegorzewski 113
- Marcin z Komorowa 231
- Marcin z Sielkowic, puszkarz zamku uniejowskiego 178
- Marcin, brat Dersława, Jana, Mikołaja i Grota 114
- Marcin, prokurator gnieźnieński 66
- Marciniak-Kajzer Anna* 195
- Marcisz, burgrabia łowicki 55, 89, 136, 137, 200, 229
- Marcisz, starosta pułtusi 87
- Marczewski Jarosław* 128
- Marek, nabywca sołectwa w Michałowie 65
- Marzec Andrzej* 21, 79, 84, 207
- Matusak Piotr* 179
- Mąkoski Paweł, poborca opatówecki, pleban w Tłokini 163
- Michalska-Bracha Lidia* 211
- Michalowski Roman* 22
- Mieclaw z Konecka, stolnik brzeski 65
- Mieclaw, burgrabia zamku lipowieckiego 76
- Mikołaj (Niklin) z Niewiesza, starosta główny łowicki 104, 105, 107, 222
- Mikołaj Franciszek, pleban łowicki 28
- Mikołaj z Dobrej, *familiaris* bpa płockiego i burgrabiego pułtuskiego 186
- Mikołaj z Dobrzelina, starosta skierniewicki 96, 97
- Mikołaj z Drwalewa 242, 243
- Mikołaj z Jardanowic, starosta zniński i wennecki 90
- Mikołaj z Krośni i Gołaszowa, burgrabia skierniewicki 97
- Mikołaj z Lubochy, sędzia łowicki 234
- Mikołaj z Milewa 142
- Mikołaj z Nieprześni, burgrabia i starosta lipowiecki 89
- Mikołaj z Warzymowic, starosta zniński 117
- Mikołaj z Wąsoszy, prokurator zniński 67, 68
- Mikołaj, brat Dersława, Jana, Marcina i Grota 114
- Mikołaj, bratanek Janusza Suchegowilka, zarządca zamku w Opatówku 48, 80, 104
- Mikołaj, burgrabia zniński 89
- Mikołaj, domownik starosty znińskiego Mikołaja z Warzymowic 117
- Mikołaj, pleban łowicki 28
- Mikołaj, prokurator i kasztelan łowicki 206
- Mikołaj, prokurator łowicki 64, 66, 74, 78, 205
- Mikołaj, puszkarz zamku w Raciążku 178
- Mikołaj, starosta zniński 87–89
- Mikołaj, syn Benona, wójt łowicki 29
- Mikołaj, syn Hińczy, syna Gerazego Gerazjusza, mieszczanin łowicki 29
- Mikołaj, syn Jana Strasza Czarnego z Białaczowa zob. Strasz z Białaczowa (Mikołaj z Białaczowa?), burgrabia łowicki
- Mikołaj, wójt łowicki 25, 29
- Mikołaj, wójt sepoleński 117
- Miroszek (Miroslaw?), prokurator i tenentariusz zniński 92
- Mirowski Roman* 211
- Mitkowski Józef* 78, 79, 207
- Modzelewski Karol* 20, 57
- Morawski Michał* 13, 87, 124
- Morawski Zbigniew* 25, 26, 29, 31, 32, 72, 87, 130, 144, 168, 169, 241
- Moskal Tomasz* 128
- Mszczuj ze Strońska, kasztelan łowicki 77, 78, 200, 206
- Mścigniew z Dębowej Góry 233
- Muskata Jan, bp krakowski 22, 77, 79
- Muszyńska Jadwiga* 12
- Myszkowski Marcin 40

- Nabialek Karol* 14, 76, 80, 82, 84–86, 98, 103, 111, 116–118, 122, 132, 150–155, 157, 158, 160, 164, 165, 175, 177, 180–187, 191, 194–197
- Naendrup-Reimann Johanna* 170
- Nałęcz Jan*, bp płocki 27
- Naropiński Feliks*, ekonom arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, starosta łowicki 39
- Nepos Jan* z Brzostkowa, starosta główny uniejowski 49
- Niedziałkowska Zofia* 29
- Niemierza Jan*, altarysta 163
- Niemierza* z Mikulowic, burgrabia łowicki 158, 230
- Nierychlewska Anna* 16, 30–32, 167, 175, 191
- Niesiecki Kasper* 207, 209, 211, 215
- Ninogniew (Ninota)* z Kościerzyna i Suliszewic, starosta opatówecki 87
- Noga Zdzisław* 12, 13, 123, 124, 142, 191
- Nowacki Józef* 11, 42, 70, 209, 222, 227
- Nowak Tadeusz* 229, 230, 232, 233, 236, 242, 243
- Nowak Zenon* 172, 238
- Nowakowski Paweł* 13, 123, 124
- Obłak Jan* 41
- Ochmański Jerzy* 103, 188, 191
- Odrowąż Iwo*, bp krakowski 22
- Ofka*, wdowa po Janie z Dobrzycy 65
- Ohryzko-Włodarska Czesława* 239
- Oleśnicki (Jaworski) Jan*, starosta łowicki 148, 212, 215
- Oleśnicki Andrzej*, starosta uniejowski 143
- Oleśnicki Jan Feliks*, starosta łowicki 109, 136, 147, 212, 215, 223
- Oleśnicki Zbigniew*, abp gnieźnieński 9, 10, 44, 46, 51, 53, 114, 143, 165, 215, 217, 223, 224, 231, 234, 236, 237, 240
- Oleśnicki Zbigniew*, bp krakowski 36, 139, 144
- Olszacki Tomasz* 171
- Opaliński Piotr*, starosta uniejowski i opatówecki 102, 141
- Oporowski Bogusław (Bogusław z Oporowa)*, tenentariusz *sede vacante* zamku łowickiego 54, 146, 224–226
- Oporowski Piotr* (Piotr z Oporowa), starosta łowicki 136, 144, 146, 147, 210
- Oporowski Władysław (Władysław z Oporowa)* 15, 42, 45, 47, 48, 54, 96, 144, 146, 158, 178, 196, 199, 210, 225, 226, 230, 240
- Orsini-Rosenberg Stanisław* 11
- Orzechowski Kazimierz* 21
- Ossowski Szczepan*, burgrabia skierniewicki 97
- Ostroróg Dobrogost* z Lwówka, kasztelan międzyrzecki i poznański 148, 218
- Ostroróg Wacław*, kasztelan kaliski 237
- Otręba Alojzy* 130
- Ożóg Krzysztof* 18
- Pabin Andrzej OFM* 29
- Pacanowski Piotr* (Piotr z Pacanowa), starosta łowicki 51, 106–108, 113, 127, 137, 142, 146–148, 215, 216, 217, 236
- Pacuski Kazimierz* 9, 23, 78, 87, 93, 97, 144, 172, 173, 206, 239, 240
- Pakulski Jan* 13, 87, 88, 123, 124
- Pałucki Władysław* 96
- Pałuka Drogosz*, starosta sieradzki 67, 76
- Panke Paweł* 90
- Pankowicz Andrzej* 12
- Papée Fryderyk* 228
- Parczewski Alfons Józef* 77
- Paroń Aleksander* 19, 22
- Pastwiński Zbigniew* 67, 80
- Paszek (Paweł)* z Gosławic, burgrabia łowicki 54, 139, 157, 230
- Paszek*, syn Jana z Dobrzycy i Ofki 65
- Patzé Hans* 170
- Pätzold Stefan* 22
- Pauk Marcin Rafał* 15, 19, 21, 23, 24, 31, 57, 87, 94, 154, 167
- Paweł* z Przemankowa, bp krakowski 22
- Paweł* z Wągrowca, poborca kamieński, prepozyt kolegiaty św. Jerzego w Gnieźnie, oficjał kamieński 163
- Paweł*, bp meteleński 64
- Paweł*, prokurator łowicki 206
- Paweł*, syn Jakuba z Ziąbek 225
- Paweł*, syn Klemensa z Rybna, pleban św. Ducha w Łowiczu 172
- Pawłowski Stanisław* 116
- Pągowski Bartłomiej*, kuchmistrz zamku łowickiego 180, 241
- Pełka* z Garbowa, prepozyt kurzelowski, prokurator uniejowski 66, 67, 79, 81, 104
- Pełka*, abp gnieźnieński 26, 63
- Pfitzner Josef* 21, 63, 71, 74

- Piber-Zbieranowska Marta* 9, 97
Piekosiński Franciszek 213
Pielas Jacek 12, 143, 215
Pietras Tomasz 144, 210, 232
Pietrzak Janusz 31, 181
 Piotr (Pietrasz), starosta szydłowiecki 86, 187
 Piotr Pieniżek, starosta olsztyński 86
 Piotr z Brzozogaju 242
 Piotr z Chodkowa, bp płocki, kanonik łowicki 127
 Piotr z Sochaczewa 240
 Piotr z Szamotuł, starosta żniński i wenecki 105, 223
 Piotr, bratanek Janusza Suchegowilka, zarządca zamku uniejowskiego 48, 80, 104
 Piotr, domownik starosty szydłowieckiego Piotra (Pietrasza) 187
 Piotr, syn Jana Strasza Czarnego z Białaczowa 231
 Piotr, syn Macieja z Powidza, wyświęcany 218
Piotrkiewicz Katarzyna 29, 115, 120
Piotrowski Tadeusz 234
Piskorski Jan M. 209
Plezia Marian 61, 185
 Pniewski Piotr, starosta główny łowicki, kanonik gnieźnieński 49, 108, 155, 212, 222, 228
Pobóg-Lenartowicz Anna 63, 98
Poklewski Tadeusz 239
Pokora Piotr 136
Polackówna Helena 213
Polak Wojciech 27
 Ponętowski Jan, sędzia łączycy 235
 Prandota, bp krakowski 22
 Primus Mikołaj z Krajowa, starosta główny lipowiecki 49
Prochaska Antoni 225
 Przecław z Pogorzeli, bp wrocławski 42
 Przerebski Wincenty, bp włocławski 232
Przyboś Kazimierz 213
 Przybysław, skarbnik abpa Jakuba Świnki 36
Przybyłowicz Olga Miriam 61
Przygoda-Stelmach Marta 29
Przytocka Maria 87
 Psarski Jan, sędzia łowicki 160, 234, 235
Ptaśnik Jan 27
Puget Wanda 16, 32, 239
 Radziejowski Andrzej, starosta skierniewicki 41, 97, 140
Radziwiński Andrzej 78, 139, 142, 167, 173, 188, 206, 208, 215, 224, 240
Rajman Jerzy 12, 13, 49, 167, 169–171, 174, 175
 Rambieski Marcin, starosta uniejowski i opatówecki 102
Ratajczak Tomasz 24
Rawita-Witanowski Michał 61, 207, 208
Rodak Magda 170
Rodak Paweł 170
 Rosenhein Kasper, starosta opatowski 88
Rosin Ryszard 208
Rozsak Stanisław 23
Ruchniewicz Krzysztof 22
 Rudolf z Rüdeshheim, bp wrocławski 105
 Rusin Szczepan, rajca łowicki 119
 Russocki Mikołaj, starosta uniejowski 140
Russocki Stanisław 197
Rutkowska Grażyna 92, 144
Rutkowski Jan 98, 161
 Rybieński Jan, ekonom arcybiskupstwa gnieźnieńskiego 38–40
Rybus Henryk 128, 215, 216
 Rzeszowski Jan 44, 52
Saczyńska Monika 15, 87, 154, 167
Saletra Wojciech 84
Salina Anna 9, 97
Salm Jan 13, 166, 170
Samsonowicz Henryk 13, 33, 118, 120, 122, 123, 144
 Sarnowski Grzegorz z Sarnowa i Dalikowa h. Jastrzębiec (Łazęka?), burgrabia, starosta i sędzia łowicki 107, 108, 128, 136, 139, 148, 154, 155, 157, 158, 160, 220, 221, 232, 235
Sawicki Jakub 40
Schan Maciej, kmięć z Małszyc 114
Semkowicz Władysław 235
Senkowicz Jerzy 85
 Sędziwój z Czarncy, starosta łowicki 104, 137, 142, 146, 148, 207
 Siemowit III, książę mazowiecki 25, 85, 94, 192, 206
 Siemowit IV, książę mazowiecki 43, 72, 74, 94, 116, 182
 Sienieński Jakub (Jakub z Sienna), bp krakowski i wrocławski, abp gnieźnieński 44, 46, 52, 53, 90, 108, 111, 126, 143, 214, 215, 223, 233, 236, 242
 Sienieński Jan z Sienna i Oleska, kasztelan lwowski 105, 107, 108, 111, 215

- Sienieński (Oleski) Jan z Sienna i Oleska, starosta łowicki 107, 108, 111, 136, 147, 214, 215
- Sieniński Mikołaj (Mikołaj z Sienna), starosta uniejowski 143, 196
- Sierzchowski Stanisław, starosta i poborca łęgonicki, kanonik łowicki, pleban w Rawie 163
- Sikora Franciszek 14, 49, 76, 77, 79, 80, 85–89, 99, 103, 105, 108, 129, 172, 187, 207, 238
- Sikorski Czesław 13
- Silnicki Tadeusz 100, 207
- Sitnik Aleksander Kazimierz OFM 29
- Skarbek, starosta krobowski 112
- Skielczyński Zbigniew 29, 168, 171, 172, 188
- Skierska Izabela 12, 14, 15, 34, 36, 41, 42, 53, 65, 86, 91, 93, 98, 99, 103, 132, 134, 137, 138, 142, 144, 145, 161, 181, 185, 187, 224, 229
- Skoczec Jan, archidiacon pomorski 64, 65
- Skotnicki Jarosław Bogoria, abp gnieźnieński 25, 27, 28, 30, 36, 61, 62, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 77, 78, 94, 167, 192, 198, 205, 206
- Skowron Ryszard 85
- Skupiński Krzysztof 64
- Słomska Katarzyna 17
- Słomski Michał 16, 26, 30, 32, 166
- Słoń Marek 17
- Smolucha Janusz 14, 85, 180
- Sobisiak Walerian 11
- Sochacka Anna 12, 49
- Sokołowski Jan, podstarości lipowiecki 49
- Solecki Jan 144
- Sperkka Jerzy 225
- Sprowski Eustachy, starosta uniejowski 49, 106, 208
- Sprowski Jan (Jan ze Sprowy), abp gnieźnieński 44, 46, 48, 49, 54, 143, 158, 211–213, 222, 223, 230, 233, 240
- Spytek, skarbnik abpa Jakuba Świnki 36
- Stanisław Głęb, wódarz bpa Jana Doliwy 63
- Stanisław z Bedlna 243
- Stanisław z Gorzewa, poborca łowicki 162, 163, 237
- Stanisław z Milejowa 142
- Stanisław z Ostroroga, prokurator w Kazimierzu Biskupim 89
- Stanisław z Sokołowa, sędzia łowicki 235
- Stanisław z Sudołu, poborca łowicki, pleban w Kutnie 237
- Stanisław z Zawad, kanonik łowicki 217
- Stanisław, burgrabia sławkowski 76
- Stanisław, pleban w Kamieńsku, ekonom i prokurator Jarosława Bogorii Skotnickiego 62, 69
- Stanisław, prokurator i kasztelan łowicki 66, 69, 74, 78, 206
- Stanisław, syn Adama *de Wyllanos*, kleryk diecezji płockiej 127
- Stanisław, syn Jana z Żeronic 243
- Starecka Katarzyna 31
- Staromiejski Jan, *castrensis* zamku w Pułtusku 184
- Starzyński Marcin 136
- Staszewski Jacek 13, 87
- Stefan z Łowicza 231, 241
- Stępień Jerzy 217
- Stępkowski Lech 123, 124
- Stosz, starosta dolski i krobowski 87
- Strasz z Białaczowa (Mikołaj z Białaczowa?), burgrabia łowicki 158, 231
- Strasz z Białaczowa, ojciec Jana Strasza Czarnego z Białaczowa 231
- Strzelczyk Jerzy 27, 84
- Strzeszkowicz Mikołaj, administrator *sede vacante*, kapelan zamku łowickiego 72, 171–173, 238, 239
- Strzępiński Tomasz, bp krakowski, kanonik gnieźnieński 42, 48, 112, 237
- Suchodolski Stanisław 24
- Suchojad Henryk 84
- Suchywilk Janusz, abp gnieźnieński 29, 43, 48, 67, 77–82, 101, 104, 119, 207
- Sulkowska-Kuraś Irena 228
- Supruniuk Anna 78, 142, 206, 208
- Surdacki Marian 189
- Sykstus IV, papież 127
- Szacherska Stella M. 167
- Szady Bogumił 128–130, 144
- Szafraniec Stanisław z Młodziejowic, kasztelan radomski 217
- Szamowski Jan, kasztelan konarski łączycycki 237
- Szamowski Stanisław (Stanisław z Szamowa), prepozyt łowicki, poborca łowicki 97, 162, 217, 232, 236, 237
- Szczepan ze Śniadka, burgrabia bodzentyński 88, 89
- Szczepan, syn Tomasza z Trębek 172, 173, 238, 239

- Szczepański Janusz* 168
Szorc Alojzy 35, 36
Sztylc Żaneta 15, 34, 91, 138, 161
Szulc Tadeusz 161, 163
Szweda Adam 48, 78, 79, 81, 91, 186, 207, 241, 242
Szybkowski Sobiesław 96, 97, 205, 213, 237
Szydłowiecki Mikołaj, burgrabia krakowski 211
Szydłowiecki Piotr 211
Szydłowiecki Stanisław, kasztelan radomski, krakowski, starosta ilżecki, marszałek dworu Kazimierza Jagiellończyka 211, 212
Szydłowiecki Stanisław, starosta łowicki 106–108, 111, 136, 147, 155, 211, 212, 214, 233
Szymański Józef 60
Szymczak Jan 13, 25, 32, 123, 124, 126, 137, 142, 153, 175, 177–179, 241
Szymczakowa Alicja 18, 39, 41, 47, 77–79, 87, 102, 123, 126, 139, 140, 142, 143, 154, 157, 158, 173, 193, 196, 206, 208, 210, 212, 214, 218–221, 229, 230, 234, 241–243
Szymon, mieszczanin uniejowski 25

Ścibor z Boryslawic, starosta uniejowski 142
Śliwiński Błażej 23, 213
Śmiałowski Józef 130, 220
Śmigiel Kazimierz 13
Śmiłowski Jacek, starosta radłowski 87
Świątkowski Andrzej, kanonik gnieźnieński 113
Świder Jakub z Kruszowa, sędzia łowicki 234
Świerzewski Mikołaj, *castrensis* zamku w Pułtusku 184
Święcianowski Jan 244
Świętopelk z Zadusznik, starosta lipowiecki 87
Świętosław (Święcck) z Sarbkowa, burgrabia i starosta lipowiecki 88, 89
Świętosław, prokurator gnieźnieński 64
Świnka Jakub, abp gnieźnieński 23, 24, 26, 27, 36, 41, 64, 65, 104, 198

Tafiłowski Piotr 37, 38, 40, 101, 102, 120, 140, 157, 167, 218, 219
Teofil z Wiesiołowa, podsędek łączycki 235
Tęgowski Jan 61
Tomala Janusz 13
Tomasz II, bp wrocławski 22
Tomasz z Dębowej Góry, sędzia łowicki 233
Tomasz z Soboty, poborca łączycki 235

Tomasz, syn Piotra z Trębek 172, 173, 240
Tomczak Andrzej 12, 36, 38, 90, 93, 144, 188, 239
Tomkiewicz Władysław 207
Topolski Jerzy 11, 24, 33, 38, 95, 103, 123
Trawkowski Stanisław 20, 58
Trąba Mikołaj, abp gnieźnieński 9, 41, 43, 48, 52, 72, 90, 95, 100, 103, 117, 120–122, 125, 133, 136, 141, 142, 157, 196, 207, 221, 230, 238, 239
Trelińska Barbara 64
Turnau Irena 180
Tymosz Stanisław 44
Tyszkiewicz Lech A. 22

Uchański Jakub 109, 169, 179
Ulanowski Bolesław 10, 11, 44, 92, 106, 128
Urban Wacław 32, 141, 221
Uruski Seweryn 235
Urwanowicz Jerzy 98, 188

Wacław II, król czeski 85
Wacław IV, król czeski 42
Wacław, bp wrocławski 42
Wacław, książę legnicki 42
Wacław, prokurator łowicki 206
Waganiecki Jan, kanonik i oficyał łowicki 114
Wąjs Hubert 10, 159, 161, 163, 191–196
Walachowicz Jerzy 84, 133, 134
Wareżak Jan 10, 11, 27, 28, 33, 65
Wawrzyniec ze Stroniewic, kmieć 111
Wawrzyniec, prokurator opatówcecki 66
Wawrzyńczyk Alina 158
Wdowiszewski Zygmunt 234
Węgner Jan 120
Weiss Anzelm 86, 181
Węzyk Szczepan 78
Wierzbza Elżbieta 32
Wierzbiński Andrzej, sołtys w Bełchowie 232
Wierzbowski Teodor 50, 105, 179
Wieteska Józef 29, 131, 221, 236, 242
Wijaczka Jacek 211
Wilamowski Maciej 21, 84, 158, 231
Wilczek, włodarz radłowski 62
Wilk-Woś Zofia 12, 13, 15, 34, 36, 48, 49, 87, 90, 91, 96, 105, 106, 108, 139, 143, 145, 158, 172, 178, 210–215, 222–226, 229, 230, 236, 240, 242
Wincenty z Bąkowa 243

- Wincenty, *bombardarius* w Gnieźnie 178
 Wincenty, dziekan gnieźnieński 65
Wiśniewski Jerzy 157, 207, 230
Wiśniewski Krzysztof 118
Wiśniewski Eugeniusz 172, 177, 189
 Władysław I Łokietek, książę, potem król polski 27, 84, 85
 Władysław II Jagiełło, król polski 85, 225
 Władysław II Jagiellończyk, król czeski 49
 Władysław III Warneńczyk, król polski i węgierski 99, 240
 Władysław Odonic, książę 23
 Władysław Opolczyk 225
Włodarczyk Jerzy 239
Włodarski Aleksander 235
Włodarski Łukasz 12, 36, 62, 67, 71, 72, 77, 205, 206
 Wojciech z Szaradowa, kasztelan kamieński 74, 91
 Wojciech z Żychlina 46
 Wojciech, kanonik łowicki 114
Wójda Leszek 13
Wójtylak Marek 127
Wolff Adam 9, 97
 Wolski Mikołaj 102
Wójcik Marcin 28
Wójcik Waleenty 116, 183
Wólkiewicz Ewa 15, 19, 21–24, 31, 57, 63, 71, 76, 87, 93, 94, 98, 128, 154, 167, 181, 182, 186
Wroniszewski Jan 21, 27, 78, 80, 81, 139, 142, 144, 149, 188, 206, 208, 215
Wróblewska Zofia 37
 Wspiłek Piotr z Będkowa, starosta uniejowski 46, 106, 137
Wünsch Thomas 22, 41
Wybranowski Dariusz 23
Wyczański Andrzej 14, 158, 165, 180, 181, 185
Wyczawski Hieronim E. 29
 Wyrzyk z Wyrzyków, *castrensis* zamku w Pułtusku 184
 Wysocki Stanisław 101
 Wysz Piotr, bp krakowski 178
Zachorowski Stanisław 34, 35, 43, 64, 128
Zajączkowski Stanisław Marian 141, 195, 197, 208, 220, 233, 239
 Zakrzewski Andrzej, starosta żniński 113, 140
 Zaksiński Jakub, starosta uniejowski 109, 137
 Zaleski Grzegorz, starosta i sędzia łowicki 220
 Załuski Jerzy, burgrabia łowicki 156
Zaremska Hanna 189
Záruba František 169, 170
Zawitkowska Wioletta 98
 Zbylut z Gołańczy, bp włocławski 67
 Zebrzydowski Andrzej, bp włocławski 144
Zeissberg Heinrich 97, 140, 221
Zelenka Jan 15, 23, 71, 87
Zgórniak Marian 193
Zjawiński Adam 9, 25, 29
Związek Jan 166, 175, 176
Zwolińska Janina 123, 168
Zyglewski Zbigniew 62, 63, 216, 228
 Zygmunt I Stary, król polski 40, 103, 244
Żabka Tomasz 29
 Żardecki Heliasz, wicestarosta łowicki 156
Żebrowski Tadeusz 168
 Żurawski Dobiesław (Dobiesław z Żurawicy), starosta łowicki 93, 136, 147, 148, 213, 214
Żytkowicz Leonid 10, 11, 38, 123

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

- Bądków/Będków?, diecezja płocka 173, 240
Bąkowiec 166
Bąków 159, 165, 225, 233, 237, 238, 243
Bedlno 243
Bednary 114, 195
Bełchów 28, 232
Beszowa 174
Białynin 67
Bidziny 53
Bielawy 54, 209, 229, 233
Błędów 171, 174, 175
Bobrowniki 112, 152, 177, 186, 196
Bocheń 151
Bochnia 228
Bodzentyn 32, 87, 121, 123, 124
Bogoria 28, 95
Boguszyna Woda 113
Bratkowice (ob. część Łowicza) 29
Bratoszewice 108
Brochów 239
Brudzewo 69
Brzezia Łąka?, parafia Ilów 175
Brzeziny 223
Buda 75, 91
Buk 32, 92, 93, 123
Busina 218, 219
Bzura, rz. 31, 154, 193, 194
- Cerekwica 72
Chaśno 28
Chełmno (ob. Chełmno nad Nerem) 38
Chłudno 68
Chruślin 65, 243
Cienia 65
Czarnca 208
Czarnków 65
Czerwińsk 161
- Czorsztyn 80
- Dalików (Dalikowo) 234
Dąbrowica (Dąbrowa) 69
Dąbrówka k. Raciążka 178
Dąbski Młyn k. Skierniewic 196
Dobrowody 129
Dolsk 52, 87, 92, 93, 121
Domaniewice 111
Domaniewo 235
Dominikowice 219
Domkowice (ob. Dąbkowice) 118
Drwalewo 242
Drzewce 28
Duplice Większe (ob. Wyborów) 153
Dzickanowice 35
Dzierzbino 227
- Flandria 180
Fürstenwalde 181
- Gałków 67
Gągolin (Mikołajewice) 28
Gębarzewo 69
Gliniany 213
Główna 70
Głucholazy 86
Głuchów 28
Gniezno 9, 15, 16, 35, 41, 52, 106–108, 112, 122, 129, 138, 145, 146, 161, 178, 209, 219, 227
Goleńsko 28, 151, 194
Golina k. Ponieca? 232
Gorzewo 237
Goślawice 230
Gostynin 171, 175
Goślub 145, 224

- Górzno 187
 Grocholice 32
 Grodków 86
 Gruczno 114
 Gruszczycy 214
 Grzegorzew 25, 32, 38, 101, 172, 173, 239
 Gutkowo 234
- Hzła 32, 106, 121, 123, 124, 129
 Italia zob. Włochy
 Iwanowice 47, 214
- Jackowice 162, 193
 Jacochów 111, 162
 Janisławice 27, 28, 94
 Jastrzębia 152, 177, 220
 Jemielin 217
 Jezioro 186, 241
- Kalenice 160
 Kalisz 27, 32, 122, 227
 Kamień (ob. Kamień Krajeński) 30, 32, 42, 65, 70, 74, 75, 88, 91, 101, 129, 163, 198, 226
 Kamieński 62, 69
 Karsznice 114, 195, 196
 Kazimierz Biskupi 88, 89, 99, 116, 132, 134
 Kąty (Wola Czarnkowska) 208
 Kcynia 222
 Kęszycy 152, 186
 Kielce 22, 129
 Kleczew 217
 Klewków (Stara Wola) 190, 192, 203
 KłECKO 122
 Kocidąb, zarośla, na których lokowano Strzelce 192
 Kocierzew 159, 234, 244
 Koczanów (Zagórze, Górki, ob. część Łowicza) 29
 Koło 218
 Komorów 231
 Kompina 71, 73, 112, 114, 118, 180, 191, 241
 Konary 163
 Konin 65
 Konstancja 100, 103
 Korab 116, 154
 Kortijk 180
 Kościelnica 175, 191
 Koźmin 214
 Kraków 47, 122, 216, 227
 Krępa 195
- Kręzce 28
 Krobia 87, 88, 92, 113, 145, 209
 Królevice 65
 Kujawy 11
 Kurzelów 25, 32, 35, 61, 69, 80, 206
 Kurzeszyn Mały 175
 Kutno 163, 237
 Kwieciszewo 25, 32, 112, 125
- Łąd 35
 Lipce 28
 Lipki 219
 Lipnice 195
 Lipowiec 49, 76, 77, 79, 88, 89, 103
 Litwa 40, 103
 Lublin 122, 129, 218
 Lubocha 234
 Lubusz 181
- Łągów Mniejszy zob. Zakulin
 Łągów, m., woj. sandomierskie 158, 230
 Łągów, w. w kluczu łyszkowickim 28
 Łąguszew 190, 192, 193, 203
 Łask 130
 Łażniki 133, 152
 Łęczycza 33, 44, 81, 148, 233, 239
 Łęgonice, m. 32, 145, 163
 Łęgonice, w. 112, 163, 237
 Łowicz *passim*
   Nowe Miasto 29, 32
   Podgrodzie 25, 29, 32, 72
   Stare Miasto 25, 29, 32, 72, 127
 Łuków 217, 218
 Łupia 25, 112, 186, 243
- Maków 95, 128, 221
 Małopolska 11, 60, 65, 82, 85, 86, 121, 145, 193, 202
 Małszyce 181, 190–193, 203
 Maurzyce 93, 178, 193, 241
 Melsztyn 171
 Michałów 65
 Miechów 33
 Mikołajewice zob. Gałolin
 Mikorzyce 62
 Mszadła 28
 Murczynno 111
 Mystkowie 243
- Nieborów 152

- Niedźwiada 153, 180, 213, 214, 241
Niedźwiedz 217
Niemyślów 228
Niesnachy 194
Nowe Miasto Korczyn 175, 185, 216
Nysa 21, 76, 86, 154
- Ogrodzieniec 166
Olesko 214
Oleśnica 215
Olsztyn k. Częstochowy 80, 154, 180, 187, 195
Opatów 88, 99
Opatówek 27, 30, 32, 42, 45, 48, 51, 55, 65,
79, 87, 91, 102, 104, 106, 116, 121, 129,
137, 139, 141, 163, 179, 198
Oporów 52, 54, 210, 226
Orłów 225
Orzeł 111
Ostrów, w. w kluczu zduńskim 192
Ostrów, w. w kluczu łęgonickim 163
Ostrówek-Skrobaczów 190, 203
Ostrówek-Szczudłów 190, 203
Otmuchów 21, 76, 128
Otolice 190, 192, 203
- Pacanów 215
Parno 62
Pawłowice zob. Stachlewska Wola
Pczew (Pszczew) 93
Pczonów (Pszczonów) 163, 190, 192, 203, 236
Pécs (Fünfkirchen) 75, 182, 185
Piątek 25, 32, 145, 224, 225, 227
Pilaszków 152, 190, 192, 195, 203
Pilcza 166
Pilica, rz. 163
Piotrków (ob. Piotrków Trybunalski) 50
Płaskocin 28
Płock 9, 32, 129, 167, 194
Płyćwia 28, 96
Pniewy 222, 228
Podgórzycze 116, 163
Polanowo 35
Pomorze 24, 64, 84
Popów 112, 186
Przelot 163
Przezwiska 78, 81
Psary 235
Pułtusk 56, 118, 123, 128, 129, 144, 168,
184, 186, 187
- Rabsztyn 166
Raciążek 87, 123, 144, 178
Radom 191
Rawa (ob. Rawa Mazowiecka) 33, 163, 167,
191
Rogoźno 222
Różyce 118
Rtuś 85, 145, 148, 191, 202
Rytwiany 174
Rząśno 28
Rzesza Niemiecka 21, 43, 68, 86, 105
Rzym 40, 41, 156, 157
- Samice 114
Sandomierz 32, 129
Sarnowo 220, 232, 235
Sępólno 117
Siedlec 163, 237
Siedlemin 210, 227
Siemno 214
Sierakowice 95
Sierpc 237
Sierzchów 112
Skarbimierz 33
Skierniewice 16, 28, 32, 33, 90, 92, 95, 97,
128, 139, 167, 174–176, 196, 200, 233
Skowroda 133
Sławków 56, 76, 87, 92, 123, 124
Słupca 32, 88
Słupia, w. w kluczu słupeckim 95
Słupia, w. biskupów poznańskich 58, 70
Sochaczew 33, 172
Sokołów 235
Sokołówko 235
Sprawa 213
Spycimierz 227
Sromów 28
Stachlewska Wola (Pawłowice) 28
Stara Wola zob. Klewków
Stary Sącz 33
Stroniewice 190, 192, 203
Strugienice 112
Strzelcew 112, 118, 186, 190, 192, 193, 203
Subkowy 93
Sworawa 58
Szadek 77
Szamowo (Szamów) 236
Szydłowiec 187, 211
Szymanowice 191

- Śląsk 94
Śleszyn 152
Świące 175
- Tarczek 22, 56, 62
Trębki 173, 239, 240
Trzebieszów 162
Turek 32
Turze Pole, pole w Ziąbkach 111, 225
Tuszów, las pod Łowiczem 29
- Ubyśław 175
Uniejów 25, 30, 32, 43, 48, 49, 51, 55, 58, 61, 62, 67, 79, 81, 88, 90, 100, 102–109, 123, 129, 137, 139–142, 145, 153, 170, 174–176, 178, 179, 186, 191, 196, 198, 228, 230
Urzeczce 93, 111, 225, 230
Urzędów 189
- Waczyn 191
Waliszewo 235, 243
Wawrzyszkowo zob. Kamień
Wejsce 118, 159, 193
Wenecja k. Żnina 42, 51, 90, 105, 107, 138, 178, 198, 223, 226
Węgry 75, 182, 222
Wicie (Wojciechowa Wola) 28
Wierznowice 112, 190, 192, 203
Winnica 173, 240
Wiskitnica 193
Wiśła, rz. 163, 194
Wiślica 62, 129
Włochy 156
- Wojciechowa Wola zob. Wicie
Wola Błędowska 171, 174
Wola Czarnkowska zob. Kąty
Wola Strzelcewska zob. Strzelcew
Wola Zamkowa 191
Wolbórz 32, 56, 121, 129, 144
Wrocław 42
Wrzeczko 152, 195, 231
Wyszaków 87, 93
- Zabostów Mniejszy (Mały) 196
Zabostów Większy (Duży) 191
Zagliny 111
Zakrzewo 152, 186
Zakulin (Łągów Mniejszy) 160, 242
Zduny, m. w Wielkopolsce 24
Zduny, w. w kluczu zduńskim 191
Zgierz 235
Ziąbki 111, 118
Zielkowice 112, 151, 177, 186
Ziewanice 243
Złaków Cerkiewny (Złaków Kościelny) 163, 236
Złota, woj. rawskie 152
Złota, woj. sandomierskie 53
- Żelazna 233
Żelechlin (Żelechlin Mniejszy) 165, 238
Żnin 23–25, 32, 53, 72, 88–90, 105, 123, 124, 138, 198
Żurawica 213
Żychlin 46, 235

Książka stanowi próbę przedstawienia sposobu funkcjonowania zarządu wielką własnością ziemską w późnym średniowieczu i na początku nowożytności na przykładzie dóbr łowickich arcybiskupów gnieźnieńskich. W ich centrum znajdował się zamek. Stanowił on miejsce pracy urzędników zarządzających majątkiem oraz licznego grona osób odpowiedzialnych za codzienne obowiązki wykonywane na terenie zamku. Analiza zadań tych ludzi pozwoliła na uchwycenie metod zarządu wielkiej własności bezpośrednio w terenie oraz ukazanie codziennego funkcjonowania zamku.

Michał Słomski – ur. w 1990 r. w Łowiczu, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, asystent i doktorant w Zakładzie Atlasu Historycznego Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk.

